

כל כתבי

רוד פרישמן

על הספרות

כל כתבי
דוד פרישמאן

כל כתבי
דוד פרישמאן

כרך ששי

הוצאת ליילי פרישמאן

על הספרות

ורשה-ניו-יורק תרצ"א

כל הזכויות שמורות

סדור הכתבים והכנתם לדפוס נעשו בידי פ. לחובר

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Copyright by Lili Frishman

1930

Printed in Poland

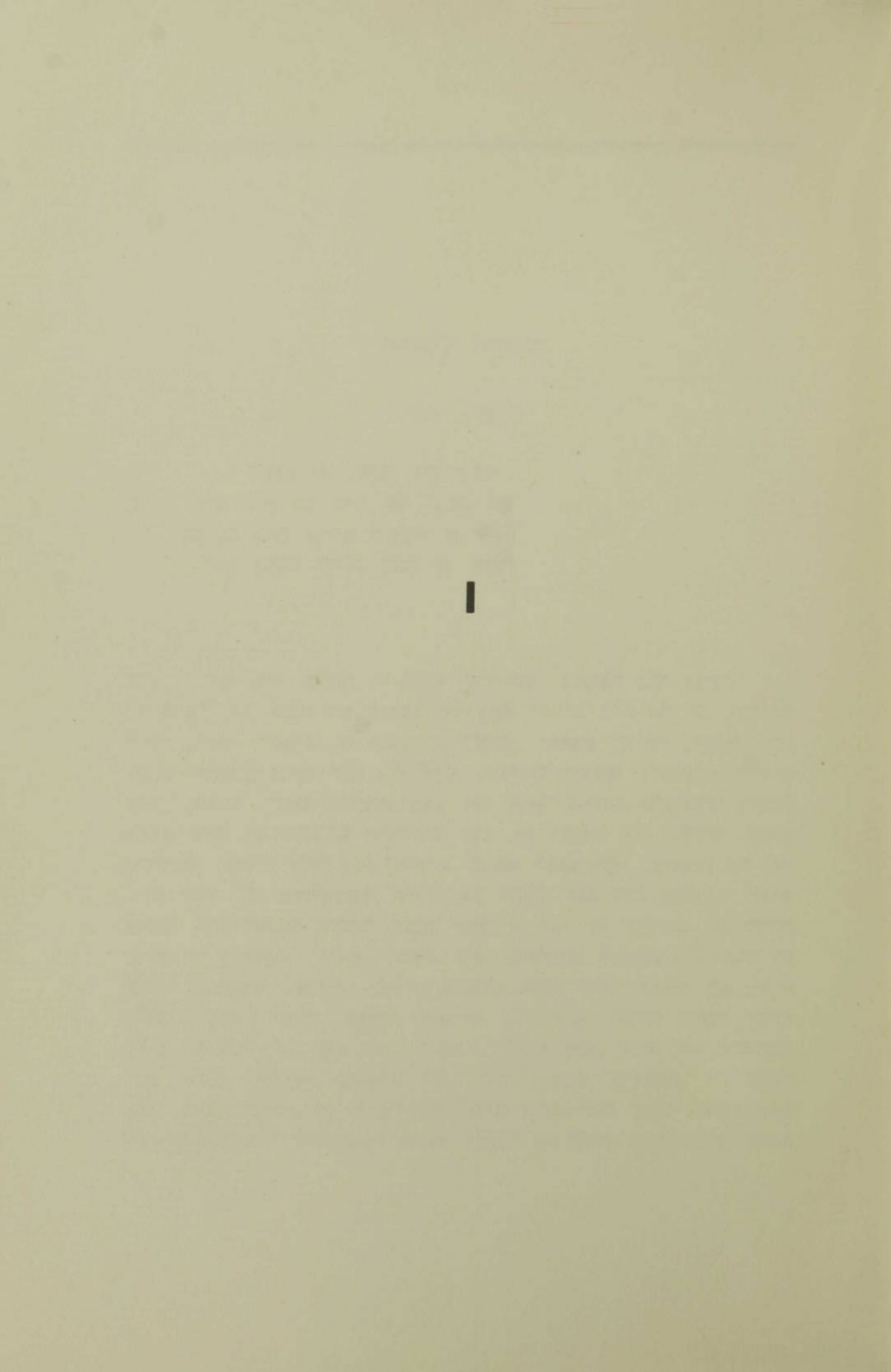
ת כ ן

I

ט	משורר לדורות
יט	הנריך הינה
מא	ברתולד אויג'רבך היהודי
ע	מנדלי מוכר-ספרים
קיב	שרל בודליר
קכח	Ecce homo

II

קלט	קין
קעה	הגדות אנדרסון
קפב	תולדות הקולטורה
קצא	מבקרים מומחים ושאינם מומחים
קצט	משיח הספרות
רי	אמתיות שוחקות
ריט	האמנות ביחוסה אל העם

משורר דורות

(ליום 9 מאי)

„תלזמו הִיה חפֿשׁ, מן הסבֿל
שֶׁל מַעֲשֵׂי יוֹם וַיּוֹם עִם צְרִיכֵי־אָדָם גִּסִּים,
חֶפֶשׁ מִן הַמַּאֲוֹת עַל־פִּי הַחֶק הַמְזַקֵּק
וְחֶפֶשׁ מִן הַחֶק עַל־פִּי רוּחֵנוּ בְּנוֹ“.

1

רצוני היה לאמר: פרידריך שילר – ואולם לא אבוש כלל להודות, כי לא היה בי די אמץ-רוח לכתוב את השם הזה מפרש על גבי מאמרי, ועל-כן עשיתי קפנדריה קטנה זו ועקמתי כמה וכמה אותיות וכתבתי: משורר דורות. סלחו לי: עוד אולת קשורה בלבי, לחפוף שקוראים אחדים יקראו את מעט הדברים שאני כותב, וירא הייתי, שידלגו על מאמרי זה, כמו שמדלגים על היוצרות, אשר בעצם אין הם נדפסים אלא בכדי שיוכל מתפלל הגון לדלג עליהם. פרידריך שילר – השם הזה כבר נעשה לבני-דורנו המושלמים חל יותר מדי. חקירה או סטודיה או אסיי על-דבר הנער האחרון שבאחרונים, שכתב זה עתה את הסקיצה הראשונה שלו בעתון היומי האחרון – מהיכי תיתי, את המאמר הזה נקרא בתענוג מיוחד. מילתא זושרתא: כוכב חדש, אמנות חדשה, אידיאלים חדשים. התאָר היותר קטן שנחלק לבן-אדם כזה הוא „ענק הרוח“. פחות מזה אין אנו יכולים כלל. בכלל היו „הענקים“ בזמננו למין דבר שאנחנו מנצרים אותו בכל שעה ושעה מתוך בתי-הזרוע שלנו. אבל שילר – בבקשה מכם, הלא פשוט חרפה היא. אותו הן יודעת אפילו אשתו של בעל-בית הגון

ברחוב היהודים, הלבושה עוד פאה-נכרית. אותו הן יודעת אפילו הנערה הקטנה ההולכת עוד לבית-הספר, ובלבד שיש לה „אלבום” ורעותה כתבה לה לתוכו איזה חרוז מחרוזי המשורר הזה. אותו הן יודעת גם האם-הזקנה שלנו עוד מן הימים שהיתה גם היא עלמה צעירה ובעלה, עליו-השלום, היה עוד חתן, חצי תורני וחצי אשכנזי הבא ממחוזות פולין-הגדולה, והוא נגן פעם אחת בין הערבים בקול ערב את השיר „דער יינגלינג אָם באַכע” או „דעס מאָדכענס קלאַגע” או הקריא בקול את השיר „דער טויכער” או „דער האַנדשוה”; כשם שחציו התורני של חתן כזה היה מוכרח לדעת להרצות לפני חותנו איזה רמב"ם חמור, כך היה חציו האשכנזי מוכרח לדעת להתחבב על כלתו על-ידי מה שיקרא לפניו בעל-פה איזה שיר משירי שילר. סופר מתחיל כשיבוא עתה ויכתוב את שורותיו הראשונות ויספר מעשה ברצען שישב בעליה תחת הגג או מעשה בחיט שישב על מחטו במרתף מתחת, או מובטחני כי למחר ימצא את המבקר שלו, שיבוא ויכתוב את הקירתו העמוקה על-דבר „משורר העליה” או „נביא המרתף” החדש. אבל שילר — מה לנו עתה שילר? מי יקרא עתה על-דבר שילר? האיש הזה כבר מהולל יותר מדי. האיש הזה כבר מהולל כל-כך, עד שגם אין קוראים אותו עוד. לכל היותר יכולים אנו לעשות חסד עם המת „הגדול” ולחוג יחד כיום הזה עם החוגגים, ולעצור את פינו רגע אחד משחוק. לכל היותר יכולים אנו — מאחרי שסוף-סוף מרעישים עתה עליו כל-כך את השמים ואת הארץ מסוף עולם ועד סופו — להעמיד גם אנו פנים תמימים ולקרוא לו עם החוגגים בכל השמות המקובלים והשגורים, כמו „משורר האידיאליות” או „משורר החפש” וכדומה. ואולם בעצם הדבר, בבקשה מכם, הניחו לנו עם כל פזמוניכם והשקפותיכם שנתישנו. אין לנו ארץ-רוח ואין לנו פנאי לכל אלה. בעצם הדבר יש לנו כיום הזה עסקים אחרים: ריאליסטים, נטורליסטים, סימבוליסטים, אוקולטיסטים, פרימיטיביסטים, מודרניים, רומנטיקים-חדשים, צעירים, צעירי-צעירים.

יכול לב-אדם להמוג בו מלב כאב ביום שמעו את כל אלה ואת אשר היה לנו ועד כמה קהה ההרגשה עתה, עד שאין עוד היכלת כלל להכיר מה זה דבר של קלסיות ומה זה כשרון נצחי ומה זה אדם גדול, שלא היה גדול רק לשעה או לדור אחד, אלא לדורי-

דורות. נכרתה מבני-דורנו ההרגשה. אין לנו כלל להצטער על החוצפה הגסה של אותם בני-האדם, אלא על העדר-ההבנה והעדר-ההרגשה וכי אבד לבני-דורנו כל קנה-מדה למד בו את הדבר הגדול באמת. שילר זה בעצמו כבר נסה לסמן את הדילטנט על-פי הדברים: „ווייל איין פערז דיר געלינגט אין איינער געבילדעטען שפראכע, דיע פיר דיך דיכטעט אונד דענקט, גלויבסט דו שאן דיכטער צו זיין?“ או בדבריו על הצעירים: „וואר עס איממער ויע יעצט? איך קאן דאס געשלעכט ניכט בעגרייפען. נור דאס אַלטער איזט יונג, אך, אונד דיע יוגענד איסט אַלט“.—עתה הנה כבר נשמעים קולות בודדים פה ושם המתחילים לבעוט בחשאי גם בגיטה וגם בשקספיר וגם בכתיב-הקדש, אלא שאין עוד לבני-אדם הללו די אמצע-לב להשמיע את הדברים גלויים וברורים.

אבל ראו! הנה גם הגדולים, אשר בני-דורנו, ואפילו הצעירים שבצעירים, מעריצים אותם כל-כך, לא הרשו לעצמם גם הם לנהג קלות-ראש יתרה בשילר זה. מוריס מטרלינק, למשל, כותב עתה לרגלי חגי-הזכרון כדברים האלה: „עד-עולם לא אשכח את השכרון אשר נסך עלי שילר בימי נעוריי. השירה שלו — הליריקה וביחוד הדרמות — היתה לי לגשר נפלא, לעבור בו מן הפואיזיה הקלסית, אשר כפו אותה בחזק-יד על העלם הצעיר ואשר לא הבין עוד אותה כראוי, ולבוא פתאום אל הרומנטיקה, שנראתה לי כמו ים מלא סתרים, הנותן חיים ואין לו גבול וחק. אסרו עלינו את הקריאה בספרי ויקטור הוגו ובספרי מוסה ואפילו בספרי שקספיר, ואולם את ספרי שילר התיירו לנו, בכדי שנלמוד מהם את הלשון הגרמנית. ובכן, לו אני חייב את הרגשות-האשר הראשונות, הלוהטות ובלתי-נשכחות, אשר התעוררות כח-הדמיון מולידה בנו. ולכן לא בדם קר יכול אני לְדַבֵּר ולשפוט עליו, כמו שהייתי יכול לְדַבֵּר ולשפוט על כל משורר אחר. תמיד ובכל שעה רואה אני אותו בברק האור המבהיק של תקופת-המעבר, של ימי-הנעורים. ועד עולם יהיה זה האלהים אשר פתח לעיני ראשונה את יפי היער וההרים, את יפי אור הלבנה ורוח-הסערה ורוח-הגבורים. בידיים מלאות ונדיבות הריק עלי את שפעת הציצים המלאים סוד ואת הריח הכבד של הנשמה הגרמנית, ולבי, אשר היה אסור בכבלי החנוך הלטיני יותר מדי, חרד לקראתם בגיל ורעדה ובתקוה אשר לא

ידעתי מה היא ואקח את כל אלה לנפשי ונפשי מלאה תודה. את כל זאת אני חֵיב לשיָרֵר."

ואוגוסט סטרינדברג, מי שהנו גם הוא חביב מיוחד של בני-דורנו, כותב לרגלי חג-הזכרון: „עוד בהיותי בבית-הספר נכנס שיָרֵר לתוך חיי, ואולם לא ידעתי ממנו בלתי-אם את „מלחמת שלשים השנה" ואת „ולנְשֵׁטִין". ובכן ידעתי אפוא רק את הפרופיסור ואת יועץ-החצר, ומובן מאליי כי היה לי למשא. ואולם מקץ הימים ואני הייתי לסטודנט ועליתי פעם אחת לעליתו של אחד מחברי הכבירים ממני. אצלו מצאתי את כל ספרי שיָרֵר, ואני הפכתי בגליונותיהם ובאתי עד „השודדים". הדבר הזה היה לי מין התגלות, מין תורה מן השמים! מהפכה שלמה נעשתה בחיי, והיא היתה חזקה כל-כך, עד שעזבתי את האוניברסיטה וחפצתי להיות לאקטור על במת התיאטרון" והוא מוסיף ומספר את דבר בואו לפני הדירקציה ואת שאלתו לתת אותו להתראות בתור קרל מור ואיך השיבו את פניו על-דבר אשר קולו היה רפה עוד יותר מדי. „אז עשיתי גם אני את אשר עשה דימוֹסְטֵינֶס בשעתו. הייתי הולך יום-יום במשך כל ימי הקיץ על פני השדה, אשר שם היו אנשי-צבא מתחנכים, ועם רעש שצטת-הסוסים ועם קולות כלי-התותח קראתי את קרל מור. מראש המקום הנשא, אשר שם עמדתי, נשקפתי על עיר-הבירה הגאיונה עם ארמנותיה והיכליה ופסגותיה ומגדליה, ואני קפצתי את ידי בזעם אפי ואשפוך את חמתי על כל חברת האדם הזאת ואבך עליה, כי נבערו בני-האדם לתת את גֶּנֶם לרתום אותו כאשר ירתמו את הסוסים, למען אשר יגלגלו את האופן, חזר וגלגל חזר וגלגל... וימי הסתו באו ואני ותרתי על שאלתי להיות לאקטור, ואהיה לסופר. פעמים הרבה נסיתי לעשות שלום ביני ובין חברת-האדם ולהכניס את ראשי גם אני בחבלי הסוסים, ואולם כפעם בפעם שבתי וברחתי על נפשי. ועוד היום, מקץ שלשים ושבע שנה, לא נבצרה ממני לצאת אל השדה, למקום שם אנשי-הצבא מתחנכים, ולירוק על פני העיר, אשר לא לארך ימים אוכל להתרצות אליה. ואת כל זאת אני חֵיב לשיָרֵר, ואולי עוד יותר מזאת, כי יקר בעיני „דון קרלוס" וחשובה לי „מרים סטואַרט" ואוהב אני את ה„עלמה מאורֵיאן".

אכן רק חסד הוא לבני-אדם, כי באים אנו לחג לפעמים את

חגיגהזכרון לאנשים הגדולים, במלאת מאה או מאה וחמשים שנה להולדתם או למותם, כי הנה יש עוד שיבואו סופרים אשר קולם נשמע והם כותבים ומעוררים ומבררים ומלבנים, ויש עוד שיפול איזה גגור זרע נאמן על לב האחד או השני מן הקוראים והביא אותנו לידי הרהורים ולידי עיונים שונים וסוף-סוף מי יודע אם לא תנצל הנפש האחת או השנית מרוח-העושים הנסוך עתה בקרב כל הארץ. יש אשר יבואו דברים כבושים אחדים בלב אחד הקוראים, באחד מחמשים, ועוררו את הרגש אשר בלבו ונפקחו עיניו פתאום וידע את אשר חפצו לעשות לו.

מה לנו עתה שילר? – אכן יכול הייתי לאחוז דרך קצרה ולקרוא גם אני עם הקוראים, כי הוא היה לנו משורר החפש, משורר האידיאליות, שנשא תמיד את דגל האידיאלים של האנושיות בידו הרמה וכדומה, אבל ירא אני, כי הדברים הרמים האלה אינם מגידים כלום. ואולם שילר היה משורר אשר כל העולם היה בלבו עם כל מכאוביו ועם כל תקוותיו, ואחרי כי מכאובי העולם הם הם המכאובים שהיו לפני מאה וחמשים שנה ואשר הם גם עתה ואשר יהיו עוד גם אחרי מאה דורות, ואחרי כי תקוות האדם הן הן שהיו לפני מאה וחמשים שנה ואשר הן גם עתה ואשר תהיינה עוד גם אחרי מאה דורות, לכן משורר נצחי הוא ולכן שיריו וספריו הם שירים וספרים לדורות, אשר אי-אפשר לבן-אדם יהיר למחות אותם כאות נפשו. ספריו ושיריו אינם מעשי-שעשועים לשעה, אשר בכלות המודה יכלו גם הם, כיום שירים וספרים לדורות, לדורי-דורות. אותו קרל מור התפרץ מפני החברה ומפני כל העזובה אשר בה, מתפרץ עוד לעינינו עד היום וכמעט לא שנה גם במראהו; אותו המרקוז פיזא, המתחנן אל מלכו על משפטים ועל חקים טובים ועל מעט חפש ועל מעט אור ועל מעט אור, – את קולו אנחנו שומעים בהתחננו עד היום הזה; ואותם השירים, אשר בהם יתאונן המשורר על כל הנעשה מסביב לו, כמו השיר למאה החדשה, אשר שם יקרא: „דאס יאהרהונדערט איזט אים שטורם געשעידען, אונד דאס נייע אָפּפּנעט זיך מיט מאָרד; אונד דאס באַנד דער לאַנדער איזט געהאַבען, אונד די אַלטע פּאַרמען שטירצען איין” – אותם השירים חדשים הם עד היום הזה. וגם אותן התקוות לעתיד יותר טוב וגם אותה האמונה הכבירה

ברוחו של האדם ובנצחון הצדק והיושר, הן הן התקוות והן הן האמונות אשר אנחנו מקוים ואשר אנחנו מאמינים עד היום הזה ואשר היה הוא אחד מן הראשונים אשר למד אותנו כל זאת ואשר מלא בה את רוחנו.

ואולם עוד ערך מיוחד לו לגמרי בנוגע לנו בני־ישראל — ועל הדבר הזה עלי עוד לדבר דברים אחדים, מיוחדים.

II

מונחת לפני עתה על השלחן חוברת ישנה של גליונות כתובים בדיו, אשר עליה נעשו כבר צהובים מלב ימים ואשר הדיו של אותיותיה כבר נסתפג ונעשה כעין החלודה. מהפך אני בגליונות החוברת הישנה הזאת ואני מוצא:

„גליקליכער זייגלינג! דיר איזט איין אונענדליכער רוים נאך דיצ וויצעג;“

ווערדע מאַנגן, אונד דיר ווירד ענג דיצ אונענדליכע וועלסט.“
 החרוז הוא חרוזו של שילר והחוברת היא מין ספר־זכרון לפתגמים שונים, אשר חברי ובני־גילי השונים היו כותבים לי לזכרון בהיותי נער קטן. בלי ספק היו ספרי־זכרונות כאלה לחברי גם הם בהיותם נערים קטנים, וגם אני בלי ספק הייתי נוהג לכתוב להם לזכרון חרוזים כאלה מכל אשר ידעתי. מתחת לחרוז האמור אני מוצא חתום את השם: אליהו גוטמן. רבוננו של צולם, מי היה אליהו גוטמן? — ואני צולל בתהום זכרונות נשכחים.

ופתאום אני זוכר: „מורה“ היה לי (לא מלמד, כי־אם מורה) בהיותי בן שש או שבע שנים, אשר היה סר אלינו שעה אחת ליום והיה מלמד אותי את סתרי האומנות הנפלאה של מלאכת הכתיבה ביחד עם ראשית הידיעה של השפה הגרמנית. רק שבועות אחדים היה לי זה למורה, והוא הוא אשר בהפרדו מעלי כתב לי לזכרון את חרוזו זה של שילר. זייגלינג! המלה הזאת, כמובן, אינה ענין לכאן; בהיותי בן שש או בן שבע לא יספתי על כל פנים להיות יונק עוד. וגם מלה זו של „וויצעג“ אי־אפשר לומר שקלעה היטב אל המטרה. דברים אלה איך שיהיה, הם שטות קטנה של האדון „המורה“.

ואולם האדון הלז בעצמו היה חזיון נפלא: איש יהודי במלבוש ארוך ובפאות מתוקנות עד החצי, שהיה יושב מחצית השעה האחת ומחדד היטב את ראשו של צט־העופרת ומדבר במחציתה השניה ז'רגון בנוסח אשכנז, וביחד עם זה הוא מחנך אותי לצייר בדיו על גבי קוים ותוים, הדומים כמעט לאותיות. ומפי האיש הזה שמעתי אני בפעם הראשונה את השם פרידריך שילר. האיש הזה ידע את שילר; האיש היהודי הזה. האם לא נפלא הדבר?

ורק ימים רבים אחרי זה החילתי לדעת, כי לא נפלא הדבר כלל וכלל. אין לך משורר ממשוררי אומות־העולם שנתפרסם כל־כך בין אחינו בכל מושבותיהם השונים ושנתקבל כל־כך אצלם ושנתחבב כל־כך עליהם כמו פרידריך שילר. אותו ידעו גם אמותינו וזקנותינו הצנועות, אם רק לא נחשבו על משפחות החשוכים ביותר; אותו ידעו פעמים הרבה גם אנשים חרדים מאחינו ואת ספריו היינו יכולים למצוא לפעמים גם בבתי חסידים־סוחרים שהיו עוסקים בהיות העולם. ספרי־שילר לא היו נחשבים מעולם אצלנו בין הספרים הפסולים. בתו של בעל־הבית ההגון, כשם שהיה לה פסנתר לנגן עליו, כך היה לה י"ב הספרים של שילר הוצאת קופה, לפאר בהם את ארון־הספרים שלה. הבחור המושלם, אם רק לא התבייש אביו להודות עליו כי הוא „גם בעל־תנ"ך", היה יודע גם בלדות אחדות של שילר, ואם היה גם מתפלסף קצת, היה יודע גם „דיע זענדונג מאָזעס". ומה גם בבתי המשכילים. כמעט שני דורות שלמים נתחנכו על ברכי שילר. שילר היה שנות עשיריות רבות קנה־המדה של ההשכלה היהודית — בטרם בוא בערי ליטא ההשפעה של הספרות הרוסית. שילר והיהודים הוא פרק בפני עצמו, שיכול להעסיק את מוחו של חוקר־הספרות או חוקר־דברי־הימים.

האם יש פה איזו „וואהלפערוואַנדשאַפט"? איזו קרבה של נפש? האם מצא שילר פה איזה קרקע העלול לקבל את השפעתו ביחוד? האם השקפת־העולם שלו, הדומה בעיקרה אל השקפת־העולם היהודית, היא שצודדה פה את הנפשות? האם שאיפתו אל הצדק הנצחי ואמונתו בנצחון הטוב, שהן בעיקרן גם עיקרי התורה הישראלית והאמונה הישראלית, הן הן שעשו אותו קרוב כל־כך ללב־היהודי? „וואהלפערוואַנדשאַפט" — כן. דבר זה הן נראה בחוש. אלמלא

היתה קרבה גדולה כל-כך בין הנפשות, הן אי אפשר היה כלל שתהא ההשפעה מקובלת כל-כך. אבל השקפת-עולם דומה, תורת-מוסר דומה, אידיאלים דומים – בבקשה מכם, מה ידע אותו „המורה“, שהיה לי בילדותי, מן העולם וכי יש השקפה עליו? מה ידעו אמותינו וזקנותינו ובעלי-הבתים ההגונים שלנו מתורת-המוסר, שהיהדות מיוסדה עליה? מה ידעו אותה הנערה ואותו הבחור מן האידיאלים ומצדק העולמים, שהוא היה גם הגות רוחם של כל נביאינו וחזונו? לכל-היותר יכלו אלה לפעול בלי הכרה ובלי ידיעה.

קרבה של נשמות – כן. היהודי קבל את שירי שייר כמו שהוא מקבל את נגונו של איזה חזן נפלא, המשתפכים אל תוך נשמתו באיזו מתיקות ובאיזו רכות ובאיזו עדינות, שהוא בעצמו אינו יודע מה הן. החרוזים השקולים והמהוקצעים עד להפליא, אשר גם את שפתם לא הבין היטב ואשר רק את יפים הנשגב הרגיש, פעלו עליו והוא לא ידע. ככה הוא יושב בין-השמשות בשעת שלש-סעודות גם בתוך הקלוז שלו, והוא שומע ושומע בנגן המנגן, והעלטה הולכת הלך וגדולה, ונפשו יוצאת בנגן המנגן, ונפשו משתפכת ומשתפכת. הנשמה היהודית, שהיא לירית מטבעה, מצאה פה יניקה אשר כמוה לא היתה לה עוד, ואולם לא רק בזה, כ-אם בכלל היה שייר קרוב מאד ללב היהודי ולתכונתו. אותה הקריאה לחפש, ששייר היה לו לנביא, אשר לפניו לא היה עוד כמוהו, מצאה לה פה אזנים פקוחות וקשובות, אשר ינקו אותה עד היסוד בה. התכונה היהודית שהיא ליברלית מטבעה, עשתה פה את שלה. אותו קרר מור, הקם לריב את ריב העשוק מיד עושקו ומתפרץ מפני חברת האדם פלה ומורד בה – האם הפנים האלה אינם ידועים לו? אותו „דון קלוס“ עם הדרישות לזכויות אדם ולחפש-מחשבה ולחיים של אחים, לאזרח ולגר יחדו, האם לא ברוחו נתכנו כל אלה? ואותה „העלמה האורליאנית“, הנלחמת לחירות, האם לא נכון הוא בכל רגע למחא לה כף? ואותו „וילהלם טל“ המתקשר, על-דבר אשר היה לו הפקיד לרועץ, „ואשר אין עוד מקום ששם ימצא העם את משפטו באמת“, „ואשר המועקה כבר היתה בלתי שאת עוד אותה“, האם לא קרובים כל הדברים לרוחו ולמשפטו? ואותו „הקשר של פיסקו בגינוא“, האם לא יגעו הדברים בנפשו ובנשמתו? – לא היה עוד חוזה כשייר, אשר נפשותיו ואשר

חמרי-חזיונותיו היו קרובים כל-כך לנפש-היהודי באותם הימים אשר עבר את המפתן בפעם הראשונה ללכת ולטעום מן הספרות החיצונית. ונוסף על כל זה גם רוח כתבי-הקדש ומליצותיהם אשר מצא היהודי בספרי שילר בכל פנה אשר פנה, גם זה הוא ענין לחוקר, להוכיח עד כמה עסק שילר בכתבי-הקדש ועד כמה התעמק בהם ועד כמה סגל לו את רוחם. עד כי נעמוד לפעמים משתאים למקרא המחשבות והמליצות המשותפות שבהם. ולא עוד אלא שהיו חוקרים, אשר חפצו להוכיח, כי בהרבה שירים השתמש שילר גם במקורים עבריים. שטיינשניידר, למשל, נסה להוכיח, כי האגדה אשר עליה נוסד השיר „דיע בירגשאפט“ לקוחה מן הספר „שתי ידות“ למנחם די לינזאנו. וגם אותה השקפת-העולם, הדומה כל-כך להשקפת-העולם של הנביאים, הן פעלה סוף-סוף את פעולתה גם היא, ולו גם בלי הכרה ובלי ידיעה, שיהיה המשורר קרוב ללב היהודי.

ולכן לא היה עוד משורר נכרי אשר ספריו נתפשטו כל-כך אצל היהודים כספרי שילר; ולכן לא היה עוד כמוהו, אשר הרבו כל-כך לקרוא אותו ולהשתעשע בו, ולכן לא היה עוד משורר מן הנכרים אשר הרבו כל כך לתרגם את שיריו עברית כאשר הרבו לתרגם אותו. בכל ימי התקופה, אשר נקרא לה תקופת-ההשכלה, לא חדלו מתרגם אותו כפעם בפעם. אין לך משכיל, המתחיל לכתוב, שלא תרגם לכל-הפחות אחד או שנים משיריו. אין לך הוברת אחת של „כוכבי יצחק“ שלא היו נכנסים בה אחד או שנים משיריו בתרגום עברי. ויש שנבוא כמעט לידי גיחוך: גם איש כשלמה ליב רפופרט חשב שלא יצא ידי חובתו אם לא יתרגם עברית לכל-הפחות פרק אחד משיר „הפעמון“. ואולם כל זה היה לפני שנים רבות, רבות מאד. עתה, תהלה לא, אין לנו צורך עוד בשילר. עתה כבר נתבגרנו ונתבשלנו די צרכנו וכבר מבינים אנחנו, כי אין זה אלא משורר „נכבד“ שכבר נתישן וכבר עברה שעתו. מה לנו עתה שילר?

אכן על שלשה דברים הייתי קובל תמיד. על המנהג המקובל אצלנו, שנערים מבני חמש ומעלה יושבים ולומדים בתדרינו את התורה או את הנביאים והכתובים — והימים האלה הלא הם ימים אשר בהם אין הלומדים הקטנים האלה מסוגלים עדיין כלל להבין ולהרגיש את אשר לפניהם. הספרים הנפלאים האלה היו לספרי-למוד גרידא. והנערים

האלה כשיוזקינו, ואפילו אם יהיה לבם פנוי לדברי ספרות, לא יוסיפו עוד לקחת לתוך ידם את החבור הנפלא והקטן בן כ"ד הספרים, ואם גם יקחוו, לא יעשה עוד עליהם את הרשם של הדבר החדש וסוף סוף לא יהיו עלולים לראות בו את כל הנפלאות והגדולות באמת האצורות בו. ואולם עד כמה היה משתנה הרבה אצלנו, אילו החלונו לקרוא בתורה ובנביאים ובכתובים רק בהגיענו לשנת העשרים! יכול אני להבטיח, כי אילו נתחברו כתבי-הקדש עתה בימינו בשדה יסגה פוליאנה והיו נשלחים אלינו משם, היו בני-הנעורים שלנו מתענגים עליהם מאד. — כיוצא בזה הייתי מצטער תמיד על כי את שירי הומירוס מלמדים לתלמידים בבתי-הגימנוזום, אך ורק בכדי ללמדם את המלים היוניות, והתלמידים האלה כשיתבגרו לא יעלה עוד על דעתם לקחת להם את השירים הנפלאים ההם ולקרוא בהם ולהבין ולהרגיש בהם את כל יפיהם. ואולם יכול אני להבטיחם, כי אילו הדפיס מוריס מטרלינג את השירים אלה עתה וקרא את שמו עליהם, והם היו קוראים אותם, לא היו מתחרטים כלל על הקריאה הזאת. — וכן גם בנוגע לשירי שילר הייתי מצטער תמיד על כי היו לענין לנערים ונערות היושבים על ספסלי בתי-הספר, וכשמוזקנים אין הם קוראים אותם עוד; או כי בכלל עסוקים היינו בקריאת שירי שילר ובחזיונותיו בשעה שלא נתבגרנו עוד ולא ידענו עוד מה טיבם באמת. ואולם יכול אני להבטיח להרבה מקוראינו הצעירים, כי לו הואיל סטרינדברג לחתום את שמו על השירים ועל החזיונות האלה, והם היו קוראים אותם, לא היו מוצאים אותם גרועים כל עיקר.

אכן צר לי, כי ביום הזכרון הזה אשר בו יזכרו רבבות אנשים את נשמת המשורר הגדול, עלי לזכור ולהזכיר, כי כבר חדלו זה ימים ושנים לקרוא את ספריו!

הינריך הינה

(ליום 17 פברואר 1906)

תחלתו: —

אב־זקן היה לו: „יהודי קטן בעל זקן גדול“. דוד־זקן היה לו: איש אשר התעסק בקבלה מעשית ובצרופי שמות ועלה לארץ־ישראל וכתב קמיע לקדחת („אברקלדוס, אברקלדו, אברקל“ וכו') ועשה לו גלובוס עם אותיות עבריות ועם שם ההויה בראשו ועם חתימה כתובה בכתב אשורי („אני השפל ונבזה הכותב שם משמעון בלא"א מורי קצין פו"מ כהרר אליעזר יצ"ו מדוסי־דאָרף המכונה סימון דע גע־ל־רין").

אם היתה לו: אשה שנקראה פשוט פייארכה („בתיה" נקרא אהרי־כן), אשר היתה כותבת את מכתביה לרעותיה בכתב יהודי ובלשון גרמנית כביכול, אלא שהלשון היתה משובשת קצת, והיתה מברכת את רעותיה לראש־השנה בברכת „כתיבה וחתימה טובה“, ככל אשה יהודית כשרה („ביטטע מאַכען דיזע מיינע קאַמפּלימענט אַן איהרען עלטערן אונד ברודער מיט ווינשונג צום נייאען יאָהר איין כתבה וחתימה טובה“) והיה לאנשי־ביתה מגע ומשא עם הרב האב"ד שייצר, ששמש אז ברבנות בקהלת דיסלדורף, והשגיחה בהשגחה רבה על בנה, שיהיה נאמן לדתו ולכל מנהגי עמו. בנה זה בעצמו, הארי, בהיותו נער קטן בקר באיזה בית־ספר עברי (כלומר „חדר“) של איזה מורה עברי (כלומר „מלמד“).

רינטלזון מהמבורג, ולמד שם „פקד, פקדת, פקדתי“ ומזמורי־התלים שונים וידע בעל־פה מקראות ופסוקים רבים (הוא בעצמו מזכיר בכתב גרמני ובלשון עברית את המלים „אלי, אלי למה עזבתני“). בהתחילו לכתוב, כתב גרמנית בכבדות ועם שגיאות בלשון, „משום שהדבור העברי (כלומר, הזרגוני) בבית אבותיו השפיע עליו במדה מרובה“, והיה עליו לחום זמן הרבה את מלחמותיו בנוגע לנטיה השלישית בחילופה

עם הנטיה הרביעית בשימוש השמות. כמעט שהצליח להעמיד את כף רגלו על אדמת הספרות, היתה ראשית מלאכתו לצאת וללחום את מלחמת עמו האמלל, ויכתוב את הטרגדיה „אלמנזור” ואת „הרבי מבכרך”. — ככה היתה תחלתו.

וסופו: —

בהיותו חולה מענה ומדוכא, שוכב על המטה ורואה בעותי מות יום-יום, כתב לנו את „המילודיות העבריות” ואת ה„ודויים”, אשר קדש בהם ברבים את שם ישראל לעולמי עד. לא היה עוד סופר אשר פזר כמוהו כבוד לעם ישראל ולתורתו ולרוחו אשר נתן אותם למעלה מכל עם, כאשר עשה הוא במאמריו ובשיריו ההם ובכל אשר כתב באחרית ימיו. ה„ודויים” שלו אשר נתפרסמו בראשונה בלשון פרנצית בעתון „רעווי די דיי מונד”, עוררו רעש ושאון גדול. עורך העתון החשוב ההוא הודה, כי בין כל המאמרים שנדפסו בעתון ההוא מראשיתו ועד כה לא היה עוד מאמר שמשך אחריו את לב הקהל כמאמר הזה. נגה אש גדול, אשר לא יכבה לעולם, ענד לראש היהדות, ואל הנוצרות התמרמר כאשר לא היה עוד לפניו. — ככה היה בסופו.

ורק באמצע, בין תחלתו ובין סופו, אירע מאורע קטן: ביום 28 יוני של שנת 1825, באחד מימי תמוז החמים, שהשגעון שכיח בהם, בא איש בסתר מעיר גטינגן לעיר הפרוסית הקטנה היילינגשטאט, והאיש הזה נכנס לביתו של הכהן הפרוטסטנטי גוטליוב כריסטיאן גרים, ובמעמד הכומר קרל פרידריך בוניטץ, ששמש בתור עד, הובא על-ידי הטבילה הקדושה במסורת הברית הנוצרית ונקרא בשם כריסטיאן יוהאן הינריך. — האיש הזה היה הארי הינה.

האיש הזה היה קרבן על מזבח תקופת העת ההיא ורוחה. לו רק עוד עשר שנים נכבש הינה ביהדותו, כי אז לא בא עוד עד כה, לתת את החרפה הגדולה על נפשו, אשר עליה התחרט כל ימיו — דבר זה ברור עתה. וגם לא אחד היה אז בימים הרעים ההם; עשרות-עשרות קרבנות כאלה העבירה היהדות האמללה אז למוֹלך!

בכדי שיוכל הקורא העברי להסתכל לתוך נשמתו של המשורר ולדעת את הנעשה אז בקרבו פנימה, אין אני יודע תחבולה יותר

טובה בלתי-אם לשום פה לפניו שורת מכתבים מן המכתבים אשר כתב
הינה לרציו הקרובים בימים ההם. מובן מאלי, כי אין אני יכול
להביא פה בלתי-אם את קצורם.

לעמנואל ווהלן'ל.

ברלין, 1 אפריל 1823.

לדוד המכונה ווהלן'ל!

רק אל-נא תאמין, חביבי, כי התקררות ידידותי אליך היא הסבה
להתעכבות תשובתי אליך עד כה; לא. אף-על-פי שבמשך ימי החורף
העז הזה קפאו מיני ידידות רבים, ואולם לא כן תמונתך החביבה
והעבה, כי היא לא יכלה להחלף מתוך השערים הצרים אשר ללבי,
והשם וולף, או יותר טוב ווהלן'ל, מרחף בחומו ובעוזו בזכרוני. עוד
אתמול דברנו בך שעה אחת ומחצית - באמרי אנחנו, עליך להבין
תמיד כי כונתי היא: אני ומוזר. אכן באמת נפלא הדבר, עד כמה
דומה צורתך החיצונה לצורת האדון הנגה'וי, שהוא אחד משני המלומדים
החיניים אשר יכול כל אדם לראותם ברחוב ביהרן במחיר ששה גדולים.
גאנז מוצא, כי יש להם לשני אלה השיבות רבה, ובספרו החדש,
כשתגיע אל המקום ששם ידובר על משפט הירושה אצל החינים, תמצא
את הציטט הזה: „ציי' החיניים ברחוב-ביהרן נומר 65, ועיי' גם מכנסי-
הנגקנינג שלי, וכן גם אצל טוי-צינג לוי-לי, קפיטל 8, פסוק X". -
אמנם יש פה גם אנשים, המחליטים כי שני החיניים האלה אינם אלא
שני אוסטריים מתחפשים, אשר שלה אותם מְטָרְנִיךְ הנה, לעזור לנו
להקים את בנין הקונסטיטוציה שלנו. צונץ לא ראה עוד את החיניים...
אוהב אני אותו מאד, וגם יכאב לי במאד מאד, בראותי עד כמה
ינכרו את איש החמודות הזה, והכל משום חיצוניותו החדה והדוחה.
תקות גדולות לי אל הדרשות שלו, אשר יפרסם בקרוב בדפוס; מאלי
מובן, כי לא יראת אלהים אני מקוה מהן ולא רטיות רכות לחבש
את הנשמות; גדולה מזו אני מחכה מהן: התעוררות הכת. דבר זה
הוא הדבר אשר יחסר עתה, „בישראל". חובשים אחדים לנגועי קמטי-

עור (פרידלנדר ושותפיו) בקשו לרפא את גוף היהדות מן הנגע הרע אשר נראה בעורו, ולתכלית זו הקיזו את דמו, ואולם לרגלי הוסרת הריצותם ולרגלי קורי העכביש של מיני תחבושת על-פי שכל, אשר השתמשו בהם, הולך „ישראל“ הלוך ודל מיום ליום. מי יתן והדלו הסנגורים האלה, ולמרות החולשה ולמרות אבדן הכח ולמרות השליטה שאינה אלא בת צד אחד ולמרות האידיאליות של אויארבך וחבריו תקום החמדה ותפרח. אין לנו הכח עוד לגדל זקן, לישב בתענית, לשנוא ולסבול מתוך שנאה: זהו הגורם האחד לכל הריפורמציה שלנו. אחדים, אשר מידי קומידיאנטים יקבלו את כל ידיעתם והשכלתם, חפצים לתת ליהדות דיקורציות וקוליסות חדשות, ותחת זקן יהיה להסופליר רביד לבן; חפצים הם לשפוך את האוקינוס לתוך ברכה קטנה של ניר, ואת הרקולס, העומד על פני גבעת-וילהלם אשר בקסל הם חפצים להלביש את המעיל הצר של מרקוס הקטן שלנו. אחדים רוצים לעשות לנו נוצריות אינגלית קטנה, אשר הפירמה שלה תהיה יהודית, ולתכלית זו הם עושים להם „טלית“ של צמר מן הצמר אשר לשה-אלהים ואפוד מן הנוצות אשר ליונת-הרוח הקדושה ומכנסים תחתונים מן האהבה הנוצרית, והם פושטים את הרגל, והבאים אחריהם כותבים על גבי הפירמה שלהם: „אלהים, נוצרי ושותפם“. ואולם לאשרנו לא יקום הבית הזה לאורך ימים, שטריי-החוב שלו על הפילוסופיה חוזרים אלינו עם פרוטסטטים, והוא בא בכל אירופה לידי בנקרוט, אם כי בתי-הקומיסיות, אשר הקימו לו המיסיונרים שלו באפריקה ובאסיה, יאריכו עוד איזו מאות שנים. סוף סוף תבוא הנ'... לידי נפילה. דבר זה מתברר לי מיום ליום יותר. כבר האריכה האהבה הזאת יותר מדי. קורא להנ'... אידיאה, ואולם אוי לה לאידיאה כזאת! יש בעולם משפחות של אידיאות מזהמות, אשר קבעו להן מקום בין הסדקים של העולם הישן הזה, שהיא המטה הנעובה של רוח האלהים, כאשר תקבענה להן מקום משפחות של שפשפים במטתו של יהודי פולני. אם תרמוס ברגלך את האחז מפשפשי-האידיאות האלה, אז תצלה ממנו צחנה אשר תבאיש את האויר אלפי שנים. ככה היא גם הנ'... אשר זה אלף ושמונה מאות שנה נרמסה ברגל, וצחנתה מבאישת לנו היהודים האמללים את האויר מאז ועד עתה.

סלח-נא לי את דבר התמרמרותי; אותך לא מצאה הרעה הגדולה

ש' ביטול החוק*. גם אין לך לקבל את הדברים כהיותם מלה במלה, ואפילו לא את הדברים הנאמרים למעלה. גם אני אין לי הכח לגדל זקן ולתת לקרוא אחרי בחוצות „יהודי בן יהודי“ ולישב בתענית וכו'. אין לי אפילו הכח, לאכול „מצות“ כהוגן. כי הנה מתגורר אני עתה פה בביתו של יהודי (ממול דירתם של מוזר וגנו), ונותנים לי עתה „מצות“ תחת לחם, ואני מוכרח להגריס בהן את שני. ואולם מנחם אני את נפשי, באמרי: הלא ב„גלות“ אנחנו! גם את חדודי בנוגע לפרידלנדר אין לך לקבל כהיותם. עוד לא ארכו כלל הימים, ואני אכלתי בביתו פשטידה יפה, והוא מתגורר ממולי, ועומד הוא עתה אל פני החלון וכורת לעצמו עט חדש, ועוד מעט וכתב מכתב לאליזה פון דר רקה והתחיל: „אשה חשובה ואצילה, באמת אינני כבד כל-כך מנשוא, כאשר יאמר עלי הפרופיסור פויגט, כי — — “**

הינה.

ל מ ש ה מ ז ר .

לינבורג, מאי 1833.

מוזר אהובי!

בשעה שכתבתי את הדברים הנאמרים למעלה, קבלתי את הארגו הקטן ואת מגלתך החביבה מיום 20 מאי. אכן אתה האיש ב„ישראל“ המרגיש יפה מאין עוד כמוהו! אני לכל היותר יודע רק להביע את אשר ירגישו אחרים יפה. רגשותיך הם מוטות זהב כבדים, ורגשותי אני אינם בלתי-אם של נזר קל. ממון של נזר מקבל את ערכו רק לפי הבטחון אשר ישימו בו בני-אדם; ואולם נזר הוא נזר ולו גם נותנים

(* את החוק מיום 11 מרט 1812, אשר נתן ליהודי פרוסיה זכויות אזרחים, חזרה

הממשלה הפרוסית בשנת 1823 ותבטל אותו ברובו.

(**) רמז למכתב הגלוי ששלח פרידלנדר בשנת 1820 להאשה מרת אליזה פון דר

רקה, הגראפינה לבית מדם, בשם „נוספות לקורות רדיפות היהודים במאה הי"ט על-ידי סופרים“.

הבנקירים את חליפתו, וזהב הוא זהב, ולו גם לא יהיה בלתי-אם רגבים אשר ישכבו באיזו פנה ואיש לא ישים אליהם לב.

האם לא הכרת על-פי הציור הזה, כי משורר יהודי אני? ואולם למה זה אבוש להודות על האמת, הלא אין זר עתה עמנו, ואני אוהב מאד לכתוב בצירים הלאומיים שלנו. כאשר יבוא היום הגדול ותכונן עיר-גנו, ודור מאושרים, אשר יברך יותר ממנו, ישב על נהרות המיסיספי ויברך על ה"לוּב" ויגַרס בשניו את "המצות", וספרות יהודית חדשה תקום ותפרח, אז יהפכו כל מבטאי-המסחר שלנו, הנהוגים עתה בבתי-הבירה ונחשבו גם הם ללשון פואיטית, ואחד מבני-בניו של מרקוס הקטן, אשר יהיה לו כשרון פואיטי, ילבוש "טלית ותפלין", ולפני כל "הקהלה" הקדושה של עיר-גנו ישיר לאמר: "על נהרות שפני ישבו, גם ספרו את שטרי-המדינות, בבוא אליהם תולדיהם, ואמרו: תנו לנו שטרי לונדון — הקורס עלה מאד". ואולם רב לנו להתלוצץ במו פינו בעצמנו. — — — דרוש בשלום גנו, צונץ ואשתו, וגם ליהמן, רובו, מרקוס, שיינברג*.

רעך ה. הינה.

למשה מוזר.

ליינבורג, 19 יוני 1823.

— — — חי אני פה ביחידות, ואין לי דבר עם שום אדם שיש בו משום אדם, יען כי אבותי מנעו את עצמם מכל מגע ומשא פה, היהודים אשר פה, כמשפטם בכל מקום, הם רוכלים מזוהמים, המפלגה התיכונה של הנוצרים הם בני-אדם אשר יהיו לזרא, והם מצוינים ב"רשעות" הגדולה שלהם, וכן היא גם המפלגה העליונה, ורק ש"רשעות" גם היא עליונה. כשיצא הכלב הקטן שלנו לרחוב העיר, מיד באים הכלבים האחרים ומריחים בו באופן מיוחד וצוררים לו באופן מיוחד, כי כלבי-הנוצרים יש להם כפי הנראה, "רשעות" כנגד

(* כל אלה הם חברים של הועד לקולטורה ולחכמה של היהודים.)

כלב־היהודים, ובכן לא נותרו לי פה בלתי־אם העצים להתרועע אליהם.

בכל לבי אני חפץ לכתוב מאמר בשביל ה"עתון" * ולהביע בו את מכאוב היהודים הגדול (כאשר יקרא לו בְּרָנָה), וגם עשה אעשה את הדבר הזה, כאשר רק יסור ממני מעט כאב־ראשי. לא יפה הדבר אשר אדון־העולם עושה עתה לי, בענותו אותי במדוים האלה; וגם לא מחכמה פוליטית עושה האדון הזקן ככל־זאת, אחרי כי יודע הוא, כי נכון אנכי עתה לעשות מעשים רבים כל כך למענו. או האם נהפך קצין סיני הזקן, המושל היחידי ביהודה, ונעשה לעת זקנתו למשכיל גם הוא ויבעט בלאומיותו, ויעזוב את זכותיו ואת הדבקים בו בשביל אידיאות וקוסמופוליטיות מטורפות אחדות? ירא אני כי הזקן אינו יודע עוד מה שהוא עושה, ובצדק יורל אפוא le petit juif d'Amsterdam (היהודי הקטן מאמסטרדם – שפינוזה) לערש לו באזני: „entre nous, Monsieur, vous n'existez pas“ (מפה לאון, אדוני, אין אתה במציאות כלל). ואנחנו? האם הננו במציאות? בשם אלהים, אל־נא תשוב להגיד לי, כי אין אני בלתי־אם אידיאה! הנני כועס על הדבר הזה עד כדי להשתגע. אתם כלכם יכולים להיות נהפכים לאידיאות, ורק אותי הניחו. יען כי אתה ופרידלנדר הזקן וגנו נהפכתם לאידיאות, ולכן חפצים אתם להדיח גם אותי ולעשותני לאידיאה. את רובו אני מהלל, כי אותו לא הצלחתם למשוך ברשתכם. ליהמן חפץ להיות לאידיאה, ואינו יכול. מה לי ולמרקוס הקטן ולכל מופתיו ההגיוניים, כי הנני אידיאה, – שפחתו יודעת זאת יותר ממני. אשת הדוקטור צונץ התאוננה באזני בעינים מלאות דמעות (יהדות) כי את בעלה רוצים גם־כן לעשות לאידיאה, וכי לרגלי הדבר הזה יאבד ממנו כל כחו ולחו; יוקט סר לרגלי הדבר הזה מאחרי הועד, וגם אויארבך חלה פעם אחת משום זאת. אוסר אני עליך את כל מיני העקיצות שלך, באמרך, כי אין אתה יודע עדיין, איזו אידיאה אנכי, – ופירוש הדברים האלה הן הוא, כי אידיאה זרה אני, והמלה „זר“ היא פגיעה בכבוד. – – –

– – – פוקה (ברון פרידריך ג'י לא מוט פוקה) כתב לי לפני

* הוא „העתון לחכמת היהדות“, אשר הוציא אותו הועד.

זמן-מה מכתב מלא אהבה וגם הקדיש לי שיר יפה מאד, אשר אמסרהו לך בזמן מן הזמנים. גם האיש הזה יתחרט פעם על השיר הזה, אחרי אשר יבקר בקצת דיוק את שלשלת היוחסין שלי. שים-נא לבך אל הדבר, שבסכלות נושאה-המכתבים לא יאבד לי שום מכתב, וגם כתוב לי כרגע, כאשר רק תמצא באחד העתונים איזה רמז לאותה שלשלת-היוחסין שלי. — — — — —
ה. ה. ה. ה.

ד"ר פיאולד צונץ.

לינבורג, 27 יוני 1823.

גם אבקש, לדרוש בשלום האשה החשובה, אשת הדוקטור צונץ, באהבה רבה. היה שלום, ובטח בי, כי נאמנה ידידותי אליך. אם יכול אני להביא איזו תועלת — כמובן, מבלי שיעשה לי הדבר יגיעה יתרה — אז עליך רק להגידה לי. בסוף השבוע הבא אני נוסע לזמן-מה להמבורג, ואם יש לך או להועד חפץ בי להועיל לכם שם על ידי אי-פעולתי, אז כתב-נא לי על-פי האדריסה של ווהלינגר, או אל הקנדידטוס יוריס הארי הינה בככר-שוק בלינבורג, ומשם ישלחו אלי את המכתב, יש בדעתי לשהות בהמבורג רק שמונה ימים. מאת מוזר קבלתי את ה"עתון", וכבר פתחתי את גליונותיו בשכיני ודפדפתי בו וקראתי מעט ממנו בצער. אין אני חפץ כלל לכחד, כי הדברים אשר שם יפים וטובים, ואולם עלי להודות בפה מלא — ולו גם ישמע הרידקטור* — כי החלק היותר גדול, כן, שלשת רבעי החלקים של החוברת השלישית אינם עלולים להתעכל, והכל משום הצורה העזובה והשוממה. לא לשונו של גיטה אני שואל מעמכם, כי-אם לשון שתהיה מובנת, ויודע אני נאמנה: מה שאני אינני מבין, לא יבין גם דוד לוי, ישראל משה, נתן איציק, ואולי גם לא אויארבך. כל מיני גרמנית שבעולם למדתי, גרמנית סכסונית, גרמנית סנבית, גרמנית פרנקיס — ואולם הגרמנית של העתון שלנו עושה לי את העמל היותר גדול. אלמלא ידעתי במקרה את אשר לודיג מרקוס ודוקטור גנו חפצים, לא הייתי מבין מדבריהם דבר. ואולם האיש שהגיע בטירוף הסגנון למדרגה היותר גבוהה, זהו לי

(* הרידקטור היה צונץ בעצמו.)

ברנהרדט. בן־דוד כותב בבהירות, ואולם מה שהוא כותב אינו לפי רוח הזמן ולא לפי העתון. מאמרים כאלה הם מן המאמרים שהיו טובים בשנת 1786 בשביל העתון התיאולוגי. ורק מִדָּף 523 – 539 והלאה היה לִי העתון לְעוֹנֵג. יודע אני היטב, כי אין לִי שום זכות לבוא לפניך בתלונות אלה, כל זמן שלא אוכל להגיד לך את המקום אשר משם תביא לך מאמרים יותר טובים; יודע אני היטב, כי אני, אשר לא כתבתי עוד שום דבר בשבילכם ואשר אין לִי עוד שום דבר נכון לכם, היטבתי לעשות לִי החרשתי. מלבד זה ידעתי, כי אתה תקרא את כל זאת במנוחת־נפש שקמה, ואולם עליך לקרוא את כל זאת. השתדל־נא אצל עוזריך, שיביאו תחלה קולטורה לסגנונם. בלעדיה אין גם הקולטורה השנית יכולה לצאת לפעולה. ואולם רוצה אני להשתמש פה, לפי ערך, במשפטך, אשר הוצאת על חלקי ההיסטוריה הראשונים של יוסט, באמרך, כי לפי שעה מונע עתה את עצמך מהחליט דבר, משום שאפשר מאד כי החלקים הראשונים נכתבו בכונה באפן רע כזה, בכדי שהחלקים הבאים יזהירו שבעתים כמוהם; כדומה לזה רוצה אני לשער, כי מאמרי העתון מסודרים על ידך באפן זה, שמקץ שנים אחדות, כשהיו ספרים שלמים מונחים לפני המבקר, יוכל זה להוכיח איך נשתלשל ונתפתח הסגנון הגרמני אצלנו היהודים בעלי המדעים ואיך הלך מחיל אל חיל. על ערכו זה של העתון הייתי רוצה לכתוב מאמר מיוחד, בשם „הצד הטבעי של העתון“.

אל־נא תקצוף עלי, צונץ חביבי, בשביל הדברים הנאמרים למעלה; ראשית הלא חתום אני על העתון, ושנית הלא אהבתיך. היה בטוח, כי המלה האחרונה הזאת אינה רק פרזה. אנכי יודע את זאת.

ידידך

ה. ה. י. נ. ה.

למשה מוזר.

ריטצבֵיטל, 28 אויגוסט 1823.

מוזר אהובי!

היה שמח, כי לא כתבתי אליך זמן רב. לא היה לי שום דבר טוב, להודיע אותך. המכאובים אשר לי עושים אותי לקוץ מונד לרבים.

אילו הייתי גרמני — ואני אינני גרמני, עי' רְהַס, פרנְעס ואחרים* — הייתי כותב אליך על־אודות הדבר הזה מכתבים ארוכים עם הקירות ארוכות בדבר מעמדות הנפש.

— — — בהמבורג אומרים על גנוז כי הוא פתי, ואני לא השתוממתי על הדבר. רק בכבודות עלתה לי להוכיח לבני־אדם אלה, כי אין אתה פתי. לא היה לבני־אדם אלה שום מושג נכון בנוגע אליך; וגם את אשר הם חושבים עלי איננו מן המובחר. ואולם הדבר הזה יש לו חשיבות בעיני. כבר פקחתי את עיניהם לדעת, כי אין אני לוחם נלהב בשביל האמונה היהודית. בשביל זכויותיהם של היהודים ובשביל שווי־מצבם בתור אזרחים נכון אני ללחום בהתלהבות, את הדבר הזה אין אני מחד תחת לשוני, ובבוא הימים הרעים, והימים האלה בוא יבואו אל נכון, אז ישמע האספסוף הגרמני את קולי, עד כי תרעשנה אמות־הספים אשר לבתי־שכר ולארמונות גרמנים. ואולם אני, בתור שונא מרחם לכל אמונה פוויטיבית, אינני יכול בשום אופן להתנשא להיות למגין על אותה האמונה אשר היתה הראשונה להביא לעולם אותה צרעת האדם, המכאיבה לנו עתה כל־כך; ואם יש אשר אעשה באיזה אופן גם את הדבר הזה, אז תהינה לו סבות מיוחדות: רך־נפש, קשי־לב וזהירות הבאה בכדי להכין ארס מתנגד. ואולם לעולם לא אצא לרחוב היהודים לברר להם, כי כזאת וכזאת אני חפץ לעשות בשבילם, לעולם לא תהיה להם הצדקה לקוות אלי ולעולם לא יאמרו כי אני הובשתי אותם מתקותם. זה היה דרכי מאז, וצר לי מאד, כי

(* שני ספרים מפורסמים בתור צוררייכראל.

סכלותו של גנז ופטפוטיו הרבים באזני אוהבים ואויבים הוגו אותי רגע אחד מן המסלה. אכן רק כגמול ידיו ישולם לגנז, אם היהודים מגדפים ומחרפים אותו עתה ועושים אותו לאחראי לכל רעה המוצאת אותם. מדוע זה ירבה כל-כך לפטפט על כל אשר בלבו לעשות, ומדוע זה יבטיח ויפצה פה ויעורר תקוות-שוא? אכן חושב גם אנכי לעשות דבר, ואולי כבר החיליתי לעשות על-ידי מה שאנכי במציאות, ואולם מהיום והלאה אבקש לי אמצעים להגן עלי מפני אותו הפרסום שנתפרסם בו גנז, כי הדרך אשר בחרתי לי במעשי אינו סובל פרסום כזה. הנה השמעתי פה את דעתי בדברים קשים; ואולם לי יכולתי להשמיענה אותך פה אל פה, כי אז ידעתי כי היית מסכים לי, ועתה יכול אני רק להוסיף, כי דעתי זו יוצאת מתוך אהבה, אהבה למפעלנו הטוב

ה. הינה.

למשה מוזר.

לינבורג, 27 ספטמבר 1823.

מוזר אהובי!

— — — באפנים שונים מרעימים ומקציפים אותי, ואני מתמרמר הרבה אל עדת האנשים הריקים, המוצאים להם פרנסה בריוח במקצוע זה, אשר על מזבחו העליתי אני את הקרבנות היותר גדולים ולבי יזוב עליו זוב דמו לנצח*.) ואותי, אותי הם מרעימים! ודוקא באותו זמן, אשר נצבתי הכן במנוחת-נפש לקראת כל גל וגל של שנאת-היהודים הבא לבלעני. חי אני, כי לא הקלייאים והאויאָרַבְכִים הם האנשים אשר ישנאו אותם בגרמניה. מכל צד וצד ארגיש אני את פעולות השנאה ההיא, והיא הן רק זה החלה. רעים, אשר עמהם בליתי

(* הדברים מכוונים כנגד הדרשנים והמטיפים שעמדו אז על הכהונה בהמבורג.

את רוב ימי, פונים מאחרי, אנשים אשר התפלאו בי, היו למבזים; את אשר אהבתי ביותר, שונאים אותי ביותר, וכלם מבקשים להרע לי. שואל אתה אותי במכתבך מפקידה לפקידה, אם רוסו כותב אלי; ומוצא אני את השאלה הזאת למיותרת לגמרי. רעים, אשר אין הוא מגיע לקרסוליהם, פנו מאחרי ויעזבוני. ועל אחת כמה וכמה העדה הגדולה והחביבה מסביב, אשר איננה יודעת אותי כלל. — — —

— — — כפי שאתה יכול לשער, מרבים פה לדבר בשאלת הטבילה שלי. אין איש בבני משפחתי מתנגד לה, מלבדי אני. ואני זה הוא קשה-עורף גדול. אתה, היודע את השקפותי, הלא תדע ותבין, כי הטבילה כשלעצמה היא בעיני מין דבר אשר אינו מעלה ואינו מוריד, וכי אפילו בתור סימבול אין הוא חשוב בעיני, וכי לפי יחסי-הדברים והאופן אשר על פיהם היו מוציאים אותו לפעולה אצלי, לא היה נחשב גם בעיני אחרים. בנוגע אלי יכולה היתה כל חשיבותו להיות רק בזאת, שהייתי יכול להקדיש את עצמי יותר למלחמה ללחום בשביל זכויותיהם של בני-עמי האמללים. ובכל-זאת רואה אני את הדבר לי לפחיתות ערכי ולכתם על גבי כבודי, אם הייתי טובל את עצמי, בכדי שאוכל לקבל איזו פקודה בפרוסיה — בפרוסיה האהובה!!! אמנם אין אני יודע איך אחלץ את נפשי מן הצרה אשר אני נתון בה עתה. יראתי, כי מרוב כעסי אלך ואהיה לקתולרי ואחרי כן אתלה את עצמי על העץ. ואולם גם את שיהי זה אעזוב עתה, ויען כי מקץ ירחים אחדים אדבר עמך פה אל פה, לכן נדבר גם על הענין הזה. הימים אשר אנחנו חיים בהם עתה ימים רעים הם, נבלים היו לטובים וטובים יהיו לנבלים. אכן הבינותי עתה היטב את דברי החכם: „הטריפני לחם חקי, פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי אדני ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי!“ — — —

ה. הינה.

למשה מוֹר.

עוד לינובורג, 9 יאנואר 1824

— — — על-דבר ה"ועד" אתה כותב לי רק מעט. האם חושב אתה, כי דבר אחינו איננו נוגע עוד בלבי, כמו אז? אם ככה אתה חושב, אתה טועה מאד. אם כי כואב אני עתה מאד בראשי, בכל זה לא הדלתי מלפעל. "תשכח ימיני, אם אשכחך, ירושלים" (את המלה הזאת כותב הינה במבטא העברי!) — ככה היו דברי המשורר, וככה יהיו גם דברי. — לו רק יכולתי לְדַבֵּר עִמָּךְ פה אל פה שעה אחת ולהגיד לך את כל אשר חשבתי בימים האחרונים על ישראל — כי על-פי רוב הביאני מצבי בעצמי לידי כך לחשוב הרבה על ישראל, — כי אז ראית, כי — החמורים ברהוב היהודים בהמבורג הולכים מחיל אל חיל והינה נשאר הינה ולעולם כן יהיה. כלתה נפשי אל מאמרך בחוברת הרביעית* ; שלחנא אותה אלי לגטינגן, מיד כשתצא. תכף כשָׁבּוּא שמה, אכתוב אליך ואודיעך את האדריסה שלי. אם רק יהיה מן האפשר, אכתוב מאמר טוב בשביל העתון. לפחות אביא ציונים מתוך הלסקיקון הריאלי של הביבליותיקה בגטינגן על-דבר הספרות הנוגעת ביהודים, אם רק שוה המאמר הזה להעתיקו. — ה. הינה.

למשה מוֹר.

גטינגן, 25 יוני 1824.

— — — מלבד זה אני עוסק עתה הרבה בקריאת ספרי זכרונות, וביחוד במקצוע היסטוריה יודאיקה. היסטוריה זו מעסיקה אותי עתה בשביל "הרבי", ואולי גם בשביל שזוהו עתה לי צורך רוחני. רגשות נפלאים ממלאים אותי, בשעה שאני מדפדף באותם ספרי-הזכרונות.

(* החוברת הרביעית ש, העתון לא יצאה מעולם.)

הקודרים; תורה גדולה ומכאוב גדול אני מוצא בהם. רוחה של ההיסטוריה היהודית מתבררת לי מיום ליום יותר, ואין שום ספק, כי פליזין רוחני זה יהיה לי לתועלת רבה בימים אשר יבואו. מן „הרבי“ שלי לא כתבתי בלתי-אם את שלישיתו; המכאובים אשר לי הפריעוני מן המלאכה באפן רע מאד. ואלהים יודע מתי ובאיזה אפן אשלימנה. לרגל המלאכה הזאת, אני מתחיל להבין גם-כן כי אין לי שום כשרון של מספרים; ואולי עושה אני לי עול במשפטי זה, ורק קשי-החומר אשם בדבר: ציור סדר-הפסח עלה בידי, ואני אומר לך חודה בשביל „הגדה“ אשר הודעת אותה לי, ומבקש אני ממך, כי חוץ ממנה תואיל לשלוח לי העתקה נאמנה מלה במלה של „כהא לחמא עניא“ ושל הלגנדה הקטנה „מצשה ברבי אליעזר“, וגם את העתקת הפסוק בקריאת-שמע על המטה: „הנה מטחו שלשלמה ששים גבורים סביב לה“. אולי אוסיף על „הרבי“ גם איזה גליונות של אילוסטרציות, כמצשה אשר יעשו האנגלים, ובהן תבוא תמצית של מחשבותי על-דבר היהודים וקורותיהם. „בנימין מטודילה“, הנוסע עתה את מסעותיו על גבי שלחני, מברך אותך בשלום. שאלתו האחת היא, כי יבוא צונץ פעם אחת ויגיה ויתקן אותו ויוציאהו עם העתקה טובה. העתקתו של הדוקטור הפרנצי ויט, המונחת עתה לפני, היא למטה מכל בקורת, ואין בה אלא חכמות של תלמיד מתחיל. בנוגע להיהודים בפרנקפורט היה לי שודט* לתועלת גדולה; את שני חלקיו הגדולים קראתי עד תמם, ואיני יודע אם קצפתי יותר על הרשעות השפוכה על כל דף ודף ואם התענגתי יותר על הסכלות, סכלות מצשי-בהמה שבה כל אותה הרשעות אמורה. הוי, עד כמה נתפתחנו ונשתלמנו אנחנו הגרמנים! אין עתה חסר לי עוד דבר בלתי-אם רשימות בדבר היהודים ההישפניים במאה הטי, וביחוד בדבר האקדמיות שלהם בהישפניה באותו זמן; אי אמצא לי מראי-מקומות לדברים האלה? או, יותר טוב, בנוגע לתקופת חמשים השנה קודם הגירוש. מקרה נפלא הוא כי באותה שנה שגרשו היהודים מהישפניה. נגלתה הארץ החדשה לחירות האמונה, היא אמריקה.

ה. הינה.

(* „יודישע מערקוירדיגקייטען.“ די חלקים. סטנקטורט, 18-1717.)

למשה מוֹר.

גטינגן, 20 יולי 1824.

— — — גם בלילה הזה ראיתיך בחלום. לבוש היית תלבושת הישפנית עתיקה ורכבת על סוס אנדלוזי בתוך מחנה אנשים יהודים העולים ירושלימה. מרקוס הקטן עם מפות הארץ הגדולות ועם ספרי-המסע שלו עבר לפניכם בתור מורה-דרך. צונץ הלך בסנדליו הקלים ובידו "העתון" הכרוך בעור עזים אדום; אשת הדוקטור צונץ נחפזה עם המחנה בתור מוכרת-מזון לאנשי-הצבא, ועל שכמה חבית קטנה של יי"ש ל"יום-טוב". הצבא היה צבא יהודי גדול מאד, וגנז רץ מן האחד אל השני, בכדי להחזיק את הסדר על מכונו. ליהמן וכן ווהלניץ נשאו את הדגלים, ועליהם התנוססו ציורי מגן דוד ותורתו של בן-דוד. צוקר-כהן הנהיג את אנשי ההיכל. נערים אחדים, אשר היו לפנים חברים של הועד נשאו את עצמות שאול-אשר. וכל היהודים שהמירו את דתם שמשו בתור קבלנים ויסעו אחרי המחנה, והמון כרכרות הולכות אחרי המחנה; בכרכרה האחת יושב ד"ר אופרט בתור רופא של הצבא ביחד עם יוסט, העתיד לכתוב את "קורות היהודים" אשר תקרינה במסע הזה, ובכרכרה השנית יושב פרידלנדר ביחד עם האשה החשובה פון דר רָקֶה. — — — אין זאת כי-אם אתמול בערב הרביתי להתעמק בקריאת ספרו של פֶּנּוֹ' (בדבר היהודים) ונרדמתי. — —

ה. הינה.

למשה מוֹר.

גטינגן, 25 איקטובר 1824.

— — — מן "הרבי" כתבתי רק מעט, וכמעט אין עוד שלישייתו. ואולם כפי הנראה יגדל הספר מאד, ואני נושא אותו בלבי באהבה גדולה מאד, כי הן רק מתוך האהבה יצא הספר הזה, ולא מתוך איזו תאוה לכבוד. אדרבא, לו חפצתי לשמוע לקול השכל מחוק, לא הייתי

כותב את הספר הזה כלל. רואה אנכי מראש, עד כמה אני הורס במו ידי את בניני ועד כמה אני מעורר רוח איבה; ואולם יען אשר יוצא הספר הזה מתוך האהבה, לכן יהיה לספר עולם, והיה למנורת תמיד בהיכל אדני, ולא עששית של בית-תיאטרון אשר תכבה. הרבה מאשר כתבתי בספר הזה חזרתי ומחקתי, ורק זה עתה עלה בידי לכלכל בלבי את החמר כלו. ואני רק מתפלל לאלהים, כי יתן לי שעות של בריאות-הגוף, למען אוכל לכתוב את כל הדברים על הספר.

— — — לצערי רואה אני כי במכתבך אין שום ידיעה על-אודות ה"ועד". הלא יכול אתה במעט מלים לתאר לי את דבר מצבו. האם כבר שלח הועד לרעיו ומיודעיו את מכתבי הפרידה שלו? או האם יתעורר עוד וקם? האם יחזק אלהים בצדת החלשים אשר לו, כמו אויארפך וחבריו? האם יבחר איש להיות למשיח? — אחרי כי גנז חפץ לבוא בברית הטבילה, לכן לא הוא אפוא האיש אשר יוכל להיות המשיח, והבחירה תכבד מאד. בחירת החמור קלה יותר ממנה. —

ה. הינה.

ל מ ש ה מ ו ר .

— — — מדי דברי בספרים, הנני מהלל אליך את ספרו של גולובין „מסע ליפוניה“. מתוך הספר הזה תראה, כי היפונים הם העם היותר נאור ויותר משכיל אשר על פני כל האדמה. ולא זה בלבד כייאם הייתי יכול להחליט גם-כן, כי הוא העם היותר נוצרי, ללא קראתי לגודל תמהוני, כי דוקא בעיני העם הזה אין דבר מתועב ומשוקץ יותר מן הנוצרות. חפץ אנכי להיות יפוני. אין דבר השנוא להם יותר מן הצלב. חפץ אנכי להיות יפוני.

אולי אשלח אליך עוד היום שיר לקוח מתוך ה"רבי", אשר לצערי נמנע אני עוד הפעם מלעבוד בו. אבקשך מאד, לבלתי הגיד לאיש דבר מן השיר הזה ומכל אשר אומר אליך בנוגע ליהוסי חיי הפרטיים. יהודי הישפני צעיר בא מרוב הוללות ומאהבת לוקסוס בברית

הטבילה, והוא עומד בחליפת-מכתבים עם יהודה אברבנאל הצעיר ושולח אליו את השיר ההוא, הנצטק מלשון המורים. אולי אין הוא מוצא און בנפשו לכתוב אליו בפירוש את דבר המעשה, אשר איננו יפה ביחוד, והוא שולח אליו את השיר ההוא. — אלנא תהרהר בדבר הזה — *

ה. הינה.

למשה מזור.

קמבורג הארורה, 14 דצמבר 1825.

— לא אדע, מה אדבר; כהן מבטיח אותי, כי גנו מטיף לנוצרות והוא משתדל להדיח את בני-ישראל. אם עושה הוא את הדבר הזה בתמת לבו, אז פתי הוא, ואם בצביעות, אז נבל הוא. הן אמנם לא אחדל מאהוב את גנו, ואולם מודה אני לך, כי יותר טוב היה לי, לו שמעתי תחת זאת, כי גנב גנו כפות של כסף.

אבל קשה לי להאמין, מוזר חביבי, כי גם מחשבותיך כמחשבות גנו, אם כי כהן מבטיח אותי גם זאת, ואומר, כי מפוך שמע את הדבר. — הייתי מצטער מאד, לו ידעתי כי התנצרותי אני היתה לך לרצון. היה בטוח, לו היו החקים מתירים לגנוב כפות של כסף, לא הייתי מתנצר. פה אל פה אגיד לך יותר.

ביום השבת האחרון נכנסתי לתוך ה"היכל" והתענגתי מאד לשמוע במו אזני את הדרשה אשר דרש ד"ר סלומון כנגד המשומדים ואשר רדף אותם בחודויו, על כי "בהיות להם רק התקוה לבדה, לקבל מקום (לשוננו ממש), הם נותנים להדיח את עצמם מאחרי אמונת אבותיהם".

אומר אני לך, כי הדרשה היתה טובה, ויש עם לבי לסור אל האיש

(* המכתב הזה אין לו נוסח, בלי ספק נכתב בראשית אוקטובר — ימים אחרים אהר התנצרותו של הינה.

הזה ולבקר בביתו. — כהן נוטה אלי חסד. בביתו אני אוכל בימי השבתות, והוא חותה על ראשי גחלי „קוגל“ (פשטידה), ואני אוכל בלב נדכא את המאכל הלאומי הקדוש הזה, אשר פעל לקיום היהדות יותר מאשר פעלו שלש חוברות ה„עתון“ גם יחד. ואולם אל-נא נשכח, כי היו עליו גם קופצים יותר מאשר על העתון. — — — — —

ל מ ש ה מ ו ז ר .

המבורג, 9 יאנואר 1826.

— — — — — עתה שנוא אני בעיני היהודים וגם בעיני הנוצרים. מתחרט אני מאד, כי התנצרתי; אין אני רואה כלל, כי על-ידי התנצרותי הוטב מצבי ברב או במעט. אדרבא, מאז ועד עתה לא מצאתי בלתי-אם פגעים רבים. ואולם טוב לי כי אחשה מזה, כי הלא אדם משכיל אתה, ואתה תלעג לכל אלה. — — — האם לא עולם הפוך הוא? כמעט שהתנצרתי, והנה מכל עבר קוראים אחרי מלא: יהודי! — — —

ה. ה י נ ה.

ל מ ש ה מ ו ז ר .

המבורג, 23 לחודש גנו 1826.

— — — — — זוכר אני, כי המזמור „על נהרות בבל“ היה אז בחיר המזמורים אשר לך, ואתה היית מזמר אותו לפנינו יפה כל-כך, נהדר כל-כך ולוקח כל-כך את הלב, עד כי גם עתה עוד תבוא דמעתי, ולא רק לזכר המזמור.

אז היו לך גם רעיונות טובים אחרים על היהדות ועל תועבות נוצריות ועל הנטיה לעשות נפשות לאמונה חדשה ועל תועבות היהודים, אשר בהתנצרותם אין הם חפצים להגות ממסלתם רק את המכשולים אשר שם, כ-יאם חפצים הם גם להשיג איזה דבר, לקנות איזה דבר

בערמתם, ועוד רעיונות כאלה וכאלה היו לך, אשר עליך לכתוב אותם בספר לעת מצוא. הן איש אתה העומד ברשות עצמו, ואין לך לשאת פנים לפני; ומה שנוגע אלי, אין לך צורך כלל לכלוא את נבואתך בלבך למעני.

כשם שאמר סולון, כי אין איש יכול להיות נקרא מאושר עד שימות, כך אפשר לומר, כי אין איש יכול להיות נקרא אדם ישר עד שימות.

טוב מאד, כי פרידלנדר הזקן ובן-דוד כבר הזקינו, ועוד מעט ומתו, והם כבר היו לנו לצמיתות, ולא יבוא עוד אדם להוציא לנו על זמננו, כי לא היה בנו אף אחד בלי דפי.

סלחנא לי את מרי שיחי, כי הלא אלי בעצמי מכוונים רוב הדברים. פעמים הרבה אני קם בליילה מעל המטה ואני מתיצב לפני המראה אשר על הקיר ומחרף את עצמי. אפשר, כי רואה אני עתה את נשמת רעי בתור מראה אשר כזה. — — — — —

ה. ה י נ ה.

כאלה וכאלה היו הדברים אשר כתב הינה במכתביו הפרטיים או, באותם הימים הרעים אשר לפני הקטסטרופה ואשר אחריה, ועל פיהם אנחנו יכולים לראות את מראה נפשו הפנימי בעת ההיא. אכן צר לי, כי לא יכולתי להביא פה את המכתבים בשלמותם, גם עם הדברים אשר אינם נוגעים הפעם אל הענין וגם עם כל מעברותיהם, אשר הם עוברים פתאום מן האחד אל השני, שעלידי כך בולטת הטבעיות מכל שורה ושורה והרשם יגדל שבעתים — ואולם הדברים היו מאריכים יותר מדי. על הציונים האלה מתוך המכתבים אין לי להוסיף פה בלתי-אם רק עוד שיחה קטנה, אשר היתה בין הינריך הינה ובין הסופר אלכסנדר ווייל, כפי שמביא אותה הסופר הזה בספר זכרונותיו אשר נתן לנו על-דבר הינה*:

* Souvenirs intimes de Henri Heine par Alexandre Weil
1883.

„פעם אחת, כאשר שאלתי את הינה, מדוע זה התנצר, ענני לאמר: הלא תדע, כי בשובי ממסעותי באיטליה ואנגליה, ששם לא ידעתי כל רע בשל אמונתי ועמי, אמרתי להוציא עתון גרמני – ואני הן לא יכולתי כלל בתור יהודי להיות עורכו. גם בְּרָנָה נדחף בחזק יד באפן הזה אל הטבילה, למען אשר תהיה היכלת בידו להוציא את ה„בלנס“, אף-על-פי שלא היה מעולם נוצרי יותר מן המלך הפרוסי וממני. זמן-מה התחברתי אל רעי, אל הדוקטור גנו, למען היטיב את המצב הרוחני והצבורי של היהודים. כמעט שנגשתי אל המלאכה, ואני שאלתי את נפשי לאמר: מה מטרתך ומה חפצך? ברור הוא, כי אתה חפץ, שהיהודים כלם יהיו משכילים ונאורים כמוך וכמו רעך גנו. ואולם מה היא ההשכלה ומה היא הנאוריות הזאת? הלא רק בזאת, כי לא יאמינו בספורי-הנסים אשר בתורת משה ויבוזו לכל אותם הפלפולים הנפתלים של בעלי התלמוד ובעלי הספרות הרבנית. ואם יהיה ככל הדבר הגדול הזה, אם כל בני עמך למקטנם ועד גדולם ישליכו מלפניהם את הירושה אשר הניח להם משה ואת הסבל אשר הכביד עליהם רבי יהודה הנשיא, מה יהיה אז? חלק אחד מהם יתחיל להאמין בתורתו של הגל, חלק אחד מהם – בתורתו של שְׁלֵינג, חלק אחד מהם – בזו של שפינוזה, ויתרם לא יאמינו בשום דבר. ומה התועלת אשר תצא להם מכל זאת? האם יבואו לידי חירות על-ידי מה שיאמינו בהגל תחת אשר האמינו במשה? לא מנה ולא מקצתה! עליהם להאמין דוקא בישוע! ואולם בשעה שהם נשבעים לאמונתם החדשה הזאת, הם נשבעים לשקר ולבם אין עמם, כי עד עולם לא יאמין יהודי באלהותו של יהודי, ואפילו לא אנשים כמו גֵיאָנְדֶר או שטאהל*, הגם שהם לא יודו בדבר. רק על-ידי השקר הזה יתענגו הם ובניהם אחריהם על כל זכויותיהם הטבעיות, אשר הנוצרים מונעים מן היהודים. מדוע? את הדבר הזה לא אדע! אולי למען הנקם מהם על דבר אשר נתנו להם את הנוצירות, שהיא האמונה היותר כוזבת ויותר נבערה ויותר תפלה

(* דוד מנדל גיאנדר, יהודי שהתנצר, הוקר גדול במקצוע ההיסטוריה של הכנסיה, שנתפרסם על-ידי ספרו המצוין „אֶלְגֵמֵינֶצ גֶעֶשִׁיכֶס דֶער כְּרִיסטֵלִיכֶען רֶעִיגֵינְאָן אונד קִירכֶע“. – שטאהל נתחסם על-ידי ספרו „איבער דען כְּרִיסטֵלִיכֶען שטאַט“.

שעל פני כל האדמה: אמונה של אהבה, שאינה יודעת בלתי-אם את השנאה, אמונה של חירות, שאינה יודעת בלתי-אם את העריצות, אמונה של אהבת-אדם, שתמיד התנהגה רק בברבריות אכזרית, אשר כמוה לא ידע האדם כלל. הנוצרים התחילו להיות בני-אדם במקצת רק אז כשחדלו להאמין באמונתם, כלומר, למן הרנסנס והריפורמציה והלאה. הפרוטסטנט זהו אדם קתולי שעזב את אמונת השלוש התפלה והכין את עצמו לקראת המונותאיסמוס היהודי. וגם על היהודי מוטלת החובה ללכת את מחצית הדרך השניה. ראה, הנה הייתי אני לפרוטסטנט. נכנסתי לתוך המבצר, למען אשר תהיה היכלת בידי להרוס אותו ביתר עז. ואולם באותה שעה אני הורס גם את מצודות היהודים, למען אשר יתאחדו שני אלה והיו לכה אחד בשדה החירות.

ואף גם את זאת עלי להוסיף פה: כאשר כתב הינה את „הודויים” שלו, ומכל עבר ומכל פנה נשמע הרעש: שב האיש לאמונת אבותיו והיה ליהודי כשר — אז קרא הינה רק את הקריאה הזאת: „מעולם לא העלמתי את יהדותי. לא שבתי אליה, אחרי כי מעולם לא עזבתיה!”

ובשכבו על ערש דותו, והוא סובל מדוים ומכאובים, אשר כמוהם לא יסבל איש וישאם, והיו דבריו גם אז יום-יום על היהודים ועל דתם ועל אמונתם ועל רוחם. אין זאת כי-אם היה לו הדבר לצורך נפש לךבר בו מיום אל יום ומשעה אל שעה.

„עם נפלא”, הוא קורא פעם אחת לאלפרד מייסנר, בשעה שיושב זה לפני מטתו ושומע לו (מובא בספרו של מייסנר: ה' הינה, זכרונות) — „עם נפלא, אשר זה מאות שנים הוא מכה יום יום, בוכה יום יום, סובל יום יום, ונשכה תמיד מאלהיו, ובכל-זאת הוא דבק אחריו בחזקה ובכל מאודו מאין עוד עם כמוהו תחת השמש. אם מסירה על קדושת-השם נותנת אצילות, ואם נותנת אצילות הסבלנות והאמונה החזקה וההתחזקות למרות כל הצרות, אז אציל העם הזה מכל העמים אשר על הארץ. אם נקרא את ספרי דברי-הימים לקורות הדורות התיכונים, הימים המצוינים שהתחברו יחדו הכהנים והאבירים, הלא נמצא כי אין אף שנה אחת אשר לא הביאה על היהודים ענויים, מדורות-אש, חניקות, ענשי ממון והריגות בלי קץ! ולא עוד, כי סובלים היהודים מיד המעריצים את הנוצרי, אשר רק אמונתם הולידה

אותו, יותר מאשר הם סובלים מיד כל העמים היותר פראים ויותר גסים אשר על פני האדמה..."

ועוד בימיו האחרונים העסיק את לבו ואת מוחו רק אותו הרעיון המר, אשר הביע אותו גם באחד משיריו האחרונים לאמר: „קיינען קדיש ווירט מאן זאגען"... הרגיש האיש הזה בדאבונו הגדול, כי הקשר מכיון שנתק נתק, וכי היתום הגדול אשר הוא עוזב אחריו לא יוכל להתפלל אחריו את ה"קדיש", אם כי יתומו הוא. ואולם גם „קיינע מעסע ווירד מאן זינגען". הקשר אשר התקשר בו אל הכנסיה הלא כמוהו כאין.

וכאשר נבא כן היה: גם במחנה אשר מזה וגם במחנה אשר מזה מנכרים אותו ומתנכלים אליו. ועד היום הזה לא חדלו עוד.

ביום 17 פברואר בשנת 1856 נגאל האיש הנפלא והאמלל מכל צרותיו.

הסוכנת אשר היתה לו מספרת כדברים האלה: La nuit dernière il répétait, et répétait comme le vendredi: „je suis perdu". Par trois il me dit d'écrire — je lui dis peu après: Quand vos vomissements cesseront, vous écrirez vous-même; il reprit: „je vais mourir", ובשעה הששית לפנות בקר מת.

ההלוייה היתה ביום העשרים לחדש. גשם דק ירד ארצה ועדת המלויים היתה קטנה ומעטה: אלכסנדר דיומא, גוטייה, מיניה, אלכסנדר וויל, הנרי יוליא ועוד. — שום צרמוניה של דת לא היתה בקבורתו.

בְּרֵתוֹלֵד אוֹיָאָרְבֵּן הַיְהוּדִי

„... בעצם תָּמוּ כֻּלּוֹ שְׁלֹאנָן וְשָׁלוֹ — וְזוֹ יְמוֹת בְּנֶפֶשׁ מְרֵה!“
(איוב, כ"א).

ידעתי כי יהודי הוא, ידעתי כי ראשית אוננו ומעשהו בשדה הספרות הניף תנופה קדש לְיִשְׂרָאֵל, וספריו הראשונים היו „היהדות והספרות החדשה“. „שפינוזה“, „משורר וסוחר“ — אך הנה מאז ועד היום עברו כארבעים שנה, ועת כזאת הלא ארוכה היא מאד; בְּרֵתוֹלֵד אוֹיָאָרְבֵּאָךְ היה בקרב הימים הרבים האלה לְסוֹפֵר אֲשֶׁכְּנִי הַעוֹמֵד בְּשׁוּרֵה הַרְאִשׁוֹנָה, ויעש ספרים הרבה אין קץ, ספריו נעתקו לְכָל הַלְשׁוֹנוֹת הַמַּתְהַלְכוֹת בארצות אירופה ואשר מחוצה לָהּ, עמו עם אֲשֶׁכְּנִי הַעֲרִיצוֹ אֹתוֹ ויִכְבְּדוּהוּ ויִנְשָׂאוּהוּ ויתנו לו כבוד מלכים, ויהי להם סגולה וּלְבֶן-שֶׁשְׁעוּעִים, מן השפחה אשר בכפרי שוֹרְצֵנֵי וְעַד הַבְּכוֹר הַיּוֹשֵׁב עַל הַכֶּסֶף אֲשֶׁר בְּבֵרְלִין; שרים וסגנים בקשו קרבתו, ונשיאים ומלכים חכו לְדַבְּרֵיוֹ, וּבְכָל מְקוֹם וּמְקוֹם מְקַטֵּר מְגַשׁ לְשִׁמוֹ — מֵהַתֵּן ומה תוסיף היהדות לְאִישׁ אֲשֶׁר כֹּזֵה? מִי פְתִי עוֹד יְקוּם לְשִׁלוֹחַ יָדוֹ וּלְנִגּוּעַ בְּמַכָּה טְרִיהַ אֲשֶׁר כֹּזֵאת? אֵךְ זַעִיר שֵׁם זַעִיר שֵׁם, נִגַּע עוֹד אוֹיָאָרְבֵּן בְּדֶרֶךְ הַלִּיכָה בַקְּצֵה הַעֵט אֲשֶׁר בִּידוֹ גַּם בְּדַבַּר הַיְהוּדִים, לְכַתּוֹב בְּסֵפֶר וּלְהַשְׁמִיעַ בְּרַבִּים.

ואשכנז עשתה המפִּלְצָת, זִמָּה הִיא לְכָל יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ. מֵאֲשֶׁכְּנִי יֵצֵא, אֶל רוֹסִיָּה בָּאָה, וְתַעֲבֵר כּוֹס מִשְׁכַּרְתָּ עַל כָּל אִירוּפָּה, לְהַשְׁכִּיר אֲנוֹשׁ מְרוֹשׁ וּלְהַרְעִיל אֶת כָּל הַיּוֹשֵׁב בָּהּ, וְתַדְבֵּק הַרְעָה בְּאוֹנְגְרִיָּה, וְתַמְלִיט בִּיצִיָּה בְּצַרְפַּת, וְיִהִי יִשְׂרָאֵל לְחֵרֶם וּלְשׁוֹד וּלְכֹזֵה. —

אז מת בְּרֵתוֹלֵד אוֹיָאָרְבֵּן, זָקֵן וְשֶׁבַע יָמִים, זָקֵן וְשֶׁבַע רוֹגְזוֹ! — הִנֵּה שֵׁם יְהוֹמוֹ יִשְׁקוֹ עֵדֶת פְּרִיצִים וּבִתּוֹךְ רַחֲבוֹת יִרְצָחוּ, וְפֹה

יגוע ימות אחד מליץ מן השרידים אשר בארץ — מה ענין האחד אל הענין השני? מי יתן יד להביא שנים אלה בחוברת? ויותר מזה הן היה האיש זקן בא בשנים. אשר אולי פקודת כל אדם באה עליו למות בעתו — היאמן כי יספר, כי נגעה הרעה עד רוחו, ותגול את מנוחתו ביום ואת שנתו בלילה, ותהי לו חץ מות? היאמין איש לשמועה, כי ככה יהיה משפט האיש אשר שמר לפיו מחסום בכל הימים הרבים ההם?

אך הנה אמת נכון הדבר הזה, נעשתה כזאת; מת האיש מעצר רעה ויגון ומשבר-רוח וממחלת-לב — הלא בספרתו!

בקרב הימים האחרונים יצא לאור ספר בשני חלקים ושמו: בערטהאָלד אויערבאָך: בריעפע אָן זיינע פריינד יעקב אויערבאָך, איין ביאָגראַפֿישעס דענקמאַל, פראַנקפורט א"מ 1884. הספר הזה יכיל יותר משבע מאות מכתבים אשר כתב ברתולד אויארבך אל דודו ורעו יעקב אויארבך, בקרב חמשים שנה ומעלה, משנת 1830 ועד 1882 — וכל יקר ראתה עיני בספר הזה.

תולדות חיי האיש פרושות לפנינו כשמלה, ומחשבותיו ועליצותיו כספר נגלו — והוא פלאי! הלא חכמת שפינוזה האירה עיניו מעודו ותהי נר לנתיבתו כל הימים, והוא תמת-ידיים שמר בלבו ולא ידע מה רעה; הארץ היתה לפניו עדן-גנים, ובני-אדם מלאכים בעיניו, ובעצם תמו זה עלה כיונק לפנינו מסתר המדרגה, מכפר מולדתו, ובעצם תמו זה הלך מחיל אל חיל, ויגדל ויצליח ויהי משכיל בכל דרכיו, ובעצם תמו זה כתב גם את ספריו אשר היו לשעשועים לכל נפש טהורה ולכל טהר-עינים, כי אך תמת-ישרים תצהיר מבין שורותיהם ותורת חסד על לשונו, ועל שפתיו ילין עז שלום ושלום.

האיש הזה נולד אך לשמחה וליום-טוב, ולחיים של שלום, חיים של טובה.

הנה כי כן לא יפלא עוד בעינינו בראותנו, כי איש כמוהו, אשר כל ימיו היה חלקו עם הנאורים ללחום גם הוא את מלחמותיהם, והוא לא יכול כלכל את עדת הסוציאליסטים ויהיו לו למורת-רוח. אויארבך לא יכול כלכל את האנשים האלה, אם כי דעותיהם דעותיו, כי מעשיהם לא היו רצויים בעיניו, עקב אשר כלי-חמסס כליהם ושוך ורצה לפנייהם ילכו; אויארבך לא יכול כלכל גם את הינה, אם כי

יודע הוא אשר רוח ממרום בקרבו, כי רוחו ודרכו זרים מאד לרוחו ולא יבין להם, עקב אשר אין אמון (ערנסט) לנוכה עיניו, ובעבור נעלים ימכור את כל כבוד האדם בבוא לפניו עת לצון; ואך אנשים כמו שולצהדליטש, יאקובי, לסקר ודומיהם, יהיו לו למוש-נפש, וגם אחריהם לא תדבק נפשו, בגלל רוחם הכביר אשר ימשוך אותו אחריו, כִּי-אם בגלל פֶּר לבבם וטהר נפשם. כי על-כן נראה את כל הסופרים אשר ידברו בו מזכירים ומנשאים תמיד את תַּמְתּוֹ ואת נפשו הטהורה, אחרי כי אין בכל הסופרים משלו בבר לבבו ובטהרת נפשו, ועל-כן אחריו כל אדם ימשך בקסם אשר על שפתיו. כי בכל אשר הוא כותב ועושה נאמן הוא למחשבתו, להורות ברבים את תורת-המדות ואת למודי-המוסר, וכתבי-הקדש גם הם יהיו לו תמיד נס להחנוסס, על כי לא אחת ושתים חזו החוזים וישאו משא ליום אחרון, אשר ישבת כל רע מן הארץ ועולתה כליל תחלף, וזאב וטלה ירעו כאחד. אכן גם המקרה האיר פניו אליו, ויהיו לו כל הימים שיח ושיג אך עם אנשים אשר לא זהמתם רוחם ונפשם מטהרה, ולכן כל הימים הוא בעצם תָּמוֹ כְּלוֹ שְׁלֵאֲנָן וְשָׁלוֹ, ואת הרע ישכח ולא יזכרנו ולא יעלנו על לב, ותהי לו אמונה גדולה, אמונה בבני-האדם.

„את זאת חזיתי לי ואותה אגיד לך — יכתב באחד ממכתביו אל רעו, אל יעקב אויארבך, אחרי ראותו על פני הבמה את חזון „נתן החכם“ — המחזה הזה איננו תורת הסבלנות, כאשר חשבנו למשפט מאז, כי הסבלנות איננה דבר בהיוב, ואך זאת היא התורה היוצאת לנו מן המחזה הזה, וכן גם מן המחזה „מיננץ פאן באַרְנֶה־עֵלִים“, לדעת ולהאמין באמונה שלמה בבני-האדם ובטובם ובטהרת רוחם ובר לבבם וכו'. כי לסינג בכל פנה שהוא פונה מורה הוא את התורה הנעלה הזאת.“

הנה כי כן לקח את רעיון הסבלנות גם מנתן החכם, ויחן לו תחתיו רעיון אמונה להאמין בטהרת רוח-האדם — ברתולד אויארבך לא יכול אחרת.

ההתיצב איש כזה לפני המקרים בבוא יום החשך והגוי המר והנמהר?

כי הנה בעוד הוא עושה כה וכה ורוחו במרום ימריא, כלו

שלאנן ושלו, ופתאום קראו נוצרים להרגה ולשוד ולבזה בקרב הארץ, ויהי האדם רע מחיתו השדה, ויהי פרא למוד מדבר.

מה זאת?..

רוחו נבקה בקרבו וזמותיו נתקו, כי לא האמין למשמע אזניו, לא האמין למראה עיניו; ברתולד אויארבך לא יכול האמין כי זה הוא האדם וזאת תורת האדם — למי אפוא הוא עמל כל השנים הרבות האלה? בתוך מי הוא יושב כל הימים אשר הוא חי? ואנחנו מדי נקרא את המכתבים אשר כתב בקרב הימים ההם, תעגם נפשנו ודאיש אשר משמים השלך פתאום ארצה, ודבריו ידכאו חיינו בקראו ממעמקים „למה חייתי? — מי יתן ומתי בטרם ראו עיני את השערוריה!“ — באחרית ימיו נראה, כי עוד מתאמץ הוא בכל עזירות לרפא את שבר לבו ההרוס, ומיום ליום עוד יתאזר כגבור משכיל לשוב לעבודתו כמקדם, ועל לשונו משפטי פי שפינוזה: קח את הדברים כמו שהם! ראש דבר הוא לאדם להבין את אשר לפניו! או „Principium omnium rerum est suum esse conservare!“ וכן יהרוג ממסגרותיו ומן התלאה הנוראה, ויחפוץ לשובב את נפשו ולהנער כפעם בפעם; אפס כאשר נפל לא יוסיף עוד קום. קשת נחושה זאת חלפה מחצה את לבו, והוא לא יחיה עוד אחרי נפלו. המכתבים האחרונים יפצעו פצעים נאמנים בלב הקורא, כי עינינו רואות, איש הי בעצם תמו, והוא מת בנפש מרה.

פה יגוע ימות אחד מליץ מן השרידים אשר בארץ, ושם עדת מרעים עוד יהמו ישקו לבו בז ולשלוף שלל ולהגיע דמים בדמים — מי ישים לב אל כל אלה? ארץ אשכנז קראה לבכי ולמספד ביום מות בחירה זה, ואחריה ענתה כל אירופה בקול, מטיפים השמיעו במרום קולם, וסופרים ומשוררים קראה בניהם קינות, מכתביהעתים השמיעו את כל תקפו ופרשת גדולתו, ומלכים באו וינחמו את אבליו; ואולם את היהודי שכחו ולא זכרו, ולא שמו לב לראות כי מפני הרעה נאסף הצדיק.

ואנחנו?..

נלקטה אבנים אחת אל אחת ונציב מצבה, אות זכרון לברתולד אויארבך היהודי — כי אמנם היה האיש הזה יהודי בכל רוחו ולבו, בכל מאדו ונפשו, ותמת-רוחו וטהרת-נפשו גם הן הלא פרחים הן

אשר מזרם היהדות ירטבו וממקור ישראל יהלכו ומעפרו יצמחו, וגם הוא הלא יספר לנו לא אחת ושתיים, כי כתבי-הקדש פקחו את עיניו ויעוררו את רוחו לראות ולהבין במראות-הטבע; ויותר מהמה הלא היה האיש הזה קרבן על מזבח האהבה, אשר אהב אותנו, את אחיו בני עמו – אכן נפלאה מאז אהבתו להם, הלא היא כתובה על ספרו, מפזרה ומפרדה בין אלפי שורותיו על כל דף ודף!

נלקטה אבנים – אבל אנכי פה לא את תולדות-חיי אספר, ואך דברים בודדים אשים לפני הקורא, ציונים אחדים אשר לא נפלאים הם ברב או במעט, ואותם יקרא ועל פיהם ישפוט. כשרש מארץ ציה עלה לפנינו, ויהי לעינינו לצמרת-ארזים, וכבוד כל הארץ הוא יאספהו: בשנת 1812 ביום 28 פברואר בכפר נורדשטטן אשר בשורצנלד בירטמפּרג נולד אויארבך, ויהי שמו משה ברוך, בהיותו בן שלש-עשרה שנה שלחוהו אבותיו אל „בית-המדרש“ בעיר הֶכִינְגֶן, ויהי שם כשנתים ימים, ומשם בא עירה קְלֶסְרוֹהֶ ויוסף שם למודים על למודיו; אך משם בא אל בית הגימנוזיום אשר בעיר שטוטגרט ויכל שם את למודיו, ואחר-יכן בא אל בתי האוניברסיטט אשר בעיר טֵיִינְגֶן ובעיר מינְכֶן ובעיר היידֶלְבֶּרג, וילמד בראשונה דין ומשפט, ואחר-יכן למד את תורת הפילוסופיה אצל שטרויס ואצל שְלִינג ואצל דויב. אז החל לכתוב ויעש ספרים הרבה אין קץ, ויהי לו שם גדול בין ראשי זקני הסופרים באירופה, וכל מעשהו ועבודתו בחוץ היה בעד עמו, עם אשכנז, כי אהב אויארבך את אשכנז ואת יושביה בכל מאדו ונפשו. אז החלו השערוריות בארץ, ואלה באו עד נפשו וישברו את לבו, וביום 8 פברואר 1882 מת, וביום החמשה-עשר בו קברוהו בכבוד גדול בקברות אבותיו בכפר נורדשטטן ככל אשר צוה. אלה הן כל הדברים וכן התמו.

זה הוא האיש ואלה הן תולדותיו – הבזאת יהיה לנו למופת?
לא – אפס אנחנו את היהודי נבקש.

יעקב אויארבך בהקדמתו לספר המכתבים אומר: „משגה הוא, אשר ישגו רבים להאמין, כי מבארות התלמוד עלה ברתולד אויארבך, לאור באור החיים, ואך בעמל רב חרג ממסגרותיו; דרך הפלפול היה

זר לרוח איש כמוהו כל הימים, ואל תוכו לא בא מעודו ולא ידע אותו, אכן אמת הדבר, כי פטוקים בודדים מכתבי-הקדש הכו שרש בקרב לבו עמוק, ואך רוח התורה ומשלי-המוסר אשר בכתבי-הקדש, והאגדות המלאות רוח-השיר, אלה היו לנגד עיניו תמיד. — וגם מדי נקרא את המכתבים, נמצא דברים בוטים, בהוכיחו את רעו, אהוב לבו, על כי „במבחר הקברים יקבור את נפשו חי בתוך הקורן העברי... או כי יוכיח אותו אל פניו על כי „יבלה את כחו הנעלה בלמודי הראב"ע, אשר כבר נס ליחו, אם כי איש מצוין היה. — ואולם בתוכנו ישתומם לבנו על כל הכבוד אשר ירחש לבו לכתבי-הקדש, ובפה מלא הוא אומר, כי הם עוררו את רוחו ולהורות נתנו בלבו לדעת ולהבין את יפי מראות-הטבע, כי על-כן יביא כפעם בפעם ציונים מכתבי-הקדש בכתבם כלשונם באהבו אותם; וטורג'ניב, אשר כתב הקדמה בשפת רוסייה להעתקה הרוסית מספורו „דאס לאַנדהויז אַם רהיין“, יוכיח בטוב טעם ודעת, כי רגיל על לשונו תמיד לשאת משל ומליצה ולהביע חידות מני קדם, וזאת לו אך יען כי ממקור ישראל יצא ומנחל עדנו שתה. וכן רגיל על לשונו גם מליצות כתבי-הקדש לטעת אותן שרק בשפת אשכנז, והיה כקרא העברי דברים כאלה, והיה לו לאות כי פי מכיר ומודע הוא המדבר אליו.

הנה כי כן יכתוב באחד ממכתביו אל רעו:

„עוד מעט ואמצא את העץ ואשליך אותו אל המים וימתקו המים המרים, אשר בדרך מסעי במדבר הזה, ואת מטה משה אקח בידי ואך בו את חדרי לבי ויצאו מהם מים חיים, וגם חיים חדשים יזלו מתוכם, ומנחלי עדנים זה ירין אבות ובנים ונשים ובתולדות בישראל, אנשים ונשים וטף, וגם את הגמלים אשקה ואת כל הבקר והצאן? והיה אם ישאלני „מי יאכילני בשר?“ ואט את ידי ואעל את השלו מיצרות דמיוני, ואשחט ממנו הרבה מאד בשכין אשר אין בו פגימה, למען יבשלו את אשר יבשלו — או האם אעשה שקר בנפשי להעביר את בעלי-הכנף משירתם וזמרתם, ואלמדם את הנגינות החדשות, אשר ינגנו עתה בבתי-כנסיותינו, ומצא להם, ואכחש לנפשי ואמר: זה הוא שיר ציון?“ — מליצות כאלה וכאלה תהיינה בפיו כדבש למתוק, ושפתן על לשונו תמיד, והן עוררו לפעמים את רוחו לחשוב מחשבות ולכתוב בספר, ובמכתבו ביום 20 אוקטובר

1871 יכתוב: „כחתן יוצא מקפתו — המליצה הנעלה הזאת, אשר תביע ותבטא את רגש השמחה, מלאתני תמיד שמחות וגיל, ועוד בימי ילדותי שובבה את נפשי; עוד זכר אזכור, כי ביום הלקה אחותי אסתר לאיש ואני נער קטן, הבטתי בפני „החתן“, ושפתי נעורנדו חרש ואמרו „כחתן יוצא מקפתו“, אם כי בפניו לא ראיתי כל חדשה; וגם היום הנה קמתי ממשכבי שמח וטוב-לב, כי על-כן עלתה המליצה הזאת על לבי...“ ופעמים הרבה יקרא במכתביו, „הלא דבר הוא! מליצות כתבי-הקדש עולות בימים האלה על לבי ואני לא קראתי להן — הלא אות לטובה הוא!“

אכן מליצות כתבי-הקדש עוררו אותו גם להבין במתנות הטבע וביפי היקום. הלא איש הוא אשר רוח השירה תפעמהו מעודו, ונפשו תדבק אחרי יפי-הטבע, ועל-כן יהיו לו לזרא חיי-העיר והוא יקום כפעם בפעם לצאת השדה אל משכנות הרועים וללון בכפרים ולהשכים לכרמים בבקר בבקר, ועל מרומי הרים יעלה, אשר שיאם לעבים יגיע, לשבת שמה ימים רבים, וברדתו מן ההרים והנה רוח אחרת תצלח עליו, והוא נהפך לאיש אחר. „עתה אבין את הגות לב משה אחרי רדתו מן ההר מקץ שבתו עליו ארבעים יום וארבעים לילה, לשוב להתהלך בין העם“ — אלה הם הדברים אשר יכתוב לרצו ברדתו גם הוא מן ההרים לשוב להתהלך בין יתר העם. — ובהזכירו את חלום יוסף, אשר קמה וגם נצבה אלומתו, יקרא: „מה יפים ומה נהדרים חיי-השדה אשר נמצא בכתבי-הקדש, והספור הזה הוא היפה בכל כתבי-הקדש!“ גם הפסוק „ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה“, עורר את לבו מאד ולא אחת ושתיים יזכר בו, ויאמר, כי עוד בימי ילדותו נתן הפסוק הזה בלבו להבין במראות הטבע הנהדר ולדעת ולהרגיש את הדר השדה והתנובה, וגם בימים הבאים עוד ישוב ידבֵר בו, ואומר, כי נעלים דברי תורה במראות-הטבע גם על דברי הזמירוס; ואך מקרה הוא, כי גם גייגֵר (ע' גייגער'ס נאכגעל. שריפטען, חלק 5 צד 219) בכתבו תר-זכרון בתוך כפר-הזכרון אשר לאויארבך, כתב לו את הפסוק הזה, אחרי כי גם בעיניו היה אויארבך כאיש-שדה המביא עמו כפעם בפעם ריח שדה אשר ברכו ה', אל משכנות יושבי הערים, ואויארבך יאמר באחד ממכתביו, כי נגלו לו הפעם כל תעלומות-החיים, והדר-הטבע פרוש לפניו כספר לקרוא בו, וכל רו לא אניס ליה: „עוד זכור אזכור את האגדה

המספרת, כי אבן טובה היתה לנח, אשר האירה לו בתוך התבה כאור שבעת הימים; חכמי הגיאולוגיה לא ידעו ולא יכירו את האבן הזאת, ואך אני מצאתיה..."

אכן זה הוא הכח לאיש יהודי לברוא לו לב טהור ולחדש בקרבו רוח נכון, כי עליכן רוח-אמונה או רוח-קדושה התנוססה בקרב האיש הטהור הזה מעודו ועד יום מותו, והזכרונות מימי נעוריו יהמו בקרבו ולא יסופו ממנו כל הימים אשר הוא חי. פעם ישמע את החזן בבית-הכנסת, המתפלל את "תפלת הגשם", ובשמעו כן יחרד לבו בקרבו, כי את נגינת אביו שמעו אזניו ועיניו תרדנה מים; פעם ישוח ברחובות בלילה, ויזכור כי ליל יום-הכפורים הוא, ומה נעלים ומה נשגבים הרעיונות אשר יעיר בקרבו הזכרון הזה; פעם ישמע את תפלת הקדושה בקרא העם שלש פעמים "קדוש! קדוש! קדוש!" ונפשו תשתפך בקרבו, ולבבו ימלא רגש קדש אשר לא ידע יכנה; — "מה ארכה העת אשר לא שמעתי כאלה — יכתב במכתבו — ומה נפלאו כל החיים בעיני עתה! לבדד הלכתי זמן כביר אנה ואנה, ולא אדע להגיד את כל אשר רחש לבי בעת ההיא, כי הייתי נפעם, ואהי כמו לקחה רוחי מקרב גייתי, ואני מרחף בתוך הרוח הטהורה המרחפת וההודרת במלאו להב התבל, וכל אלה יגווזו חוש ויעופו..." ופעם יחג את חג "הסדר" במושב אחוזת-מרעים, הנרות אשר במנורת-הכסף בוערים באש, המסבים יושבים אל השלחן וכוסות זהב מלאות יין בידיהם, והוא יושב בתם לבו ושואל כנער תם את השאלה "מה נשתנה?" כדין וכדת, ואף ישיר להם משירי אביו אשר נעמו מאד — הנה הוא האיש אשר ידו תכתוב את הספורים "דארפגעשיכטען?" הנה הסופר אשר מלכים הפצו ביקרו ועם-הארץ התפאר בו כל היום?... "יש שעות — יכתוב אל רעו — אשר ממעמקים אשא עיני אל אלהים לבקש אותי, אשר לא ידעתיו ואשר לא הבינותי לו, ואך עיני לבדן נשואות אליו ונפשי בקרבי יודעת מאד ברגעים כאלה, כי עוד איטיב לעשות בקרב הארץ, ועוד נכונים לי מעשים טובים. כן אחי! רגע אחד הסיירותי עתה מן העט כפי ואחדל לכתוב, כי גברה עלי המית נפשי; הן לפני לא עצרתי כה לדבר כדברים האלה, ואף כי לכתוב אותם בדיו, ואולם עתה אחת אחוש בקרבי, כי הוסר המסוה מלפני עיני, ואני אעצר כח לדבר את כל הדברים האלה, אם כי כבד-שפה עודני, כי הנה בושתי לפתוח שפתי עמך בזה, ובכל

אלה לא אדע מעצור עוד ולא אשמורה עוד מחסום לפי, ועל-כן ראה הנה קראתי עתה בשם אלהים ולא אירא; הנה לפעמים אדע כי חסיד אני ונפשי דבקה אחרי אלהי, ולך, ידידי, אני את הדברים האלה, כי אחרת לא אוכל..."

זה הוא אויארבך — זה הוא היהודי.

ברתולד אויארבך הוא יהודי. היהודי יזכור תמיד את גלותו ואת ביתו הנשרף, ועל ראש שמחתו יעלה את זכרו, וביום שמחה יזכור את יום המות, החתן היוצא מקפתו שמח וטוב-לב ינפץ כלי-חרש "זכר לחורבן", היושב על "הסדר", כלו שלאנון ושלו יעטוף מעיל לבן לזכור את יום המות, וגם בביתו, בחדרו אשר שד אותו בשיד, ישאיר חלקה אחת שחורה "זכר לחורבן"; ואולם המעשים האלה לא מעשים הם אשר ביד יעשו, כי-אם ממקור רוחו יהלכו — וגם ברתולד אויארבך איש-יהודי ורוחו רוח בן-ישראל. באחד ממכתביו יספר לרעו, כי קרוא היה אל הדוכס מגוֹתָה, להסתופף בחצרות ביתו ולשבת בהיכלו ימים אחדים. "בלילה הראשון לשבתי בחצרות ריינהרדסברונן בחדרי בתוך ההיכל, ישבתי שעות אחדות על יד החלון לבדד, וזכרונות רבים עברו לפני, והנה עלה על לבי זכרון הימים אשר ישבתי "בבית-המדרש" בהכינגן, ולא סר ממני, ואני אז בחור עני ונכה-רוח, ועתה באתי עד הלום — הלא חידת החיים היא!" —

אבל לא אך ברוחו התנכר כי יהודי הוא, כי גם במעללים. באחד ממכתביו יספר, כי הביא את שלשת בניו אל בית-הכנסת החדש, לשמוע אל הרנה ואל התפלה, למען יקרבו גם הם אל בני-אמונתם עד מדה ידועה, והתפלה וסדרי-התפלה עשו בנפשם רושם חזק; ואולם בעיניו לא מצאו חן כל סדרי-התפלה החדשים האלה, אם כי הנגינות יפות היו, כי הוא אחד מבני הדור הישן הוא, אשר אך קולות מימי הנעורים יולידו בו זכרונות קדש; — וגם את חג "בר-מצוה" חג אויארבך במלאת לבנו מספר השנים, ובמכתבו הוא אומר: "החג הזה הוא לנגד דעתי, ואך רק לעשות את בני חברים לבני בריתם אעשה את המעשה הזה". — וכן יהיה לו תמיד שם "היהודי" לכבוד ולתפארת: אל רעו וידידו מוריץ הרטמן יתמרמר מאד, על כי יכסה את יהדותו במשאון, ותהי לו לחרפה; ובנשאו את מן-ברותיו בקהל רב ביום חג הזכרון לכבוד פיכטה, ומכתבי-עצת אחדים ההולכים חשך ולא אור יצאו לקראתו להתל

בו כהתל' באנוש, באמרם כי פכטה היה שונא ל'שראל כל הימים, אז יסר יסרהו מאד מוסר כליותיו, על כי לא הזכיר במדברותיו גם את הדבר הזה, לגל' את החרפה מעל עמו בקהל רב, ויצדיק עליו את הדין כי ככה יעשה לו; וכן גם לא ישא את פני שפינוזה ממום, על כי „טינא“ בלבו נגד היהודים, אם כי שפינוזה הוא אלהיו, והוא יהיה לו לנושא-כלים, וגם את ג'יטה משא-נפשו לא ינקה בדבר שנאתו ל'יהודים, ועליו הוא אומר, כי היהודים היו הראשונים לשאת את דגל' ההשכלה, רחל, הרץ, גנו ואחרים, היו הראשונים להכיר את ערך ג'יטה הגדול, להפיצו ברבים ולעשות לו שם עולם, ובכל-זאת טינא הביא בלבו נגד היהודים עוד מחוצות פ'ננקפורט, עד כי בהזכירו שם שפינוזה אדוניו לא הזכיר אף פעם אחת כי ממקור ישראל הוא, תחת אשר ב'ברו על-אודות קרטיזיוס או אחרים יזכור תמיד את מולדתם; — ואנחנו מדי נעבור את פני ספר המכתבים הזה, הלא דברים לאלפים נמצא, פעם בכה ופעם בכה, אשר במ יגיד יביע את כל אשר רחש לבו בדבר היהודים והיהדות, וכל הדברים נפוצים הם על כל הספר ומבין שורותיו יצהירו: מה ישמח לבו אלי גיל ביום שמעו או ביום קראו מעל כתבי-העת, כי עלה יהודי לגדולה, כי דברו טובות על היהודים ביום הקהל, כי כתבי-העת שפטו את משפט ישראל לטוב; ומה תהמה נפשו ומה תשוח רוחו ביום קראו דבר-מר; את חליפות המכתבים בין צ'לט'ר וג'יטה יקרא ולבו לא יוכל השקט, כי צררו במ את ישראל; את דברי ג'ג'ר יקרא על-אודות היהודים והמוזיקה, ורוחו לא ירגיע עוד, כי תואנה הוא מבקש; את השמועה שמע, כי היהודי ו'נטרשטיין נבחר לשר-העסק בארץ, ולבבו ירון; „אכן האמת אגיד לך — יאמר במכתבו — כי לא לנחת לי הדבר, בראותי כי היהודים עולים לדופן גבוה כזה; הלא עליהם לשאת בראשונה משרות קטנות לבלתי העיר קול קנאה ותחרות“... אכן לא אחת ושתיים צררוהו אויביו מנעוריו, ויקללוהו באלהיו וביהדותו, ותהי גם יהדותו לקיר מבדיל בינו ובין סופרים אחרים, אבל הוא לא שת לבו לכל אלה; פעם ענה כסיל כאולתו, ופעם החריש ממנו, ובאחד ממכתביו יאמר: „אך צחוק מכאיב לב הוא! אני אני אלחם לפרוסיה בכל נפשי ומאדי, ואלמד את בניה לדעת להכיר את רוחם ואת תכונתם, ואף להתאחדות הצפון עם הדרום אלחם, למען היות לנו ארץ שלמה — והיה זה שכרי! (כי שר-צבא אחד קרא אחריו

„יהודי“). אשמח מאד על דברי X אשר אמר אלי: אתם היהודים אנשים גדולים הנכם, ונפש מלאה אהבת-אדם בכם, כי לא יבאו דברים כאלה בכם להוליד בקרבכם שרש פורה ראש ולענה — אכן בי לא תגענה עקיצות כאלה לרעה, כי חי אנכי בעולם אחר“. ובמכתב אחר יזכיר את דברי החוקר בונגן, אשר אמר, כי נפלאים בעיניו היהודים, לא אך במעשיהם הטובים וברוחם הנעלה, כי נהפוך הדבר, וגם בהשוותו אותם אל הצוענים יפלאו בעיניו על אחת שבע; גם הצוענים מפוזרים ומפורדים הם על כל פני הארץ, וידם בכל ויד כל אדם בם, והם הלא היו לאויבים לבני-אדם לדרוש להם אך רעה, ויהיו עוינים את כל אשר בשם השכלה תכונה, ויהיו לצוררים ולנוכלים, אשר אך יד הממשלה תעצור בהם לשים להם מתג ורסן; והיהודים, כאשר אך נפתחו לפניהם שערי החיים, הנה באו ויביאו אתם אהבה רבה למין האדם, ויטו שכמם לעבוד תמיד בעבודת ההשכלה, להיטיב ולהועיל. — ויעקב אויארבך יספר לנו גם את זאת, כי ברתולד בעודו תלמיד בבית האוניברסיטט שמע לקח מפי הפרופיסור דויב, ופעם אחת הטיף דויב על-אודות החיובים לחברה ולאמונה, ובין יתר הדברים אמר, כי היהודים ישאלו לנפשם שווי-זכויות, בעוד אשר הם לא ימלאו את חובתם לארץ מולדתם לצאת לעזרתה בגבורים; אז הלך ברתולד אויארבך אל דויב הביתה ואחותו מרציו העברים עמו, לבקש מלפניו על עמם לתקן את דבריו, כי משגה אתו, אחרי כי היהודים ישאו גם הם בעבודת-הצבא בכל ארצות אשכנז זה שנים אחדות, והמקרה הזה העציב את רוחו עד מאד, וישק אותו כוס-תמרורים; וגם באחד ממכתביו בשנים הבאות עוד יזכר אויארבך את המקרה הזה. — בימים ההם עמל הרבה עם היהדות וספרותה, וכפעם בפעם יעץ עצות לידידו לגיגר כדת מה לעשות; בימים ההם כתב גם את קונטרסו „היהדות והספרות החדשה“, ובימים ההם קרא את כתבי ראהעל (רחל גרנגן פון אגנה) ובתוכו השתומם לבו על האשה הנפלאה הזאת, אשר כמוה לא ראה עוד, ויקרא: „רחל היא יהודיה!“ „רב אמת ורוח נכון נמצא בקרב האשה העבריה הזאת!“ ואף חפץ לכתוב מאמר „רחל העבריה“.

ובימים הבאים בבואו לברלין היה גם לאיש-מעשה, ויהי גם הוא בין המיסדים את החברה למשען התלמידים העניים מילדי העברים. „אתמול — כתב באחד ממכתביו — נקראתי אל חג העצרת, אשר חגגו

המיסדים, ויבקשוני לשאת את מדברותי בקהל, למען אשר יקומו רבים על נדיבות; ומדי דברי עלי על לבי הרעיון, כי אני הגבר העומד עתה להעיר את לב האדם להיות לעזר לתלמידים עניים, הלא הייתי גם אני תלמיד עני בשכבר הימים, וגם אני נשאתי עיני אל האחרים וכו', ואוסיף ואמר: כי כאשר כבדו ידי משה נגשו אליו שנים מתלמידיו לתמוך, להרים את ידיו, למען אשר יוכל לכלות את המלאכה אשר החל, וגם התלמידים פה יחפצו לכלות את אשר החלו, ואך ידיהם כבדות, לכן אמרתי גשו הלוים ותמוכו בם והרימו את ידיהם וגבר ישראל! — ובהיות עת צרה ליהודים ברומניה התעורר אויארבך, ויתנדב ללכת עם מונטיפיורי אל הארץ הזאת לראות במה יושע ישראל שם, ובימים הרעים ההם כתב מכתב נמרץ אל הנשיא מהוהנצולרן, לבקש מפניו על עמו, והנשיא ענה אותו במכתב דברים כבשים יוצאים מן הלב ונכנסים אל לב, ואת המכתב הזה קבע בדפוס במכתב עתי „נייע פרייע פרעססע“, ולא הביט אל לעג השאננים, אשר צררוהו על כי שם חלקו עם הפחות והנשיאים, ויקראו לו „דער האַפּיִודע אויארבך“...

ובשנת 1869, בהיות הרעב במערב-רוסיה, עמל ברתולד אויארבך הרבה מאד לעשות דבר למען היהודים האמללים, ובמכתביו בימי החדש אוקטובר ישפוך את כל לבו על-אודות הרעה. „אתמול ראיתי את פני הוד מלכותה הנסיכה היילנה, ואם אקרא אליה שנית אדבר באזניה את דברי על-אודות הרעב אשר היהודים יפלו חללים לרגליו במערב-רוסיה וכו', גם נקרא נקראתי לבא אל המשתה הנעשה לכבוד האורחים הגדולים קרמיה ואַלברט כהן וכו', האספה היתה, ואַלברט כהן נשא מדברותיו בקול חוצב להבות-אש, ואחרי הדרשה הזאת עזב את האספה ויסע ירושלימה, והד"ר רילף ועוד אחרים הביאו ציורים ומחזות-החיים מחיי היהודים במערב-רוסיה, ועתה אין עצה אחרת בלתי-אם לצאת לאמריקה; גם הנסיך פון ברוון היה בביתי, ויאמר אלי, כי כאשר תהיה לממשלת רוסיה ערובה נאמנה נתן תתן את היהודים לצאת לאמריקה“ וכו', וממחרת היום יכתוב: כשש שעות דברתי עם הנסיכה היילנה ואדבר עמה גם על-אודות היהודים במערב-רוסיה, והיא אמרה אלי, כי איטיב לעשות אם אני אלך עם הצירים לפטרבורג, וגם קראה בשם האנשים האצילים והנדיבים אשר לבם טוב על היהודים, וגם אמרה, כי נכונה היא לדבר פה אל פה עם קרמיה, בהציגי אותו לפניו, ולעשות את כל

אשר בכחה לעשות. בדברי אחרי־כן עם קרמיה, השמיצני, כי הוא לא ילך פטרבורגה, עד אם בראשונה ידע נאמנה, כי קבל יקבל הקיסר את פניו וכו', וגם זאת אמרה הנסיכה, כי אני אוכל לפעול הרבה לטובת היהודים על פי הספרות הרוסית, היודעת את שמי, ועל פי מכתב־העתי היותר נכבד ברוסיה, ששם יוצא אתה לאור ספור ממני, והיא תאמין באמונה שלמה, כי הרוסים נכונים הם לעשות טוב, אם אך נעורר אותם בדברים כבושים. הה, לו יכלתי ובאתי אל הארץ הזאת, אל מערב־רוסיה, לראות בעינים את כל הדברים, ולעשות שם את כל אשר בכחי לעשות! נפשי כלתה לעשות ולפעול דבר למען הכלל, ואתה הנח לי, כי אמנם ידעתי אשר לא אחת ושתיים אמרתי לנפשי אנח את ידי מכל המעשים היוצאים לחוץ מגבול פעולתי, ואולם אתה לא אוכל לעשות אחרת וכו' וכו'. קרמיה השמיצ את מדברותיו יותר משעה אחת, וידבר על־אודות פעולת החברה כי"ח וכו'. מה נהדרו הדברים ומה יפה טעם המלים, אם בשפת צרפת נדבר מעל הבמה וכו', הלא אך הצרפתי יוכל לקרוא בהשתפך נפשו "mon color, mon color israelite", והדברים לא יהיו בפיו למליצות ריקות, שדופות קדים וכו'. אחרי־כן, בהיות המשתה, בקשני לצרוס כי אטיף גם אני לקהל השומעים, ואני דברתי בפה מלא. ובין יתר הדברים אמרתי, כי העשירים שבישראל לא ישתתפו במעשה־הצדקה באותה מדה שנשתתף בו אנחנו המלומדים וכו'. וגם על דרכי ישראל דברתי, אשר ביד חזקה היו לצרפתים בצרפת ובאשכנז לאשכנזים וכו'. וגם אמרתי כי תעודת ישראל היא לחבר את חיי המדינה והלאומיות בחוברת אחת, לא לפי תולדות הדם, כי־אם לפי־רוחם וכו'. וגם זאת אמרתי, כי היהודים עצמם דומים אל כתב־הקדש אשר להם, כי גם כתב־הקדש נעתקו לכל שפות העמים, ובכל־זאת מקורם ברוך ולא יחדל לעולם, והדבר הזה מצא חן מאד בעיני כל השומעים..."

אך הנה בין כה וכה היתה המלחמה בין אשכנז וצרפת, ואויארבך כאהבו את ארצו, כן ירנין את לבו הנצחון אשר נצחה אשכנז את אויבתה. "כל הארץ שמחה בנצחונה, האם עוד ישר ונכון הוא לענות אתה דבר על השנאה אשר שונאים את ישראל?" ויהי גם עתה כלו של אנן ושל לו, וישמח מאד בלבו בשמעו את איש־יהודי מיושבי־אֶלֶזס אומר: "עד היום היינו צרפתים ועתה נהיה אשכנזים!" וישמח מאד בראותו בערים הקטנות אשר עבר בהן, והנה היהודים מתעסקים

בצרכי-צבור יחד עם האשכנזים, והם צובאים את צבאות מכבי-האש ומתערבים בגוים. וישמח מאד על כל אלה, וישכח את אשר כתב באחד ממכתביו בשנים שעברו, לאמר: „גם בספרד היו ימים טובים לישראל אשר נהנו מזיו ההשכלה כנפשם שבעם, ואחרי-כן נדחו פתאום לאחור – הדברים האלה ירדו עמוק אל תוך לבי: היתכן אפוא, כי יהיה שנית עוד כדבר הזה בקרב דברי-הימים?“...

אך עוד מעט ועיניו ראו, כי לא לעולם חסן, ובאחד ממכתביו יריד בשיחו בימים ההם לאמר: „היום קראתי את המשא הנפלא, אשר נשא לסקר בבית-המחוקקים על-דבר ספר-החקים לעובדי בצבא, והיום קבלתי מכתב אשר כתוב בו, כי באימפריא ברומניה נענשו חמשה יהודים, וגם הרב בתוכם, על כי גנבו כלים מבית-תפלת-הנוצרים – הנה כן נראה אשר שם ירדפו את היהודים על לא דבר על-אודות דבת-שוא, אשר הוציאו עליהם, ועלילות-דברים הנושאות את תו השקר והכזב על מצח, ופה הנה ילחום יהודי גבור משכיל לחק חקים נאמנים לכל העם, חקים אשר רוח טהורה ילדתם!“ ובמקום אחר יכתוב: „פה ישאו מדברותיהם על רוח החסד ותורת-האהבה, אשר לבני-אדם לעשותה, פה נשב אל שחן הכתיבה לבקש את מטתרי הליכות כחות הנפש, להבין תעלומותיהם, ושם במרחקי ארץ שב אבדן ורצח והרג רב, ונוצרים בעלי תורת-האהבה, יקראו לבזה ולהרג, לבז ולהרוג שבעים או שמונים משפחות מן היהודים, ומכנף הארץ שמועות שמענו מערי רומניה וכו“.

ובעוד הוא עושה כה וכה עלתה הוצקה הגדולה מרומניה ותבא עד נפשו, והדברים אשר דבר הלא יהיו לנו לעינים גם עתה, בזמן הרע הזה, כי דברים רבים נשמע אשר גם היום יהיו לנו ענין לענות בו, ואשר נשמע אותם עתה יום-יום מעל מכתבי-העת לבני ישראל. „אתמול בערב – יכתוב אויארבך במכתבו ביום 6 אוקטובר 1872 – הייתי באספה של הועד הרומני. אחד-עשר איש מבוקרשט באו ומליצה הביאו בידם מאת פייקסטו, והם חפצים לצאת לאמריקה, להאחז שם וכו'. דברים המסמרים שערות בשר איש קראו מעל ספר הגלוי, דברי השמועות וזעקתם; שמנה-עשר אלף איש, ורובם פועלים או חוזים אומנות בידיהם, אומרים לצאת לאמריקה, ופייקסטו יכתוב, אשר יעלה המספר עד מאת אלף נפש, ומספר כל היהודים ברומניה עולה עד מאתים

אלף איש וכו'. אל האספה בבריסקל יבאו צירים מלונדון ומאמסטרדם ומפריז ומיין ומברלין וגם מנייריורק יבאו, והממשלה הרומנית נתן תתן את היוצאים לצאת. — אחרי אשר רבים נשאו את מדברותיהם, נשאתי גם אני את דברי, ואוכיח, כי נבהל היה פייקסטו ברוחו, לתת ידים לציאה כללית וגדולה כזאת; הן לא באנו עוד לגמרת דעת במה שנוגע לציאה כזאת, ואני אאמין, כי סכנה גדולה בזה, כי נראה הדבר כעין גרוש, ואחרית דבר כזה מר מאד. מי יודע אם לא בשנה הבאה תקום רדיפה לרדוף את היהודים בגליציה או במקום אחר? האם יקום גם אז ועד שני יתן ידים לציאה חדשה? האם לא יבאו כהני-און ובני-בליעל בכח הדבר הזה להוליד מעשירצח חדשים? אמנם אין כל צדקה להאדון פייקסטו להטיף סערה כזאת אל תוך העולם האירופי, להרתיע בו מצולה! אם אמת נכון הדבר, כי רוח היהודי נוטה אחרי קוסמופוליטיסמוס, הלא אמת נכון גם הדבר הזה, אשר נוטה הוא גם אחרי אהבת ארץ-מולדת; ועל-ידי הציאה הלא יטביע ישראל בנפשו את חותם תכנית הצוענים. והדבר הזה מביא בכנפיו סכנה גדולה מאד. אני אזכור, כי פעם אחת יעצו עצות לאחד משבטי ההודים, ויאמרו לו, כי אך טוב יעשה אם יצא ויעלה מן הארץ, וראשי-המטות, אשר לשבט הזה, ענו על הדבר הזה לאמר: „כן, הננו לצאת! אך תנונא לנו גם את קברות אבותינו, אשר לנו בארץ הזאת, ונצא!“ — כן הוא; הלא גם אנחנו הפינו שרשינו באדמת הארץ אשר אנחנו יושבים בה, בארץ אשר שם ינוחו עצמות אבותינו ואבות-אבותינו בקבריהם, ולכן הלא רואות עינינו כי על השאלה הזאת בדבר יציאה כללית, לא נוכל לענות ולתת פתרונים כל-אחר-יד, כי דרוש לה רוח נכון ומחקר הרבה. — כדברים האלה דברתי ועוד דברים אחרים הרבה מאד, עד כי גם עתה עוד תרעדנה בי עצמותי ולבי ירעד בקרבי וכו'". וביום 24 אוקטובר יכתוב: „בהאספה האחרונה השמעתי דעתי, כי עלינו להסיר מן האספה בבריסקל את חותם התכנית היהודית לבלתי תראה כאספה יהודית; והיו לה פנים חדשות, אשר ישתתפו בה כל בני האמונות אשר לב טוב להם, לעזור את כל איש מצוק וללחום נגד כל מציק ומעיק — אך לא מצאתי אזנים קשובות לדברי, ולכן אין לנו עתה כל תקוה לדבר הזה, ועזרת היהודים לא תבוא עתה בלתי-אם מן היהודים בעצמם”...

כדברים האלה דבר אויָאָרְבֶּךָ אז — ואנחנו מה? מה נדבר אנחנו כיום הזה?

הימים אשר חיים בם אנחנו עתה ימים רעים מאד לישראל הם, לא אך בגלל הרעה אשר מצאתנו, כִּי־אם בגלל רפיון הרוח אשר קם בקרבנו. לב הסופרים נגרש מאד, ולא בא עוד אל המנוחה למיום אשר ראו בעיניהם את האומה בחרבנה, ולפעמים הן נשמע עוד גם היום קול זעקה וקול שבר מרחוק ומקרוב, ועל־כן יהגו דעות וישמיעו עצות, אשר אולי יצחקו להן גם הם אם יחכו ימים עד אשר תקום סערת לבם לדממה, על־כן הולידו גם עתה עצה בדבר יציאה כללית — אבל האם לא יראה הדבר הזה כעין גרוש? ואחריתו האם לא מר הוא? האם לא יתן חרב ביד כהני־או ובני בליעל להרגנו? האם לא יטביע ישראל בנפשו את חותם תכנית הצוענים? והדבר הזה האם לא יביא בכנפיו סכנה גדולה? האם לנו אין קברים בארץ אשר אנחנו יושבים עליהם? האם נוכל אנחנו להעלות אתנו מן הארץ את הקברים האלה ואת עצמות אבותינו הטמונות בהם? האם נוכל אנחנו לתת פתרונים על השאלה הגדולה, שאלת היציאה כל־אחר יד? האם באמת לא באה ולא נהיתה הרעה אשר נבא אליה אויָאָרְבֶּךָ אז, כי בשנה הבאה תקום רדיפה בגליציה או במקום אחר?...

אכן ברתולד אויָאָרְבֶּךָ היה תלמיד נאמן לשפינוזה, ומורו זה אצל מרוחו עליו, ועל־כן התנחם גם בימי הרעה וישב לעבודתו כבראשונה. נפשו הסהורה, אשר עוד התעוררה למשמע ברכת הגשם בנגינת אביו, לא נתנה אותו להאמין כי יצר לב האדם רע מאד, וגם בעיניו לא ראה את הרעה, כִּי־אם למשמע און שמע את שמעה, ועל־כן שב למנוחתו ויהי גם עתה „כלו שלאנן ושליו“, ועבודתו אשר היתה לפניו, הלא היתה לו תמיד לאם רחמניה, אשר בחיקה שפך דמעותיו ורוח לו. האיש הזה מסר את נפשו מסירה מוחלטת לעבודה — יאמר עליו שפלי־הֶגֶן. כי על־כן לא יפלא עוד בעינינו, אם עתה בבואו אל מקדש העבודה פנימה, שכח את הארץ ואת מעט העמל אשר שמע את שמעו, ובצאתו מן העיר הלא עלה גם הפעם למרומי הרים, וישאף אל קרבו את יפיה־הטבע, ויראה מראות־אלהים ומחזה־שדי חזה; אך בכל מקום אשר ילך תלך עמו גם יהדותו — כי על־כן נקרא באחד המכתבים, בכתבו אל רעו לאמר: „אם לבדד אלך ואין איש אתי,

אזכור תמיד את הפסוק: „לך מארצך וממולדתך ומבית אביך“; דברים כאלה ישלחו אותי על דרכי כמו שיר מארץ-מולדת, כי כל היום יודע אני בלבי, אשר רחוק אני מעירי וממולדתי ומבית אבי, וברגעים כאלה אעמיק חקר בפסוקים אשר בכתבי-הקדש. ובימים האלה יכתוב לרעו, כי אדיר כל חפצו הוא לקנות לו עתה אחוזת נחלה בשדה, לשבת שם במנוחה אשר שפרה עליו, ואולם לזאת נכספה נפשו, כי תהיה נחלתו קרובה אל עיר קטנה ויפה, אשר שם גם עדה יהודית, ועל-ידי העדה הזאת הלא יתאמץ בקרב נפשו, כל אשר נשאר לו לפליטה מזכרונות ימי נעוריו. — אך הנה באחד ממכתביו יאמר אל רעו: „...ובלכתי לשוב ישלחני רעיון חדש לכתוב ספור חדש! חודה-נא את החידה, הידעת מה יהיה משפט הספור? שמו יהיה „אנחנו היהודים“. לא אדע עוד מנוחה בנפשי, עד אם עשיתי את אשר זממתי זה מאז, כי אך בידי הדבר הזה לעשותו וגם חובתי היא כי אמלאנה וכו'. אתמול היה טורגניב בביתי ויִדְבַר באזני על-אודות היהודים וכו', אחרי הצהרים הוצג לפני הציר האיטלקי והוא איש יהודי וכו', היהודים הם לולאות לחבר את לב כל העמים יחדו וכו', ואם אתבונן לכל הדברים האלה, אמצא כי הם עוררו בקרבי מחדש את הרעיון על-דבר ספור עברי...“ ובכן אפוא היו היהודים גם בעיניו כמו לולאות לחבר את לב כל העמים יחדו, ואת הרעיון הזה חפץ להעביר לפני הקוראים בספור. „דבר גדול הוא — יכתוב במקום אחר, — כי היהודים בכל ארצות פזוריהם בכל מקום שהם, יחשבו את נפשם לבני-הארץ אשר שם המה, ואני מאד חשקתי לכתוב ספור גדול בדבר היהודים, והדבר הזה יהיה לי לאחד מן העיקרים. וגם בהיותו בעיר מולדתו, ובקרו בבית-הכנסת, יכתוב: „הייתי בבית-הכנסת גם היום, כי קדושים לי הזכרונות מימי הילדות, ואני לא אחפוץ להוציא את עצמי מן הכלל; רעיונות הרבה בדבר היהודים והיהדות עברו משכיות לבי וחוב קדוש מוטל עלי לכתוב את כל אלה על ספר“. ובימים הבאים יכתוב: „שם ספורי העברי יהיה „שליח מצוה“ וכו'. תכן הספור כבר נכון בקרבי, וחוב מוטל עלי לעשותו; אולי יקומו ממנו שני ספורים, כי החמר רב מאד, ואני אשלחם אליך בטרע אקבע אותם בדפוס, ואתה כתב-נא אלי אם לא ידעת את מקור המנהג אשר ינהגו היהודים, בהלישם נער בעודו בילדותו מעיל לבן, למען היות

לו לסגולה, ולנער כזה יקראו „בן-ציון“; גם הגבור בספורי הוא „בן-ציון“ כזה, אשר מתו עליו אחיו ואחיותיו בעודו בילדותו, ועל-כן תלביש אותו אמו לבנים מכף רגלו ועד קדקדו, עד היותו בן שתיים-עשרה או בן שלש-עשרה שנה וכו'. ובמכתב אחר יכתוב: „עוד הפעם תתיצב לנגד עיני תמונת ספורי „בן ציון“; הלא תעודה נפלאה ליהודים בדברי-הימים וכו'. עוד בימי בחרותי הפצתי לכתוב שיר ספורי גדול בדבר עלם עברי העולה ירושלימה ושם ימות על מפלי הרבות בית-מקדשו...“

אך בעוד נפשו תחזה לו שלום ושלוה והוא עודנו חולם הלומות נעימים בדבר היהודים ותעודתם לחבר את כל העמים בחוברת, ואת הדברים האלה יחפוץ לתת לפני הקוראים בספור — וכבר החל הנגף בארץ, זעיר שם וזעיר שם, ויקיאו רעל מות ומשכלת, ויזרע זרע רוש ולענה, וידבק בבני-האדם ויהי לנחש אשר אין לו לחש. —

ובכן אפוא, רַקֵּב הַפֶּךְ יִדְךָ! אֵל תִּקְרָאנָה לִי נַעֲמִי קְרָאן לִי מְרָה!
גם ברתולד אויגארבך יהפוך ידו ויחדל להצהיל קולו ולתת לספורו פנים שוחקות, כי רוח אחרת עברה על הארץ ורוח אחרת עברה גם עליו, ובאחד ממכתביו יכתוב: „ספורי העברי ייטיב מאד ללבי; הפרק הראשון יעביר לעין הקורא את „שבת נחמו“, וגם בקרב לבי פנימה עוד יושר השיר הנעים, „נחמו, נחמו עמי!“ — כי הנה העת הזאת עת לעשות היא; שנאה חדשה מתעוררת עתה לשנוא את היהודים, ובימינו אלה נקרא דברים בספרים, אשר עליהם אמרנו כי כבר עבר הזמן ולא יזכרו ולא יפקדו כאלה עוד. הן אם גויים פראי-אדם הרשיעו כבר, הלא אחת ידענו, כי פראים הם, אשר עשה אותם הטבע כן. ואולם עתה הנה אנכי מאמין באמונה שלמה, כי אין עוד אמונה כאמונת האהבה הזאת, שהרבתה רדיפות כמוה. לנוכח עיני עתה קונטרס השופך חמתו וכו', הסופרים יודעים, כי שקר הם דוברים, והם מתכוונים למרוד ולשקר! כן באה העת, הגיע היום, לשוב איש איש אל רצו ואל עדתו ואל משפחתו...“

אך ספורו זה, אשר החל, לא השלים עוד, כי לא ידע עתה את דבר עמו, אשר הציגו בשער משפטו, ויתיצב עתה לדעת מה יעשה בו.

„בימי הריאקציה — יכתוב באחד ממכתביו — לא הבינו רבים

איך תוכל עוד להתקיים שנאה נמבזה כהשנאה ליהודים, ועתה אחרי בואם אל המטרה החלה השנאה מחדש; גם טריטשקה החל. אהה אחי, מה אחרית אלה ומה נעשה? וכו', גם בילרוט כתב נגד היהודים ואני יצאתי נגדו במכתב גלוי". — "הידה היא לי איך עתה התעוררה פתאום סערת הטיטונים, חמה יצאה נגד היהודים! מי יתן ואמצא את מקור הזרע הזה; האם באשר התעורר עתה בלב בני אשכנז, רגש העצמות על-אודות הילם ועצמיהם, אשר ידם עשתה להם אתרי המלחמה?... "לא אדע מנוחה, לא אדע עוד שָׁלוֹם בנפש — יכתוב בפעם אחרת — העוד הפעם נעביר בסך את המון כל המקרים, אשר כבר אמרנו כי ירדו לתהום הנשיה? הנה נטל עלי לכתוב ספר ולא ספור, ושמו יהיה: „אנחנו היהודים!“ — ובמכתב אחר יקרא: „ויקם מלך חדש אשר לא ידע את יוסף! כי הנה רבים עמלו לטובת אשכנז בימי עניה, אשר עתה לא יחפצו עוד לדעת ולהכיר אותם“.

אך בימים האלה, ימי עניו ומרודו, נתנו הזכיות ליהודים בארץ רומניה לרגלי הקונגרס בברלין, והדבר הזה היה לו למשיב נפש כמעט. ובבואו עתה אל ארץ הולנד, בלכתו למסעותיו, ותהי רוח אחרת אתו, ובמכתביו מאמסטרדם ישפוך את לבו בחיק רעהו, לרגלי הזכרונות אשר התעוררו בלבו למראה דברים הרבה בבית-הכנסת אשר שם. כל מצוקות היהודים בימי האינקביזיציה עמדו לנוכה עיניו, ופני היהודים הספרדים לא סרו מנגד עיניו, אשר גאה וגאון והדרת-כבוד גם בבדי עירם וכו', „מה גדולה הרעה — יקרא — אשר עברה על ראשי האנשים הגדולים ההם, והם בנעריהם ובוקניהם אין עיף ואין כושל במ! הלא קטנה היא אהבת ארץ-מולדת אשר לעמים הקדמונים, עם היונים והרומים, לעומת אהבת האמונה ורב הקרבנות אשר הובאו על מזבחה! אכן גבורי האהבה הזאת הלא במשאון שמים יכוסה ואין איש יודע אותם; הגבור הנלחם, אשר לו העז והגבורה, לא מצא אות כבוד בדרכו או זר-פרחים, וגם שער-נצחון לא בנו לו, וגם שלל לא לקח, וגם כבוד לא נחל מאחיו — דומם באין פאר וכבוד עשה את אשר עשה, כי אך אחרי אלהיו הלך האיש ואחרי חפץ לבו הטוב!“

ובשובו עתה לביתו הביא עמו גם שלום ושליו בלבו, כי האיש הזה היה מעודו מלך שהשלום שלו, איש אשר השלום דרוש הוא לנפשו כמאכל לבשר החי; אך הנה בשובו לעבודתו כפעם בפעם —

ומכנה־הארץ זמירות חדשות נשמעו, אשר טמטמו את רוחו וימנעוהו מבוא בעבודה, ובמכתבו ביום 26 מרץ 1879 יכתוב: „היום חפצתי לעבוד עבודתי כפעם בפעם, והנה „חדשה“ מצאתי במכתבי־העת — הלא דבר קטן הוא ומקומו בין „החדשות“ — כי בימים האלה יבואו למשפט שבעה אנשים יהודים, אשר המיתו ילד נוצרי, בהדרש להם דמו לחג בו את חג הפסח — דברים כאלה כתובים פה, ואני אשב עוד בביתי שקט ושלא־נן ואכתוב דברי־מליצה בספר, או חזיונות חדשים אשר יחזה רוחי? רוחי בקרבי הומה ולא אדע את נפשי. הנה כתבתי מאמר קטן, ואקבע אותו בדפוס בכל כתבי־העת וכו', ובאפס מנוחה אתהלך בחדרי ולא אתן דמי לי, ולבי מלא כעס ומכאובים והתמרמרות, ונוסף לי גם זה על יגוני ומר שיחי, כי ידעתי אשר מאות אלפים מן הקוראים יניחו את ההודעה הקטנה הזאת מידם ולא ישימו אליה לב, כי מי יפריע ומי ישבית כמעט רגע את עסקיו ואת תענוגותיו, לשים לב לדבר אשר בחוץ־לארץ? הלא עוד אזכרה, כי בהיות העלילה בדמשק לא ראיתי שנה בעיני לילות רבים, ועתה הלא אשכב ואישן. ואולם עתה ידעתי, כי קצתי בחיים ובכל החי, ואטיל שפק בכל ערך העבודה אשר עשה רוח־האדם הכביר מאז ועד היום, ורוחי נתכת על חסרון ההשתתפות, אשר לא יקום איש להשתתף בצרת רעהו.—” ומקץ ימים אחדים יכתוב: „ראה אנכי שולח לך את העלה האחרון ממכתבי־העתי „געגענווארט“, וקראת את מאמרי הקטן. כי הנה עוד ירוח לי בראותי, כי עוד שפתנו אתנו, להביע דבר מבלי משא פנים. — כאשר קרא ההמון, הֶפּ! הֶפּ! ישב לו הַגָּל בשלוה ובמנוחה בביתו ויחי חיי כבוד, ויהי אך צחוק לו לכתוב מאמר בדבר אחת המחוללות בבית־התיאטרון, ולכל מעשי האכזריות אשר נעשו בראש־חוצות לא מצא שם ולא זכר אותם ולא דבר במ! — מה רבו התלאות אשר מצאונו ואשר קרונו בדרך, בעוד אנחנו בנערינו איש איש בית אביהו, ומה רב העול אשר עשו לנו אלה, שאבותיהם העלו כופרים ומכשפות על המוקד! אך הנה בא היום, ועתה הנה היתה המלחמה לנגד עיני השמש ולא יתבוששו!“

מלחמה היא לנגד עיני השמש — כי ימי האנטיסמיטיזמוס החלו בכל תקפם וגבורתם, ותגעש ותרעש הארץ, ותהי מהפכה גדולה בעיר ובמדינה, ועיני אויָּרֶבֶךְ רואות.

המקרים המבהילים אשר קרו ויאתיו עד כה, הלא שמועות

היו, אשר למשמע און שמע אותם אויארבך ועיניו לא ראו, ועתה הנה החל הנגף בפניו, ובעיניו יראה יביט אותו: שטקך החל אז את דרשותיו; לסקך לא נבחר עוד; „ברעסלויער צייטונג“ גולה את און ההמון, כי היהודים לא ישבו בבתיים אשר ידיהם עשו אותם; טריטשקה, אשר בצלו ובצל חכמתו חיו רבים, החל לענות ביהודים; על העמודים אשר בעיר כתובים באותיות גדולות, כי לא יבחרו עוד איש יהודי ביום הבחירה; מגלות כתובות פנים ואחור עפות בצד ובכתף, להניא את לב העם מאחרי הד"ר שטרסמן. — ואת כל אלה ראה אויארבך בביתו ובחומותיו ובשערי עירו ובתוך עמו, עם אשכנז, אשר לו הקדיש את כל כחו ועצם-ידו; אז הלך לבו, פג רוחו, ואמונתו, אשר האמין באדם, רפתה כמעט ותמוט! ומן הימים האלה והלאה נראה והנה רוח תוגה חרישית נסוכה על פני מכתביו, כי רוח תוגה חרישית שמה משטרה גם בקרבו פנימה. אכן מחזה נורא הוא לראות גבר בעודו בגבורתו, ומקרה הבא מן החוץ יעשה אותו לנער אין איל! איש אשר מעודו היתה השמחה במעונו, איש אשר כל בתי-נפשו מלאו שלווה ושלוה ואמונה כל הימים, איש אשר שפינוזה היה נר לרגליו ואשר אמר, כי על אדני השלום והמנוחה הארץ עומדת, איש אשר כל הימים היה הרעיון homo liber מבחר שעשועיו, ויחפץ לטעת אותו כמו נטע בלב כל האדם, וילמד אותם מוסר ומדות יום-יום, איש אשר האמין, כי כבר באה העת אשר חזו החוזים בכתבי-הקדש, — איש כזה יקלע פתאום אחור בתוך כף-הקלע, למען אשר בעיניו יראה, כי כל אלה לא היו ולא נבראו, כי-אם משלים הם! מי יודע, אולי גם החיים לא היו ולא נבראו, כי-אם משל הם?...

אכן לא כמות כל האדם ימות ברתולד אויארבך! אם נקרא את המכתבים האחרונים, נאמין לראות איש גבור-חיל, אשר אונו בשרירי בטנו וכחו במתניו, והוא ישוקה סף רעל, ובעוד כחו אתו יאבק עם מר המות, עד נפלו שדוד לרגליו. „הלא באה עת האינקביוציה!“ יקרא פעם במר נפשו, „הלא בידיים יולכי את העם וילמדוהו לשלול שלל ולרצוח! למה לא מתנו בטרם ראו צינינו את כל זאת!“ הלא כלמה תכסה פנינו כיום הזה, להשמיע כי אנשים אשכנזים אנחנו! יקרא בפעם אחרת; „אנכי לא אוכל עוד לבקר בבית האספה אשר לנו, כי לא אוכל עוד לראות שם את פני טריטשקה ולברכו בשלום“, יספר

לנו במכתב אחר; ויותר מהמה יביע את רחשי לבו בקריאה אחת אשר יקרא באחד ממכתביו (2 אפריל 1880) ואשר כחה בניב שפתה ובמליצתה, לאמר: „הלא זה הוא קשר על הוד מלכות של תורת החסד!“ – „איין אַטטענטאַט אויף די מאַיעסטאַט דער הומאַניטאַט!“ – האם לא הביע בדברים המעטים האלה את כל אשר ירחש לב האדם הטהור, בראותו את כל מעשי התועבה? ענן כבד ירד על הרוח הטהורה הזאת להעיב אותה ולכסותה, ורוח תוגה עזה נסוכה עתה בכל מכתביו, ובכל אשר הוא דובר. אכן לא אוכל הפעם להביא דברים מדבריו, וגם ציונים לא אצליח להביא, כי מלוא כל המכתבים הם, וגם לא באמר ודברים המה, כִּי־אם ברוח, ומבין שורות הספר יצהירו. אך הנה המכתב הכתוב ביום 11 נובמבר 1880, ואותו אשים לפני הקוראים וממנו ישפטו: – „בלילה הזה לא ישנתי אף שעה אחת. אתמול בערב קראתי במכתב־העתי „נאַציאָנאַל־צייטונג“ את דברי הבקשה הערוכה לביסמך בדבר היהודים. הוי, כי עוד נחיה ולא מתנו בטרם באונו כל אלה! אני הגבר ראיתי את הרעה העולה אלינו ואני הזהרתי, ודברתי בחדש יאנואר בשובי הנה, הפצתי לקרוא עצרה, אשר אליה יבאו כל אנשי בעלי־המדעים, ואנשים מיושבי־הארץ ואנשים מבעלי־הפקודות, להסיר את השואה אשר באה, ואשר קראו לה מנדינו „שאלת היהודים“, בטרם תלך ותלחך את כל אשר מסביב, ובטרם תחדור אל מערכות־העם התחתונות, לבוא בתוך ההמון, ובטרם הטיפו מנדינו את נטפיה־הרוש בבתי־המרזח, ששם מצאו חברים מקשיבים לקולם, ואשר משם לא על נקלה נצליח להסיר ולהעביר את המגפה. אכן רבים שחקו על משבתי, ורבים קראו לי „הוזה ובעל־דמיון“; אלה אמרו, כי עוד מעט ותחדל הרעה, אלה אמרו, כי הנה מזכיותינו הלא לא יוכלו לקחת ולגרוע, ואלה כטוב לבם אמרו: אך צחוק הוא, ואך בצחוק ומהתלות ולצון נשמיד את הנגע אשר דבק בעור – ואני שמעתי ואדום וידי רפו ולא עשיתי עוד דבר. אך גם בעבדי את עבודתי, הלכה אחרי המפלצת הארורה לשלחני, ואשמע קול קורא בקרבי: ראה הנה אתה מבקש להביא את מחשבות תורת־המדות אל תוך לב ההמון, ובעוד אתה עמל לנטוע נטע אחד, הנה יקום שם רוח סועה ותהי סערה גדולה, לעקור יער כלו משרשו! – וגם אם כיום הזה ישיב ביסמך את פני השואלים ויקם, הלא אחת ידענו, כי גם גבור לא יוכל להושיע עתה;

המדון וחרחור-הריב, להרבות פרץ בעם, והעינים המפיקות שנאה לכל איש יהודי, את כל אלה הן לא יעביר עוד מן הארץ; ואני ידעתי את דרך הארץ ואדע, כי בכל בתי-המרוח פה ובכל בתי-הועד ובכל אספה ומקהלה יריעו לקראת כל הדברים האלה. ומה אפוא נעשה? — ואני אביט ועיני רואות את כל אלה. אכן יש תקוה, כי אנשים נוצרים גדולים וטובים, אשר עוד יודעים מה משפט האדם דורש מהם, הם יקומו נגד הבקשה המבישה ונגד כל הרעה לענות בה — אך הנה עבר המועד! הלא זה הוא דרך האדם: את דברי האשמה אשר ישא איש על רעהו יזכור היטב לארך ימים, ואת דברי הסניגוריה והסתירה וטהרת האשמה לא יקרא ולא ידע ועד מהרה ישכחם, ואחרי כי דברי האשמה חזקים ומצוינים הם מדברי הסניגוריה, לכן יזכרם וידעם תמיד". — וממחרת היום ההוא יכתוב: „מה נעשה ליום פקודה אשר כזה ברפות בנו הרוח? אני אראה אנשים אחרים השבים על נקלה אל מעשיהם ואל עבודתם אשר הם עובדים או אשר הם מעבידים, אנשים הקוראים תמיד „הלא נורא הוא!“ ואשר בכל-זאת יעברו מזה והלאה ולא יעשו דבר להיטיב ולתקן, ולא ישימו לב כי תורת-היושר ותורת-האדם תרמסנה עתה ברגל. אבל אני אני לא אוכל לקבץ את מחשבתי הנפוצות מעלי ולהגות ולחשוב בדבר אחר חוץ מזה; אתמול לא יכלתי עוד להחזיק בקרבי רעיון אחר ולחשוב אחרת חוץ מזה, והיום הנה מצאתי און לי לדעת ולזכור, כי ההמון עצל, וגם הגבוהים אשר עליו עצלים, והם אוכלים לשובע והולכים לנוח, ואת אלה לא נוכל להעיר ולעורר לנצח, למען אשר יעשו עוד דבר ביד תזקה ובמורא גדול. — מתי אזקן גם אני ואמצא מנוחה? הן גם לזאת אקרא מנוחה, כי היום ינוה בי לבי, ואולם המנוחה הזאת באתני אך לרגלי השפק אשר הממני. אתמול הלכתי הנה והלום ואשמע דברים שונים, כי עם שונים התערבתי, ויש אשר אמרו, כי רע עליהם המעשה אשר כתביה-העת יפיצו את כל אלה ברבים וכו' — האם יחשבו אפוא, כי הם בשימם יד על פה להיות שקטים ולחשות, תשקוט גם הארץ? הלא זה הדבר אשר דברתי במשלי: „אבי, הסוס חולה את הליו“. — „הוי נער! אל תשמיע במרום קולך, פן ישמע גם הסוס וידע!“ — אלה-הנא לבקש מנוחה לנפשי הנהלאה וכו'.

הנה כי כן נראה, אשר האיש העליו כל היום יתהלך עתה בנפש

מרה ויאנק כאשר מצרה. אכן רוח אחרת עברה עליו ותחי רוחו כמעט קט, ומקץ שני ימים יכתוב מטוב-לב: אכן סר מר המות ואני אשאף רוח! במושב נבחר-היעיר ירק ירקו בפני עליית האנטיסמיטים ויבוזה, ומומן ופּוֹרְקֶנְבֶק עמדו על יד ימיננו לצדקנו. מה טובה השמועה הזאת לנפש נענה, כי רואים אנחנו אשר דבר היהודים איננו אך לנפשם לבד, כי-אם דבר ההשכלה הוא בכלל, והנוגע בהם נוגע גם בנפש החפש והאנושיות; אכן שמועה כזאת תדשן עצם ואת אשר קוינו כל היום הנה זה בא לנו, כי לא היהודים עמדו על נפשם, כי-אם נוצרים קמו לדבר עליהם דברי-אמת מלאים יושר. עתה, אך עתה, אוכל לנוח ולשוב לעבודתי, כי הנה ידעתי אשר בתוך עמי אני יושב, ואני אעבוד למענו, והוא יחזיק בי ללחום לי בבוא צר וכו'. מומן אמר גלוי ומפורש, כי הפרץ אשר הם פורצים ביהודים כרץ הוא גם בכל אמן ובכל כבוד! אך אלה הם דברים נכוחים, דברים מעטים המחזיקים את המרובה! איך ירון ויגיל בי לבי. ובצאתי לשוח ואראה את כל אשר פגשוני בדרך, והנה נוצרים ויהודים עומדים איש איש עם רעהו, ואיש את רעהו יברך בברכה היוצאת מן הלב ליום-טוב הזה. יוכל היות, כי המקרה הזה מקרה בלעם הוא, אשר לקוב נקרא והוא ברך לקח; כי מי יודע אם לא יהיה הדבר הזה גם לברכה ליהודים, על כי הים הנגרש יקיא עתה את כל הטיט והרפש, והיה כל הנשאר אך שלום וברכה. נפשי בקרבי תרון, ואני מאמין, כי כל איש ואיש ישמח כמוני על המתנה הטובה הנתונה לנו."

הנה גם בזה נראה את רוחו ואת תכונתו ואת עצם תמו: אתמול קרא לבכי ולמספר, כי לא האמין עוד בחיים, והיום ירן וישמח ויצהיל פנים, כאשר אך שבת קול נוגש כמעט והמועקה חדלה רגע אחד; האיש הזה לא האמין ברעה ולא הבין אותה ולא ידע מה זאת - ועל-כן היתה השמחה מנת חבלו.

אך גם אחרית שמחה זאת תוגה - הנה ימים אחדים כמעט עברו, והנה שד ונָכָר ונָה, ובמכתבו ביום 23 נובמבר 1880 יקרא מכאב-לב: "לחנם חייתי ולחנם עבדתי עבודתי! זה הוא הרשם המר אשר ישים בנפשי דבר המחלוקת בבית-המחוקקים - וגם אם שבע ביום ישיבוני שרעפי בי, כי לא רע עוד הדבר כאשר תאמין נפשי, אך הנה זאת האחת לא תעזבני עוד, אשר אותה אדע ואשר לא תמחה עוד מעל לוח לבי:

כל האכזריות והרעה ודברי השקר והכזב האלה, הלא היו מן האפשר ולא היו מן הנמנע, ואני לא ידעתי ולא האמנתי זאת מעודי. האוכל עתה לשוב עוד אל רבצי ולעבוד עבודתי במתינות ובהשקט, לציור יצור של טהרה ושל יופי, ולבי מלא שקוץ וגעל? איך אשמיד ואיך אבער את אלה מקרבי? הלא חרפת ארצם תנוח גם עלי ואני אשאנה גם אני! אמת נכון הדבר, כי יש בקרבנו גם אנשים טהורים וגדולים ורוחות טהורות יש בתוכנו להפיץ את העננים, אך האם לא ירדה כבר השנאה אל תוך השטח התחתון, אשר בקרב ההמון, להכות שם שרשיה? וכו'; מה רבה היתה שמחתי בהשלימי את מלאכתי, מלאכת הספרים בעד העם, לעורר על ידיהם רעיון טוב בלב האחד או בלב השני גם פה ושם, אך מה יועילו ומה יביאו כל אלה עתה לעמת השואה הרבה, אשר הובאה אל תוך נפש ההמון, לסכסך את מדותיו? הן גם אני אמציא לי תקוה ונחמה, כי בעוד ימים וחדשים תכלה הרעה, ואולם אחת ידעתי והיא תמרר את נפשי לנצח: רעיונות נתעבים ונשחתים כאלה אפשריים היו בנפש העם האשכנזי, והם נמצאו בקרבו ויארבו לקראת היום אשר יתפרצו החוצה — והדבר הזה לא ימחה מעל לבי לנצח. וממחרת היום יכתוב: „חפצתי לכתוב מאמר בדבר המחלקת בבית-המחוקקים ולדבר שם כאשר עם לבבי; אך הנה קצרה ידי ולא אוכל עוד! הלא נהפך נהפכתי לאיש אחר, ואינני עוד את אשר הייתי או את אשר האמנתי להיות...“ אמנם כי כן! נהפך אויארבך ויהי לאחר ולא היה עוד את אשר היה בשכבר הימים — וזאת האחת לנגד עיניו תמיד, להציק לו כל הימים, לדעת כי נפל המסך מלפני עיניו, וכי גם כאשר תחדל הרעה לא ישוב הוא להיות עוד תם כבראשונה, להאמין כי בני-האדם מלאכים הם! — וכאשר נוסף לקרוא את המכתבים כן נראה, כי צועה הוא ברב כחו וכי מתאמץ הוא עוד להנער כפעם בפעם לצאת לעבודתו כמקדם, ולא יוכל, כי סר כחו; אז נראה, כי קצה נפשו בחיים המרים האלה, אשר מעודו לא ידע כי מרים הם, וכל הדברים היוצאים מפיו עתה הם שלשלת אחת של פגעים ומכאובים ויסורים, ואנחה שוברת גופו תצא כפעם מפתחי פיו: „בנינו אשר אמרנו הם לא ידעו כל רע עוד, והנה באתנו כל זאת!“

ובמכתבו ביום 26 מֶרץ 1881 יספר לנו את כל אשר דבר באזני

בת המלך מפרוסיה, היא הנשיאה הגדולה מבדן, וגם המלכה היתה עמם בבית. — הדברים האלה הקיפו את כל כתבי-העת בצאת ספר-המכתבים לאור, וכל הסופרים הגבירו לשונם בדברם על-אודותיהם, בקרב הדברים יכתוב: „... אז אמרתי אליה, כי הרדיפות אשר היהודים נרדפים המרו את רוחי ויכוהו חרם, ולא אוכל עוד צאת ובוא לכהן בעבודתי כבראשונה; כי הנה לא דבר ריק הוא לשמוע כל היום חרפת צר, האומר עלי, כי אני אינני אשכנזי ואין לי ארץ-מולדת; למה זה חייתי ולא מתי בטרם אשמע חרפות כאלה, ואני זה לי ארבעים ושש שנה אשר אעבוד עבודתי לעם אשכנז, ואין איש בארץ אשר יתפאר עלי באהבתו לארצי ואשר נופל אני ממנו באהבתי! המלכה והנשיאה העידו לי, כי אך אמת יהגה הכי, והנשיאה אמרה אלי בפה מלא: „האמינה לי, כי דבק הנגע הזה אך בברלין לבדה ויתר הארץ נקיה ו! והקיסרית גם היא הוסיפה ותאמר: „אכן גם פה בברלין אך רעה עוברת היא, ועוד לה אך ימים מספר והיא תחדל; הן ברלין תצמיח קיקיון בן-לילה אחד ולא נדע שרשו, ובהיות הבקר והנה הוא גז חיש ויחדל ואיננו עוד; הלא גם עיניך הרואות, כי עברה הרעה, או כי החלה לעבור“. אני התנגדתי לדברים האלה, ואמר: כי בלי ספק אינם יודעים בארמון המלך את כל פרשת השנאה הגדולה, אשר נטעו נוטעים בלב כל איש ואיש מן ההמון, ואת השואה אשר הביאו בהפכם משפט למשפח, עד בלתי הבין ההמון עוד מה זה ישר; והקיסרית אמרה אלי: אבל אנחנו הלא החזקנו בכל עת בידי מאהבינו ורעינו (לא ארום אליך, כי אתה לא אך כרע התהלכת לפנינו, כי משורר ומליץ אתה!) ולא נשיב מהם ידינו עד עולם. הקיסרית שבה עוד הפעם על דבריה, כי היהודים בני רחמנים הם ועושי-חסד מעודם, ותספר לי, כי זה מקרוב בקרה בבית-מחסה לזקנים, אשר עשו היהודים, ובקרב הימים תבקר גם בבית-החולים אשר לעברים, ועלי-כן אמרה אלי, כי אשקוט ואנוח במכוני, כי הכל על מקומו יבא בשלום ושב ורפא לי — ועוד דברים הרבה וכו' וכו'.

אך הנה לא בא הכל על מקומו בשלום, ולא שב ולא רפא לו—השמועות מארץ הצפון נוספו עתה על מצוקותיו לענותו ולהציק לו. „מאשכנז יצאה הרעה ובארץ הצפון הרחיבה את מטות כנפיה—כן יכתוב באחד ממכתביו בימים ההם — ; ובהעלותי את המחשבה על

לבי, כי מאות אנשים יהודים יאנחו שם עתה מן האסון הנורא אשר בא עליהם, אז יזוב בי לבי זוב דם, ולא אבין איך היינו כלנו פה לאזורים לשבת במנוחה על עבודתנו ועל תענוגותינו, ושם שד ודבר; ובכל כפר וכפר אשר שם נמצא כמר, העובד את עבודתו, עבודת הקדש, והוא לא יתיצב בפני הרעה ולא יתן את נפשו כפר המעשים הנוראים – אפך-נא מזה, כי לבי מר". ובמכתב שני יכתוב: "לא אוכל להגיד לך עד כמה יפצצו את לבי אלה הרדיפות אשר קמו שם. חידה היא, חידת ראש פתנים אכזר, אשר שלח בי, כי כוס משכרת עברה על כל הארץ להרעיל ולהשקות רוש את כל היושב בה ולהביא מגפה על כל היקום. איך נוכל אפוא לכתוב ולהביע עוד דברים ברבים! בינת אדם תעמוד בו ולא ידע מה, ואך לבו לא יעמוד ולא יחפש ממנו. הן מנחמי-עמל רבים יאמרו, כי יעבור רוח על הארץ וישכו כל הדברים האלה, אך הנה אבדה פסה האמונה מקרבי לעולם, כי הזרע הרע הזה, זרע רעל רוש ולענה, לא יכחד עוד מן הארץ במהרה, – הנה שפלים ודכאי-רוח ישנם עתה לאלפים, אשר יעברו דוממים בחוצות עיר ומברכים בלבם את כל האנשים הנפגשים להם בדרך, אשר לא ישליכו עליהם נעל וטיט חוצות ולא יכום לחי על כי יהודים המה..."

אז יעזוב אויארבך את העיר ואת כל שאונה והמונה, ויילך עוד הפעם לשוב על ההרים ולראות את משכנות הרועים, אשר לא עפלה ועוד ישרה נפשם בם, כי לא דבקה בהם עוד הצרעת הממארת – הדבר הזה ייטיב מאד ללבנו הנענה, וישכיחו כמעט את רישו; אך הנה רדיפות היהודים שומרות את עקביו לנטות אחריו כצל אשר מאחריו, ותלכנה עמו גם בזה לשלחו, ודרשות שטקך מצאוהו גם פה, למחוץ את לבו ולגזול ממנו את שארית מנוחתו. אז יתעורר, יתעודד, ומאמר יכתוב נגד שטקך, להשיב חרפתו אל חיקו, אך לבו בל עמו עוד, כי פג רוחו, ובמכתביו במסעותיו בדרך ישמיע כפעם בפעם, כי נכה-רוח הוא ולבו עליו רע, ולא יאמין עוד בחיים, ולא יאמין כי ישוב עוד ויתעודד.

ובימים האלה חלה, כי נפשו ירצה לו מאד. אכן גם המחלה הזאת לא מחלת-הגוף היא. – אך עוד מאמר אחד יכתוב על-דבר היהודים ובו ישפוך את כל רוחו, ובמכתבו, אשר

בו יזכיר את מאמרו ההוא, יאמר, כי מעשהו זה ישיב את רוחו כמעט ויתן רפואה לפגשו: „השמחה היא לי הרפואה הכי טובה“; ואף גם יתעורר עוד לכתוב בספר את זכרונותיו מימי-נעוריו, להראות את רוח-היהדות, ואת מלאכתו זאת החל ואך השלם לא ישלימנה—.

כי הנה בא היום המר והנמנה, יום השמיני לחדש פברואר בשנת 1882, וביום הזה, בשעה הששית לפנות ערב, מת ברתולד אויארבך.

מי אפוא המיט עליו מוקשי מות? מה היה בעוכריו?...?

הן מחזה הוא ככל המחזות אשר נראה על במת גיא החזיון, אשר ראשיתו שמחה ואחריתו תוגה; כי הנה חי האיש הזה בעצם תמו, כלו שלאנן ושליו — וזה מת בנפש מרה!

ויותר מאלה נראה, כי לא במרומי חוצות, בראש הומיות, השמיץ האיש קולו להראות מה היתה לו יהדותו ומה הוא לה, כי בשפל קולו, במכתבים אשר כתב אל אנוש כערכו, שם שפך את לבו, שם לעמו אות זכרון לנצח.

לא אדע, אם מצליח אני בדרכי להנחיל לקוראים אחרי את הרושם אשר עשו בי המכתבים האלה ואת הרעיונות אשר עוררו בקרבי, ואך אחת אשנן להם ואותה ישימו גם הם לנגד עינם: ידעו-נא, כי שר וגדול נפל היום בישראל, ידעו-נא, כי היה גם האיש הזה קרבן אחד מן הקרבנות הרבים, אשר אך בני-ישראל למדו את אצבעותיהם להביא כאלה, ידעו-נא, כי גם זה מראה הוא ממראות חיי-הנפש; האיש הזה נולד אך לשמחה ויום טוב, ועל-כן לא יכול לראות בהמיט ארץ את משפט יושביה להביא רעה ויגון, ויען כי לא יכול לראות את אלה, לא יכול לראות עוד חיים אשר זדים באו ויטמאו אותם — כי גם זה מראה הוא ממראות חיי-הנפש.

ואך גם זאת לא תסור מנגד עיני, אשר אמרתי למעלה ואשר אשוב ואמר שנית; האיש הזה לא התהלל ביהדותו במרומי-קרת ולא התפאר באהבתו אותה, ואת מכאוב לבו לא עשה למכאוב אשר לו שם-עולם, כי-אם בסתר לבו נשא אותו ואיש לא ידע, וגם עליו נכונו הדברים, אשר אמר על היהודים הספרדים, לאמר: „הגבור הנלחם, אשר לו העז והגבורה, לא מצא אות-כבוד בדרכו או נר-פחים וגם

כבוד לא נחל מאחיו - דומם באין פאר וכבוד עשה את אשר עשה,
כי אך אחרי אלהיו הלך האיש ואחרי חפץ לבו הטוב". - את כל
אשר עשה ואת אשר היתה לו יהדותו לא ידע איש עד היום הזה -
הלא אך בספרתו!
לודו, תמוז תרמ"ד.

מְנַדְלֵי מוֹבְר־סְפָרִים

זוכר אני: במרכבת מסלת-הברזל במחלקה השלישית נוסע עלם צעיר לימים, ובידו ספר, והעלם מעמיק מאד בקריאתו. בחוץ רבץ להטה-השָׁרְב על שדה וגבעה, על עץ ואבן ועל מוטות חוטי-הטלגרף העוברים, ופרגיות ושפויי-כובע מצפצפים מתוך פנות חבויות עד כדי צביטת הנשמה – ואולם העלם לא ראה ולא שמע. העולם אשר הצהיר אליו מתוך נְפִי הספר לקח את כל לבו: איזה ליב מלמד, יהודי מעוך וכתות ורצוץ, הוֹדֵךְ לוֹ לבקש פרנסה, כי שמע, שיש ברוך-השם, בעולם פרנסות גם חוץ מן המלמדות. מובן מאליו, כי מצדו אין שום מניעה להיות נספח אל אחת הכהנות, איזו שתהיה, אם בתור דירקטור של איזה בנק ואם בתור מבין של אתרוגים או של טבק או של סוסים. לו אין שום נפקא-מינה. מוכשר היהודי, ברוך-השם, לכל דבר, ובלבד שיהיה לו קצת מזל וכו'. הולך הוא ועובר ברחובה של עיר על-פני אסם של תבואה, ופתאום הוא עומד וחופן מלוא ידו חטים ומסתכל בהן יפה-יפה, כאדם שנוטל לדוגמה, כדי לשער עד כמה שויה, קופץ ובא איזה סרסור ושואלה, אם חטים הוא מבקש, ור' ליב מנענע בראשו וחטמו מתעקם אותה עקימה, שבה אתה שומע לאו; לא עלה כלל על דעתו לקנות חטים, ולמה חפן? סתם כך, משום שיהא לו פתחון-פה לאחר זמן לומר: בחטים בקי אני, ברוך-השם, הרבה חטים ראיתי בעולמי ואיני צריך בזה לתורתם של אחרים וכו' וכו'. בחדר באכסניה שוכב ר' ליב על מטתו פרקדן. שקוע הוא בתרדמה, משיב רוח ותוקע בחטמו הארוך ומעוקם כשופר, וחברו מסתכל בו לאור הנר הדולק ומודד את כל אבריו בעיניו. גופו, כביכול, משולל כחרש הנשבר, כעץ יבש, ואין בו כזית בשר. הידים – קנים דקים וצנומים וצומת גידיהן כעין התכלת, מתנפחין ובולטין. הפנים אינם אלא חורבה: לסתות נופלות, צינים

משקעות וחוטם ארוך בעל חטורת מתרומם ועולה מביניהן ונראה כארבת-עשן העומדת על הבית שנפלה בו דלקה ונשרף גגו וסמוך לו מטאטא מעוך ומדלדל, - הוא הזקן הקצר, שהלבינו שערותיו. חברו עם הנר הדולק שבידו מסתכל בו, ופתאום הוא מבין, והוא מביט בו ברגש של בוז ומהרהר בלבו: כמה נאה הבריה המשונה ההיא וכמה גדול כחו של ה"פועל" הנה! מה ראה זה שנתרחק ממקומו ורוצה להתעסק בדבר, שאינו ראוי לו? - אבל מיד והנה גם המסתכל עצמו רואה חובה זו גם לעצמו: „ואתה מה ראית לשתות זו?" וכו' וכו' וכו'.

העלם נשא בלי-משים את עיניו מתוך הספר ובלוי-משים הביט על סביביו: איזה איש יהודי, מעוך וכתות ורצוף, יושב על אחד הספסלים שבמרכבת מסלת-הברזל ומדבר עם חברו וממתיק לו איזה עסק על-דבר דוכן של דירקטור במסלה האלקטריית החדשה, שרק תושיט ידך אליו והנה הוא בידך. יהודי שני על-גבי ספסל שני נושא-זנותן עם חברו, ותוך כדי דבור הוא בודק בכנף הקפוטה שלו ומגיד לו מבינות על הארג וכמה שויו וכמה יאריך בקיומו. על הספסל השלישי שוכב איזה יהודי פרקדן והוא ישן ונוחר נחרת סוס, וכלו משול כחרש הנשבר, כעץ יבש, ואין בו אפילו כזית בשר...

העלם הוריד בלי-משים את עיניו שנית לתוך ספרו והוסיף לקרוא. אכן פלא הוא! לא הרגיש העלם כלל, כי זה עתה הפסיק רגע אחד בקריאתו. כל אשר ראה פה בתוך המרכבה על סביביו היה לו, כאילו היה כל זה גם הוא רק שורה אחת מתוך הספר, שהמחבר כתב אותו גם הוא. לא זכר ולא ידע כלל, כי הפסיק.

והוא מוסיף להעמיק בספרו ומוסיף לקרוא: - חום השמש בגבורתו, הכלב משתטח על גחונו ומנשם בקושי מרוב החום, ופעמים הוא מרים ראשו, מושיט לשונו וצודה - ופתאום זבוב בפיו. מצדו רובצת תרנגולת פרושת-כנפים, ומתחתיה עולה צפוף אפרוחיה. עת מנוחה היא למשפחה זו לאחר מרוצתה ונקורה באשפתות עד עתה. כלתה רגל מן השוק, אין עובר ושב. הפרות רועות בשדה והתינוקות כלואים בבית-רבן והגדולים גוהקים ופוהקים, זה בביתו וזה בחנותו, וצמאים למים, למים קרים. על אחד הכתלים חתול מטפס ועולה, ובאמצע הלתל הוא נח, הופך פניו לאחוריו ומביט ונמלך בדעתו,

אם לטפס ולצלול ואם לחזור ולירד... מרחוק נראה קו ירוק של אילנות בשפולי כפת הרקיע...

המסע בא ברגע הזה לאחת התחנות על-פני השדה. העלם מניח את הספר מידו ומביט בעד האשנב החיצה. איזה כלב מוטל בחמה וצודה זבוב. איזו תרנגולת רובצת על אפרוחים. בשדה רועה פרה ושולחת פתאום לשונה ומבקשת מים קרים. חתול מטפס על-גבי איזה כתר. מרחוק מצהירה רצועה ירוקה של אילנות בשפל כפת הרקיע...

ופלא הוא! כשחזור העלם לקריאתו בתוך הספר, לא ידע כלל שהפסיק. כל המחזה הקטן, שראה פה בעד אשנב המרכבה, לא היה לו אלא כעין כפל-הענין במלים שונות או באותן המלים עצמן. רגע אחד חשב, כי מחבר הספר כתב גם אותו, ורק מאין מקום לו בתוך הספר פנימה, הניח אותו בחוץ...

והעלם מצמיק בספרו ומוסיף לקרוא: — כל המרירות שבחיי היהודים כל חיי הגלות של מיליונים יהודים אַמללים ומגאָללים באים לו פתאום לידי הכרה, והם מפעפעים ומבצבצים מתוך כל שורה שבספר זה. והצרה היא צרה אשר אין מנוס ממנה ואין מפלט. הם בעצמם אשמים — ולכן יתמו נא אפוא פה בחלאתם. העניות האיומה גולתה אותם, עד כדי געל-נפש. תרמיל גדול של קבצנים, זהו השלט התלוי להם ממעל לכל חלומותיהם ועסקיהם ומושגם ופרנסתם ותכן חייהם. כל ישראל הוא קבצן אחד. וחייהם — הלא אינם חיים כלל. גם תינוק בן-יומו אצל אמות-העולם יש לו חיים אפילו באצבע הקטנה שלו יותר ממה שנמצא בכל רמ"ח האברים ושס"ה הגידים של כנסת-ישראל בלה. אצל כנסת-ישראל הילדות דבר יקר הוא. ילדי רחוב היהודים ילדים זקנים הם לכל דבר: במלבושם, בעצבונום ודאגתם ופחדם וזהירותם, הרשומים על פניהם, אלא שהם קטנים ומחוסרי-זקן ואינם פרים ורבים, והילדות — יהודיות זקנות הן בסגנון לשונן והליכותיהן והכנעתן והכרת מקומן וסבלנותן, ואפילו בחכמתן, אלא שהן קטנות ופנויות. ילדים בלי גלות הם מחזה-עצב ונורא מאד, שובר לבבות ומדאיב רוח, מעורר געל-נפש ורגשי רחמים כאחד! — ופתאום ועם כל הלעג המר והנורא, האוכל עד הנפש ונוקב עד התהום וסורק את כל האמה במסרקות של ברזל מתפרץ ומשתפך

פתאום מן הלב נהר של רחמנות וחמלה גדולה ורך עד לבכות בקול...

והעלם מעמיק פתאום במחשבותיו, והספר נשטט ונופל מתוך ידו, והרי הוא יושב וחולם והוגה ועיניו סגורות: אותו הגעל לכל החיים האלה, חיי כלבים בלי תכלית וסוף ואחרית, תקף גם אותו. יתמו נא אפוא פה בחלאתם. והלצעג תוסס ועולה ומתפרץ מלבנו. יאה עניותא זו להם. לגורל אחר אינם כדאים כלל. עם שמבחר חלומו הוא התרמיל, יאה לו התרמיל. ופתאום והנה ים של חמלה חמה משתפך בכל קרביו על אמה דוויה וסחופה זו, שמרבה לסבול כל-כך ושאיין עצה ואין תחבולה להצילה — ולבו בו יחס פתאום מרוב געגועים ומרוב המון ואהבה...

וגם זה פלא! העלם לא הרגיש כלל, כי הפסיק. גם לענו וגם חמלתו היו רק מין "המשך יבוא" של גוף הספר. לא חש שום הבדל בינו ובין כותב הספר ובין הספר ובין העולם אשר מסביב לו. הכל התמוגז והשתפך והיה לדבר אחד...

מחבר אותו הספר היה מנדלי מוכר-ספרים (שלוס-יעקב אברמוביץ), והעלם הקורא — הייתי אני.

אז הבינותי פתאום, כי אמן גדול, אשר לא היה עוד לנו כמוהו, מדבר אלי מתוך הספר ההוא שקראתי ומתוך יתר הספרים שכתב. אם יש שבשעת קריאת ספר אין אנו מרגישים את ההפסק שבין תאור העולם החיצוני ותאור העולם הפנימי ובין העולם הממשי מסביב עם בריותיו ועם החיה והעוף ועם אור-השמש וחשכת-הלילה ועם מה שכל אדם מן הישוב חושב ומדמה והוגה — הרי זה סימן, כי יש לנו עסק עם אמן מן הראשונים. אמן כזה לא היה עוד לבני ישראל וגם עתה אין לנו עוד כמוהו.

מני אז לא פסקו ספרי מנדלי מוכר-ספרים מעל שלחני, ואני קורא אותם תמיד, קורא וחוזר וקורא. ואולם גם זה פלא: במדה שאני מוסיף לקרוא בספרים האלה, אני מוסיף מיום ליום לגלות בהם חדשות.

I

הדבר הראשון, הבולט ביחוד לעינינו אצל מנדלי, מיד כשנפתח איזה ספר מספריו ונקרא בו שורות אחדות, הוא, שהאמנות שלו היא מין אמנות מקורית, שלא נמצא דוגמתה אצל שום אָמה ולשון. רגילים אנו בנוגע למנדלי לשמוע את המשפט, כי אין הוא שומר את החקים המקבילים בבית-מדרשם של חזויה-חזיונות, ואין הוא „מספר“ כלל, כלומר, אין הוא מספר באותו מובן שביין כל מי שמלא כרסו בקריאת ספורים בלשונות אחרות – ואולם בעצם זהו העיקר. אין לו שום יניקה משל אחרים, אין לפניו שום דוגמה של אחרים, אין הוא עושה על-פי שום תבנית של אמן שקדם לו, אלא כל מה שהוא עושה, הוא עושה משלו. יש לו אפן מיוחד של הסתכלות, אפן מיוחד של הבנה ותפיסה, אפן מיוחד של טכניקה, אפן מיוחד של ציירות ואפן מיוחד של הרצאה והסברה, ואפילו אפן מיוחד של השתמשות בלשון – עד שכמעט הוא נראה כעין אמן טבעי. אם נקח, למשל, איזה ספור מצוין מן הסופרים היותר מצוינים שלנו ונתרגם אותו לאינו לשון שהיא, אז אפשר שימצא חן בעיני הקוראים הזרים במאד מאד, ומה גם אם החומר יהיה חדש בעיניהם, ואולם אם יבוא המבקר, או ימצא, שסוף-סוף לא נתנו לקהל החדש הזה אלא משלו, שהרי בבית-מדרשו למדנו ומאשר להם לקחנו ואת מעשיהם חקינו, האחד תקה באפן יותר טוב והשני באפן פחות ממנו, ואולם סוף-סוף אין כל זה אלא חקוי ולכל-היותר נתנו רק חומר חדש; אבל אם נתרגם את מנדלי, אז יהיה הקורא הזר רגע אחד כמו נבוך. כל העולם אשר יראה יהיה בעיניו עולם חדש וכל ההרצאה תהיה בעיניו חדשה וכל הצורות חדשות וכל אפן המעשה חדש – ובכל-זאת ירגיש כי יש פה אמנות גדולה. ויש שלבסוף יבוא לידי החלטה ויאמר: אפשר שזוהי אמנות יהודית, כשם שלפעמים יאמר על מיני-אמנות אחרים שזוהי אמנות יפנית וזו אמנות איסלאמית וכיוצא בהן. ולא רק הזרים והנכרים יאמרו כך, אלא גם בקרבנו, אם יהיה איש אשר טעמו נתפתח בבית-מדרשם הם, יבוא גם הוא לידי החלטה זו; הכל יהיה בעיניו זר כל-כך ונפלא כל-כך וחדש כל-כך, לא ימצא שם שום דבר לפי ההרגל שלו, ובכל-זוהי ירגיש בכל מלה ומלה, כי יש כאן לפניו אמנות גדולה, אשר כמוה לא היתה עוד בספרותנו.

סוף-סוף באנו עד לידי אמנות של יהודי שביהודים. לכל-היותר, אם נבדוק היטב, נמצא אצל מנדלי איזו השפעה קטנה, שבאה לו מאצל צ'רנוטס, והשפעה זו אינה לא רק בנוגע להשויון שיש בינו ובין הספרדי הגדול בבחינת הסטירה החדה ובבחינת רוח הזמרה הרבה שאינה פוסקת, אלא קצת גם בנוגע לאופן ההרצאה. אפשר עוד, אם נדקדק הרבה, שנמצא אצל מנדלי סימנים, המעידים לנו, כי קרא בספרי גוגול, שהרי הוא אינו מספר כלל, אלא כעין מספר. גם טולסטוי אפשר שהשפיע כאן קצת; אין הוא עוסק בפסיכולוגיה לשמה, לחטט בתוך הנשמה אחרי כל קוץ וקוץ, אלא הוא מציר ומתאר, והפסיכולוגיה באה ממילא. לכל-היותר – יוסיף עוד המבין והיודע – נמצא אצל מנדלי, כי בשעה שהוא מציר לנו ציורי-ג'נרי עם כל הפרטים והדקדוקים, הוא עושה את המלאכה באותו אופן, שהיו עושים אותה תלמידי בית-המדרש של ארצות השפלה במאה הי"ז – ואולם ברור הוא, כי עושה הוא את כל זאת בלי ידיעה ובלי הכרה, אלא מתוך איזה כשרון טבעי או נטיה טבעית. בדרך כלל הוא מציר על-פי טבעו עצמו. כך אין מצירים באירופה, כך אין מצירים באסיה; לכל-היותר מציר כך האמן של הגלות, שהיא הרכבה של אירופה ואסיה. כך מציר מנדלי, שהוא האמן היהודי שביהודים, שנועד לנו בין החומות בגלותנו.

הקיום הבולטים, שאנו מוצאים בספורי מנדלי, הלא הם: ציור חיי הגלות לכל חזיונותיהם ועם כל פרטיהם ופרטי-פרטיהם ועם כל הטפוסים היהודים, עד שאין לך כמעט טפוס שלא נכנס לתוך ספריו: ציורי-טבע, קיץ וחורף ושדה ונזיר וזמרת-צפרים והמית-רוחות ושיחות חיות ועופות וכו', במדה שלא נמצא כלל כדוגמתה אצל שום חוזה עברי אחר; לעג מר של סטיריקן חד, הלוקח אמה שלמה והופך לה את שליטה על פניה, ותיכף ומיד אחרי זה אנהה – אותה האנחה הגדולה והמרה, השוברת את כל הגוף כלו. אין לנו עוד כמוהו ציר עברי, שתהא נשקפת אצלו מכל דבור ודבור ומכל מלה ומלה אותה ההכרה האזכריה, כי אין כל תקוה ואין כל מנוס ואין כל אחרית. כשפגע בנו איזה פוגרום נורא, למשל, כאותו בקישינוב, אפשר שלא ידענו עדין עד כמה אמללים אנחנו ועד כמה אין לנו תקוה, ואולם כשנגמור איזה ספור מספורי מנדלי, למשל את הספור „בעמק הבכא“, או יש

כי פתאום יבוא לנו כל אסונו הגדול לידי הכרה בהירה עד לידי שגעון. באפן שנחרוק שן מרוב קצף איך-אונים – והספור הזה הלא נתן לנו תענוגות ברוב בדיחותיו וברוב לעגו.

ועד כמה צִיר לנו מנדלי את חיינו בגלות! נטל את כל חיי היהודים ברחוב העיר הקטנה ברוסיה במשך המחצה הראשונה של המאה שעברה, וגם מקצת מן המחצה השנית של אותה המאה, ויתן לנו מהם ציור גדול עם כל הפרטים ועם כל פרטי-הפרטים, עם כל הדקדוקים ועם כל דקדוקי-הדקדוקים, עד שגם אם נתרחקנו מעט מהם, הכריח אותנו לחזור ולחיות שנית בדמיון את כל החיים הנוראים האלה. נניח-נא, למשל, כי בא איזה מבוץ לעולם ומחה מעץ פני האדמה את כל היקום אשר ברחוב היהודים עם כל החיים אשר שם ומחה גם כל זכר וכל פליט וכל שריד להם, עד בלי השאיר לנו שום סימן מכל מה שהיה, ונשארו לנו על-פי איזה מקרה רק ארבעת ספורי מנדלי הגדולים, „ספר הקבצנים“, „בעמק הבכא“, „מסעות ר' בנימין השלישי“ ו„בימים ההם“, וכן עוד גם הספורים והציורים הקטנים שֵׁלו, אז אין שום ספק, כי על-פי השיורים האלה היה יכול החוקר הבא לחזור ולהרכיב שנית את כל הציור של חיי היהודים ברחוב העיר הקטנה ברוסיה במשך המחצה הראשונה של המאה הי"ט, באפן שלא היה חסר לנו אפילו קוץ אחד של יו"ד אחת.

שמה יבקש אותו החוקר הבא לדעת את צורת הפנים והגוף של היהודי? אצל מנדלי ימצא אותה. מנדלי מציר לו את צורת הפנים שֵׁלו, את החוטם שֵׁלו, את העינים, את המצח המקומט ושאינו מקומט, את הידים והרגלים שֵׁלו, כיצד הוא מעקם את חטמו ומה פרושה של כל עקימה ועקימה, כיצד הוא ממולל ברגליו ובאצבעותיו ומה פרושה של כל מליצה ומלילה, כיצד הוא מסתכל בעיניו, עין אחת לכאן ועין אחת לכאן, ומה פרושה של כל הסתכלות והסתכלות, כיצד הוא הולך וכיצד הוא עומד וכיצד הוא יושב; כיצד עומד הילד וכיצד הוא הולך ויושב; כיצד עומדת היהודית וכיצד היא הולכת ויושבת; כיצד עומד הגביר וכיצד העני; כיצד יושב הפרנס וכיצד מדבר החוטף וכיצד שותק המלוה ברבית; ולא עוד, אלא אפילו כיצד ישן היהודי. אין לך תנועה מתנועות הגוף של היהודי שלא צִיר אותה הצייר הדיקן הזה במצבו עו הדק.

שמה יבקש לו אותו החוקר בעתיד לדעת את מלבושיו ואת בגדיו של היהודי? ילך לו אצל מנדלי, אצל מנדלי ימצא את הקפוט"ה, את הקרטו"ז, את הסורטו"ק, את השטריימי"ץ, את מספר התפירות והקטע במקום האבנט, את העור המוקרח ברובו ואת הבד הצהוב המציץ מן הקרעים ואת הצוארון החלק ואת אניצי-הפשתן שבסרחה-העודף; וכן את הכובע של היהודית עם אשכולות-הענבים, ואת הצפור שם, ואת שוליי-המטפחות שבראש נשים צנועות, המחוברים במחט או קשורים בעניבה מתחת לסנטרן, והשולים פורחים באויר לאחוריהן; ואת הפאה הנכרית העבתה, המגיעה עד גבות העינים, ואת האזנים והצואר עם העגילים והרבידים והמרגליות והאבנים הטובות או המזויפות ואת מעיל המשי ואת הצבעונים, זה למעלה מזה, ואת הצעיף המלבן והמגוהץ, ואת מטפת-המשי הישמעאלית, מטפת-התפוחים, זו המטפת הטורקית, שהמחוחנים מצד ההתן היו שולחים סבלונות להכלה; וכן היהודים עם הרגלים היחפות והארכובות והזרועות החשופות והחזה המגולה, עד שדי להם גם בשירי-בגדים, בסימן של פוזמקאות ושל מכנסים ושל קפוטה בלואה, אחרי שברחוב היהודים רשאי היהודי להלך גם בטלית-קטן לבד, חשוף-חזה וקרוע-פוזמקאות ומכנסים פתוחים מלפניו, וכן הקפוט"ה של-שבת, שהיא על-פירוב קרועה ומדלדלה ושוליה מוזהמים בטיט, ובלבד שהיא בגד משי ומבהקת, אף-על-פי שבכמה מקומות היא נעשית ככברה קרעים קרעים; וכן בכלל הבגד שלו המלא שומן של קוגי"ץ ודייסה ועפרורית, חלמון של ביצה, ליחה ומיץ חוטם, ועטרה של רפש מקיפה את השולים, עד שהיא מתיבשת ונופלת מאליה, ואולם בכלל לובש היהודי הלז טלאים על גבי טלאים, ולצורך זה יש ברחוב היהודים חייטים מומחים ביחוד להטלאה, שהם תופרים ומטליאים תחתונים, קפוטות וכובעים, כלי-גבר ושמלות-אשה, ירמולקו"ת, צניפים ורדידים, ולפעמים גם סנדלים ונעלים.

שמה יבקש לו אותו החוקר לדעת את כלי-הבית ואת הגרוטים שבחדר איש יהודי? אצל מנדלי ימצא אותם, ימצא את מטתו של היהודי עם נהימתה המשונה: „חיריק, חיריק, חיריק“, ימצא את הספה שלו, שהיא מרוסקת ומתמרטטת ומוכין ואניצי-פשתן כרוכין כבני-מעים בוקעין ועולין מתוך חפזיה הקרועה וסמרטוטיה המלוכלכים, איך שהיא מגולה ומדלדלת וסוף-סוף בעלת-כרס היא, נכר לכבודה והדרה

בימים הראשונים, וכשצוּלָה עליה היהודי לישון, היא גוערת בו בנויפה ובנהימה משונה, והוא מעכב לשעה קלה את נשימתו וקופץ פיו ואינו זע לא לכאן ולא לכאן, שלא להרעיש אותה הקנטרנית ולצורר ישנים. וכן ימצא אצל מנדלי את כל כלי־תשמישו של היהודי בביתו: מנורות נחשת ארבעה זוגות, מנורת־המאור אחת בעלת ששת קנים משקדים, אשר כפתור על ראשה, שתי קדרות נחשת וחמש מחבות נחשת, קערות בדיל מבהיקות, מסודרות שורות שורות על גבי מדף בירכתי הבית, ובלי גוזמא כתריסר כפות טמביק, שני גביעי כסף, הדס־כסף אחד, מנורה לחנפה אחת, ואורלוגין עתיק כמין בצל בתוך שני נתיקין כסף תלוי בתליל תכלת, משזר בזוגיות דקיקות של גונים משונים. וכן ימצא אצלו את כל מיני הטבלאות והיעות והמטטאים והמגרפות והאלפסים והמרדאות והעריבות והכברות שבביתו של כל איש יהודי.

שמא יבקש לו אותו החוקר הבא לדעת את צורתו של רחוב היהודים בעצמו? ילך לו אצל מנדלי. הבתים שברחוב היהודים צורתם משונה מאד. מתוך צורתם ועמידתם נראה כאילו הם מחולקים ואין אחדות ביניהם; אתה נכנס לפנים משורה – ואני יוצא לי ועומד, על אפך ועל חמתך, מחוץ לשורה! אתה עומד כך – ואני, להפך, הריני עומד לי כך! אתה דרגה לך מבפנים – ואני דוקא, סלם לי מבחוץ, מי שצריך, אל יתרושל ויהא מטפס ועולה! ואם אתה מגביה את גנך הרצוף, המשונה, למרום – הרי אני משפיל את גגי לעפר דוקא, והבוז לגאיונים! מי אסטניס ואין דעתו נוחה ממני, יעצם לו את עיניו! – הבצות והאגמים מתמלאים על כל גדותם, ביחוד לפני הפסח, ומעלים על הרחובות והשוקים עבטיט ורפש הרבה כל־כך, עד שאף אצל בני־אדם רמי־הקומה הכובעים מתלכלכים בטיט־חוצות. פנס אחד מאיר לעיר זו בלילות חשך ואפלה, ובשני נטורי־קרתא היא נשמרת. הביבים ומי־השופכין, שנשפכו בחוץ בערב, נותנים ריח. לפני פתחי הבתים, שחלונותיהם סתומים מבחוץ, תלי־תלים של זבלים ועצמות ופרורים ממיני מזונות מעפשים ופסולים. החזירים אוכלים מן המוכן לפנייהם ומכרסמים בנהימה גרונית משונה מרב לנג. כלבים נודדים, חגרים וסומים, דווים וסחופים, שרועים וקלוטים, עוברים אצל כל פנה ומבקשים טרף. הבצה הגדולה ביותר, כל צנורות ומי־

שופכין של בעלי-הבתים מקלחים לתוכה ומביאים עמם מכל טוב בכל יום תמיד, יום-יום ומיני סחורתו וחפציו מכמה גונים וריחות משונים, הכל מעניני דיומא, ומהם אהה מכיר כל יום ויום מימות השבוע. כשמקלחים לתוכה שופכין מכורכמים מפני החול, ששפין בו את הרצפה, ומוליכים ומביאים עמם קשקשות של דגים, בני-מעים וכרעי-תרנגולים, מעט שערות וחתוכות טלפים חרוכין - הוו יודעים, רבותי, שהיום יום ששי בשבת; משכו וקחו לכם ספל וחבילה של זרדין, ורוצו, במחילת כבודכם לבית-המרחץ! כשהולכים ובאים לשם קלפות של ביצים, של בצלים ושל צנון, גידים של חצרה-הכבד וסנפירי דג מלוח ועצמות גדולות חלולות - שבתא טבא לכם יהודים, יערב לכם הקוגיל בבני-מעיכם! וכשאתם רואים קלוח הזוחלין רפה ושם נגריים ומתלבטים שיורי דייסה נוקשה וחתוכות עיסה יבשה, סמרטוט בלה ומטאטא חבוט - סימן הוא לכם, שהיום יום ראשון בשבת, השואב עדין לא הביא מים ובקושי הוציאו מיהתמצית מן החבית עד כדי הדחת הקדרות, שטמנו בהן חמין לשבת. וכך הוא בשאר ימות השבוע; כל יום, קלוח של שופכין שבו, יש לו צביונו וגונו וריחו המיוחד.

נהה כל זה בנוגע לחיצוניותו של המראה, אשר מנדלי מציר. ואולם אמנות מיוחדת לסופר זה, שמתוך החיצוניות, שהוא מציר, אנו מבינים כרגע גם את הפנימיות, הסביבה, צורת-הפנים, התנועות ואפן-הדבור - ואין לו שום צורך כלל להרבות בחקירות פסיכולוגיות דקות, בכדי שנבין את הנעשה בקרב הנפש פנימה. לוקח לו איזה יהודי או איזו יהודית, איזה זקן או איזה ילד, מראה לנו את תנועותיהם והעויותיהם, נותן אותם לדבר קצת - ואנחנו רואים את הנפשות האלה, החיות לעינינו, ויודעים אנחנו גם את הלך כל רוחן. ואת טפוס היהודים שברחובי-היהודים בעיר קטנה ברוסיה, כפי שהיו לנו במחצה הראשונה של המאה שעברה, הוא נותן לנו במלואם והוא מציר לנו את כל עסקיהם ואת ארחם ורבעם ואת כל מעשיהם במשך כל עשרים וארבע השעות של היום והלילה ובמשך כל השנה, מראש-השנה האחד ועד ראש-השנה השני: את הסותרים ואת הקבצנים, את הסרסורים ואת החנונים ואת בעלי בתי-המלון ואת בעלי-הטובות ואת התקיפים ואת הפרנסים ואת השתדלנים ואת החוכרים ואת החטפנים ואת בחורי בתי-המדרש ואת

החתנים ואת הסוחרים בנפש-אדם ואת הסוחרות ואת המשכילים ואת בעלי-הטקסא ואת הלמדנים ואת המלויים ואת התגרנים הקטנים ועוד ועוד. אין אני יודע כמעט טפוס אחד מטפוסי היהודים, שלא צייר אותו מנדלי. כמדומה לי, שמספרם עולה לעשרות-עשרות. ולא רק טפוסים, כי גם אישים צייר לנו עם כל העולמות השונים שבלב כל אחד ואחד; הטפוסים נעשים גם-כן לתכונות שונות.

II

דבר אחד מוצאים אנו אצל מנדלי מוכר-ספרים, שהוא תמוה קצת בסקירה הראשונה: התפתחותו היא התפתחות ארוכה מאד, שלא ראינו כמוה אצל סופר אחר מסופרינו. לא בבת-אחת נעשה למה שנעשה, כי אם ימים רבים מאד דרש לו כשרונו עד שנתפתח. אם נזכור, למשל, כי הסופר הזה החל באיזה ספור, ששמו „למדו היטב” או „האבות והבנים”, לא נאמין כמעט, כי מאיש, אשר כתב את אלה, יצא זה, שכתב לנו באחרונה את „חיי שלמה” („בימים ההם”). קשה להאמין, כי אפילו זה שכתב את „קליין מענשעלע” (האדם הקטן), אשר חציו ספור וחציו פובליציסטיקה ומוסר וריב עם מנהיגי העדה, יהיה באחרונה לאותו האמן, שכתב את „ספר הקבצנים” ואת „בעמק הבכא”. האם לא נחשוב רגע אחד, כי היה מוטל עליו להזקין תחלה, בכדי שיוכל להיות לאשר הוא? „כשם שיש צעירים, — אומר תומס מן בדברו על פונטן — שהם משתלמים במהירות נמרצה ורק שאינם מתבשלים לעולם, ואין צריך לומר, שאינם מזקינים עד נצח-נצחים, אלא אם כן נעשים לעוברים ובטלים בחייהם, כך, כפי הנראה, יש גם-כן מיני אדם, שרק תקופת הזקנה היא המקבילה להם ולטבעם, והם המה מיני זקנים קלפסיים, אם אפשר לומר כך, שתעודתם היא להראות לעיני כל העולם את כל היתרונות והמעלות הטובות שהזקנה מבורכת בהם: את ההבנה העמוקה, את הישר הנאצל, את הציון הנחמד, המרפרף ממצל לכל הבלי העולם-הזה, ואת החכמה העליונה, השופטת תבל בצדק”. אל הזקנים האלה נחשב מנדלי. ימים רבים היה עליו לחיות תחלה, עד שנתפתח כלו לפי טבעו. אכן פלא הוא:

היפה שבספריו הוא גם-כן האחרון שבספריו, שכתב אותו אחרי מלאת לו שבעים שנה.

ילדותו, שנות למודיו, התחלתו, התפתחותו והשתלשלותו של איש כזה הן תורה שלמה, אשר בחפץ רב נשים אליה את כל לבבנו. ילדותו - ילדות נער יהודי בעיר הקטנה, אשר לבו מלא שירה. איזה ציץ עליפני השדה מעורר בלבו חלומות, איזה עוף פורה בשמים מביא אותו לידי תשוקות סתומות ונפלאות, איזה כוכב מנצנץ בדממת הלילה מוסך בלבו חזיונות - והנער בעצמו אינו יודע את אשר עמו, והאחרים בודאי ובודאי שלא ידעו. ילד יהודי בעל דמיונות בעיר קפוליי בפלך מינסק לפני שבעים וחמש שנה - הלא יכולים אנו לשער עד היכן דבר כזה מגיע! אברמוביץ בעצמו יודע להגיד לנו בדבר עיר מולדתו הקטנה, כי „כבוד הטבע נתן לה, הדר יערים והוד החיים, עמקים ושדי חמדה סביבה“. כמובן, את יום הולדתו אותו אין איש יודע בבירור; דבר כזה לא היו כותבים בימים ההם בספר, כי „דבר כזה לא השגיחו לפנים בני עמנו, ובפרט יושבי הערים הקטנות“, ורק קבלה היא במשפחתו של אברמוביץ, כי נולד בשנת 1836 (תקצ"ו) בעשרים לחודש דצמבר. הנוכו? - אביו ר' חיים-משה היה איש נכבד מאד ומפורסם בכל הסביבה גם ברוב תורתו וגם בידיעותיו הרבות בהיות-העולם, והיה כותב צהות גם בלשון-הקודש, ומכתביו נמצאים אצל השרידים מהמון מכבדיו ומעריציו עד היום הזה. מכל בניו היה לו שלום-יעקב הקטן ילד-השעשעים שלו, ובו חפץ להראות את נפלאותיו בחנוכו. בהיותו בן שש כבר ידע הנער לקרוא, ואביו שכר לו את אחד המלמדים היותר מצוינים, את יוסף הראובני, ללמדו את כתבי-הקדש. שתיים-עשרה שעות למד הנער יום-יום, ומקץ שלש שנים ידע את כל עשרים וארבעה הספרים בעל-פה. ואולם הנה בא והגיע גם עד לאותו הענק, אותו „עוג מלך הבשן“ של הספרות הצולמית - התלמוד. „בבואי שמה - מספר אברמוביץ בעצמו - הייתי כאיש הבא בפעם הראשונה ליום השוק הגדול, משתאה למראה עיניו מיני סחורה ופרקמטיא ודברי-חפץ הרבים והמשונים, ומשתומם למשמע אזניו קול שאון והמולה וצוחה מכל עבר ופנה. קונים ומוכרים, סרטורים וסוחרים ברעש גדול יחפזון... ככח ההגשמה הנטוע בי נתתי דמות לכל הדברים וצורה לכל הבאים בשערי התלמוד. התנא-קמא והאי-מאן-דאמר נדמו לי כאנשים גאיונים, קפדנים ופני-להבים פניהם; הרישא,

סיפא ומציעתא – כנשים צרות זו לזו, כל אחת מכחשת את חברתה, זאת אומרת כך וזאת אומרת לא-כי, ורגזו ונוכחו ואין נחת. וזו הבוגרת, האילונית והנערה שנתפתה, וזה החרש, שוטה וקטן, והזב והזבה, גם השנים האוחזין בטלית, ושור שנגח את הפרה, שור המועד ושור תם, כלם נצבו כמו חיים בדמיוני, איש איש בצורתו המיוחדת ובצביונו המשונה". – ההלכה והפלפול הפילו עליו בלהות, כי „נוראות נפליתי על המגדלים הפורחים באויר ועל ההרים התלולים בשערה, ועוד נפלאות גדולות מאלה בשדה פלפלא חריפתא". ואולם „אהבתי לטייל בפרדס הגדה הנפלא. זה הפרדס לא כגן-עדנים הוא, אשר לו גדר עם בריח ודלתים ומטעיו מגדלים, שתולים למיניהם על ערוגותיו, שכלן מתאימות הולכות למישרים והטבע אסור שם בחבלי חרושת מעשה-ידי אמן, כי הוא כשדה יער וכר נרחב לבלי חק, אין גדר ואין סדרים וערוב כבוד מאד בצמחיו. שם פרחים ואין מספר, נטיעים שונים ומשונים גדלים בערבוביה ופשוטים כצמח השדה, – החבצלת היא חבצלת השרון והשושנה שושנת העמקים סוגה בירק עשב, חציר ודשא מאלפים מרבבים ולפניך שלל צבעים רקמה נחמד למראה. הדמיון מתהלך בגן זה חפשי לרוח המדרש מפליא לעשות. פעם יט שמים ויוריד ארצה רכב אלהים רבותים אפי שנאן, ופעם יגביה את הארץ השמימה ובני אדם ומלאכי-צבאות נשקו".

ואולם בשעה שהדרה-המקום ולמודי האגדה והמדרשים וספורי-המעשיות בספרים שונים עוררו את רוח דמיונו של הנער, בשעה זו חדדו הלמוד המפשט, הסברה וההגיון של ההלכה את שכלו. התלמוד „מצד אחד חדד את שכלי בדברי עיון וסברות דקות ועשני לשיננא, הבוחן ובודק כל דבר להעמידו על האמת כפשוטו, ומצד השני העיר רגשי נפשי אף דמיוני בחזיונות נשגבים מאד נעלים והכשירני להשפעת המליצה ורוח קדשה". ואולם ביותר העסיק הלמוד הזה את דמיונו. אביו היה מעיר אותו יום-יום בבקר בטרם עלות-השחר ושניהם הלכו ברגש לבית-המדרש – ואברמוביץ מספר לנו את הרושם שעשתה עליו קימה זו בבקר. „דומיתיה בכל רחובות העיר, השקועה בתרדמה. גם הירח והכוכבים במשמרותיהם ברקיע העירו את דמיוני והקשבתי קשב רב קשב. אז ראיתי בחזיון את האיש גבריאֵל, הקורא כגבר ומבשר שעות הלילה בשמי-השמים. מלאכי-צבאות ידודן ופוחתים את

פיהם בשירה נעימה. עוד מעט ושערי גן-עדן ברגש נפתחים ואֵל הכבוד יבוא בו. ראו בני-אלים הליכות אלי מלכי בקדש נדמו ויעמדו מרעידים איש על מחנהו ואיש על דגלו, אין נודד כנף ואין פוצה פה ומצפצף. ופתאום ירעם בכח ה', ועליון יתן קולו בבכי. בכה יבכה בלילה על בית-מקדשו השמש, על ירושלים עיר תפארתו העזובה, על עמו, בני-ציון היקרים, הנודדים בגוים, ועל השכינה העלובה, הנודדת עמהם בגולה, ובצרתם לו צר. עיני עיני יורדה מים – והיא שכבת-הטל על-פני הארץ ורסיסי-לילה על קוצותי... ולקול ה' חרדו צדיקי עולם ויחדו עם מלאכי-שלום מר יבכיון. ואני ברוב שרעפי בקרבי מתעורר ללמוד בכל לב. אנעים למודי ואהימה, שולח אצבע ומנגן בגרון. נפשי חשקה בתורת ה' לדעת כל רזי התלמוד, גידי מצחי ישורגו וכל מעיני בו". ואף אין זאת כי חזק מאד היה הלשם הזה, כי על-כך אנו רואים את אברמוביץ שב אל המחזה הנהדר הזה לצייך אותו שנית ביתר דיוק עוד בימי זקנתו בכתבו את „חיי שלמה“, כאשר נראה עוד.

אכן רואים אנו ומכירים את הסימנים הנפלאים האלה: נפש המשורר מתפתחת מעט מעט.

ואחרי-כן: „את שאהבה נפשי בקשתי בסבכי היער ובחרש מצל, בנאות דשא ועל מי מנוחות, והיא העבירה כל טובה על פני, משחקת לפני בכל מקום. הייתי מקפץ אחריה על ההרים, מתרפק על העצים, אף ישבתי בין המשפתים לשמוע שריקות עדרים, הזמיר השמיעני את נגינותיו וקול התור נשמע במקלות כנף-רננים, כלם היטיבו נגן בתרועה וישירו לי שירת דודים ליפתי בת אלהים יוצר הכל. והאהבה, אשר בלבי אז כאש בוערת, אהבת רוח היא ולא בשר, אהבת קדש, שאין לה דמות הגוף, אהבה מסותרת אל הטוב, אל היופי והנשגב, המשמחת את האדם ומלבשתו ענוה ומכשרתו להיות ישר ונאמן, אוהב את הבריות ומרוממתו על כל המעשים...“

יודעים, יודעים ומבינים אנחנו את הסימנים האלה!

ואולם העיר, אשר בה ישב הנער עם אבותיו, היתה מין עיר נדחת. „קן בודד היא באחת הפנות הנשכחות מני רגל, ובתם לבבי אמרתי, כאפרוח בתוך ביצתו, כי מעבר לקפת שמי קפולי שם מדבר-ציה, מקום „הרי-חשך“ והסמבטיון, עם בריות זרות ומשונות. בתי-חומר

בעירי כהיכלי-חמד היו בעיני ובית-הכנסת והקלויו אין על עפר משלם; אף פה חכמות בנתה ביתה ובנייה-עיר ובנייה-יצורים המה, חכמים מחכמים, ומה גם אלה אשר זקנם מגודל ופרקם נאה, כי אני לשיטתי אז: אם זקנה כאן, גם חכמה יתרה פאן, ומי אשר ברכו ה' בפרה או בצו, עשיר הוא כקרח בשעתו... השופר גם הקאטירינק"ה, שנתגלגלה אלינו במקרה כדבר פלאי, וכלי-זמר הפשוטים ביום התונת אנשי מקומי אלה הם כל זני-זמךא היפים, אין עוד מלבדם, ואשרי בעל-התוקע יודע תרועה ולוקח נפשות בקול קשר"קותיו..."

בעת ההיא והחיים ומלחמות החיים החלו לעשות גם את שלהם. בהיות הנער בן שלש-עשרה או ארבע-עשרה שנה מת עליו אביו והניח אחריו אלמנה ויתומים אחדים. אז החלה תקופת הצרות והדחק. האלמנה נשארה בלי משען, והקרובים מבני-משפחתו הקרובים ביותר אל הבית החליטו, כי ראשית לכל עליהם לקחת את הבכור, את שלום-יעקב, ולשלחו מן הבית אל אחת הישיבות, בכדי שלא יהיה להולך-בטל. וכן שלחו אותו לשיבת סלוצק. בישיבת סלוצק למד אצל הרב ר' אברהם-ברוך המפורסם במחלקה הראשונה. ומשם עלה למחלקה העליונה והיה מתלמידיו של החרוף ר' מיכל מ"ס, אחרי-כך קבע מקום ללמודיו בבית-מדרשו של ר' יונה ובקש תורה מפי הרב הגדול ר' אברהם-לי. באותו זמן קים בנפשו דרכה של תורה והיי-צער ושינה על העפר ואכילת פת במלח, וגם "אכילת ימים" לכל פרטיה ודקדוקיה. וכך התגלגל משיבה לשיבה, עד שבא ללינה ולמד אצל הרב המהולל ר' סנדר'ל בישיבת ר' מעלה וגם בבית-מדרשו של הגאון ר' אליהו. מובן מאלי, כי החיים האלה עשו את כל אשר בכחם, בכדי להמית מיתת חניקה את כל חלומותיו ודמיונותיו וחזיונותיו - ורק שְמיתה זו לא היתה מיתה מוחלטת, כמו שהיא אצל רבים אחרים. כשנשאה אמו שנית לאיש, חוכר בית-הרחים בכפר מלניקי כעשר כברות-ארץ מקפולי, שב שלום-יעקב אל בית-אמו ויהי מלמד שם את בניו של אביו-חורגו, בכדי שלא יאכל לחם חנם. ואולם, בית מושב אביו-חורגי - מספר אברמוביץ - יערים סביב לו, יערים גדולים עתיקי-ימים, במ תרמוש כל חיתו-יער, הזאבים שואגים שם בלילה לטרף וגם הדב ירבץ שם לפעמים, אשר שם צפרים יקננו ומבין עפאים יתנו קול, אוזיהבר וכל עוף השמים שם המה ומתוך הגמא בכצה יצוהו. ויאור גדול ילפות ארחות דרכו וחלף בין עצייה-יער שטוף

ועבור, עד בית-הרחים יגיע, שם ישתפך במורד ויניע את האופנים ברעם וברעש, ומקול הטחנה ושון מים כבירים תצלילנה האזנים".
ועת הפלאות הראשונות שבה, „בנוה בדד ונעזב זה הופיעה לי בת-שירתי... ותפנתי בעצמת חן שפתיה ללכת אחריה היערה אל תחת עץ-רענן ומנוחות שאננות, ותכרות לי ברית עם צעי-היער ועם עוף-השמים ורמש האדמה, ותלמדני לדעת את לשונם". בימים ההם עשה הנער את נסיונותיו הספרותיים הראשונים: שיר מזמור מלא התפעלות רבה על הוד הטבע, איך, „הנהר מחא לי כף והד יערים יענני בקול". ואולם גם רוח-התולעים כבר נעזע אותו בימים ההם, והוא ישב וכתב כעין דרמה שנונה בהרזים על דרך ספרו של רמ"ח לוצאטו „לישרים תהלה", „אף אמנם לא ידעתי מה היא דרמה ולא קראתי מימי ספרים מעין זה". מובן מאלי, כי הנסיונות האלה רק ילדות היתה בהם, אבל גם בהם כבר נכרו שני סימניו העיקריים: נטיתו להשתפכות-הנפש ונטיתו לסטירה.

ואולם לא יכול הנער להאריך לשבת בכפר, וישב לקפולין. אז תתחיל תקופת הטלטולים והנדודים והנסיעות מעיר לעיר וממהוז למחוז, אותה התקופה אשר יוציה ריש וקבצנות וקציה דמדומי חלומות ודמיונות מעין מעשי-נסים ורומנטיקה רבה. אותה התקופה היא שעשתה את הרשם היותר חזק על בעל-הדמיון הצעיר והטביעה בו את חותמותיה לנצח, עד שנתנה לו גם את החומר היותר גדול לספוריו בימים הבאים. בבואו לקפולין מצא שם איש יהודי קבצן, ששמו אברהם' לי החגר (זכר לפישקא החגר ב„ספר הקבצנים"); האיש הזה הלהיב את דמיונו של הנער הצעיר בספוריו הדמיוניים על-דבר ערים רחוקות ומדינות נפלאות במרחקים ובפרט על-דבר מדינת וולנייה, שהיא זבת חלב ודבש, ויפתה את הנער לצאת עמו ל„מרחקים" (זכר ל„מסעות בנימין השלישי") ביחד עם דודתו ה„עגונה" - שהלכה לבקש את בעלה. אז עברו יחדו ערים ועירות בליטא ובקרן הדרומית-מערבית של רוסיה, בבתי-המדרשות ישבו ובבתי-ה„הקדש" לנו ל„פישקא". ל„אדם קטן" (עוד), ופה מצא החווה הצעיר מקום להתחקות אחרי בני-אדם בתכונותיהם השונות ולהכיר אותם ולבוא עד תכליתם. פה הנחה אבן-היסוד לאותה העגלה עם הסוס של מנדלי מוכר-ספרים, שהוא עובר בה את הארץ לארכה ולרחבה. ה„עגונה" היתה ל„עסק טוב" ביד הקבצן החגר, לעשות בה סחורה

ולקבץ נדבות; ולא עוד, אלא שבא לידי מחשבה לעשות בו, בנער, גם את העסק היותר הגון, במכרו אותו בתור חתן לאחד מבעלי-הבתים החשובים שבאחת הערים (זכר לאפיזודים שונים בספור „בעמק הבכא“ ובמקומות אחרים). הנה חזיון: בשעה מאוחרת באחד הלילות מגיע אברהם־לי עם הנער שלו לאיזו אכסניה הרוסה ומהורסת מאחרי העיר, על־פני השדה, מקום אין שם נפש חיה – מין חורבה נופלת. הגשם מהלך ארצה בקול־קולות ויהי סער וחצצים וברקים, האכסניה כלה כאילו צפה על־פני המים, הסער סוער ואומר לקבור את החורבה תחתיה – ובאותה שעה עומד הקבצן ומאִים על הנער הקטן, כי יאמר כן לאשר יאמר הוא כן ויהיה לחתן לאחד מהשובי העיר, ואם לא, יעזבהו פה לאנחות ולגורלו. הנער נמלט סוף־סוף ובא לעיר קמניץ־פודולסק, בעיר הזאת היה יושב בבית־המדרש והיה לומד גמרא, וכל הלמדנים ובני־התורה מסביב היו אוהבים אותו ואת כל הדבר הקשה היו מביאים אליו. בבית־המדרש התנדע לאיש זקן, אשר כל העדה אהבתו בגלל יראתו ובגלל מדותיו התרומיות (דמות־דיוקנו של רבי אברהם בספור „בעמק הבכא“), והאיש הזה אהב את היתום גם־הוא. לאחר ימים, אחרי שידע כי הנער יודע היטב בלשון־הקודש, השיא אותו וצפה ללכת, בשעה ששום אדם לא יראהו, לביתו של אחד מן הסופרים העברים המתגורר במקום הזה מחוץ לעיר (זכר ל„אדם קטן“). אברמוביץ שמע בקולו וילך לביתו של אותו הסופר. הסופר הזה היה המשורר העברי אברהם גולטבר. המקרה הזה, שבא הפיטן הצעיר, האחד והמיחד בספרותנו, במגע־ומשא עם אחד מחלוצי ההשכלה היותר טפוסיים, שהיה לנו באותו זמן, אפשר שהיה מספיק לאַבד נפש זו מישראל עד לעולמי־עולמים, כשם שאבדה אותה ההשכלה נפשות רבות ואחרות מקרבנו, עד שלא היינו יודעים כלל, כי היה לנו בעל כשרון מסוים כזה. עוד אחת מעט־ותקופת ההשכלה היתה בולצת גם את זה והיתה מטביעה אותו במצולות מימיה והיתה עושה אותו גם־הוא למשכיל כותב ספרי השכלה, אשר לא יהיה נפלה ברב או במעט מיתר המשכילים הסופרים. ההשפעה שהשפיעה אותה הסביבה על אברמוביץ היתה חזקה כל־כך, שלא יכול להשתחרר ממנה במשך הרבה עשרות שנים. כל השירה שבו חנקה, והוא היה לפי־שעה למשכיל, ל„מחבר“ עברי טפוסי, כאחד המחברים שהיו לנו בימים ההם.

והדרך, שהלך בה, היתה אותה הדרך, שהיתה כבושה אז לרבים. בכניסתו לביתו של גוטלובר, התחיל פרק חדש בחייו. בביתו של גוטלובר מצא ספרים רבים וחדשים, אשר קרא אותם לתאבון, והוא לא ידע עוד בעת ההיא גם את האלפא-ביתא של איזו שפה אחרת. בתו של גוטלובר היתה לו למוֹכָה בלמוד השפה הרוסית והאשכנזית ובכללי האריתמטיקה הראשונים. מקץ איזה זמן עמד על הבחינה בתור מורה, ובשנת תרט"ז (1856) היה למורה מטעם הממשלה בבית-הספר העירוני. מובן מאליי, כי הדפיס גם איזה מאמר ב"המגיד", וזה היה מאמרו הראשון, על-דבר התנוך – הכל כנהוג. אז עבר לברדיטשוב, ושם החל את דרכו הספרותית. כתב את קונטרסיו של בקרת, את הקונטרס "משפט שלום" כנגד צווייפל ואת הקונטרס "עין משפט". לפי רוח הזמן ההוא, שדרש רק חכמות וידיעות מדויקות, חבר, על-פי ספרו של לֶנֶן, זואולוגיה בעברית בשלשה חלקים בשם "תולדות הטבע". בשנת תרכ"ג כתב גם ספור קטן "למדו היטב", מין ספור דידקטי, שהרחיב אותו אחר-כך ויעשהו לספור יותר גדול בשם "האבות והבנים" (תרכ"ח). בקצור: נעשה למשכיל – והניצוצות הנפלאים שבו, ניצוצות האמן, לא רק שלא נתלפו, אלא הועמו ביד חזקה עד שכמעט כבו.

ואולם התקופה הזאת, התקופה הספרותית הראשונה של אברמוביץ, לא האריכה יותר מדי.

איזה מלאך נסתר דוחה בו, והסופר הצעיר חורג בכל כחו ממסגרותיו הצרות, אשר נתנה תקופת ההשכלה לנפשו, והולך בדרך חדשה: מתחיל לכתוב ז'רגונית בשביל ההמון הגדול. הפסיבדונים הספרותי, אשר בחר לו, הוא "מנדלי מוכר-ספרים". התקופה הספרותית השנית שלו מתחילה, ובתקופה זו משמשים אצלו האמן והפובליציסטן בערבוביה. אז כתב את "האדם הקטן" ("דאָס קליין מענשעלי") שלו – כתב-אשמה נגד בני-האדם הקטנים, אלו התקיפים ומנהיגי הקהלות ופרנסי הצבור, אלא שרוח השירה האמתית מבצבצת גם שם מאחורי הגדרות הדחיות ומאחורי הפרגודים. מיד בתחלתו אנו מתפלאים לאותו הדמיון היפה, דמיון של משורר אמתי: האדם הקטן, שהנער רואה בתוך עינו של כל אדם, זה האישון, מתחיל להעסיק אותו, שומע הוא את האגדות הנפלאות על-דבר האישון, איך מתהווה ואיך נולד, והוא משתקק לראותו פנים אל פנים, ולבסוף הוא מוצא את – האדם הקטן, אותה

הבריה השפלה והמאוסה, העומדת בראש הקהל ורודה בו. ואולם הספור הזה בעיקרו נעשה סוף-סוף למאמר פובליציסטי. בימים ההם כתב גם את התחלתו של הספור „פישקא הקגר“ בצורתו הראשונה. אחרי-כן כתב מין דרמה בשם „הטקסא“ („די טאָקסע“), ועוד הפעם יצאה מתחת ידו רק בקורת חריפה ושנונה כנגד הפרנסים ומנהיגי הקהלות. לרגלי ספרו זה היה מוכרח לעקור את דירתו מברדיטשוב, משום שפגע בכבוד מנהיגיה ופרנסיה. אז בא להשתקע בו'יטומיר, ושם עמד על הבחינה בתור מורה בבית-מדרש הרבנים. באותה עת הוציא את ספרו המפורסם „די קליאטשע“ („סוסתי“) – אותו הספר, שבו הראה סופר עברי בפעם הראשונה את כחו הנפלא בציורי שדה וניר ובמחזות הדר-הטבע. ועם-כִּלִּזֶה אין הספר הזה בעיקרו אלא בקורת עזה ומצוינת במינה בנוגע לחיי כנסת-ישראל בערי רוסיה, סטירה חדה מלאה מרירות ולצעג נוקב עד התהום, אשר לא היתה עוד כדוגמתה. בציורי הטבע ובהֶקֶץ האליגוריה אנו רואים את האָמֶן, ובטענות החריפות אנו מוצאים את הפובליציסטן; רגע אחד יד השירה הטהורה על העליונה, ורגע אחד, כאשר רק יניח המשורר את ידו, וגֶבֶר בעל-המלחמה. ערבוביה כזו כמעט שהיא יחידה במינה. ואולם עוד הפעם אחזה אותו רוח העת, תקופת ההשכלה, בציצית ראשו ותשיבהו לאחור, ואז כתב דברים קלים אחדים בחרוזים („יודעל“ (היהודי), „זמירות ישראל“, „פרק שירה“), שהם כלם בטעמו של אותו הזמן, ומיד הוא חוזר וכותב את נסיונו הראשון לספורו השנון „מסעות בנימין השלישי“, ואחר-כך הוא חוזר שוב וכותב מין דרמה בשם „דער פריזיוו“. בשנת 1881 בא אברמוביץ להשתקע באודיסה ויהי שם למנהל ה„תלמוד-תורה“.

התקופה הספרותית השנית של אותו סופר, תקופת ערבוביה של אָמֶנות ושל פובליציסטיקה, כף-הקלע המקלעת אותו פעם לכאן ופעם לכאן, באה בזה עד קצה.

וסוף-סוף נצח האמן! התחילה התקופה הספרותית השלישית אצל מנדלי מוכר-ספרים, אותה התקופה שנתנה לנו את האמן המוחלט בלי שמץ תערובות אחרות. אז כתב לנו מנדלי את ספוריו העברים הקטנים („בסתר רעם“, „שם ויפת בעגלה“, „לא נחת ביעקב“, „בימי הרעש“, „בישיבה של מצלה“ וכו'). אז כתב לנו גם את ספוריו הגדולים: „ספר הקבצנים“, „מסעות בנימין השלישי“, „בעמק הבכא“ ו„חיי שלמה“

(„בימים ההם“). בפעם הראשונה ראו פתאום כל היהודים הקוראים אור גנוז ונפלא, אשר לא ראו מעולם כמוהו בספרותם היפה: כשרון אמן נפלא, אשר כמוהו לא היה להם עוד. מנדלי מוכר-ספרים מציר את חיי היהודים בקבציאל, בכסלון, בבטלון – והנה: כל ישראל הוא קבצן אחד, הצרה היא צרה שאין מנוס ואין מפלט ממנה. חיי גלות נוראים ואכזריים נגולים לעינינו והחיים האלה הם חיי-כלבים – על שפתנו יוצא הלעג המר, האוכל עד הנפש, ואחריו באה הדמעה...

ולכן נפלאים בעינינו חיי הסופר הזה, שגם הם אינם אלא פרי אותו הרחוב הנפלא והזר, שנקרא לו רחוב-היהודים: אדם מישראל נולד באיזו פנה נדחה, כמו שנולדים אלפי אחיו, אין איש יודע מה הוא ואין הוא בעצמו יודע את סביביו – ונשמתו הבושרת בו היא נשמת חווה. אדם זה יוצא מתוך חוגו הצר ונכנס לתוך אויר העולם היוזר גדול ובהר לו את דרכו בחיים ונעשה כשאר אחיו, שהתחילו להיות סופרים, נעשה למגיד מוסר, לצוחם מלחמת החכמה, למליץ מישרים, נעשה קצת גוטלובר וקצת צווייפל וקצת ריב"ל וכדומה – ורק שאותו הקורר התלוי לו בצואריו, אותה הפואיזיה הטמונה שבלבו, עומדת לו לשטן בבחינה ידועה, והוא כובש ומחנק וקובר אותה. בתקופתו הראשונה הוא נעשה משכיל ככל המשכילים; כל כשרונו הטבעי עם כח דמיונו הגדול ועם נטיתו לציר ועם תאותו לשפוך קיתון של לעג על כל העולם הסובב אותו, כל אלה טובעים בים של השכלה ואינם עוצרים כח להבקע ולחדור מבעד מכסה הקרח הנורא, אשר יכסם. כותב הוא את מליצותיו, רב הוא את ריבו עם מורדי האור הידועים, עם החסידים והחסידות, דורש הוא אל הדעת ואל הידיעות ואל הלמודים, ותולה את כל הקלקלה, שמצאה את היהודים בארצו, רק בזה, שלא למדו למודים כלליים; ילמדו-נא – וארוכתם תצמח מקץ שעה קלה. ובעת ההיא הוא כותב לנו את „האבות והבנים“ ומלקט לנו את „תולדות הטבע“. אז תעבור אותה התקופה, ובאה תקופתו השנית. האיש נעשה לבעל-מלחמה למציקינו מחוץ ולמגיד ישרנו. ספר „סוסי“ – אם נסיר מתוכו את החזיונות הליריים הרבים, שהם לפעמים מרגליות אמתיות של פואיזיה טהורה, ואת ציורי-הטבע השונים, שהם לפעמים אוצרות שלמים של אמנות – אז ישאר לנו ספר של אפולוגיה, אשר כתב אותו איש בעל כשרון לא-מצוי. את ריבנו הוא רב עם עושקינו בחמת אש אוכלה: כיצד

אפשר, שיגולו מאדם חי את זכות ההויה שלו, את הזכות לשאף אויר ברנחה, ורק משום זה, שלא אכל דיו מפרי עץ הדעת! לשאף אויר לרנחה, להשתמש בכל דבר הנחוץ לנפש חיה – את כל זה אין לכם שום צדקה לגזול ממנו! – ובמקום אחר הוא קורא: אֶל־נָא תִשְׁאֲלוּ זְכוּיֹת־אָדָם בְּשֵׁם הַרְחָמִים, אֶל־נָא תֹאמְרוּ גַם־כֵּן, כִּי יֵשׁ בֹּזֵה אִיזוֹ תַכְלִית רְצוּיָהּ, אֶל־נָא תִבְקְשׁוּ זְכוּיֹת בִּשְׂבִילֵנוּ רַק וְאֵךְ מִטַּעַם זֶה, שִׁדְבַר זֶה מְבִיא תוֹעֵלַת הַהִמְשָׁלָה! – הַקּוֹל הַזֶּה מְזַכֵּר לָנוּ קִצַּת אֶת גְּבִרְיֵאל רִיסֵר, אֶת לֹדְוִיג בְּרִינְה וְדוּמִיָּהִם. בְּמִקּוֹם אַחֵר נַעֲשִׂים דְּבָרָיו עוֹד חֲרִיפִים יוֹתֵר: אִם מִי־שִׁיְהִיָּה מִן חַם עֲלֵי, אִז נִרְאֶה דְּבַר זֶה כִּאֲלוֹ אֲנִי חִי רַק בְּחִסְדּוֹ, מֵאַחֲרַי שֶׁרַק לוֹ יֵשׁ הַזְכוּת לַחַיּוֹת, וְאִם אֲשַׁאֵף אוֹיֵר גַּם־אֲנִי מִחוּיָב אֲנִי תוֹדֵה לוֹ, וְרַק לוֹ. אִם נוֹתֵן זֶה לִי לַחַיּוֹת רַק בִּשְׂבִיל שְׂאֵנִי דְרוֹשׁ אוֹ בִּשְׂבִיל שְׂאֵנִי מוֹעִיל לוֹ, נִרְאֶה דְּבַר זֶה, כִּאֲלוֹ הוּא תַכְלִית וְאֲנִי רַק אֲמַצְעִי, וְזִכּוֹת יֵשׁ לִי לַחַיּוֹת רַק בְּמֵדָה שְׂאֵנִי מְבִיא לוֹ תוֹעֵלַת. וְאוֹלָם אֲנִי הֵלֵא לַחַיּוֹת חֲפִצְתִּי כְּכֹל יֵתֵר הַחַיִּים, בְּתוֹר תַכְלִית בְּפָנַי עֲצָמָה, בְּתוֹר דוּמָה בֵּין דוּמִים לוֹ וְכו'. וּבִסְפֵר הַ"טֶקְסָא" שְׁלוֹ הוּא קוֹרָא: הַכְּנִיסוּ בְּנֵי־אָדָם חַיִּים כְּמוֹ צֶאֱן לְתוֹךְ מִקּוֹם אַחַד, נִתְקוּ אוֹתָם מְכַל הַעוֹלָם פְּלוֹ וְלֹא יִתְּנוּ אוֹתָם לְשַׁאֵף אוֹיֵר לְרִנְחָה – וְאוֹלָם הֵלֵא אֱלֹהִים הֵם בְּנֵי־אָדָם חַיִּים, וְכֹל אַחַד חֲפִץ לַחַיּוֹת, וְכֹל אַחַד חֲפִץ לְאֲכוּל, וּמִתְחַלֵּת אוֹתָהּ הַמִּלְחָמָה הַנּוֹרָאָה עַל־דְּבַר הַחַיִּים וּמִי חֶזֶק בּוֹלַע אֶת הַחֶלֶשׁ. – כֹּל מֵה שֶׁמְדַבֵּר אֲבֵרִמוּבִיץ בְּתַקּוּפָה זֹאת, הוּא מְדַבֵּר בְּצִלְיֹגוֹרִיּוֹת וּבְמִשְׁלִים. „אֵילוֹ נִתְּנוּ לָכֶם אֶת הַתְּרוֹת – טוֹעַן אֲשֶׁמְדָאִי בְּשִׁמְחָתוֹ לְאִיד הַאֲמֵלִים בְּסִפֵּר „סוֹסְתִי“ – וְאֵילוֹ נִתְּנוּ לָכֶם אֶת הָאֲפִשְׁרִיּוֹת לַחַיּוֹת כְּבְנֵי־אָדָם, לֹא הֵייתֶם צְרִיכִים לַחַיּוֹת אִישׁ עַל חֲשׁוֹנוֹ שֶׁל הַשְּׁנִי וְלְאֲכוּל וְלִטְרוֹף כֹּל אַחַד אֶת חֲבֵרוֹ. וְאוֹלָם אֲנִי, אֲשֶׁמְדָאִי, לֹא אֶתֵּן לְדְבַר כֹּזֵה לַחַיּוֹת, וְלִכֵּן אֵינִי לְפָנֵיכֶם דֶּרֶךְ אַחֲרָת וְאֵינִי לָכֶם אֲמַצְעִים אַחֲרִים בְּכַדֵי לַחַיּוֹת! אֲכַלּוּ אִפּוּא אִישׁ אֶת אַחִיו. בִּלְעוּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ, עַד יִקַּח אֶתְכֶם כֻּלְכֶם הַשְּׁטֵן!“ וּמִתּוֹךְ תְּנַאֲי־חַיִּים כֹּאֲלֵהּ, כְּמוֹבֵן, יִנְלָדוּ בְּבֵית־יִשְׂרָאֵל נַחֲשִׁים וְעַקְרָבִים וְצַפְצוֹנִים, כֹּל אוֹתָם הַתְּקִיפִים וְהַפְּרָנְסִים וְרֹאשֵׁי־הַקֵּהל וְבַעֲלֵי־הַטּוֹבוֹת וְהַשְּׂדֵלָנִים וְבַעֲלֵי־הַטֶּקְסָא וְהַחוֹכְרִים וְהַחוֹטְפִים, וְאוֹלָם „לֹא הֵם הָאֲשֵׁמִים; אֲשֵׁמִים הַתְּנַאֲיִם שֶׁהִבִּיאוּם לִידֵי כֵךְ, עַד שִׁישׁ לָכֶם מוֹסְדוֹת וּסְדָרִים כֹּאֲלֵהּ, אֲשֶׁר גּוֹזְלוּ מִכֶּם אֶת כְּהֶכֶם וּפְסָאוֹ אֶת עֵינֵיכֶם וְעָשׂוּ אֶתְכֶם דְּלִים וְרִיקִים.“ הַמְכָה הַיּוֹתֵר גְּדוֹלָהּ,

שראה הסופר אז בבית-ישראל, היתה מכת החוכרים והחוטפים. — אבל גם תקופה זו עברה על אברמוביץ, והוא בא סוף-סוף לתקופתו השלישית והאחרונה: תקופת האמנות הטהורה. חדל להיות מטיף מוסר, חדל מללחום מלחמות-מצוה עם מצייקינו וגוזלי משפטנו, חדל לכתוב אליגוריות ומשלים, כִּי-אם רקם על היריעה את התמונה הגדולה של חיי בני-ישראל ברחוב היהודים, כפי שראו אותם עיניו, ואין דבר נסתר ממנו ואין נקודה נעלמת מנגד עיניו ואין תנועה מסתתרת מלפניו; את הכל הוא רואה ויודע ואת הכל הוא מצִיֵר, והיריעה המונחת לו ליסוד היא תהום הדלות הגדולה והנוראה, אשר טובעת בה אמה שלמה שבורה ורצוצה, ואז תצא אותה הטרגדיה הגדולה והנוראה, אשר תחדור אל הלב ותקוב עד עמק-הנשמה. יָדָם לָנו גם שמותיהן של הערים, אשר הוא קורא בשמותן, למען דעת אֵי מזה תפתח הרעה: קבציאל, כסלון ובטלון — שמות אלו הם רמזים. כל ישראל הוא קבצן אחד. אותו התרמיל הישן והגדול, תרמיל אחד, בית ישראל הוא. כבר באנו עד לידי כך, שהיהודי מחויב, קודם לכל, ללמד עצמו את האומנות הנפלאה להיות יכול לנתר לגמרי על הבלי העולם הזה, כגון אכילה ושתייה, שהם מיני מותרות שהאצטומכא נדרשת להם לפעמים. מי „שכבש את היצר-הרע של אכילה ואת התאוה המגונה הזו“, הרי הוא יהודי אמתי, ועוד לו רק שלא ידע לעולם לא את שמחת הילדות ולא את יפי השדה ויהא חי תמיד בעולם של דמיון, הדון-קיוטים יתרבו, אותם ה„בנימינים“ היוצאים למסעות סביב כדור העולם, ועולם הקבלה ו„הזהר“ יהיה לעולם ממשי. הסטירה של החוזה הולכת הלך וחזקה, הלך וגדולה, ושחוק הלעג יהיה לשחוק חריקת-שנים.

כמה גדול היה בלב אברמוביץ כחה של אותה הנטייה לאמנות, ששום השכלה ושום סביבה זרה לא יכלו לו, עד שסוף-סוף קרע את המסך ויתפרץ החוצה! האיש היה כבר יותר מבן-ארבעים, כשהתחיל בתור אמן, ולא עוד, אלא שלא הספיק אפילו לצאת במקצוע זה בעקבי אחרים והיה מוכרח לברוא לעצמו טכניקה חדשה ואפן-יצירה חדש והרצאה חדשה. והפלא היותר גדול הוא, כי את המובחר מכל מה שכתב, כתב בהיותו כבר כבן-שבעים. אין איש שלא ירגיש, כי אמן גדול לפניו, כשיקרא את „ספר הקבצנים“, את „מסעות בנימין השלישי“, את „בעמק הבכא“ ואת „חיי שלמה“ (בימים ההם) —

מלבד הספורים הקטנים, שהם מרגליות טובות מיוחדות כל אחד לעצמו.

III

„ספר הקבצנים“ (פישקא החגר). ספור המעשה כשהוא לעצמו, הוא ספור פשוט יותר מדי, אחרי שבכלל אין מנדלי מוכר-ספרים מצטיין ביותר בתור כותב ספורי מאורעות ומעשיות מסובכים ומשולבים ומרוקמים יפה-יפה, כי על-פירוב אין במעשיותיו שום משא-ומתן והם פשוטים כל-כך, עד שאם יבוא איש שאין לו אותם הכשרונות המיוחדים שלו, לא יעשה בחומר זה ולא-כלום. לכאורה אין בספור זה אותו דבר שאנו קוראים לו קומפוזיציה, אלא חבור פשוט של מאורעות, אפיזודים, השקפות ומעשים בודדים. עצם המעשה של פישקא החגר הוא פשוט יותר מדי: אחד חגר, ששמו פישקא, משמש בבית-המרחץ בכסלון מנעוריו ושם מקום דירתו. הקהל השיא לו את היתומה הסומית, שהיא יושבת מכמה ימים אצל בית-הכנסת, סמוך לבית-הקברות הישן, ופושטת יד לנדבות. אחר-כך פשטו שניהם עם שירה גדולה של קבצנים לחזור על הפתחים והיו נוסעים מעיר לעיר ומ„הקדש“ ל„הקדש“ – ואנו רואים שורה שלמה של חזיונות נפלאים מתוך חיי הקבצנים בישראל. ואחר-כך: פישקא החגר אין לו שלום-בית יותר מדי עם זוגתו שתחיה, שהיא מתרועעת קצת יותר מדי עם קבצן שני, עם „הממזר האדמוני“, והוא בעצמו, פישקא, מוצא בתוך החבורה איזו ריבה בעלת חטורת, ושניהם מתחילים לאהבה זה את זה מין אהבה רכה ונפלאה, שהיא כמעט למעלה מדרך הטבע, ותמיד, בכל פעם ופעם, כשפישקא עושה את ההכנות בכדי לגרש את אשתו, בא ונכנס איזה שטן באמצע, עד שבאחרונה נתעלמה פתאום בעלת-החטורת, בעטיו של „הממזר האדמוני“, ופישקא נוסע לבקשה בכל תפוצות הגולה... ובעוד שהוא יושב בתוך העגלה הנוסעת לכסלון, בכדי לבקשה – ופתאום והנה נגמר כל הספור.

זהו כל המעשה שלו. ובכן אפוא מעשה, שבשום אופן לא נוכל להגיד עליו, כי מסובך הוא כל-כך וכי הוא בדוי עד להפליא, וגם אותה האהבה אינה יהודית ביחוד כל-כך, ובפרט אצל קבצנים

בבית-ההקדש, ויש שיחשוב איש, כי את האהבה הכניס המחבר לתוך מסגרת זו, רק בכדי לְקַיֵּם מצות-עשה של אהבה גם-כן – ואולם צריך אדם להיות אמן כמנדלי, בכדי שכל זאת תהיה בעיניו לדבר שבהכרח. צריך אדם לדעת את סוד הכתיבה כמוהו ולספר כמוהו ולהרצות כמוהו, בכדי שיתקבל כל זה על הלב. ואולם גם אותו ספור-המעשה הקטן בדבר פישקא החגר אין כלל, כנראה, מן העיקר אצל מנדלי מוכר-ספרים, והוא רוצה להראות לנו רק ציור מתוך חיי הקבצנים בישראל – ציור הנוגע עד הנפש. הקבצנות תחדל להיות בעינינו מין חֲזָרָה על הפתחים כשהיא לעצמה – אלא תהיה למין עסק כאלפי עסקים אחרים, למשל, כזה שאדם סוחר בתבואה או באתרוגים או בארג-בד של מוסקבה, ובני-האדם העוסקים בעסק זה, בקבצנות, הם בני-אדם כאלפי אחרים, למשל, כאותם שהם סוחריי-ערות או מבטיחי-באהריות או אדבוקטים פרטיים או מלמדים, וביניהם יש טובים ויש רעים ואינם כלל טפוס מיוחד בפני עצמו, ועזותם וערמומיותם ולשונם המלאה אלפי גנבות-של-דעת הם מן הדברים השכיחים אצל כל סוחר. בני-אדם עם נשמות רכות של נשים, כאותה של פישקא ושל הריבה בעלת החטטרת, אינם נמצאים, כמדומני, כלל וככלל בשירה כזו, ואין אנו יכולים כמעט לבאר לעצמנו, כיצד באו אלו, בנוהג שבעולם, לתוך חבורה זו וכיצד נשארו בטהרתם. וכל יתר הקבצנים שם – הוי עד כמה תוהם נפשנו מהסתכל בחיהם! הן עוד מבית-אבא רגילים אנו, כביכול, לרחם קצת על בני-אדם אמללים ודלים, וכאן אנו רואים אמללים ודלים שאפילו לרחם עליהם אסור לנו. עסק לנו פה עם עזיפנים, חצופים, גנבים, רמאים ורודפי-זמה, וכל הקדושה, שהיתה רובצת לפנינו על עניות ודלות, חולפת וכלה ממנו כעשן קל. חלומותינו וכל הפואיזיה שלנו על-דבר השאלה הסוציאלית מתים עלינו וקברים נפתחים לעינינו – רק קברים, רק קברים!

מובן מאליו: אין אנו באים כלל לבקש אצל מנדלי ספור של מעשה לפי כל החקים והדינים המקבילים עם רמיח הסכסוכים ושס"ה הטרופים התלויים בו ועם מיני אהבה צרופה ועם טפוסים בולטים, כי הלא עסק לנו עם איש כמנדלי, עם אותו היהודי בעל הזקן הצהוב והחד, שכבר נזרקה בו קצת שגיבה. אדם כזה, כשאבוא לְדַבֵּר עמו

על־דבר חקים ודינים מקפלים, ישמע לי ולא ישים אלי לב כלל. „אין זה מעניני“, אומר מנדלי לפרקים קרובים מאד, וכן יאמר גם לי. בעצם אין כלל אותו פישקא החגר הגבור של הספור „פישקא החגר“; אותו ואת הריבה בעלת החטוּטרת שלו ואת השירה שלו פוטרם בפסוקים אחדים על־פני דפים אחדים ודי. אותו נוטלין על־גבי עגלה, הנוסעת לכסלון, ומושיבין אותו בין שני יהודים, בין מנדלי מוכר־ספרים ובין אלטר יקנה״ז, ונותנין לו לספר את ספור המעשה הקטן שלו — ותם ונשלם. העיקר הוא רוב הציורים והחזיונות והתמונות השונים והנפלאים, אשר הספר הזה מלא אותם מראשו ועד סופו. לא השלשלת היא העיקר פה, אלא הטבעות המיוחדות. מיד, כשמתחיל הדף הראשון, רואים אנו כי המספר הוא אמן.

הנה עגלה נמשכת לה ונוסעת על הדרך העולה לכסלון. הסוס הוא סוס יהודי כלו מראשו ועד זנבו: רעב ונקשה וכחוש עם סבך שערות מטורפות ועם ארכובות שרועות ומרוטות. ואולם אותו היהודי היושב על־גבי הקרון אינו כלל מעין סוס — זהו מנדלי מוכר־ספרים עם השוט שבידו ועם הטלית והתפלין. וראש לו, ליהודי זה, המתגלגל פשוט על־גבי גלגלים; מקום יש בראשו להניח ארבע מאות תפלין. מובן מאליו, כי בין כך וכך מתנמנם יהודי כזה ושנה חוטפתו והעגלה נאחזת וטובעת בין כך וכך בבצה של מים ומתלכדת באחד מאופניה האחרונים באיזו עגלה שניה בסדנא שלה. ושם על הדוכן של העגלה השניה יושב לו גם־כן יהודי ולבוש גם־כן טלית ותפלין ואוחז גם־כן שוט בידו. שניהם מתחילים מתקצפים ואחד אומר להתנפל על השני בכדי לדרסו — אוי, צריך אדם לראות במו עיניו את הגבורים הללו, גבורי ישראל, עם קצפם ועם התנפלותם ועם מלחמת האגרופים שלהם! מובן מאליו, כי מנדלי מכיר מיד את השני, שהוא אלטר יקנה״ז, מוכר־ספרים כמוהו, ור' אלטר מכיר את ר' מנדלי גם־הוא, ואני מבין היטב, כי שניהם בנדאי היו נופלים איש על צוארי חברו והיו מגפפים ומנשקים זה לזה, אלמלא אלו של־ראשיין שהיו מפריעים קצת. וכאן מתחילה השאלה בדבר העגלות: כיצד מושכין אותן מתוך בצת־המים? מילא, יבין כל משכיל מדעתו, כי לא כחם של אנשים יהודים הוא לעבודה כזו. בין כך וכך באים איזו גויס־אכרים בעגלותיהם גם־הם. הידים, ידי עשו, מתקינות

את הכל ומחזירות את העגלות על מקומן בשלום. אמת, שגויים אלו מלעיגים קצת לאותם היהודים הארורים עם התפלין שלהם ועושים להם בכנף בגדיהם, "אזני חזיר". אבל בעצם, "מה בריות כאלו, שנתביש מפניהם?" — והעגלות נוסעות לדרכן.

ואחרי החזיון היפה הזה חזיון שני: הנה שני יהודים, מנדלי ואלתר, שהם מדברים בלשונם הם ועלפי דרכם הם ועלפי ישרם הם ועלפי ערמומיותם הם, וכל אחד מנסה, "למשש בעגלתו" של חברו, בכדי לדעת מה טיבם של העסקים שלו ואיך העסקים שלו הולכים למישרים — אוי, עד כמה טבעי כל דבור וכל מלה ועד כמה טבעית כל תנועה ותנועה! דומה אני, כי רק זה אתמול ראיתי את מנדלי זה נוסע בעגלתו ברחוב פלוני, ויכול אני להשבע בנקיטת-חפץ שהיום לפנות-ערב אראה גם את אלתר, שם בקרן רחוב אלמוני, בשעה שילך לקנות לו זפת ל'נפף בה את האופנים ויהא נחפוז בלכתו, בכדי שלא יעבור זמן מנחה וישפשף את כפי ידיו בכתל ויתיצב אצל העגלה ויתפלל. ואחרי זה חזיונות אחרים: ר' מנדלי יושב בעגלתו, וכדי להסיח דעתו מרעבונו, הוא נותן עיניו לראות הדר אלהינו בעולמו הנאה. "הרקיע כלו תכלת בלא עב קל". החמה לוהטת. רוח לא נושבת, אויר לא מרפף. תבואות ואילנות אינם מזדעזעים, עומדים ומחרישים. הפרות, אלו רובצות בשדה נטויות גרון ומנענעות אזנים ואלו כובשות קרניהן בקרקע, חוטטות ומעפרות בטלפיהן וגועות מפני החם. הפר פושט זנבו ורק, מנענע ראשו לצדדים, פתאום יעמוד, מרכין מצחו עד לעפר, שואף ומנשם בנחיריו, נוהם ובוטט ברגליו — והבל מפיו יצא. אצל ערבה זקנה, עקומה וסדוקת רעם, עומדים סוסים צפופים, מאהילים זה על-גבי-זה בצוארותיהם, כדי לעשות צל כל-שהוא, ומצלפים בזנבותיהם, להבריח את היתושין והצרעין מעל גבם. בראש האלון עורב אחד מתנענע על ענף רך באויר העולם, ונראה מרחוק כאילו הוא מתפלל עטוף טלית-קטן של לבן ותכלת יחד, משתחיה ונופל אפים בכפית-ראש, רוקד תחתיו רקידה קלה, מקרקר אחת ושתיים בשפה רפה ומשתתק, פושט גרונו, מעמיד פניו ומתנמנם ועיניו פקוחות... שקט ודממה בכל הדרך. עלה לא מזדעזע, עוף לא פורח, אלא יתושים וזבובים, עמא פזיזא זה, הלולי וחנגי להם בחללו של עולם, טסים כה וכה, מעופפים ועוברים אצל האזן, מזוממים לה, לחושים

לה — ופורחים ואינם. גם הצרצר והצלצל מנתרים בין חציר וקמה, נודדים כנף, פושטים רגל ובצלצול מצלצלים... — הנה חם היום, הנה שקט דממה — הס! ישנים מעשי אל הנינו...” פרקים רבים כמו זה אין אנכי יודע במלוא ספרות העולם, ואותה המתניות האפית, שאינה שוכחת שום פרט ופרט, כמעט שאיני יודע דוגמה אלא אצל המשוררים הקדמונים. ובתוך כל היופי הזה, שהעולם מלא אותו, שוכב לו מנדלי. „ואני — אומר מנדלי — מוטל מפני החמה בעגלתי ואיני לבוש אלא חלוקי וטלית-קטני בלבד; כובעי החם בראשי שמוט לי לאחורי, והאנפלאות של צמר, שאינן פוסקות מעל רגלי אפילו בימות החמה, משולשות לי עד עקבי — ומזיע יפה-יפה. ואלמלא החמה מכה את עיני, הייתי נהנה מזעה זו, מפני שאוהב אני להזיע... באמת אמרו: לא נתנה זעה אלא לישראל”.

ואחר-כך אותם המחזות הנפלאים בתוך היער. שכרותו הקלה של מנדלי היא שכרותו ממש של איש יהודי. ואחר-כך זו כניסתו אצל סופר-היער. הפונדק ושירת-הלבנה, המלמד ובעל-הבית, בעל-הבית, שהוא מין שלומיאל, ובחינת הלמודים של הנער — כל אלה הם מחזות כתובים ביד אמן. וכך הולכים המחזות ונמשכים עד לסוף הספר, עד שנוטלים על-גבי העגלה גם את פישקא החגר, שמוצאים אותו ביער, ומושיבים אותו פעם לתוך עגלתו של אלתר ופעם לתוך עגלתו של מנדלי ונותנים אותו לספר את מאורעותיו, וכן הולכים הדברים למישרים עד שהם באים כלם לכסלון — וכן ישלם הספר. תאמרו: לא ספור-מעשה אנו מוצאים בזה, אלא מעשיות רבות, אפיזודים רבים, מאורעות רבים, חזיונות ומחזות רבים. כן. מנדלי אינו מספר של ספורי-מעשיות במובן הרגיל, אלא ציר הוא שאין לנו כדוגמתו, והוא מציר לנו כל מה שעינו של אדם יכולה לראות וכל מה שאזנו של אדם יכולה לשמוע. ואולם מה שמציר זהו מין היסטוריה של קולטורה של אמה שלמה במקום ידוע ובזמן ידוע ביחד עם ציורי טפוסים רבים ושונים עם כל פרטיהם ופרטי-פרטיהם ועם כל דקדוקיהם ודקדוקי-דקדוקיהם. ואולם גם אפן של הרצאה יש לו, שהוא נפלא במינו, כי יודע הוא להרציא בניעמות ויחד עם זו במרירות, שאין למעלה ממנה. אבל מתוך כל אותה הכתיבה, יהיה-נא הלעג כמה שיהיה ותהיה-נא הסטירה כמה שתהיה, מנגן ועולה אותו הנגון

המר והמכאיב, אשר ינגן לו לבו על כל האסון ועל כל הטרגדיה הנוראה של עמו. מנדלי אומר על עצמו בהקדמתו לספורו זה: „חולם אנכי ורואה רק קבצנים וכו'". יכול אני לפנות לכל אשר אפנה ויכול אני להביט לכל אשר אביט, תמיד ובכל עת ובכל שעה רואה אני את התרמיל וכו'. הוי רק התרמיל, אותו התרמיל היהודי!"

בספור זה הראה מנדלי מוכר-ספרים בפעם הראשונה עד היכן מגיע כחו בתור ציר ציורים ומתאר חזיונות ומשורר שירי-נפש, כשהוא בא לתנות את צרת עמו. הדלות הנוראה של אמה שלמה שורקת ועולה אלינו מכל זווית ומכל פנה. אמה שלמה שוקעת וטובעת בים של צרה — צרת קבצנים, והמשורר סורק את בשרם במסרקות של ברזל ובלעג מר, ובוכה עליהם את דמעתו הצורבת עד להרעיל את כל נפשנו. ציורי-הטבע אשר בספור הזה אין דוגמתם ליופי, ואולם עוד יש בו הרבה מן הרמיזה והאליגוריה על-פי ההרגל הישן שלו, והוא עוד משתמש הרבה במימרא שלו „אין זה מעניני", שהוא סימן אצלו לאיזה רמוז. גם טפוסי בני-האדם שבספור הזה אינם עוד בולטים למדי, והם עוד מרפרפים קצת באויר העולם וטסים ומעופפים תמיד; את הטפוסים הבולטים והמוצקים חשך לו מנדלי לספוריו הבאים.

טפוסים יותר ממשיים אנו מוצאים בספורו „מסעות בנימין השלישי", ורק שפה נצחה מדת-הדין את מדת-הרחמים: כח הסטירה של המשורר אינו יודע שום גבול ושום חמלה. הרוך והעזן כמעט שנסתלקו לגמרי והשוט מכה על ימין ועל שמאל...

מקום המעשה הוא עיר בטלון, שוב עיר קטנה באחד המקומות הנשכחים מרגל אדם, אשר אין לה כמעט דבר עם הישוב. עתים כשיזדמן לשם אחד מעוברי-דרך, משגיחים לו מן החלונות ומציצים מן התרכים. בני-העיר רובם כולם אביונים גדולים וקבצנים נוראים, אלא שהם בעלי-בטחון משונים. כשאתה שואל את הבטלוני: רבי יהודי, פרנסתך מה טיבה ובמה אתה נזון? הוא עומד מבולבב ואינו יודע מה להשיב. ולאחר שנתישבה דעתו הוא משיב לך בגמגום כהאי לישנא:

— נזון, במה אני נזון, למשל? הבל הבלים! יש אלהים, אומר אני לך, למשל, היושב וזן את כל בריותיו, בטובו הגדול מזון לא חסר ולא יחסר לנו, אומר אני לך, למשל.

— אף-על-פי-כן עסקך במה? איזו אומנות או פרנסה מן הפרנסות בידך?

— יהי שם ה' מבורך. כשם שאני לפניך בקומתי וצביוני, למשל, מתנה טובה יש לי מאת השם יתברך: פרקי נאה וקולי נעים, והנני עובר לפני התבה ומתפלל מוספים בימים הנוראים באחת העירות בסביבה זו. מוהל אומן אני ונוקד-מצות, שאין דוגמתי בעולם, ולפעמים מונג זווגים מונג אני, גם לי אחזת-עולם — כמו שאתה רואה אותי, למשל — מקום לשבתי בבית-הכנסת. אגב יש עמי בביתי — היא-נא הדבר כמוס עמנו — מצט משקה, למשל, יי"ש למכירה, שממשיך לי שפע פורתא, גם עז חולבת לי, אל תשלט בה עינא בישא. גם יש איזה קרוב, אמיד וחשוב, המסיעני בשעת הדחק, באונס או ברצון, וחוץ לזה אני אומר לך, למשל, הבורא יתברך שמו הוא אב הרחמים וישראל רחמנים בני-רחמנים, אומר אני לך, למשל, ומה יתאונן אדם חי?...

בקצור: איש יהודי של העיר הקטנה לכל דקדוקיו. היהודי האוכל שם, אוכל לכל-היותר פת קיבר ותבשיל של גריסין, וזוהי לו סעודה מספקת וטובה, ואין צריך לומר „חלה“ של סלת נקיה עם רוסיפליי"ש בערב-שבת, למי שזוכה לכך; זהו ודאי מאכל-מלכים, שאין בעולם יפה ממנו. וכשאתה מספר להם, למשל, על-דבר מטעמים ומיני מזונות שיש בעולם מלבד דגים ורוטב וצלי-קדרה ולפת, נראים להם הדברים תמוהים ומשונים, וכל אחד מלגלג ואומר בדברי-הדודין, כאילו אתה שוטה ומשטה בהם בדברי הבאי, מעין עורבא פרח, כוי פרח באויר והטיל ביצה!... „ומעשה באדם מישראל, שהביא פעם אחת למקומנו תמר, ויהי לפלא, והיו כל בני העיר למקטנם ועד גדולם רצים לראותו. נטלו את החומש והראו בו באצבע, שהתמר, תמר זה, כתוב בתורה! אטו מלתא זוטרתא היא, זה התמר הרי הוא מארץ-ישראל!... הביטו לו — וארץ-ישראל נצנצה במחזה לנגד פניהם: הנה עוברים את הירדן! הנה מערת המכפלה? הנה קבר רחל אמנו! הנה כתל מערבי! הנה טובלים ושולקים ביצים בחמי טבריא! הנה עולים על הר הזיתים, אוכלים חרובים ותמרים עד-בליידי, ונותנים לתוך הכלים מלוא הפנים מעפר הארץ! אוי אוי, היו נאנחים, ועיניהם מקור דמעה“... ובאותה שעה תקפה את כל בני-העיר איזו תאוה משונה לארץ-ישראל והיו

מרבם לספר בביאת הגואל והיו רואים בכל יום סימנים לגאולה, ותאווה זו תקפה, כמין בולמוס, ביחוד את בנימין, יהודי צעיר מיהודי אותה ק"ק בטלון, שהגהיב את דמיונו בקריאת ספרים מעין "צל עולם", "אלדד הדני", "שבחי ירושלים", "מסעות בנימין מטודילה" ועוד. והוא החליט לצאת למסעיו מסביב לכדור העולם עד הסמבטיון והיהודים האדומים ועד ארץ-ישראל ועד המקום ששם בני-משה ועשרת-הזשבטים, להבדיל כאלכסנדר מוקדון בשעתו... את לשון התרגום הן כבר יודע הוא לדבר, ומזון לדרך גם-כן יהיה לו, שהרי יחזור על הפתחים, ולפיכך אין הוא חסר עוד שום דבר...

היהודי בבטלון מאמין, כמובן, כי בטלון היא העולם כלו ומחוץ לתחומה זהו סוף העולם. שם כבר מתחילים המדבריות והסמבטיונים והשפיפונים והשרפים והעקרבים והבריות הנוראות והמשונות עם כל החדושים והנפלאות האמורים באותם הספרים. בנימין השלישי שלנו לקח לו את כל הצדה-לדרך הנחוצה לו לנסיעה כזו, "לא כליזין ולא מכוונות וכלי-אומנות, אלא טליתו ותפילו ותרמילו", עם סדור, "דרך החיים" ו"חק לישראל" וספר "תהלים", ופתה גם יהודי שני, את חברו סנדריל, דמתקריא סנדריל האשה, להלוות אצלו, וכך יצאו שניהם בהחבא, לנסוע את נסיעתם סביב לכדור העולם... אמת, כי "בטבעו היה בנימין, בעל המסעות שלנו, פחדן משונה. היה מתירא לצאת יחידי ברחובה של עיר, ולישון יחידי בלילה לא היה רוצה בעד כל הון. יציאה כל-שהיא מחוץ לעיר היתה אצלו בחזקת סכנה, מי יודע מה יארע שם, חלילה. כלב קטן, הקל שבכלבים היה מטיל עליו אימת מות", מובן מעצמו, כי בריה כזו היא הבריה הנבראה מששת ימי-בראשית למסעות סביב כדור-העולם...

ואת הבאות הלא יבין כל קורא: כשהגיעו שני הגבורים לכפר הראשון, כבר היו מאמינים כי הם בחצי כדור העולם השני; כשראו את העזרה הראשונה, חשבו שזוהי סטמבול הידועה ובכאן כבר מתחילים לדבר בלשון התרגום; כשהביטו את הנהר סרחון, חשבו שזהו הסמבטיון או האוקינוס הידוע באותם הספרים עם כל נפלאותיו המשונות; הדוגית הצפה על-פני המים היתה בעיניהם למין ספינה, ובעל-הדוגית זהו רב החובל, והם יושבים יום-יום בדוגית זו ונוסעים על-פני הים הגדול, שהוא דבר קל כל-כך כמשחל ביניתא מחלבא.

וכך נוסעים נוסעינו מסביב לכדור העולם, בהיותם מאמינים כי כבר הגיעו ימות המשיח...

הסטירה גדולה ונוקבת מאד, ואפשר שהיא נוקבת מעט יותר מדי. ואולם גם בזה אנו מוצאים ציורי-טבע וחזיונות וציורי תכונות ישראליות ורוחות ישראליות למן הדף הראשון ועד האחרון.

ואולם באים אנו אל היריעה היותר גדולה שרקם לנו מנדלי: אל „בעמק הבכא“, שהוא הספור היותר שלם שלו. הספר הזה הוא היחיד בספרותנו, שנסה לתת לנו ציור שלם ומקיף של כל חינו בארץ הגלות עם כל אנשינו הגדולים והקטנים, הצעירים והזקנים, הגדולים והילדים, הסוחרים והתגרנים והחנונים והלמדנים וכל כלי-הקדש וכל אנשי הרחוב שלנו. בספר הזה נותן לנו מנדלי טפוסים ממשיים, יהודים ממש, ואין לך טפוס שנמצא שם, שלא ראינו דוגמתו ברחובנו אתמול או שלשום. בשעה ש„ספר הקבצנים“ הוא רק ההתחלה: ציור היהודי המבקש את לחמו ואין לו בעולמו דבר חוץ מלחמו, בשעה זו העביר לפנינו „בעמק הבכא“ את היהודי גם עם כל הרוחניות שלו וכל מהותו הנפשית. ספר זה הוא הספר הכולל, שנתן לנו מנדלי. אל הספר הזה רמזתי באמרי למעלה, כי כשיהיה מקרה וימחה מעל פני האדמה כל היקום ולא ישאר לנו בלתי-אם „בעמק הבכא“, אז נוכל באפן היותר טוב לחזור ולעשות לנו על-פי דוגמאות מתוך הספר הזה את ציורי היהדות והיהודים ברוסיה בעיר הקטנה במחצית הראשונה של המאה שעברה. הדרך, שבחר אבן-מוביץ בספרו זה הוא היותר פשוט: ספור תולדותיו של איש-יהודי, של הירשלי, מיום הולדו – ובמקצת גם קודם שנולד עוד – ועד היותו לאיש. ובכל-זה אין זה מין „התועה בדרכי החיים“, ואפילו לא מין „דוד קופרפילד“.

מדי שיציר לנו מנדלי את תולדותיו של הירשלי, הוא מציר לנו דרך-אגב גם את כל הסביבה ואת מראה העיר ואת מראה הרחוב ואת מראה האנשים השונים לעסקיהם ולעניניהם ואת מראה כל המעשים שהיו נעשים בישראל בימים ההם: אין איש ואין דבר, שלא ציר אותו כאן. ולא עוד, אלא שכח השירה של האמן הראה פה את נפלאותיו עוד ביתר-עז מאשר בספריו הקודמים.

מקום המעשה הוא קבציאל. יאמרו מה שיאמרו על היהודים הקבציאליים, אבל במה שנוגע לענין קיום-המין, אין פוצה פה ומקטרנ

עליהם: זהירים הם בדבר זה ככל אחיהם היהודים. אפילו שונאיהם הרעים ביותר בעל-כרחם מודים בזה, שכל יהודי קבציאלי מטופל הוא בכנים ובבני-בנים. בשעת לידתו של הילד אין הוריו מבקשים חשבונות רבים ואין שואלים את עצמם: בריה זו מה תהא עליה? או: מה ראו קבצנים שכמותם להביא לעולם עוד נפש אדם אחת? אלא האם עושה את שלה ומתעברת, כי לכך היא אשה, שתהא יולדת בנים, שהרי אפילו תרנגולת, להבדיל, עושה רצון קונה, מטלת ביצים ורובצת עליהן ואינה באה בטענות לפני הקדוש ברוך-הוא; וגם האב אינו מקפיד. מה איכפת לו, אם עוד נפש אחת באה לעולם? אלא מאי, שנשמה יתרה זו צריכה מזונות? אין בכך כלום, לדבר זה ידאג הצבור והזן את העולם כלו בחסד. אמת היא, הקבציאליים קבצנים גמורים הם והפרוטה אינה מצויה בכיסם. בקבציאל גופא אין שום פרנסה לפנייהם אלא זו, שמחזרים על הפתחים זה לזה ומתפרנסים זה מזה ומסיגים זה גבולו של זה. וגם זה, שקבציאל שולחת לכסלון מיני מלמדים, סרסורים, מקבלים ובטלנים, אברכים וחתנים, שכלו להם מזונות בבית הותנם, ועוד יהודים מכל המינים והדוגמאות שהפה יכול לדבר — יהודים בעלי כתבים ותעודות שהם נאמנים על העניות, יהודים בעל-יצורה וחולנים: חולי-מעיים-ותחתניות, יהודים כשרים, בעל-תקיעות ובעל-תפלות וכיוצא בהם; גם יהודיות מכל המינים: צדקניות, מקריאות תחנון ומענה-לשון לפני ההדיוטות, יודעות ללחוש על המכה ועל הספחת ותחלואי-ילדים — והן זקנות שכבר עמדו מלדת; ועוד אלה: יהודיות תגרניות עם ביצים ועם שומן של אֶזוים לפסח, יהודיות מורטות נוצה ואורגות פוזמקאות — והן עוד ב„פרו ורבו“. גם ערב-רב של בחורים ובתולות, משרתים ושפחות ומיניקות ממינים שונים, וכאלה וכאלה. סחורה חיה זו יש לה מקום בכסלון ועוברת שם לסוחר. וקבציאל, שהיא טורחת לטובת-הכלל ומביאה לעולם סחורה זו, מתפארת בה ומתגאה בה מאד, ולפיכך הקבציאלי דל-גא הוא. כשאתה רואה לפניך יהודי בעל-גאווה משונה, תדע שהוא קבציאלי.

בעיר זו נולד הירשלי ואביו הוא המלמד לייזיר-יענקיל ואמו היא מלכה-טויבא. בימי ילדותו היה סבור, כתולעת זו שבתוך החזרת, שאין קבציאל עיר-חמדה טובה בכל העולם; היא טבור הארץ ומחוצה

לה מדבר שממה, מקום תנים וחיות רעות. בני-אדם בעלי-צורה ועם-סגולה אינם אלא כאן. אמת, עוד עיר אחת היתה נודעת לו, "שהיה מן-מה אותה כמרחפת באויר העולם" ושם שער השמים - הלא היא ירושלים עיר הקדש. אבל אוי ואבוי, ירושלים הלא היא חרבה ושוממה, ובני ציון היקרים הם עתה בגולה - בקביאל. בקביאל הוא יודע רק יהודים, ואם הוא מזכיר את המלה "גלות", הוא מכון כלפי גבריאל, גוי שהיה מכבה את הנרות בלילי שבתות, וטיקלי הערלית שהיתה כובסת כתנות וחתולי תינוקות של בני-ישראל, וקונדראט, נכרי שהיו מוכרים לו בעד כוס יי"ש את כל חמירא וחמיעא של קביאל בפסח, ואת מיטקא, גוי קטן עם כלבו זשוקי, שלא ילדים קטנים בלבד היו מתיראים מפניו, אלא גם יהודים בעלי זקן ובעלי נשים ובנים, אף יהודים תקיפים ופני העיר חרדו מפניו ונסו מפחדו למרחוק. ורק כשהשליכו לכלב זה איזו עצם והוא היה מגרם אותה, נעשו בטוחים קצת ושלחו אצבע לנגוע בו מרחוק ולמשמש בראשו - ובשעת-יצון זו, מכיון שנעשו חשובים ומקורבים להכלב, היו משסים אותו באחרים: קום, זשוקי, ופגע בם! כדרך יהודים תקיפים. ומחזות נגולים ועוברים על פנינו, וכל אחד יפה מחברו הקודם לו: על יחוסו של לייזר-יענקיל להירשלי, על חייה-משפחה בחוגי האנשים האלה שברחוב היהודים, על היהודי לייזר-יענקיל בעצמו, שבשעה שהיהודים הם תרנגולים המצוים אצל נשותיהם ובני-ביתם תמיד, היה הוא, לענין זה, יהודי שביהודים, תרנגול שבתרנגולים, על לייזר-יענקיל ואשתו בלילות הסדרים בפסח, כשהוא מלך והיא מלכה - וכל אלה הם מרגליות אמתיות. ילדותו של הירשלי היא ילדות נפלאה - כמעט כילדותו של מנדלי בעצמו, ילדות ארפה עם שורה ארפה של חלומות משורר-נער ודמיונות גדולים והוללות רבה ומשובה נפלאה. בכלל מחזות כאלה מחיי הילדים והילדות הם חדשים בספרותנו והם מפליאים ביפים ובתמת קדשם. הירשלי עובר את סף הילדות והוא נעשה יהודי-קטן. עולם של דמיונות וחלומות קם לעינינו: הרשם שעושים על הירשלי אותם הספורים בדבר אותו הזקן ר' שמלקלי, שחי לפני כמה דורות, ואותה הקבלה שנתקבלה על-דבר אותה טבעת-המופת שהיתה לו באצבעו, שבהעבירו אותה מעל אצבעו, היה יכול לנחש בה: היה יכול לשאול את כל מה ששאלו

עיניו, והכל נעשה. מחזה מצוין הוא אותו המחזה, כשיהודים יושבים בבית-המדרש מאחורי התנור ומספרים מעשיות, שכבר הגיעו ימות המשיח. אלף ששי זה הוא יום הששי להקדוש-ברוך-הוא, ולפי החשבון ערב-שבת עתה אחר חצות. כל הסימנים כבר יש, כי הגיעה שעת הגאולה: עניות, חוצפה, גזרות רעות וכדומה. מאריכים לספר בענין גוג ומגוג. אחד נוטל את הספר „אבקת רוכל“, פותחו ונותן אצבעו בו וקורא בסירוגין באזני חבריו על-דבר האותות שלפני בוא המשיח. משיח בן יוסף עושה מלחמה עם ארמיל"ס הרשע. מיכאל תוקע בשופר. תקיעה גדולה נשמעת מסוף העולם ועד סופו, וכל השבטים אשר בנהר גזון ולח"ל והבור ובערי מדי מתקבצים. יהודים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה... כל השירה הגדולה, שירת התקוה והנחמה, של אמה שלמה, דוויה ומעונה, נשמעת מתוך הדפים האלה. ומן הכלל אל הפרט; אותו הציור בדבר יחוסו של הנער הירשלי אל הנצרה הקטנה ביילא, שהיתה מתגוררת בשכונתו – מין אהבה חרישית, מלאה רך, והיא כאילו מרחפת באויר-העולם. ואולם נפלא מכל אלה הוא ציור אחר: ציור הרחוב בליץ קיץ אחרי סעודת הערב, כשיהודים, איש ושכנו, אשה ושכנתה, מתאספים יחדו לפטפט מעט אחרי עמל היום. אידיליה מצוינת, אשר לא אדע רבות כמותה ואשר תראה לנו עד היכן מגיע כחו של אמן בבואו לצייר. את הציור הזה עלי להביא פה כלו:

„הבתים פתוחים. אין אור נר. אוכלים סעודת-ערבית לאור הלבנה. מברכים ברכת-המזון, והמונים המונים מגיחים ויוצאים כנמלים מחוריהן: גברים בלא בגדים עליונים, אלא בתחתונים ובטלית-קטן, נשים שמלותיהן התחתונות בלבד לעורן, וכתנותיהן אינן פרופות. הילדים חשופי-שת וערומים. חבורות חבורות של שכנים משתטחים ושוכבים בחוץ, בחורים וגם בתולות, זקנים עם נערים יחדו. קויי-פו מנגה הירח בוקצים בין גגות בתי חומר, יורדים ונמשכים על בני החבורה, והולכים ומתרפקים ועולים על כתלים ומפזזים על הגדרות – ותופע נהרה על חתול מטפס שם ומשחר לטרף, ועל פרות רבוצות באמצע הרחוב ומעלות גרה, מכשכשות בזנבן וחובטות את עצמן על הירך ועל השוקים ומתאנחות וגונחות מקרב כרסן. – הקבציאלים שוכבים שעה קלה, עוסקים כל אחד בשלו, מפהקים ומתעטשים,

מבריחים את הפרעושים ומתחככים, מחרישים ושותקים. נשים, שדברניות הן, פותחות את פיהן ראשונה, ומפטטות על סעודתן בערב זה, זו אומרת: הדייסה אצלי נצטמקה היום יפה-יפה עד שהיתה ראויה לעלות על שֶׁחֶן מלכים, וזו אומרת: והקטניות אצלי נתבשלו כל צרכן עד שהיו נימוחות בתוך הפה; ואחת בשורה בפיה ומספרת את רב אשרה, את המציאה שנודמנה לה בשוק: צנון גדול כגִלְגֶלֶת זמן לה השם-יתברך לקנותו בפרוטה, ממנו אכלו בני ביתה היום בלֶקֶר, גם בערב, ועוד נשפירה חתיכה גדולה למחר. הדבור הולך ומתגבר בקול-י קולות דקים ודקים מן הדקים ומשונים. הגברים כובשים לעת-עתה דבריהם ואין עונים לנשיהם ברצון, אלא בשפה רפה ובגמגום, כדי לצאת ידי חובתם בלבד. הם מתהפכים על גבם ומתפרקים, נושאים מרום עיניהם וצופים בזהר הרקיע ומתחילים בשיחה ארפה על כל מה שנעשה שם בשמי השמים. הירח עולה ועומד בגבהי מרומים מעל ראשיהם, והם מסתכלים ורואים בו צורתו של יהושע, וכל אחד מתלהב וקורא: הנה החוטם, הנה העינים!... איציק ובריל, שניהם אסטרוולוגין וחקרנים, כביכול, מראים באצבעותיהם על האלפא-ביטא של הכוכבים במשמרותיהם ברקיע, וחולקים בשתי האותיות „תיר-חית“, ומכחישים זה את זה. ושאר בני-החבורה נושאים פנים לשני החקרנים, מנענעים ראשם להם, וכל אחד ואחד מראה באצבע ואומר: כדבריך כן הוא, רואה אני, רואה! אראה בנחמה, שאני רואה!... עוד הם מדברים ורוח לבשה את יהודי אחד, והוא תוהא וקורא בכח: „אוי מה רבו הכוכבים שם במסלותם הצחות מכלב! יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שיתן לי כל-כך אדומים כמספר הכוכבים!“... „אי שוטה שבעולם! אני מוריד לו השער בזול, כל כוכב בסלע“... ומיד קופצים אחרים ומורידים השער עוד יותר — שנים, חמשה, עשרה כוכבים בפרוטה. ובשעה שהיהודים נושאים ונותנים, מחשבים חשבונות ומונים, מפקיעים את השערים ומורידים עד הדיוטא התחתונה שוים של הכוכבים במקח-וממכר, יושב לו מרחוק אצל הנשים שם לץ אחד ואומר לפניהן מילי דבדיחותא. הנשים מעקמות פניהן ואוטמות אזניהן כמתרעמות על דבריו שאינם מהוגנים, ובתוך-כך הן שומעות ונותנות קולן בשחוק גדול. אף הילדים אינם יושבים בטלים, מועכים זה תפוח-עקבו של זה וזה תחת בית-השחי של זה, ומתגנבים וסוטרים אחד

על ראש חטמו של חברו, בחשאי, כל־אחר־יד. בעל־החוטם הסטור שואג בקול, והסוטר — פניו פני תם, כאילו אינו יודע קול צעקתו של זה מהו, והוא גוער בו ואומר: הס, הס! האמות מקללות את ילדיהן: הלואי שישתתם פִּיכט! ואגב ידן נטויה וצורמות אותם באזניהם. והאבות מתרגשים ועוזבים את משאם־ומתנם בצבא השמים ומביטים ל־ארץ. אחד — ילֵק פורח בא ונסתבך לו בזקנו, ואחד — יתוש נשכו ונחבא בפאת ראשו, והשלישי מפרסס בידיו וברגליו מפחד וצועק: נִי, נִי, מִין שרץ זוחל מתחת לחלוקי על־גבי, על־גבי!... פרה אדומה כרסנית ורעבתנית, שנדדה שנתה, הולכת יחידית בצדי הרחוב ולוחכת ירק עשב שם, וכשמגיע ל־מרבץ היהודים כאן היא מחזרת אחוריה כלפי כבודם ועושה בפניהם דבר שלא כמנהג דרך־ארץ. כלם מתעוררים עליה בתרעומות, מבזים אותה ואומרים: גשי הלאה, היידא, בהמה! והיא ממהרת להנצל מידי יהודים ובורחת לה ל־מקום מנוחתה. אותה הפרה גרמה לשיחה רחבה, ושאלות הרבה נשאלו עליה: פרה זו של מי היא? כמה חלב הפרה נותנת? ושׂויה של הפרה כמה? — ופתאום בת־קול יוצאת מבין החבורה ומכרזת ואימרת: שמעו־נא, רבותי! כל בהמות קבציאל, בהמות גסות ובהמות דקות יחד, בכמה אתם שמיין? זה אומר כך וזה כך וכך, ובא אחד ואומר בתמיה: כיצד מעריכין! יהי רצון שיהא לי העודף על סכום המעות מכפי שאתם מעריכין ואהיה רוטשי־ד הקבציאלי במקומנו! וכיון שזה פתח ואמר „יהי רצון“, התחילו כלם אומרים „יהי רצון“ — והשעה שעת רחמים ורצון ובקשת טובה וברכה לכל הקבציאלים, היודעים איש נגע לבבו, עניו ולחצו, והכל מבקשים ושואלים עד שנלאית לשונם. אחד מהם נתנמנם מתוך רוב הנאה וקול תרועת נחיריו נשמע ל־מרחוק. אנשים דוחקים בנשיהם ואומרים: נלכה ל־מנוחתנו! והנשים מסרבות, כביכול, ואומרות: מה טוב ומה נעים ערב זה ואנו נכונות אנו ל־ליין פה כל הלילה תחת כפת הרקיע. זוג חדש אחד עומד והולך לו מיד, ואחרים שוהים ומאריכים בטענות־ומענות, עד שפתאום קפצה עז אחת, שנערים פרוצים הרעישוה על משכבה בפתח בית בעליה והריצוה מרבצה. הם רודפים אחריה והיא רצה בהוליה ומבוהלה וקופצת לתוך חבורה נכבדה זו — והנה מהומה והמולה, כלם, מנער ועד זקן, טף ונשים, נחפזים ביראה ובכעס ורעש גדול ובורחים ונפטרים זה מזה בלא ברכה.

כך מצייר מנדלי.

ואולם בספרו זה לא יסתפק מנדלי בזה שהוא מציר את הצורות החיצוניות בלבד, אלא מתעמל לתפוש גם את הנשמה היהודית, את הנקודה התיכונה שבחיים הנפשיים של האמה. אם בספריו הקודמים ראה רק את הדלות ועד כמה עקמה זו את גופו של היהודי, נסתכל פה למעמקי-נשמתו של היהודי וראה את המאור שבזו. היהודי ותורתו, היהודי ותפלתו, היהודי וגעגועיו, היהודי וזמירותו, בשעה שהוא מזמר לעצמו ומפרש לעצמו את פרוש המלים של „הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשעים, כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד“, היהודי בימי הסליחות ובימים הנוראים, לפניהם ואחריהם – כל אלה הוציאו מלבו של האמן קולות, אשר יתכוץ בנו לבנו לשמעם.

וציורים רודפים ציורים וכל אחד יפה מן הקודם לו.

הירשלי נוסע עם אביו לכסלון, כי אביו עובר שם בימים הנוראים לפני התבה. הירשלי נשאר לומד שם בבית-המדרש ואביו שב לקביאל. הירשלי נעשה יתום, והוא לומד ולומד ונעשה חביב על כל הקהל. „רבנו של עולם! ספסל קשה זה בבית-מדרשך במה כחו גדול, שְׁכַלֵּי הישן עליו לילה אחד וכף ידו מראשותיו, ועמד למחר ונהפך לאיש אחר כבריה חדשה? עוד יעקב אבינו בשעתו, שְׁלָן במקום ההוא בדרך ואבן מראשותיו, ומיד כשעמד בבקר הרגיש בו, שאין זה כִּי-אם בית-אלהים! אבינו זה על משכבו הקשה בבית-המדרש הראשון נפקחו עיניו וראה שער השמים ומראות אלהים: שרפים ואופנים וחשמלים עולים ויורדים בסלם גבוה, ועולמות עליונים ותחתונים מעופפים לפניו בערבוביא“... כך אברמוביץ אומר שירה לבית-המדרש הישן.

ועוד מחזה אחר: ביתו של עני, סוחר בבלאוי-סחבות, ובבית הזה האם ובנותיה, כשאין האיש בבית, והנערות עוזרות על-יד האם בעבודתה ומקידות מעט את על-הדלות הנורא. רצועת אור גדולה פרושה על בית-עני זה, עד לסמא כמעט את העין: אידיליה של דלות. וספור המעשה? – כמעט שכמוהו כאין; בשנים שלשה דברים נוכח לספרו: הירשלי הולך מחיל אל חיל, מתפתח ונעשה לבסוף לאדם גדול, יוצא לחוץ-לארץ ונעשה מלמד. בשובו לארצו, הוא שב גם לעיר מולדתו, לקביאל. מובן מאליו, כי הוא בא אל העיר אחרי

היות שם פוגרום — פוגרום בקבציאל, על שהיהודים יונקים את חלב הארץ!

הספור הזה הוא העשיר במעשיות ובתמונות בני-אדם מכל ספורי אברמוביץ. הקיף בו את כל חיי בית-ישראל מן הקצה אל הקצה עם כל הנעשה בחומותיו במשך כ"ד שעות, ביום ובלילה, בקיץ ובחורף, בימי חול ובימי שבת ומועד; ולא עוד, אלא שהכניס לתוכו תמונות אנשים וצורות נבדלות, שונות ומשונות מאד, עם כל הלך-רוחן ותכונתן ומוגן. נפשות כמו רייזא הפונדקית, טריינה-סוסי המשרתת, הזקן רבי אברהם בעל ה"זהר" עם הנשמה הלירית, הנער משה'לי, שמוא'ליק הסמרטוטר, וביחוד בשעה שהוא מבלה את שבת-קדשו בביתו בשמחה ובטהרה, שניאור-וואַלף החטפן, רפאל לובלינסקי הסוחר-המשכיל, מין "למדו"ו" מן המשכילים הנסתרים, ר' אשר הסרסור עם אפן דבורו והליכותיו ועסקיו, ליבצי האדמוני המלוה-ברבית, הוא ואשתו וחתנו ובתו היפה שנעשית למשכלת, האשה האדיל הסרסורית לדבר-עברה, מענדי, שהוא מין "אלפונס", לוי בחור בעל הקובה של זונות, אשתו שינצה "האם", ה"תוגרית" וה"דוכסית" ומלבינקה ויתר הריבות שבביתה, רחלין החוכר ורבקיין הסטודנט ומיכאל ספיר ראש החכרנים — כל אלה הם טפוסים בולטים, עד כדי שהם עומדים כמו חיים לנגד עינינו, כל אחד עם גזרת-פניו ועם תכונות רוחו המיוחדות.

אבל את מיטב כחו חֶשֶׁךְ לנו אברמוביץ לספורו האחרון ל"חיי שלמה" ("בימים ההם"). את כל מה שאנו מוצאים ביחידות בשלשת הספורים הקודמים, מוצאים אנו יחדו בספור האחד הזה.

אותה הסטירה השנונה על כל הריקנות הנוראה שבחיי אנשים החיים בין השמים ובין הארץ, אותם הרחמים הרבים המחממים את כל הלב על האסון הגדול אשר לאָמה שלמה, אותו הרוח הלירי הטהור המשתפך כקול זמרת כנור ומרעיד את כל נימי הלב, אותו הלך ואותו הנעם אשר ישכרו ביפים, אותם ציורי מחזות-הטבע אשר כלם אומרים הוד והדר ויפי, אותם הטפוסים הרבים, השונים ומשונים, עם שיחתם ועם הגיגם ועם ארחם ורבעם — אלא שציור הדלות אשר ב"ספר הקבצנים" נעשה פה בולט יותר, והלעג הגוזר בלי רחמים אשר ב"מסעות בנימין השלישי" נעשה בו מחודד שבעתים, והרחמים הרבים עם הנשמה

העברית וחייהם הפנימיים של הלבבות העברים ועם העלבון הגדול ועם האסון הגדול אשר לאָמה כלה מצאו פה את מבטאם שבעים ושבע פעמים יותר מאשר „בעמק הבכא“. הספר הזה הוא ספר-הספרים אשר כתב לנו אברמוביץ.

הספור הזה הוא מין אבטוביאוגרפיה. בני-האדם המצוירים בו, נפר מיד, כי מצוירים הם על-פי דוגמאות חיות: ר' חיים אביו של הנער שלמה ושרה אמו וליפא המלמד, האשה הספרנית יחנה-סאסי, שנקראת „ליבציכיל“, היודעת ללחוש על המכה ולספר ספורים משונים ומלאים דמיונות מימות עולם, ר' נחום איש רוזיבי העולה לארץ-ישראל ופרידתו שלום שהוא לוקח ימים וירחים מעל כל אנשי העדה, פראדיל הריבה הקטנה (שקלסתר פניה דומה מאד לקלסתר פניה של ביילא אשר „בעמק הבכא“), אייזיק נפחא החקן וריבו תמיד עם החקן השני לייזקי, הרציל הנגר אשר „רוח אמן מקשקש בו ומבקש לצאת מחדרי לבו“, איציק הקיט ועוד ועוד – כל אלה הם אנשים חיים הנראים לעין.

והצוירים? רוצה אני להעביר לעין הקורא רק את האחד: – „כיון שהגיע חצות הלילה, רוח צפונית מנשבת ומלאכים במשמרותיהם מתחלפים בקיע – משמר יוצא ומשמר נכנס. רוח צפונית זו נוגעת במלאך גבריאֵל והוא נותן ששה קולות, ואחר קריאה זו מכריז כל מעשי בני-אדם שעשו ביום מתוך פנקס פתוח לפניו, ממנו באה הרוח ונוגעת בכנף התרנגול, הנקרא גבר על שם גבריאֵל, המשמש לפני הגבורה, ובשעה שגבריאֵל, „הגבר העליון“, קורא במרום, הגבר התחתון קורא בארץ. אותה שעה הקדוש-ברוך-הוא יורד משלש מאות ותשעים שמי השמים לטייל בגן-עדן ולהשתעשע שם בנשמותיהם של צדיקים. כתות של שרפים וגודדי הכרובים על פתחו של גן-עדן, כיון שרואים הליכות מלכם בקדש, מקלסים ואומרים: „שאו שְׁעָרִים רְאִשֵׁיכֶם וְהַנְּשָׂאוּ פְתָחֵי עוֹלָם וַיְבֹאוּ מִלֶּךְ הַכְּבוֹד – הֵס! הִנֵּה זֶה בֵּא מִלֶּךְ-הַכְּבוֹד, אֱלֹהֵי-צְבָאוֹת נֹרָא בַכְּבוֹדוֹ! אֵילָנֵי גֵן-עֵדֶן מֵרְנַנִּים וּזְלָפִים בְּשָׂמִים, וּבְכֹל מְקוֹם מְקַטֵּר לְשִׁמּוֹ מֵלֵאכִים עוֹמְדִים לְפָנָיו שׁוֹרֹת שׁוֹרֹת בְּרֵתָת וּזֵיעַ, שׁוֹתְקִים וּמְחַרְשִׁים. וְהֵאֵל הַגְּדוֹל בְּרַחֲמָיו הַעֲצוּמִים מִשְׁגִּיחַ מִמְּקוֹמוֹ לְנִשְׁמוֹת קְדוּשָׁיו הַתְּמִימִים וְהַיִּשְׂרָיִם, עוֹמֵד וּמִסְתַּכֵּל בֵּהֶן וּמַנְעִנֵעַ בְּרָאשׁוֹ. וּפְתָאוֹם הוּא נוֹתֵן קוֹלוֹ וְשׁוֹאֵג כְּאֵרִי. הוּא שׁוֹאֵג וּבּוֹכָה עַל בֵּיתוֹ שְׁחָרַב, צִיּוֹן

מדבר היתה, ירושלים שממה ובניו בגולה — ושתי טפות של דמעות רותחות נושרות מעיניו לתוך ים אוקינוס הגדול. כך בוכה הקדוש-ברוך-הוא במרמיו שלש פעמים בלילה, בוכה ואומר: בני, היכן אתם? אהובי, היכן אתם? בכי זה שלומי אמוני ישראל מרגישים בו ואינו מניח להם לישון. עומדים מעל מטתם ל"תקון חצות", שופכים את נפשם לפני אביהם שבשמים, אב הרחמים, ולבם, לב עברי, טועם אותה שעה מעין מרירות ומתיקות וקמוץ מעורבים ומתבלים ביחד. — שלמה'לי הולך באשמורת הלילה. העיר שקועה בשנה, ירח וכוכבים עומדים במשמרותיהם ברקיע. דומה לו, שהעבודה רבה אותה שעה במרום. רוח קל כשיחלוף על פניו, הוא אומר בלבו, רוח צפונית נושבת ממרום, אותה הרוח, שהיתה נושבת לשעבר בכנור של דוד, התלוי למעלה ממטתו, והיה מגן מאליו. קעקעו תרנגולים באחד הבתים — רוח צפונית באה מתחת כנפי הגבר של מעלה ונוגעת בכנפי הגברים של מטה. זועזוע עצים בגנים — אילני גן-עדן מרננים. צפור מציצת שם — זו בת-קול מנהמת כיונה. ראשו נמלא טל ושערותיו רסיסי-לילה — אלו דמעות נושרות מעיניו כביכול. בדממת הלילה נשמע לו קול דממה של שכונה, מתאבלת על בניה, וצערה זה ועצבונה נראה לו בצורת הלבנה העצובה. דומה, סוד-אלוה באופל מתהלך, ונשמת שדי מנשבת בחשכת הלילה. רוחו של שלמה'לי הולך ומתרגש, לבו מלא שירה וגעגועיו קודש, והוא מתעורר ולומד תורה לשמה בנחת-רוח ובנעימה".

זה כחו של הציר.

אם נקרא אחרי-כן את הצוירים אשר בספורים הקטנים ונסתכל בצורת בני-האדם שם, לא יפלא, כי את עיקרם כבר מצאנו בספורים הגדולים האלה. בכלל המאטים האלה גם המנה — ורק נתפלא על חריצות-היד אשר לאמן זה, לכלכל את כל זאת במעט גליונות כאלה. וכל הטופסים וכל הצוירים האלה פשוטים, עד כמעט שלא יאמן. מנדלי בעצמו נותן לנו את טעמו של הדבר: "לא אני ולא בית אבא לא היינו מפליאים את העולם במעשינו. דוכסין, איפרכסין ואסטרטיגין ובצלי מלחמות לא היינו; על יעלות חן ועלמות יפה-פיות לא עגבנו; להתנגח כעתודים איש עם חברו או לעמוד כעדי-ראיה על דם אחרים במלחמת-שנים לא נסינו; וכיצד מרקדין עם כלות ובתולות במשתה היין לא ידענו; ולצוד ציד נפש היה בשדות וביערים לא יצאנו; לקצוי

ארץ וימים רחוקים לא נסענו ואיים חדשים לא גלינו; בסוד משחקים ומשחקות לא באנו, ועל שרים ושרות ותענוגות בני-אדם ממוננו לא בזבזנו. קצור הדברים, כל הפרפראות לספור-המעשה, שהוא ערב וממשיך לב הקוראים – כל אלה אינם אצלנו. יבמקומם יש לנו: חדר ומלמד וריש-דוכנא, שדכנים וחתנים וכלות, רברביא עם זעיריא, טפלֵא ונשיא, יבמות ועגונות, אלמנות ויתומים, נשרפים ויורדים מנכסים, חוזרים על הפתחים לערבי שבתות ולמועדים ולראשי-חדשים ולימים, בטלנים וגבאים, מקבלים וקופות של צדקה, כל מיני פורעניות וכל מיני דלות ועניות ואביונות ומיני פרנסות משונות. זו חיינו, אוי ואבוי, חיים עכורים, שאין בהם נחת וקורת-רוח, לא הוד ולא זיו ולא נוגה להם, חיים שטעמם כתבשיל תפל מבלי מלה ותבלין ומעדנים לנפש – – אבל כנגד זה יש בהם בנותן טעם מיוחד, שאין כדוגמתו. מין גבינה יש, שהיא כרום ולות לבני-אדם, והכמי האכילה מהדרין עליה ואוכלין אותה לתאבון. מרירות זו שבהיינו היא כל שבחם –". הוי מרירות שבחיינו!

ועוד אומר לנו מנדלי: „אין אחד מאנשי מקומנו, שלא יתיחס, אם מעט אם הרבה, לכסלון, ולא תהא לכל-הפחות שמינית שבשמינית מסגולותיה העצמיות נרשמת בו“...

לפני עשרים וחמש שנה, בערך, כשהתחילו לתרגם ספרי מנדלי מוכר-ספרים לעשונות אחרות ואחד הסופרים הפולנים למד את השפה היהודית המדברת רק לאותה תכלית לבד, בכדי שיוכל לתרגם פולנית את „סוסתי“ ואת „מסעות בנימין השלישי“, אז קראו הסופרים הפולנים את אברמוביץ לבוא אליהם למען פבדו, ובבואו עשו לו משתה נהדר וידרשו לו דרשות וינטלוהו וינשאוהו והעתונים הפולנים הרבו לטפל בו ולספר בשבחו – ואולם איש מן היהודים לא התערב בשמתו ההיא, כי לא היה עוד איש אשר הבין אז, עד כמה גדול האמן הזה. מני אז עברו עשרים והמש שנה ואברמוביץ בא שנית עד המקום הזה – ומה נשתנו הזמנים!

החל העם פתאום להבין, מה מנדלי זה לו ומה הוא חָיב לו. נסיעתו היתה, במלוא מובן המלה, נסיעת-נצחון של גבור הבא מן המערכה — וקשת שצרי-הנצחון הזה היתה נטויה מילנה ועד ביאליסטוק, מביאליסטוק ועד נרשה ומנרשה ועד לודו. לנסיעה כזאת לא זכה עוד שום סופר, ולא רק מן העברים, נסיעת שליט היא ונשיא למדינה. אלפי אלפי אנשים היו מחכים בכל תחנה ותחנה, אלפי אלפי אנשים היו נדחקים וגלחצים עליו ויהיו מאושרים, לו רק הצליחו לחבק את ידו רגע אחד או גם לראות את פניו.

וזוכר אני: בלודו היה הדבר. עשרות אלפי אנשים עמדו בחוץ ויהיו מחכים לפני הבית, אשר בו התגורר מנדלי. נערות לבושות לבנים, ופרחים בידיהן, עמדו ותחפינה, ילדים וילדות עמדו ויחכו. אנשים על נשים עמדו ויחכו, וכלם חפו שעות שלמות ולא נלאו. רגעים עלה קול הקריאה: יחי מנדלי! יחי הסבא! יחי מנדלי הסבא לנצה! עד כי רגזו לוחות-הזכוכיות בחלונות לקול הקריאה — וגם מנדלי וגם הנלדים אליו לא יכלו לצאת החוצה מרוב עם. אז נעשו תחבולות שונות, למען התגנב לצאת. ואולם פתאום הכירו אותו — ואת אשר ראיתי אז, לא אראה עוד. עמו יחד ישבתי אז במרכבה. אנשים לאלפים היו מסביב, והמרכבה לא יכלה למוש ממקומה. ופתאום והנה ידים שלוחות והעם מנשא את המרכבה יחד עם הזקן; ממעל לראשי כל העם נשאו אותו, והמה קוראים בלי-חֶשֶׁךְ: „יחי מנדלי! יחי הסבא! יחי מנדלי הסבא לנצה!“ ובנשאם אותו — אז הרגשתי כי נשאתי עמו גם-אני.

שָׁרָף בּוֹדְלֵיר

ראש ספרי בודליר הוא קובץ שירים בשם "Les Fleurs du Mall" —
„פרחי הרע“. תוכן השירים מְכֻוֹן בדיוק אל השם. בודליר הוא
משורר הרע, ושיריו סובבים על חשך ויאוש על גַעַל מפני החיים
ותאוה אל המות, על זמה ועל כל התאוות הרעות של האהבה, הבגידה,
השקר והאכזריות, השנאה והרצח, הרקב והכליון, וביחוד על המות;
על המות בלי סוף ואחרית, על המות בתור מפלצת אכזריה ולועגת לנו,
על המות בתור פודה ומציל, בתור הגואל האחד והמייוחד, אשר יגאלנו
מתוך חיים מלאים יסורים קשים וגועל-נפש. ואחרי אשר קלע המשורר
את חרוזיו בכף-הקלע מרע אל רע דרך כל התהומות אשר לישותנו,
משלח הוא אותם גם בכל אשר מחוץ לישותנו. מחרף ומגדף הוא את
החיים, וגם את כל אשר ממעל לחיינו. את הבל הוא מתעב, ואת קין
הוא מרים על נס. ובאזני הדור אשר יצא מחלצי קין הוא קורא את
הקריאה: „עלה השמימה והורד את האלהים מכסאו!“ ועל הכסא הזה
הוא מושיב את השטן: הרע הוא בכל, בעולם הזה ובעולם הבא.
ככה היו *Fleurs du Mall* לספר אשר אין בכל ספרות משלנו.
סַנְט־פֵיב מְדַמָּה אותו לאחד מן „הנסיונות של אנטונינוס הקדוש“,
כלומר: לאחד מאותם הציורים אשר כח דמיונם של האמנים הקדמונים
היה עסוק בהם, בעשותם תמונות מלאות חרדות ופלצות, בכדי לְצַיֵּר
על פיהן את המון צבאות השאול, אשר באו לנסות את אנטונינוס
הקדוש בהיותו בודד במדבר. אכן יודעים אנחנו, בשימנו לב לאחד
„הנסיונות“ האלה, כי הקסם יחדל ברגע אשר יאור האור. וגם הנה
רואים אנחנו על-פני אחדים מן הציורים ההם, כי במזרח כבר עולה
השחר. ואולם לא כן בספר „פרחי הרע“: פה אין אור ואין שחר,
מסביב אימה חשכה ומכל אות ואת עולה באזנינו הקול: אין תקוה.
הקסם לא יחדל. הקסם הזה הוא החיים. או לכל-הפחות רואים אנחנו

כי על המשורר רובצת הקללה לראות את החיים בעינים כלות ולבלות בחשך ימיו. בין השירים אשר בספר אנחנו מוצאים שיר בשם Les Ténèbres („החשך“), אשר זה ראשיתו: „למחשכי בור אשר אין חקר לאבלם הודחתי. עד נצח לא יחדור אל המקום הזה קו אור אדום ומשובב-נפש. לבדי אני עם הלילה, זה אומני הזועם. ואני כאיש ציך אשר קלל אותו אלהים בלעגו לצייר את ציוריו על-פני מחשכים, או כמבשל אני אשר תאוותיו נוראות והוא את לבו יבשל ויאכל אותו“. וכפעם בפעם הוא בא וחוזר למחשכים האלה, המלאים חזיונות ובעותים רבים, והם לנצח יסבוהו. החיים אשר היו לו בשיר האחד למחשכי-בור יהיו לו בשיר שני לבית-כלא ובשלישי לתהום. את טסו הוא רואה בבית-הכלא, כאשר צייר אותו דילקרווא, והוא רואה ומכיר במשורר האסור הזה את נפשו הוא. „איש הרוח הנפלא הזה, אשר אסרו אותו בבור צר – התנועות האלה, השדים הסובבים אותו המונים המונים, החולם הזה אשר יראתו מפני מעונו הצר העירה אותו משנתו, הלא על צלמך הוא, לב מלא חלומות-יגון, לב נחנק מתגרת יד החיים האכזריים!“ ושירים אחרים ידברו על התהום. „הכל מסביב היה לתהום – המעשה, הרצון, החלום, המלה, הכל, הכל! באצבע גדולה חרת אלהים על תהום לילותי את תמונת השד החונק את האדם בשנתו, והתמונה מתנוודדת בלי הרף ולה צלמים רבים. יראתי מפני השנה כאשר יירא איש מפני חר גדול המלא חרדות נסתרות עד לשפתו ואשר שם השער לדבר-מה אשר אין יודע מה הוא. בעד כל החלונות אנכי רואה רק נצח אשר אין לו תכלית. ורוחי, אשר השבץ יתקפהו תמיד, מקנא את האפס על דבר אשר איננו מרגיש.“

על בודליר כתבו הרבה מאז ועד עתה, וכפעם בפעם חזרו ושאלו: איך היה האיש הזה למשורר הרע? סנט-פיב עונה על השאלה הזאת בטעם מיוחד. באחד ממכתביו אשר כתב לבודליר הוא אומר: „אתה, רעי הנחמד, הנך אחד מאלה המבקשים את הפואיזיה בכל מקום. ואחרי כי באו אחרים אשר היו לפניך ויבקשו אותה במקומות אחרים הפתוחים לכל אדם, ואחרי כי לא הניחו לך מקום בלתי-אם קטן מאד, ואחרי כי לחכו את השדות אשר בארץ ואשר בשמים כמעט כלם, ואחרי כי נסו בעלי-השיר את כחם במשך שנים

הרבה בכל צורה וצורה, ובכך אחרי אשר אחרת לבוא ואתה היית האחרון, לכן אמרת בלי ספק בלבך: „גם זו לטובה! ואולם פואיזיה אמצא לי עוד גם אחרי כל אלה, ובמקומות אשר שם לא הפשו עוד אחרים שם אמצאנה“. וכן נחלת לך את השאול, ואת נפשך עשית לשטן. בכל מאדך ובכל נפשך התאמצת לגזול מידי שדי הלילה את מסתריהם“.

ובכן אומר לנו סנט-ביב: בודליר היה למשורר הרע, יען כי הקודמים לו כבר בערו לפניו את כל הטוב. ההשקפה הזאת חשודה קצת. אכן מבקרים אחרים באים ולוקחים להם את המלה „דיקנציה“, אשר ידים לאלפים ממשמשות בה עתה, ואומרים לבאר את תכונת בודליר על פיה. בודליר, אומרים הם, היה דיקדנט – והם חושבים כי השמיעו בדבר הזה גדולות ונצורות. ובכן עוד בימי בודליר (נולד בשנת 1821 ומת בשנת 1867) החלה תקופת ה„דיקנציה“, היא התקופה אשר עליה כתבו חכמים מיוחדים מאמרים רבים מיוחדים וספרים מעטים מיוחדים המלאים חכמות עמוקות מיוחדות. ואחרי כי מימי שנת 1821 בערך אנחנו כבר עומדים בתקופת הירידה (דיקנציה), לכן יוצא לנו, כי עתה בשנת 1901 כבר „ירדנו“ במאד מאד. ובכל זאת עוד העולם כמנהגו נוהג, ולא הורע הרבה מאשר היה, ואולי גם הוטב מעט. ואם נתבונן בדבר הזה, ואם נשים אל לב, כי מאותה השעה שעומדים בני האדם בתקופת הירידה ועד עתה גלו סוף-סוף איזו חדשות והמציאו סוף-סוף איזו המצאות ועשו סוף-סוף איזו מעשים, אשר בני הדורות הבאים יזכירו אותם בקצת דרך-ארץ, ואם נדרוש ונמצא, כי בכל מקום ומקום תראה תנועה גדולה וחזקה, המעידה על משפחת האדם כי מתאמצת היא לעלות ולעלות, או יש כי תתעורר בלבנו השאלה, אם באמת דור יורד לשחת אנחנו, ואם הדיקנציה היא שהם אומרים אינה אלא דבר הנמצא רק במוחם של אותם החכמים המיוחדים כותבי המאמרים והספרים המיוחדים, אשר בחכמתם העמוקה ראו חזיונות של מחלות, כפי שהם נראים בכל תקופה ותקופה, ואמרו עליהם, שהם חזיונות כלליים, ולא הבינו, כי האדם בכלל אינו יורד ואינו יכול לרדת, יען כי חוק החקים אשר לו נקרא בשם התפתחות.

אבל נקרא-נא לבודליר שם דיקדנט – ולו רק בשביל שמלאכת-

המחשבת שלו לא תהיה בת בלי שם. בכל אפן ברור הדבר, שלא היה איש נפסד ונפסל, וזה משום הטעם האחד: משום שיצר לנו דבר גדול. די לנו לזכור רק את הצורה אשר לחרוזיו, הצורה הנחושה אשר הרעיונות הקבועים בה נראים לנו כאילו בא ענק וקבע אותם בה במקבת בכח אשר אין ערוך לו. איש הרודה במקבת בכח כזה אינו איש נפסד ונפסל ונחשל. בודליר איננו יורד, ורק איש אָמלל הוא. „אין זאת כי-אם סבלת ונשאת הרבה, בני הנחמד“, כותב אליו סנט-ביב. אמנם הרבה סבל האיש והרבה נשא במשא פגעיו אשר מצאו אותו מחוק, וביחוד במשא פגעיו אשר היו לו בקרב.

כי חולה היה האיש, חולה על-פי עצמו. בהולדו נולד עמו אותו הטבע הכפול אשר עשה שמות בנפשו, ואולם הטבע הכפול הזה הוא אשר בלעדיו לא יולד משורר. ובכן היה בודליר הוא עצמו, ובאותה שעה גם אחר. העצם האחד חי, והעצם השני עמד על גבו וראה את כל זה. העצם האחד התנפל לרגלי האשה אשר אהב, והעצם השני עמד בקרן-זוית והשמיע את קול לעגו הנוקב עד התהום. העצם האחד שפך את דמי לבו, והעצם השני ספר את הטפות ויביאן אל בית-הזקוק ויעש מהן חרוזים. בשעה שהעצם האחד מצא לו איזו אמונה, בא העצם השני וישפוך עליו ים מלא לעג ובוז. העצם האחד חפץ להתענג, והעצם השני בא והשבית את כל תענוג, כי עורר תמיד את המוח לחשוב מחשבות על-דבר התענוגות. ככה לא מצא העצם האחד מנוח אף רגע מפני העצם השני, אשר ישב תמיד למו-ארב. אין לנו בלתי-אם לקרוא את הדברים האלה בשירי בודליר עצמו, למען נראה עד כמה רבצה עליו הקללה להיות מנתח תמיד את נפשו ולשפוך על נפשו לעג, להיות אוכל תמיד את בשרו ולהציק לעצמו. בין שיריו מוצאים אנחנו שיר בשם Heautontimorumenos המציק לעצמו. „האינני“, קורא המשורר, „אקורד שוא בתוך הסימפוניה אשר לאלהים, עקב האירוניה האוכלת אשר תרטני ואשר לא תשבע מבשרי? היא היתה לי לנגינת-שקר בקול זמרתי ולרעל שחור בדמי. ואני הנני האספקריה הנוראה, אשר בה תביט המְגִיָּה את פניה היא. אני הנני הפצע והשכין, אני הנני הלחי והמכה על הלחי, אני הנני האבר אשר הגלגל עובר עליו והגלגל, אני הנני התלוי והתלין. אני הנני התנשמת היונקת את דם

לבי, אני הנני אחד מאלה אשר נואשו כל בני־האדם ממנו ואשר רבצה בהם הקללה להיות לעצם נצח ואשר לעולם לא יוכלו עוד להוציא שחוק מפיהם". הקרע הזה, כאמור, הוא גורל המשורר. שורר בשירים — דבר זה אינו אלא השמעת משפט עצמו, כי מוכרח המשורר להיות בכל רגע לבוחן ובודק לעצמו. זה הוא יסוד הטבע הכפול, יסוד העצמים השנים הבאים כאחד. והנורא מכל זה הוא, כי העצם השני, העצם המשורר, אינו נזון אלא על־פי לֵח החיים היקר שהוא יונק מן העצם הראשון, העצם החי. הרבה משוררים התאוננו על הטבע הכפול שבהם, אשר היה להם לקללה, ואולם אין אחד מהם אשר הקרע שבלבם גדול כל־כך כמו אצל בודליר. מתוך הקרע הזה נבעו אותם הדמיונות אשר מלאו את שיריו. מעולם לא היה איש אשר הוכרח להיות נלחם כנגד עצמו ולהיות משלח בעצמו את כל מגפותיו כמוהו. על־פי מלחמה כזאת, אשר הרגיזה את כל עצביו, נוכל לבאר לנו את ההרגשה הדקה אשר היתה לו ואשר על פיה הרגיש את כל רשם ורשם שבעים ושבעה, ואחרי כי הרשמים הרעים חזקים תמיד מן הטובים, לכן נסער ונרעש כח ההרגשה ההיא תחתיהם עד בלי חוק עוד! ועל־כן גדל הרע שבעולם בעיני המשורר עד בלי מדה, ועל־כן היה תמיד לילה מסביב לו. ויען כי קרוע היה לבו בקרבו עד בלי די, לכן נשמע אותו הקול הפגום מתוך כל שיריו. ויען כי הרגיש מלחמת שתי נשמות בקרב לבו, הנלחמות אשה ברעותה שלא כדרך הטבע, לכן היתה לו שמחת שעי־י־שאוֹל בכל דבר אשר היה שלא כדרך הטבע. אחד משיריו המהוללים ביותר הוא שירו על Femmes damnées, על הנשים אשר היתה בהן המארה לחטוא באהבתן חטאת שאול, ואל הנשים האלה הוא קורא בשמחה: אחיותי אתן! — יען כי שנא את נפשו והי לגעל לעצמו, לכן היו לו החיים למשא ויקלל את החיים. ויען כי לא עצר כח להדיח מקרבו את השטן הרע, היושב בקרב לבו, לכן היה למשורר — הרע.

כלל הוא: מי שאין לו דעות קבועות בעניני המוסר או בעניני הפוליטיקה, ורק בעניני מלאכת־המחשבת בדם יש לו דעות קבועות, עליו יאמר, כי אין לו דעות קבועות כלל וכלל. בני־האדם — זה הוא מנהגו של עולם מאז — ברובם הם אנשי־מוסר ואנשי־פוליטיקה. במקצוע המוסר והפוליטיקה יכול אדם לעבוד את עבודתו על־פי

פרינציפיות – ובכל אפן נקל לו לאדם שתהיינה לו פרינציפיות, פרינציפיות קבועות ויפות על-פי סעיפים קבועים ויפים, משתהיינה לו מחשבות הבאות מעצמן. בודליר היה בעל מלאכת-מחשבת – וזולת זה לא דבר. המטרה האחת אשר היתה לחייו היה היופי שבמלאכת-המחשבת. המוסר המקובל אצל בעלי-בתים חשובים היה לו דבר שאינו נוגע אליו כלל, והפוליטיקה לא-כל-שכן. „אין לי דעה קבועה“, כתב, „לכל-הפחות אין לי דעה קבועה לפי המושג שמבינים בני דורי את המלה הזאת. אין בקרבי אפילו בסיס לאיזו דעה קבועה, משום שאין בקרבי כל רגש של אהבת-הכבוד“. ואת השקפתו על הפוליטיקה אנחנו מוצאים בדבריו על רובספייר, „רובספייר“, הוא אומר, „ראוי לכבוד רק בשביל זה, שמוצאים אנחנו אצלו איזו פרזות יפות“. י"ג עיקריו של בודליר במקצוע הפוליטיקה כלולים בפסוק אחד: „המשורר איננו בן לאיזו מפלגה; כי אלמלי זה, אז היה גם הוא אדם ככל יתר האדם“.

נקל אפוא להבין, כי מאיש כמוהו לא מנעו את העלייה, שהוא איש בלי מוסריות. דבר כזה מובן מאליו במשורר שכתב חרוזים לוקחי-לב. אכן נאמנו דברי תיאופיל גוטייה באמרו: „כשכותב אדם דבר יפה, אז התולדה היוצאת מזה בכל המדינות היא, שהשוטים יצאו מיד מדעתם וירעישו את העולם“. וגם בדרך כלל מובנת העלייה הזאת מעצמה. בכל מקום ובכל זמן יש אנשים הרואים חובה לעצמם להוכיח את חסר-הבנתם בעניני מלאכת-המחשבת על-ידי מה שבאים בתוכחתם המוסרית כנגד הדבר הנעשה במלאכת-מחשבת. חוק הוא: מיד כשנברא איזה דבר גדול במקצוע האמנות, מן המוכרח הוא שיבואו אנשים וישמיעו עליו דברי-טפשות במספר ידוע; וברור הוא, שרוב דברי-הטפשות האלה יאמרו בשם המוסר. ועוד יותר ברור הוא, כי תוכחות בשם המוסר תחולנה על ראש משורר כבודליר, אשר שפך לעג על כל אמונה ועל כל „מדה טובה“, אשר אהב להתחקות על כל תעצועי החושים בכל מבואותיהם האפלים, אשר לקח את שרירות-הלב ואת הזמה להיות לו לחמר לשיריו ואשר גלה לעינינו את תעלולי התאווה בכל מערומיה. לא רחוק הדבר, כי האיש אשר יצייר לנו את הזמה יחשב בעינינו בעצמו לרודף-זמה. ההמון מחליף תמיד את החמר ביוצרו, את תכן מלאכת-המחשבת בעושו, יען כי תהסר להמון זה ההבנה להבין מה זה עצמיות, שהיא רק היא לבדה היסוד של כל

מלאכת-מחשבת. יען כי אין ההמון יודע להבדיל בין החרשים והחושבים. בכדי להכירם איש איש בעצמיותם, לכן הוא מבדיל בין החמרים; ואם ידבר המשורר בשיריו בדבר החטא, אז יהיה המשורר בעצמו לחוטא. „השיטה הזאת“, אומר תיאופיל גוטיה, „איננה חדשה, ואולם המשתמשים בה רואים פרי בעמלם עד היום. כל מיני הסתכלות האלה מביאים, לצערנו, נזק גדול, כי הטפשים מתנפלים עליהם תמיד וקונים אותם לעצמם. מובן מאליי, כי החרש, הראוי באמת לשם זה יעמוד משתומם בשמעו את התורה, כי צבע התכלת הוא מוסרי וצבע הארגמן איננו מוסרי. כשם שאומרים לו כך, היו יכולים לומר לו: תפוח-האדמה הוא צדיק תמים, ואולם החזרת והלפת הם רשעים.“

בעצמו של דבר עבודה לבטלה היא לבדוק אם היה בודליר איש מוסרי ואם לא. ואילו גם היה הרע והנשחת מכל בני-האדם אשר על-פני האדמה, הן גם אז לא היתה מלאכת-המחשבת שלו חסרה מכל גדלה אף כמלא הגרגר. על המשורר אין לאהבה את המדות הטובות, כִּי־אם לעשות לנו שירים טובים, ודבר זה — את זאת אנכי מוסר פה בדרך אגב — כבד הרבה יותר מהיות „אוהב“ את המדות הטובות. מלאכת-מחשבת ומוסריות הן שתי רשויות שאינן נוגעות כלל זו בזו, ואפילו אם ייגעו שתדלנינו הטובים ימים ושנים בכדי לחברן ולערבבן זו בזו, לא יצליחו. מלאכת-המחשבת אינה אלא מלאכת-המחשבת — והיא נופלת ונפסלת כרגע בשעה שנרכיב לה על גבה גם מטרות אחרות, שאינן בגבול היפה בהחלט. האמן עסוק כל-כך במלאכתו, לצייר את בני-האדם, עד שבאמת אינו יכול כלל להיות עסוק גם בתיקונן של מדותיהם. המטרה האחת שיש לו להאמן היא: לחקות את החיים. ואולם טוב ורע הם רק מושגים על-אודות החיים, ולא החיים בעצמם. החיים לכשעצמם אין בהם לא טוב ולא רע. הדברים האלה אינם אלא הכנסות שמכניסים לתוך החיים. באחד מפרקי בודליר על-דבר השקפותיו האיסתיטיות אנחנו מוצאים את הפסוקים האלה: „אם רק נבחן מעט את עצמנו ונשאף את לבבנו ונאסוף את זכרונותינו, המזכירים לנו את שעותינו הטובות והמעטות שעברו, אז אי-אפשר הוא שלא נבוא לידי החלטה, כי הפואיזיה אין לה שום מטרה זולתי את הפואיזיה לכשעצמה. אי-אפשר הוא כלל שתהיה לה מטרה אחרת. ואין לך שיר אשר יגדל יותר וישגב יותר

ויהיה ראוי יותר לשם שיר מאותו השיר אשר נכתב אך רק משום התענוג לכתוב שיר. אמנם אין רצוני כלל להורות, כי אין הפואיזיה עתידה סוף-סוף לתקן את המדות וכי תכלית כל התכלית אינה לרומם את האדם מעל למשאלותינו הפרטיות והפשוטות. ואולם אנכי חפצתי רק להשמיע, כי המשורר, בשעה שהוא רודף אחרי מטרה מוסרית או אחרי טנדנציה אחרת, תהיה מה שתהיה, ממצט הוא בזה את כחו הפואיטי, והאיש אשר יחפץ להשבע למפרע, כי השיר הנכתב באופן הזה יהיה שיר רע, האיש הזה לא ישבע שבועת-שוא. הפואיזיה שאינה רוצה להוציא את עצמה להורג אינה יכולה להתאים את עצמה עם המוסר."

ועל-כן לא יפלא הדבר כלל, כי בן-אדם החשוד הלז, בודליר זה, אשר עשה שירים, ולעיקרים קבוצים במקצוע האמונה והמוסר והפוליטיקה לא שם לב, נעשה במהרה חשוד על הכפירה במוסר. ולא עוד אלא שנתבע גם לדין בשביל "פרחי הרע" שלו. האשמה שהאשימו אותו היתה, כי עבר עבירה כנגד האמונה והמוסר. והנה בנוגע לאמונה לא קבעו השופטים מסמרות בדבר, ואולם בנוגע למוסר לא מחלו אפילו על טפת דיו. בודליר יצא חיב pour attentat aux moeurs. מלבד זה פסקו השופטים, שהמדפיס ישמיט מן הספר ששה שירים. כאשר עזב בודליר את בית-המשפט, והוא נשען על-יד אחד מרעיו, היה כחוחידעת מרוב השתוממות. "האם קוית אפוא, כי יזכו אותך במשפט?" שאל אותו רעהו. "כי יזכו אותי?" קרא המשורר – "אני חשבתי אל-נכון, כי ישאלו ממני סליחה על עלבוני."

האינסטנציה האחרונה למשפטים כאלה הם הדורות הבאים, ותוצאות הדבר כיום הזה הן כאשר היו וכאשר תהינה תמיד התוצאות בדברים כאלה: השופטים אשר חיבו את בודליר היו לשחוק ובודליר היה לבן אץ-מות. ולא עוד אלא שנוכחו בני-דורנו עתה, כי גם אלה שערערו על בודליר בנוגע לכפירתו במוסר לא צדקו. כי בודליר לא כפר במוסריות, אף כי בחר לחמר לשיריו את הרע. איש מוסרי איננו עוד איש טוב (כי מי זה טוב?), כי-אם איש מבקש את הטוב. ויש דרך לבקש את הטוב גם על-ידי מה שנצייר את הרע. ואין איש אשר שאף אל הטהרה ואל הטוב בכל חומו ובכל נשמתו כמשורר החטא הזה, והכל משום שהיה משורר החטא. קול תשוקה נסתרת

אנחנו שומעים מתוך כל מה שכתב. ואולם התשוקה היא המלאך הגואל, המצלה את הרשעים יושבי השאול למרומי-שמים. השירה בכלל אינה אלא עליה למרום. ואולם אין לך משורר שגדלה אצלו העליה כאשר גדלה אצל בודליר, יען כי אין לך ביניהם איש אשר היה כמוהו בתהומות עמוקות. כאשר ירחקו השמים וכאשר יגבהו, כן תגדל וכן תיף העליה. "De profundis clamavi", "ממעמקים קראתי" — זה הוא השם אשר יקרא בודליר לאחד משיריו. כל המשוררים אינם אלא קוראים, קוראים לאיזה אידיאל נשגב, ואולם אין בכלם איש אשר כבודליר קרא בקול גדול, יען כי קרא ממצמקים.

בשירי בודליר מוצאים אנחנו על-פי רוב דרך זו: מן העמוק ביותר אל הגבוה ביותר אל הנחמד ביותר. מוצאים אנחנו, למשל, בין שיריו שיר נקוב בשם *Une charogne*. אם נתרגם את השם הזה עברית ויצא לנו שם נתעב עוד יותר: "הנבלה". והשיר הזה הוא שיר-אהבה. רק איש-רוח כבודליר יכול לערוב את לבו לצאת ולמצוא את הנתיב ממקום פגר מובס עד למרומי האהבה. והוא מצא אותו. "נשמת", הוא אומר אל האהובתו, "זכרינא את אשר ראינו אז בהיות הבקר ביום קיץ נחמד. בנטות המסלה ראינו והנה נבלה שוכבת סרוחה על אבני הצץ. השמש הכתה בחמה על רקב נבלת החיה, ותהי כאומרת לבשל אותה ולשום לפני הטבע פיר מאה את אשר קבץ פה לחמר אחד. והזובים המו ממעל לרקב הפגר, וגדודי-תולעים שחורים, אשר לא יספרו מרוב, התפרצו מקרבו. ובהמון זה עולה הפגר ויורד כגל; והנבלה היתה כחיה בפחת בה הרוח ובהתחלקה לחלקים. ותבנית גופת הנבלה חדלה ותהי לחלום, ותהי לתבנית-ציור נשכחה, אשר עשה הצץ על-פני הבד וישכחנה, כי לא עלתה בידו לעשותה כאשר היה עם לבו, ועתה שב האמן אליה לצייר אותה על-פי זכרוננו. ובכל אלה, את כוכב עיני, את שמש חיי, את מלאכי ותשוקתי, ובכל אלה תדמי גם את בבוא יומך לרקב הנתעב הזה! ככה תהי גם את, מלאכת כל נועם, אחרי שכבך על הארץ ואחרי רדתך אל תחת לרגבי הדשא, להיות שם לעצמות בין העצמות. ואולם אז, את יפיי, הגידי לתולעים אשר יאכלו אותך בנשיקותיהם, כי מאהבתי אשר היתה לעפר שומר אנכי בלבי את צורתה ואת נשמת האלהים אשר היתה בקרבה!"

כן יהיה בפי בודליר שיר על האהבה. במצאנו דברי-אהבה ב„פרחי הרע“, אז שונים יהיו הדברים מחרוזים מתוקים על עלמות צהובות ועל ירח יקר הולך. האהבה אשר בשירי *Fleurs du Mal* היא מין דבר, אשר כשלשות ברזל ככדות ימשך אחרי האיש והאשה; כאש-תופת מתלקחת תהיה האהבה, וכמלחמה אכזרית בין האיש ובין האשה. מלחמה אשר הלעג והרעל והכזב יהיו לה לכלי-נשק, והיא רבת-דמעות ורבת-דם. על הנפש האהובה לבכות, למען תאהב. „למה לי תמתך?“ קורא המשורר באזניה – „היי יפה ועצובה! הדמעות נותנות חן ונעימות לכל פנים, כמימי הנחל לשדה. הרוח הסוער מחזיר לפרחים את ימי נעוריהם. אוהב אנכי אותך יותר מכל ברגע אשר תנוס כל שמחה מעל מצחך הקודר ולבך יתמוגג מיראה. אוהב אנכי אותך בשפוך עינך הגדולה את מימיה, והמים חמים כדם. בתשוקת עולמים אשפת את אנחותיך הנובעות מקרב לבך, ואני מאמין כי אור יהיה בלבך על-פי הפנינים הנשפכות מתוך עיניך“. ויש אשר יחפוץ כי אהובתו תהיה לו לאלהים, והמשורר יבנה לה מזבח במעמקי נשמתו הכואבת. „שם תעמדי, באחת הפנות החשכות אשר בלבי. את שירי המזהירים אקח ואקלע לך עטרה, ואורע עליה חרוזי אלגביש. קנאתי תהיה לך למעיל, אשר לא ירוקם פנינים, כי-אם דמעות“. ויש אשר רואה המשורר מראה נפלא: „על קדקד ראשי בני-האדם יושב אזור, והנער השובב הזה לועג ומצחק בעז-מצח ומעלה אבעבועות של בורית בפיו וזורק אותן אל תוך הרוח. וכפעם בפעם בעלות אבעבועה חדשה שומע אנכי קול יוצא מן הקדקד המתיפח: עד מתי יהיה הצחוק האכזרי והנורא הזה? כי הדבר אשר אתה זורק בפוך אל תוך הרוח, אתה רוצח אכזרי, הלא הוא מוחי, הלא הוא בשרי, הלא הוא דמי!“ –

נשים נפלאות ונרות בתמונותיהן עוברות על פנינו בשירי „פרחי הרע“ – נשים אשר להן עינים עמוקות המזהירות בצבע ירקרק, נשים אשר להן שערות שחורות היורדות עד הברכים ונגוהות-תכלת רוקדים עליהן לרגעים, נשים אשר ריחות להן המעלים על לבנו זכרון ארצות נכריות ורחוקות, נשים אשר הליכותיהן בעצלותם ובנעימות, כהליכות אניה אשר לה מפרשים רבים, או אשר מדה וקצב לתנועותיהן, כנחש מרקד על ראש מטה. על אשה מלכריוזית ישיר את שירו, ועל

אשה קריאולית. ואף גם על אשה אשר שחורה היא כליה — מכשפה תאוה לעינים, אשר בשרה שחור כשחור עץ ההבנים. בזרועות כל אלה שכב המשורר; ואולם מנוחה ושלום מצא רק בזרועות האחת. רק תמונה אחת מלאה-אורים עוברת על פנינו בשירי הספר הקודר הזה והדברים אשר יאמרו עליה לא רבו. בקצור נמרץ יקרא לה המשורר רק: "la très-bonne et la tres-chère", וגם באחד מחזיונות הלילה הנוראים, המלאים שיחות רוחות ושדים, נוטלת היא את חלקה, והיא נקראה אז בשם ביאטריסי. בנוגע לביאטריסי זאת אנחנו מוצאים, כי גם רע קרוב לבודליר, כתיאופיל גוטיה, לא ידע מי היא; גוטיה מטיל ספק בדבר, אם היתה ביאטריסי נפש חיה ואם רק ילידת הדמיון. קרוב הדבר לאמת, כי היתה רק ילידת הדמיון. ואולם בנוגע ליתר הנשים ברור הוא, שלא היו ילידות הדמיון וכי היו ונבראו באמת. כמו כן ברור הוא, שהיום שכב המשורר בזרועות האחת ומחר בזרועות השנית; ועוד יותר ברור הוא, שמנוחה לא מצא בלתי-אם בזרועות האחת, בזרועות ביאטריסי, והאחת הזאת היתה רק ילידת הדמיון ולא היתה ולא נבראה כלל. ביאטריסי היא הגאולה, הבאה לגאול אותו מן הגיהנם אשר לסערת התאוות, להוליכו לגן-העדן אשר לאהבה הטהורה. ביאטריסי היא תשוקתו הגדולה, אשר לנצח לא נמלאה. הנשמה היחידה, נשמת אחות טובה, אשר עליה חולמים המשוררים תמיד את חלומותיהם ואשר אותה לנצח לא ימצאו — היא ביאטריסי. ויען כי ישטחו את ידיהם תמיד אליה ולא ימצאוה, והלב מושך ומושך אותם אליה תמיד ומתבוסס בדמו, לכן משוררים המה. רק ברוב צרה ותשוקה תעשה מלאכת-המחשבת פרי, ולכן אי-אפשר הוא כלל כי המשורר ימצא לנפשו אותה ביאטריסי אשר הוא מבקש.

בנוגע לאותה, הטובה מאד והנחמדה מאד" אומר בודליר: "את היא גרעין המושק, הזרוע באדמת-הנצח אשר לי באין רואה". אין משורר בכל הארץ אשר אהב כמוהו את הריחות. "על גלי הריחות תנשא נשמת, כאשר תנשא נשמת אחרים על גלי המוזיקה" — כן כתב פעם אחת. בשירים רבים תאר לנו את היחס הנסתר שבין הריחות והצבעים והקולות. "הוי תמורה נפלאה בקרב חושי, אשר התערבו ויהיו לאחד. רוח פי אהובתי היה לי למוזיקה וקולה לריח ניוחח". והריחות הטובים משכירים אותו לפעמים, עד כי הוא בעצמו

יהיה לצלוחית של ריחות טובים, אשר ממנה עולה רוח אהובתו. „אם בבית נעזב“, יספר לנו, „יפתחו ארון מכוסה אבק אשר הפך שחור מרוב ימים, והוא מלא ריח עז וחרוף אשר הולידו הימים הרבים, אז יש כי ימצאו צלוחית עתיקה, וממנה תעלה נשמה חיה ושלמה אשר תאמר לשוב לארץ החיים. והיה באחרית הימים בהיותי אובד כלי מתוך זכרון בני-האדם, ואני שוכב במחשכי ארון מלא זועה, ואני צלוחית עתיקה ומבוקעה ונשברה ומושלכת ככלי אין הפץ בו, אז אותך אחביא בקרבי, את חיי ומותי, את רעלי הנחמד, אשר המלאכים עשו אותו בידיהם“.

וגם הריח העולה מן החתולים היה מושך את בודליר. בכלל רואים אנחנו אותו מתרועע אל החתולים באהבה ובאחווה. יען כי נתנו החתולים אותו להחליק בידו לרגעים את עורן, המלא, לפי דבריו, ניצוצות קסמים, היה להן למשורר לשיר עליהן. על-פי הנשים למד בודליר להתהלך עם החתולים. ואולי היה הדבר להפך: אולי למד על-פי החתולים להתהלך עם הנשים. בכל אופן אהב מאד את החתולים, והוא לא ייעף ולא ייגע מלתאר לנו את החתול אשר לו, המתרפקת עליו באהבה ולוטשת אליו את שתי בבות עיניה החורות כאבני-אלגביש חיות.

הזכרתי גם את הדבר הזה, בכדי להראות באצבע על הזרות אשר בשירי המשורר, שהם הביאו את רוב המבקרים למנות אותו בין הדיקדנטים, או גם לתתו לאב להם.

הנה כן אנחנו מוצאים, כי על הקולות החזקים והעזים היוצאים מתוך „פרחי הרע“ נוספים לפעמים קולות נעימים של נהמות חתולים המתגנבים אל הלב. גם כאשר תבוא הרוח הרעה על המשורר והנה חתולו יושבת עמו במחיצתו. הרוח הרעה היא אותו מעמד הנפש הנורא, אשר יסמן אותו בודליר במלה האנגלית „ספליין“ (Spleen) אחרי כי אין בשפה הצרפתית ואין גם בשפה העברית מלה אשר על פיה היינו יכולים לסמן אותה הרוח הנכאה הבאה לו על האדם פתאום בלי כל סבה מבחוק, אם משום שבאו טפות גשם וטפחו על פני לוחות-הזכוכית בחלון ואם משום שנכנס לתוך החצר עני המחזור על הפתחים והתחיל לנגן בחלילו ואם משום שהפעמונים אשר בראשי-המגדלים התחילו להשמיע קול. בשפת עברית החדשה אנו קוראים

לדבר זה „מרה שחורה“. אותו הדבר שהיה בא על המלך שאול, ואשר כתבי־הקדש קוראים לו רוח רעה, הוא אותה המרה שחורה או אותו ה„ספלין“. „ספלין ואידיאל“ קורא בודליר למחלקה הראשונה של שיריו ב„פרחי הרע“ שלו; ספלין היא הכתובת הכתובה על גבי שירים רבים מספרו, ובציור הספלין היה בודליר לאמן אשר עד היום הזה אין איש אשר יגיע במקצוע זה גם עד לקרסוליו. הרוח הרעה באה על המשורר, והמשורר מצייר לנו מעמד־נפש כזה: „קצף קצף חדש הגשם על כל החיים, ומן הכד אשר לו הוא שופך קור וחושך על כל בני־האדם חורי־הפנים היושבים בחצרי־המות הקרוב, ועל כל הפרורים היושבים בערפל הוא ממטיר את המות הגדול. החתול אשר לי מבקשת לה, רבץ אצל החלון, ובאפס מנוחה היא מטלטלת את בשרה הכחוש. במרוב אשר על־פני הגג תועה נשמת איזה משורר זקן, וקולו מלא יגון ועצב כקול שד אשר היה לנציב קרח. הפעמון הגדול, אשר ישמיע את קולו בהליות המתים, נותן את קול יללתי וגזרת העץ אשר על האח המבוערת מעלה עשן, ובקולה הדק תתחר עם הקול הצרוד אשר למורה־השעות על־פני הקיר. ומתוך קבוצת הקלפים העשויים למשחק, שהם באו בירושה מאת אשה זקנה וחולה, עולים ריחות רעים, והנער האדם המצויר על־פני אחד הקלפים והמלכה הירוקה המצוירה גם היא על־פני אחד הקלפים מתחילים להתלחש איש באזני רעהו ומספרים את דבר אהבתם אשר מתה בלא עת.“ — ויש אשר תבוא הרוח הרעה על המשורר, והוא כותב: „כאשר יעיקו השמים השפלים והכבדים ככפות כבדה על הרוח הנדהם, והרוח נלחם עם מחשבותיו הנוגות; כאשר ירד מן השמים מסביב יום קודר, המלא עצב פי שנים מן הליילה; כאשר תהפך הארץ לבית־כלא רטוב, אשר תרפרף בו התקוה אנה ואנה כתנשמת, והיא נוגעת ביראה ופחד פעם בקצות כנפיה אל הקירות ופעם בקדקד ראשה אל התקרה אשר היתה לרקב; כאשר ימשוך הגשם את שבטיו הארוכים, הדומים למקלות הגדר אשר לבית־כלא גדול; וכאשר יארגו גדודי־עכביש ארורים את קורי רשתותיהם בדממה על־פני קרקע המוח אשר לנו — אז יתעוררו פתאום הפעמונים בקצף ובסער גדול ונתנו קולות יללה גדולה הבוקעת ועולה השמימה, וקולות־היללה יהיו כרוחות תועות, אשר אין להן מקום לא בשמים ולא בארץ, והן נאנקות ובוכות. והלויית־מתים רבות

וארוכות נוסעות לאטן בלי תפים ובלי מוזיקה דרך נשמתי. התקוה נצחה והיא בוכה, והמורא הגדול מרים באכזריות את דגלו השחור על ראשי הנוטה ארצה".

"הליות-מתים רבות וארוכות נוסעות דרך נשמתי" - מתאונן המשורר. כל שירתו אינה בלתי-אם הליות מתים רבה וארוכה, והוא כהולך בעצמו אחרי מטתו בהיותו ראשון לאבלים. המות אוחו בכנף בגדו תמיד ואינו עוזב אותו. המשורר איננו יכול להפנות את עיניו אף רגע מן החור השחור, אשר שם הקץ לדרך החיים. השקפתו הקצרה על העולם כלולה בפסוק אחד: "לחיות אין אנו יכולים; ועוד לנו גם למות". המות הולך עמו בכל אשר הוא הולך, ידו עם ידו, והוא משלח אותו בכל ימי חייו. המות מתהלך על-פני חוק, המות בא עמו למחול-משחקים, ובאשר יבוא המשורר אל בית אהובתו בשעה אשר הועידה לו ובא המות עמו גם הוא. בשירי "Fleurs du Mal" הקדיש לו המשורר מחלקה מיוחדת, וכתוב על גבה השם "La Mort". בשירים האלה יספר לנו המשורר את דבר מות האהוב ואהובתו, ואת דבר הערב העשוי אדם ריחות נעימים ותכלת קסמים סתומים, בעת אשר יביטו השנים איש לתוך עיני אחיו רק רגע אחד ואיש את אחיו יברכו בפעם האחרונה, והברכה תהיה כאנחה אחת ארוכה וממושכה; ואת דבר מות העניים יספר לנו המשורר, אשר המות יהיה להם לבית-מלון טוב, אשר שם ירגיעו ושם יאכלו ויישנו; ואת דבר מות החרשים והחושבים יספר לנו, אשר התאמצו ואשר ערגו בכל לבם לתת צורה לדמיונותיהם, ולא יכלו, ואשר נשארה להם רק התקוה האחת, כי יבוא המות ויפתח את ציצי רעיונותיהם ופרחו. ואולם גם מלבד אלה אנחנו מוצאים את זכרון המות על-פני כל דף ודף ב"פרחי הרע". המות היה בשירים האלה לבעל-הבית, אשר יקבל את פני אורחיו על-פני המפתן בבואם ואשר ישלחם בצאתם. השיר האחרון משירי הספר הוא שיר על המות. השיר האחרון הזה נקוב בשם "הנסיעה". הנה זאת היא האילויה האחרונה אשר נותרה, אחרי אשר האילויות האחרות כלו כקצף על המים, ותהי רק עוד האילויה של הנסיעה. אולי יהיו חיים חדשים במקומות החדשים. "מה ראיתם?" ישאלו אלה אשר נשארו על מקומם תחתיים את אלה אשר שבנו. והמשורר נותן דברים בפי השבים לענות לאמר: "כוכבים ראינו והמון

גלים. גם את החול ראינו; ואולם גם בכל הפגעים ובכל התנודות, אשר מצאנו לפעמים, היו עלינו החיים למשא גם שם כאשר היו עלינו למשא גם פה. כל הערים הגדולות והבצורות וכל המחוזות היפים והנחמדים לא נתנו לנו אף חלק מן הקסם הנפלא אשר יתנו לנו לפעמים הערים והמחוזות הנבראים במקרה בתוך צלמי העבים אשר מלמעלה". — אבל מה ראיתם עוד? ישאלו בקצרו רוח אלה אשר נותרו. „כמעט ששכחנו את העיקר“, יענו השבים, בכל מקום אשר באנו ראינו, גם אם לא בקשנו, את המראה הנאלח של החטא, אשר לנצח לא ימות. ראינו את האשה, שהיא שפחה המוכרת את בשרה בכסף. והיא בגודל לבה ובאולתה תחשוב את נפשה לאלהים, ולא תשחק. ראינו את האיש, שהוא אדון קשה-לב וחזק ומלא תאות זמה, והוא העבד לשפחה ההיא. ראינו את ההורג, העושה אכזריות בתאות-נפש, ואת ההרוג הנאנח תחת ידו. ראינו את המשתה אשר ידשנו ויבשמו אותו בדם, ואת הרצל אשר לחזקת-היד של העריץ, המבלבל את מוחו, ואת העם האוהב את השבט אשר יונף על בשרו ועל סכלותו. ראינו אמונות ודתות הדומות לאמונותינו ודתינו, וגם הן מטפסות ועולות השמימה. ראינו את בני-האדם המרבים דברים ומשתכרים בגאון רוחם, והם תועים ומשוגעים גם בדורנו ככל אשר הם תועים ומשוגעים בכל דור ודור.

ובכן אפוא אלה הם הדברים אשר יראה הרואה בבואו לצרצות רחוקות. באניות יוצאים בני-האדם לחתור ולבוא אל חלקי-עולם אחרים ובבואם אל המקומות ההם ומצאו גם שם את התוחלת הנכזבה אשר שלחה אותם מדי עלותם על האניה. ואולם תקוה אחת עוד נותרה לנו — נסיעה אחת עוד יש לפנינו, אשר אולי לא תכזיב את תוחלתנו: היא הנסיעה האחרונה. והמשורר קורא: „הוי מות, רבי חובל זקן, הנה הגיע המועד! נרים את העוגן! הנה הארץ הזאת היתה לנו למשא. הוי מות, בוא ונפרוש את המפרשים! יהיו-נא השמים והים שחורים כלילה — ואולם לבתינו! אשר אתה יודע, מאירים באור שבעת הימים. השקנו מן הרצל אשר לך, למען נתחזק! בתוך מוחנו בוערת האש, ולכן כל קרבינו מאיצים בנו לרדת אל תוך התהום ולטבול בו. יהי-נא התהום הזה שאול או שמים, לנו

אחת היא, ולו רק נמצא על-פני קרקע הארץ הנעלמה ההיא איזה דבר חדש!"

זה הוא החזיון האחרון מחזיונות „פרחי הרע“: הנסיעה האחרונה לארץ נעלמה והמות, זה שר-החובל הזקן, עומד על יד המשוט. אולי יצדק המשורר, ואולי באמת אין לנו כל בלתי-אם דמיון ותרמית-עינים, והמות היא התקוה האחת. ואולם בקרב לבנו אנחנו כלנו נמצא דבר-מה, אשר לא יתן אותנו להאמין בכל זה. ואולי תרמינה אותנו כל תקותינו – טוב כי תרמינה, ולו רק חיה נחיה. מי יזכור ביום המעשה את רב החובל הזקן? מי יעלה על לבו את מועד השלך העגן ופרש המפרשים? הנה השמש בוערת ממעל לראשינו ומאירה, הנה ידינו מלאות עבודה ומעשה, הנה בלבנו האמונה כי טובות אנחנו עושים בכל יום תמיד – אל-נא נסיר את עינינו מעל פני השמש, אל-נא נסיר, אל-נא נסיר!...

1901.

ECCE HOMO

(אותו האישי)

בליפסיה, בבית הוצאת הספרים של האָי, יצא בשנה הזאת ספר קטן חדש, הוא ספרו האחרון של פרידריך ניטשה, בשם „אַקְצִי הוֹמוֹ“, אשר נשאר אחריו בכתבי־יד ואשר מעריציו חפו ליציאתו זה יותר מעשרים שנה. הספר הוא זר ומשנה ונפלא, אשר אין דוגמתו בספרות כל העולם. יורשי ניטשה, אלו הממונים על הוצאת ספריו, לא ערבו את לבם לגשת אל הדפסת הספר הזה עד עתה, קודם שנתבסס היטב כבודו של ניטשה בעולם ועדֶתו היתה לעדה גדולה, כי יראו פן יפנו מאחריו למראה הספר הזר והמשנה הזה גם אוהביו ומעריציו היותר גדולים, וגם עתה, אחרי שכבר היה ניטשה לאליל היום והיתד אשר תקע בקרב הדור החדש לא תמוש עוד, גם עתה לא מצאו עוד את לבם לעשות את הספר לספר־עם, אשר יד כל אדם תוכל למשמש בו, וילכו וידיפסו ממנו רק 1250 אַכסמפּלָרים וישימו עליו מחיר גדול מאד*. הספר הוא מין ספר־ודוי, מין אוטוביוגרפיה, מין השקפה לאחור על חייו ועל ספריו. אולי הוא הַנְדוּי היותר משנה שהביעו שפתי אדם עד כה.

האם גאוניות היא שגֶעוֹן? — מאז ומעולם ידענו, כי הנשגב עם הנאלֶת, החכמה היותר עליונה עם השטות היותר מרגיזה, הגאוניות עם השגֶעוֹן יש להם איזה מגע ומשא זה עם זה, ויש שנכנס האדם ישר מן האחד אל השני; ואולם שיהיו דרים בכפיפה אחת, תחת צל קורתו של קונטרס אחד, במרחק איזו פסיעות זה מזה, עד למדה זו לא פללנו כל זאת. ויש שנתערבבו התחומים כל־כך, עד

* Ecce homo מאת פרידריך ניטשה, 154 דפים. ליפסיה, אינוועל-

טערלאַג (יצאו ממנו 1250 אַכסמפּלָרים מנומרים ונמכרו מיד. מחירו 20 מאַרק).

שאינן אנו יכולים להבדיל עוד ביניהם. הנה אנחנו קוראים איזה פסוק. האם דוברת אלינו פה החכמה היותר עליונה? האם השגוען מטיף באזנינו? האם שומעים אנו את האמת היותר נשגבה? האם שטותו של אותו אדם, שאינן עוד לפניו שום מעצור ושום עפוב ואינה רתומה עוד לשום מניעה, מתפרצת ושוטפת וסוערת פה על פנינו? ואמנם גם זאת עלינו לזכור: בחדש נובמבר 1888 כתב ניטשה את ׳דויו׳ זה, ובראשית ינואר 1889 הן כבר חלה את מחלת שגעונו. ובאמת, כאשר נקח את הספר הזה לתוך ידנו, יש רגע שנאמין, כי הגבה היותר עליון, שאלינו יכול רוח האדם להגיע, אליו הנה הגיע פה אדם בפעם הראשונה, ואולם מיד ברגע השני והנה ערפל עב וכבד מקיף אותנו ואנחנו נמש אותו בעצם אצבעותינו. ומדי אשר נקרא, עלינו לדעת בכל רגע ורגע היכן אנחנו: פה הנה דובר אלינו רוח האדם העליון, ופה הנה דובר האיש מן השגוען. ואימה ונוראה המלחמה אשר בין שניהם, ורוחנו תתפעם בנו למראה ונשמת רוחנו תחדל רגע אחד מדי הביטנו בהאבקם יחדו. בלי-משים נזכור את החזון הנורא אשר חזה לנו ניטשה בספר „כה אמר סרתוסטרא“, בעלות סרתוסטרא אל ראש ההר הגבוה: „ישב עלי זה אשר חציו גמד... והוא מזיל עופרת על אזני ונטפי מחשבות עופרת אל תוך לבי“, וסרתוסטרא חוגר את כל כחו להשמט מתחת סבל העופרת הנוראה הרובצת על ראשו והוא צועק: „הבה נא, גמד, אני או אתה! ואני הנני החזק משנינו!“ והם נאבקים... ופה בספר הזה אנחנו רואים את המלחמה הנוראה הזאת ואיך הם נאבקים. ופה אנחנו רואים מי הוא הגמד. רגע אחד הולך הגמד הלך וגדול, ורגע אחד יגבר סרתוסטרא, רגע אחד יהיה הגמד לענק וצלו כבר פורש את מלא רחב כנפיו על מקור מחשבות כבירות וגדולות להעיבן ולהקדירן, ורגע אחר עוד ישוב וינצח האדם העליון, ידו בערף אויבו ושפתיו נוטפות דברים נשגבים, אשר כמוהם לא נשמע עוד מפני שפתי אדם, ואנחנו שומעים את תרועת גיל המנצח: „ואני הנני החזק משנינו!“... ואנחנו עוצרים בעד נשמת אפנו ומטים את אזנו ומקשיבים. האם נשמע פה את הסוד האחרון של כחות רוח האדם? האם נגיע עד הגבול האחרון של יכלת הרוח? מה זה אדם? מה זה עולם? למה זה אדם? למה זה עולם? למה כף אותו הכח הפועל בלי-הרף

בחללו של העולם? לאיזו תכלית מתגלגלים כל אותם גלגלי איך-סוף של הויה והפסד אשר לגרמי השמים? לאיזו תכלית מתעוררים חיים וידיעה בתוך סדר העולם? מה רעיון כל הבריאה? — ופתאום ישפל רוחנו בנו מאד מאד והיינו קטנים בעינינו, עד בלתי יכלת עוד לחפוץ ולשאול דבר; על כל פסוק ופסוק כתוב ממעל: עזבו את כל-תקוה, כל הבאים הנה...

מיד בקראנו את השורות הראשונות של הספר, נחרד לאחור: — „בראותי מראש, כי עוד מעט ואהיה מוכרח לגשת אל האנושיות עם התביעה היותר גדולה, שהגשה אליה מעולם, רואה אני את עצמי אנוס, להגיד מי אני“. ואחרי זה באים הפרקים עם השמות הזרים והמשונים. על הפרק האחד כתוב ממעל: „מדוע הנני חכם כל-כך“. על הפרק השני: „מדוע הנני נבון כל-כך“. ועל השלישי: „מדוע אני כותב ספרים טובים כל-כך“. — לא רבים יהיו, אשר יוכלו לקרוא את שמות הפרקים המשונים האלה בלי מנוד ראש. ואולם מדי נוסף לקרא כן נבין, מדוע פקפק כל-כך ניטשה בעצמו ימים וחדשים בהוצאתו (כפי הנראה מתוך מכתביו, שכתב בימים ההם) ומדוע פקפקו כל-כך גם יורשיו מלהוציאנו במשך עשרים שנה חדשות. דינמיט יותר מדי טמון בקונטרס זה — ורק להלל אנחנו יכולים את המוציאים, על-דבר אמץ לבם הגדול, אשר עמד במ רוחם לפרסמו בלי שום השמטות וקצורים. עצמיותו, גורל חייו ואפן יצירתו של ניטשה בתור חטיבה שלמה נחשבו בעיניהם, לא־שֶׁנו, יותר מכל הפקפוקים. ובאמת אין עלינו לשכוח רגע אחד, כי דבר לנו עם איש כניטשה וכי ההיסטוריה הקולטורית יש לה זכות על הספר השלם עם כל צלליו ודמדומיו. אמת: העב השחורה של השגעון כבר רובצת על הגליונות האלה; אין אדם יכול לצייר לו, עד לאיזו מדרגה הגיעה בספר הזה תהלת-עצמו של ניטשה. חושב הוא את עצמו לא רק לעציון מכל אדם, אלא גם למין אלהים. אין בעולם שום גבה, אשר עליו עומד בן-אדם, וניטשה לא יחשבהו שפל הרבה מתחתיו. ואולם לא הגיון בריא, ואפילו לא הגיון בדרך כלל עלינו לבקש בספר הזה. ההגיון שלו הוא — הסגנון, זה הסגנון הסוער וזועף ומפרק הרים ועוקר עולמות. הנבקש הגיון אצל רוח סוער? הנבקש הגיון אצל אש שוטפת? סצרת זעפם ועזוז שטפם הם המה מבחר מופתיהם ואותותיהם.

הַרְתַּמוּס שֶׁל הַהֲתַפְעֻלוֹת הַנִּלְחָבָה הַבוֹעֶרֶת כֹּל פֶּסוּק וּפְסוּק שֶׁבִּסְפָר הַזֶּה – זֶה הוּא הַכֹּל.

„מדוע חכמתי כל-כך. מדוע נבונותי כל-כך. מדוע אני כותב ספרים טובים כל-כך“. רבים ינידו ראש לַמְקַרָּא הַזֹּרוֹת הָאֵלֶּה – וְאוֹלָם בִּאֲמַת לֹא טוֹב נַעֲשֶׂה, לְכַתּוֹב אֵת כֹּל זֹאת עַל חֶשְׁבוֹן תְּהִלַּת עֲצֻמוֹ וְגֵאוּתוֹ הִיתְרָה שֶׁל נִיטְשָׁה. בִּאֲמַת אֵין כֹּל זֹאת אֵלָּא מִן פְּרִוְדִיה, מִן לְצִנּוֹת וְגַם מִמְכַתְּבוֹ שֶׁל נִיטְשָׁה לְגִיאֹרֵג בְּרַנְדְס עַל־דִּבְר „אַקְצִי הוֹמוּ“, שֶׁנִּמְצָא בִּסְפָרוֹ שֶׁל בְּרַנְדְס „מַעֲנִשֶׁעַן אֵינְד וּוְעֶרְקֶע“, נִרְאֶה בְּרוּר, כִּי לֹא תִמִּיד עֲלִינוּ לְקַרְוֹ אֵת הַדְּבָרִים (כְּהוֹיִתִּם) – וְהַלְצִנוֹת הֵיא אַחַת מִמְדוֹתָיו שֶׁל נִיטְשָׁה, שֶׁלֹּא עִמְדוֹ עוֹד עֲלֶיהָ מִבְּאֵרֵיו כְּהוֹגֵן. כֹּל מִי שִׁדַּע אֹתוֹ פְּנִים אֶל פְּנִים, כֹּל מִי שֶׁקָּרָא אֵת מִכְתָּבֵיו, כֹּל מִי שֶׁעִיֵּן הֵיטֵב בְּהַקְדַּמְתוֹ לְסְפָרֵיו, כֹּל מִי שֶׁפִּשְׁשָׁה הֵיטֵב בְּסִרְטוֹסְטְרָא שְׁלוֹ, זֶה יוֹדֵעַ עַד כִּמָּה הֵיָה אָדָם זֶה לְעַץ. מִפְּעַל טוֹב הֵיָה עוֹשֶׂה מִי שֶׁהֵיָה קָם וְכוֹתֵב לָנוּ דִּיסְרִטְצִיָּה: „נִיטְשָׁה בְּתוֹר לְעַץ“. הִיסוּדוֹת שֶׁל הַסְּפָר שֶׁלפְּנֵינוּ הֵם: גֵּאוּת שֶׁל אַחַד הַגֵּאוּנִים הַיּוֹתֵר גְּדוֹלִים, שֶׁגִּעוֹן וּקְלוֹת־רֹאשׁ שֶׁל לְצִנּוֹת.

אַחֲרֵי אֲשֶׁר בִּסְפָרֵיו הַקּוֹדְמִים מְגַר לֶאֱרֹץ אֵת הָאֵמוּנָה, אֵת הַמוֹסְרִיוֹת, אֵת הַפִּילִיֹּסוֹפִיָּה, אֵת תּוֹרַת הַנוֹצְרִיּוֹת בְּנוֹגַע לְאַהֲבַת הָאָדָם לְרַעֲיוֹ, אֵת הָאִיִּדִיאָל שֶׁל הַעֲבוּדָה בְּשִׁבִיל הָאֲנוּשִׁיוֹת, שֶׁהֵיא לֹו רֶק הַמוֹן אוֹ אֲסִפְסוֹף, וְהַשְּׂאִיר לָנוּ רֶק אֵת הָאֲמֻנוֹת, הַנָּה הוּא בֹא עִתָּה וּמִרְאֶה לָנוּ, כִּי גַם בְּנוֹגַע לָוּ נִתְבַּרְרוּ וְנִצְרָפוּ בֵּין כֶּךָ וְכֶךָ מַחֲשֻׁבוֹתָיו וְכִי אֵין הוּא הוֹשֵׁב עוֹד לְאֲמֻנוֹת אֵלָּא אֵת הִיכְלַת לְתֹאֵר אֵת עֲצֻמוֹ גּוֹפוֹ, הֵלֹא הֵיא הָאֲמֻנוֹת שֶׁל הַבוֹדֵד – אֲשֶׁר דּוֹגְמָאוֹת מִמֶּנָּה הוּא נוֹתֵן לָנוּ בִּסְפָרוֹ „אַקְצִי הוֹמוּ“. אֵין הוּא – כֶּךָ הוּא מִבְּאֵר לָנוּ – „מִפְּלַצַּת שֶׁל מוֹסֵר“, וְאֵין הוּא בֹא לְהִיּוֹת לְנִבְיָא לְאַלִּילִים חֲדָשִׁים. אֵת הָאִיִּדִיאָלִים שֶׁל הָאָדָם אֵין הוּא סוֹתֵר, אֵלָּא שְׁהוּא „נוֹעֵל רֶק אֵת נַעֲלֵי־יָדָיו בְּשַׁעַת שֶׁהוּא בֹא לְשִׁמֵּשׁ בֵּהֶם“. הַתְּחַפְּצוֹ לְדַעַת, אֵיךְ הֵיָה לָמָּה שֶׁהֵיָה? הֵלֹא הַדְּבָר פְּשוֹט: עַל־יָדֵי אֲבוֹתָיו נַעֲשֶׂה לָמָּה שֶׁנַּעֲשֶׂה, וְהוּא מוֹצֵא, כִּי בַעֲצֵם אֵין הוּא אֵלָּא „אָדָם שֶׁעֵלָּה יָפָה“. כִּמְדָמָה לִי. שְׁבִדִּיק יוֹתֵר גְּדוֹל לֹא סָמֵן עוֹד אִישׁ גֵּאוּן אֵת טִבְעוֹ וְאֵת תְּכוֹנָתוֹ, מֵאֲשֶׁר עֲשֶׂה זֹאת נִיטְשָׁה פֶּה בְּבֹאוֹרוֹ, שֶׁהוּא אָדָם שֶׁעֵלָּה יָפָה. „אָדָם שֶׁעֵלָּה יָפָה נוֹחַ לְחוֹשִׁינוּ. אָדָם כּוֹה רְצוּי לֹו רֶק מָה שֶׁהֵיָה לֹו לְמוֹעֵילָּ.

לבו יגיד לו תחבולות רפואה כנגד מומים, במקרים רעים הוא משתמש לתועלת לנפשו; מה שאין לו לססמות זה מחזקו. מכל אשר הוא שומע, הוא בורר בארח אינסטינקטיבי את הסך שלו: כח בורר הוא, והרבה הרבה הוא מניח להתפור מבין אצבעותיו ולנפול לארץ. תמיד הוא נמצא בחברתו שלו, בין שיש לו מגע ומשא עם ספרים ובין עם בני-אדם ובין עם מדינות: כבוד הוא מחלק מדי בחרו ומדי נתנו לאחרים ומדי בטחו בהם. אין הוא מאמין לא באסון ולא באשם, גובר הוא על עצמו ועל אחרים, יודע הוא לשכוח — חזק הוא למדי, עד שהכל יתפך לטוב לו. ואחר־כך הוא בא אל הענין החביב שלו, שכבר הרבה כל־כך לדבר עליו גם בספריו הראשונים: אל החמלה. החמלה נחשבת לצדקה רק אצל דיקדנטים. ידיים חומלות נועצות לפעמים את אצבעותיהן ועושות הרס בגורל גדול, בבדידה מתוך פצעים, בזכות שיש לו לאדם על אשמה כבדה... אל־נא תקלו בכבוד אדם גם; הגסות היא הצורה היותר הומנית, ואולי היא אחת מן הצדקות הראשונות שלנו. „היות שונא — דבר זה שואל מעמנו קודם־כל טבע חזק. הטבע החזק שואל כחות מתנגדים, ולכן הוא מבקש לו כחות מתנגדים. הפתוס של התנפלות שיך בהכרח לכל גבורה, כמו שרגש הנקמה שיך לכל חולשה. כל מין של גדולות נותנת את אותותיה בזה, שהיא מבקשת לה מתנגד גדול עם פרובלימה גדולה.“ „גצל נפשי מפני האדם ומפני האספסוף היה לי תמיד סכנתי היותר גדולה.“ ואולם את זאת אנחנו יודעים כבר מתוך סרתוסטרא שלו.

מדוע הוא חכם כל־כך, מבאר לנו אותו קאנטום של עצמו, שאינו שב מפני כל, בזה, שמעולם לא נתן את לבו לחקור ולחשוב על־דבר שאלות שאינן כלל שאלות, כמו: אלהים, השארת הנפש, נשמה, פדיון נפש ומה שמעבר לקבר — דברים אלו לא העסיקו כמעט את מוחו מעולם. „אלהים היא תשובה גסה מאד, מין חסר־אסטיסייות כנגדנו החוקרים.“ חשובה יותר משאלת־אלהים נחשבה לו השאלה של „שמירת־עצמו“, אשר העיקר שלה מתגלה בבחירת המזון (פה נותן לנו ניטשה תורה שלמה בדבר המאכלים היפים והטובים, מין רצפט בשביל בתי־המבשלות), בבחירת המקום לישיבה, בבחירת האקלימה ובחזוק הכחות. אשר האדם לא יראה דברים הרבה, לא

ישמע דברים הרבה, לא יתן לדברים הרבה לגשת עד לעצמו ועד לברו - זוהי החכמה הראשונה. מתעב הוא את חיי העיר הקטנה בגרמניה עם „העולם השטוח והתפל שלה“, וגם את חיי העיר הגדולה הוא מתעב, „זאת החטאת הבנויה, אשר לא יצמח שם דבר ואשר הכל שם נסחב מן החוץ“. בקצור: איך „נעשה האדם למה שהוא“ (זהו הטיטל השני של „אקצי הומו“, כפי שהוא רשום על שער הספר תחת הטיטל הראשי) מבאר ניטשה בזה, שהוא קורא לו „שמירת עצמו“, וכך הוא קורא לזה גם תרבות-עצמו או אהבת-עצמו. ואולם בעוד הוא דובר אלינו דברים כאלה, הברורים לפי-ערך, ופתאום והנה עולים עליו הצללים הכבדים של אותו השד הרודף אחריו, השגעון, והוא מדבר פתאום על-דבר האחריות הגדולה, שהוא נוטל על עצמו לנכח כל אלפי הדורות של העתיד, והוא מתגאה ומתהלל עד לבלי-קץ באישיותו הגדולה והנפלאה וגומר: „בעת מוקדמה עד לאין שחר, בעוד לא מלאו לי שבע שנים, כבר ידעתי, כי דבר אדם לא ישיג את אזני עד לנצח“...

תחת הצללים של הענן הזה, המבשרים את השואה הקרובה, עומד כמעט פלו הפרק אשר כתוב עליו: „מדוע אנכי כותב ספרים טובים כל-כך“. ברוח עושים גדולה וחזקה הוא מספר לנו, כי סרתוסטרא הוא „המתנה היותר גדולה, שנתנה לבני-אדם מאז ומעולם“. בסרתוסטרא „התנשאתי עד לגבה של אלפי מילים למעלה מכל זאת שנקרא פואיזיה עד היום הזה“, והוא מאמין: כי בעוד עת מועטה והוקמו קתדרות מיוחדות בכל ערי האוניברסיטה הגדולות, ללמד משם לכל העולם את סרתוסטרא ולעשות לו פרושים ונאורים. וכן הוא סוער ושוטף בשגעון נורא נשם והלאה ושופך קיתונות שלמים של לעג על הקוראים ועל המבקרים ועל הגרמנים - הגרמנים היו לו תמיד השעירים לעזאזל - עד שהוא מגיע לידי כרקטריסטיקה נפלאה ומצינה, לסמן בה את הסגנון שלו, לאמר: „האמנות של הרתמוס הגדול, הסגנון הגדול של בנין הפסוקים, בכדי לבטא על-ידי-זה את המעלות ואת המורדות החזקים של ההתפעלות למעלה מכל אדם - את זה גליתי אנכי ראשונה“. ובין כך וכך והוא מפליט ומשמיע משפטים שונים וזרים על-דבר ספרים וסופרים, ויש בהם שהם נעלים מאד ויש שהם תפלים מאין כמוהם: בצדק הוא מהלל את הינה על-דבר

שהוא יודע להשתמש בלשון, ואת שקספיר על-דבר יוליוס קיסר שרואו (כונתו לברוטוס, עין „אנושי, יותר אנושי“), ואולם לעמת זה הוא אומר, כי „מנפֿרד“ של בֿירון עולה הרבה על „פויסט“ של גֿיטה, ובדברו על איבסן הוא אומר פשוט, כי הוא „טפוס של בתולה זקנה“.

אבל מי קורא בא לבקש משפטים נכוחים ונאמנים דוקא ב„דוקומנט האנושי“ הזה? יש רגעים שנאמין, כי לא נברא כל הספר אלא בכדי שיוכל מחברו לגמור על נפשו מין הַלֵל גדול, שכמותו לא נשמע עוד, ונאנחנו רואים את האיש בהיותו סוער ושוטף ונחפז לעינינו לשים בראשו כתר מלכות, אשר יתנהו עליון על כל, ואזנינו שומעות בַמרוֹ ברוח עוצים ובשכרוֹן של הוֹלֵלוֹת שיר-מזמור לִסְפָריו, אשר כלמה תכסה את פנינו לשמעו. ובכל־זאת אולי זה הוא היסוד היותר חשוב שבספר הזה, כי סוף־סוף הוא נותן בְּאָרִים דקים לנפש הנפלאה הזאת ופורש אִרִים גדולים על תכונתה ופותח חלונות רחבים, אשר מהם אנחנו יכולים להביט על הנעשה בה. כמו בבואה גדולה ועצומה מאד נתגלית פתאום לעינינו תמונת החוקר והאמן ניטשה, אלא שהתמונה נעקשה ונתעקלה עד לאין מדה, והיתה כמו עב־ענן גדולה, אִימה, התלויה על־פני השמים וזורעת פחדים. לא נתפלא כלל, אם נבוא עד לידי פסוקים כאלה: „מזלי הוא שחפץ, כי אנכי אהיה האדם הטהור הראשון וכי אדע בנפשי שאני ההפך מן הכזב אשר שרר בעולם זה אלפי שנים... אני הוא, שגליתי ראשונה את האמת... יודע אני מטרות, שגם ההבנה בשבילן חסרה עד כה... רק ממני מתחילות מחדש התקוות“...

ספר כזה אין „מבקרין“. בכלל אין ניטשה נחשב בין האנשים, שבאים „לסתור“ אותם. אוהב הוא את האמת רק בגלל כחה השולל, וכל הפילוסופיה שלו אינה באה אלא בכדי לסתור את עצמו הלך וסתור, הלך וסתור; חיי קֵלִם אינם אלא מלחמה כנגד עצמו, כנגד מהותו, כנגד נטיותיו ומחשבותיו. בן זה של כהן אָנְגֵלִי נעשה לאויב היותר גדול של הנוצרות, מעריך זה, שהעריך את שוֹפֵנהִיאָר ואת גנר מאין כמוהו, נעשה למתנגד היותר גדול של שני הגאונים האלה, רִיִּמְנִיִּקֵן גדול זה נעשה לאנטי־רומנטיקן בעקשנות שאין דוגמתה, אומר „לא“ זה, שאינו יודע אלא לכלות ולהרוס ולשולל, נשתלשל

ונעשה לאומר „הן“ היותר גדול של האנושיות. וגם את מחשבותיו היותר אחרונות היה ודאי ובודאי סותר, אילו רק נשארה בְּיַנְתוֹ נאמנת עמו זמן מועט עוד...

ובאמת: מי איש, שבשבילו כתב ניטשה את ספריו, עומד על אדמת הדת והחקים? מי זה מקרבנו דואג עוד לאותן ה„שאלות“, שניטשה לועג להן בספרו „אותו האיש“, כמו השארת הנפש, אלהים, מעבר לקבר וכדומה? בכלל אין לנו לבקש אצל ניטשה רעיונות יסודיים; אפשר רק בספריו האחרונים נמצא כמותם (רעיון דיוניסיס שלו לקוח מאת יעקב בורקהרט, רעיון יתרון האצילות מן ההמוניות אנו מוצאים אצל רנן, את האדם העליון שלו מצא בראשונה אַמְפְּדוֹקְלֵס ובספרות הגרמנית ידועה המלה הזאת עוד לפני „פויסט“ של גיטה, את המלחמה וההויה של כל הנמצאים באר לנו הֶרְקֵלֵיטוֹס, את הטענות כנגד המוסריות טענו עוד הסופיסטים, וכן עוד ועוד). אמת, אדם כגיטה לא היה בא מעולם למלא את מקום השאלות בדבר אלהים והשארת הנפש בשאלות על-דבר המזונות והעופול והאקלימה וחזק הכחות הגופניים, כמו שעשה ניטשה ב„אקצי הומו“ שלו, כי היה גיטה בריא יותר מדי. ואולם מי שהוא חולה-מעים, עליו לא יזעף לבנו אם נראה אותו מתעסק לעתים בדברים שלא יעלו לעולם על מוחם של אנשים בריאים, ורק טוב היה עושה אלמלא היה נותן בשביל אנשים בריאים פרובלימות של בתי-המבשלות בתור השקפת-עולם חדשה. את מקורן של רבי תורותיו של ניטשה היינו יכולים למצוא במעמדי רוחו הפרטיים, במאורעותיו הפרטיים, בצרותיו ובנטיותיו הפרטיות. כבר רמזנו למעלה, באיזה אופן נולד אַנְטִיכְרִיסְטוֹס שלו או גם אַנְטִי־גְנֵרִיסְמוֹס ואנטי-שׁוֹפְנְהוֹיֶאֶרִיסְמוֹס ואנטי-רומנטיות שלו, ואפילו אנטי-לא שלו. ואולם גם רעיונותיו היסודיים, כמו אלה המתגלים לנו בספרו „רצון אל הכח“ בתור השקפת-עולם יסודית, יוצאים מתוך תכונה יסודית שבניטשה, אשר כל הספר „אקצי הומו“ מראשיתו ועד אחריתו יהיה לה לסימן בולט ומובהק אחד, ואשר אחד ממביניו היותר ראשונים, גיאורג בְּרַנְדְס, ציין אותה היטב בזה, באמרו על ניטשה, כי הוא אדם „צמא לכבוד עד לידי מחלה“. נראה לי, כי ה„רצון אל הכח“, שאין שום ספק כי נמצא בו שכל עמק וחד מאד, יכול היה לקבל את צורתו המשנה רק לרגלי מה שמחברו הוא איש „צמא“ כזה, כמו שאותו החזיון, לתת

את שאֲלֶת־הַמוֹן תַּחַת שְׁאֲלֶת־הָאֱלֹהִים, יִכּוֹל הִיא לְצַאֵת רַק מִתַּחַת יָדוֹ
שֶׁל אִישׁ חוֹלֵה־מַעִים.

והטרגדיה העמקה של החיים האלה היא זו, שאותו הצמא
לֹא נִשְׁתַּקֵּף אֲפִילוֹ בַּמַּעַט מִן הַמַּעַט, וְאִם לֹא כַּמְלֹא טֶפֶה אַחַת, כִּלְ-
זִמְן שֶׁהָאִישׁ הִיא בְּרִיא עוֹד בְּרוּחוֹ. הַצְּמָא לְכַבּוֹד הוּא שְׂמֵלָא אֵת כָּל
נִשְׁמָתוֹ. וְרוּחוֹ לֹא נִפְלָ עֲלָיו וְלָבוֹ לֹא נִתְמַלָּא סַפְקוֹת אֲפִילוֹ רִגַע אֶחָד
לְמַרְאֵה הָעוֹלָם הַעֲצֵל, שֶׁעַמֵּד מִרְחוֹק וְלֹא נִפְלָ עַל בְּרַפְיוֹ וְלֹא הַשְׁתַּחֲוִה
לֹ, אֵלָא הַקֶּרֶת עֲרָכוֹ עַל־יָדֵי עֲצָמוֹ הִלְכָה מְרַגַע לְרַגַע הַלֶּךְ וּגְדִלָה,
הַלֶּךְ וְחֻזְקָה, עַד שֶׁבִּאֲחֻרֹנָה רָאָה אֵת עֲצָמוֹ כְּרֹאֵת אֱלֹהִים וּבֵא לְיָדֵי
כֶךְ — לְכַתּוֹב לָנוֹ אֵת הַסֵּפֶר הַזֶּה. כִּי רַק בִּזְהָרָה רָאָה אֵת נַחְמָתוֹ וְאֵת
תְּשׁוּעָתוֹ. דְּבָרִים אַחֲדִים, שֶׁכָּתַב אֶל בְּרַנְדֵּט, אַחֲרֵי כִּתְבוֹ אֵת „אֹתוֹ
הָאִישׁ“, מְרַאִים לָנוֹ בְּרוּר, כִּי כִכָּה הִיא מִצְבַּב נַפְשׁוֹ. רַק בְּאִפְן כֹּזֵה
נִבְאָר לָנוֹ אֵת הַתְּמַרְמוּרוֹ עַל חֲסֶר־הַכְּבוֹד לְעֲצָמוֹ וְאֵת הַתְּנַפְלוּתוֹ עַל
גֶּרְמָנִיָּה וְאֵת קִצְפוֹ אֲשֶׁר הוּא מֵזֶה עַל כָּל גְּדוֹל וְטוֹב.

וְאוֹלָם גַּם טַעֲנוֹתָיו וְגַם זַעְקוֹתָיו בַּסֵּפֶר הַזֶּה עוֹלּוֹת תַּת־ק אֲפִי
מִיֵּד עַל כָּל מָה שֶׁנִּקְרָא „סִפְרוֹת“ בְּמוֹבְנוֹ שֶׁל בַּעַל־בַּיִת עַד הַיּוֹם הַזֶּה,
עַד כִּי לֹא נִשְׁמַע כִּלְלֹ אֵת תְּנוּאוֹתָיו וְעַקְמוּמִיּוֹתָיו וְסִתְרוֹתָיו וְהַפּוֹכּוּתָיו,
וְרַק בְּנִשְׁמִיָּה עֲצוּרָה נִשְׁמַע אֵת הֶרְתָּמוֹס שֶׁל הַסַּגְנוֹן וְאֵת הֶרְתָּמוֹס שֶׁל
הַמַּחֲשָׁבוֹת הַלְּוִהֲטוֹת הַמִּתְפַּרְצוֹת, הִלָּא הוּא הֶרְתָּמוֹס הָעוֹלָה עַל כָּל מָה
שֶׁנִּתְנָה לָנוֹ סִפְרוֹת, אִיזוֹ שֶׁתִּהְיֶה, עַד כֵּה. הֶרְתָּמוֹס הַזֶּה מְרַאֵה לָנוֹ
אֵת נִיטְשָׁה עֲצָמוֹ בְּתוֹר מִיֵּן נִיטְשָׁה־עַלְיוֹן. וְסוּף־סוּף יִסוּד הַסֵּפֶר טְרַגִּי
מְאִין כְּמוֹהוֹ. אֵת הוֹדוֹי הַזֶּה חֲשַׁב נִיטְשָׁה לְעֲשׂוֹת לְמִין הַתְּחִלָּה אֵל מָה
שֶׁיִּבּוֹא אַחֲרָיו — וְהוּא הִיא אַחֲרִיתוֹ. וַיֵּשׁ שֶׁנִּדְמָה כִּי הוּא בַּעֲצָמוֹ יָדַע
אֵת כָּל זֹאת הַיֵּטֵב וְכִי זֹאת אַחֲרִיתוֹ, כִּי עַל־כֵּן הָרִים אֵת רֹאשׁוֹ לְמַעְלָה
מִכָּל נְמוֹס וּמִכָּל זִמְן וּמִכָּל מְקוֹם, אֵל זִכַּח הַבְּרֵק הָרִים אֵת רֹאשׁוֹ,
וְאֵת כָּל גְּאוֹנוֹ וְאֵת כָּל מַכְאוּבוֹ שֶׁפֶךְ בְּתוֹר מְזִמּוֹר־שִׁיר שֶׁל מִשְׁגָּע
לְגַדְלוֹת. מִתּוֹךְ הַסַּעֲרָה וְהַזְּעָה, הַשׁוֹפְכוֹת אֵת זַעֲמָן עַל הַצִּיּוֹר הַנִּפְלָא
וְהַנּוֹרָא הַזֶּה, אֲנַחְנוֹ שׁוֹמְעִים מִיֵּן קוֹל, כְּמוֹ זַעֲקָת עֵנֶק הַנּוֹטָה לְמוֹת.
הִנֵּה עֵנֶק נוֹפֵל... וְאֲנַחְנוֹ כּוֹרְעִים לְאַרְץ בִּירָאָה וּבְכַבּוֹד וְלֹאֲטִים אֵת
פְּנֵינוֹ וְעוֹנִים וְאוֹמְרִים: „אֹתוֹ הָאִישׁ“!

1111

בחרף בשנת 1821 יצא לאור בלונדון על-ידי המו"ל מורי ספר קטן בן גליונות מצטים, אשר הטיל אל מחנה האנגלים סערה מאין עוד כמוה למיום היות ספרות. על פני שער הספר היה כתוב: "שיר חזיון על-פי כתבי-הקדש", והכהנים שומרי משמרת הדת והחנפים והנוכלים חרדו כלם מכף המחבואים אשר הם שם, ומרב הבהלה והפחד אבדו להם מצנפותיהם הקדושות אשר על ראשיהם וראשיהם אשר מתחת למצנפותיהם ההן. אז נכתבו ונדפסו על-דבר הספר ההוא אלפי דברי-ריבות ואלפי דברי-בקרת, אז דרשו דורשים והטיפו מטיפים אלפי דרשות ומשאות בבתי-העם ומעל הבמות, ורוח מרד וקשר וכפירה צרר את כל הארץ. ומן הארץ עבר הרוח הזה אל כל יתר מדינות אירופה, אל כל מקום ומקום אשר שם דבר ספרות מגיע, — וכל אשר נשמה בלבו ומחשבה במוחו קורא ומשתאה ומשתומם.

מני אז עברו יותר מיובל וחצי-יובל שנים, ואולם הספר הקטן הזה עוד עלהו לא נבל ועוד הוא רענן וירוק כלו כאז, וגם עתה, בקום מבקר חדש לדבר משפט על ספרות גוי וגוי ועל מעברותיה וגבולותיה, והיה מעשהו להאיר אור על הספר הזה. רק אין זאת אפוא כי הספר הזה הוא ספר-עולמים, אשר לנצח יעמוד.

ואני בשמעי את שם "קין" בפעם הראשונה בימי חיי הייתי עוד נער קטן מאד ויושב עם הנערים הקטנים. הליצה היה אחד מלילות-החרף הראשונים אחרי כלות חג הסכות. החרף הבא לקראתי היה נשקף אלי כמו סוד נסתר, אשר לא ידעתי שחרו. הנה החל הלמוד בלילות, ואני הבאתי את נרי החדרה לפי מכסת מסת ידי לשבוע, כחק לכלל נער. ובכל החדר דממה, ובתוך הדממה כמו מלא חדשות ועתידות אשר לא ידעתי מה הן. הספרים פתוחים, הנר בוער

על פני השלחן, המלמד יושב בראש ומקריא ומנגן מעט בקולו – ועל פני הקירות מרחפים צללים רבים. אז והנה הפסוק: „ותלד את קין – ותאמר קניתי איש את ה'...” ואני שומע ונפשי לא תדע מה. מה אפוא פתרון הדברים „קנה איש את ה'”? איך קנתה, במה קנתה, ואיככה?... ואולם לא נתן לי זמן הרבה לחקור בדבר הזה, כי הנה פסוק רודף פסוק ואני כבר שומע דברים אחרים וחדשים: הבל היה רעה צאן וקין היה עובד-אדמה. ואחרי-כן, והנה עוד חדשה: מקץ ימים יביא קין מנחה לה' מפרי האדמה והבל יביא מכלרות צאנו ומחלבהן. ואחרי כן – מה זה היה פתאום? הנה על פני השלחן רועש בלבתי-אשו ואזני שומעות: „וישע ה' אל-הבל ואל-מנחתו ואל-קין ואל-מנחתו לא שעה...”

מדוע? מדוע היה כדבר הזה? מדוע לא שעה אפוא ה' אל קין ואל מנחתו? מה עשה האדם הזה רעה, כי התאנף ה' בו? – וגם בכל הנוגע אל השני, אל הבל, החל מוחי הרך לחקור הרבה. איה איפה הצדקה אשר עשה זה כי אציו ואל מנחתו שעה ה'?... האם לא היה מעט משוא-פנים בדבר?

ולבי הרך ראה און ועול וגזל משפט בכל המעשה הזה, כי מצאתי את קין נרדף, נרדף לכתחלה, ואני עם הנרדף חשתי והרגשתי. נחומי נכמרו עליו מאד ולבי החל לנטות אחריו, ואהב אותו, את האמלל, הרבה יותר מאשר אהבתי את אחיו, את הצולח, ויהי לבי עם הנרדף והעשוק. ואחרי-כן והנה – לב רועד וחרדה ותמהון ומבוכה גדולה מאד, כי הנה: „ויאמר קין אל-הבל אחיו – ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל-הבל אחיו ויהרגו...” ואני לא אוכל להאמין כזאת, ואולם הנה לעיני פה היא המלה המתועבת והארורה והמפורשה הזאת: ויהרגו.

ובכל-זאת לא יכלתי להרשיע אותו. הנער הקטן יושב שקוע במזמותיו הרבות ועיניו הפקוחות מאד חודרות אל תוך הערפל אשר בפנת החדר.

ואני אז לא ידעתייה ורק בלבי הרגשתייה – ואולם כיום הזה אני יודע מעט או הרבה את אפן ההרגשה אשר חלפה את חדרי לבי אז.

מי יודע את אשר נשא וסבל האיש האמלל הזה! מי יודע את כל המכאובים ואת כל המדוים אשר היו בלבו ואשר הרגינו אותו, עד כי גם מרצח לא השיב ידו! מי יודע את הפתנים ואת הנחשים אשר הפליטו את חמתם ואת רעלם אל תוך נפשו, עד כי ידו לא רגזה וימינו לא דבקה אל בשרו, בשלחו אותה לשפוך דמי אָה! — את כל אשר לי הייתי נותן אז, לו היתה הפרשה ההיא פרשה גלויה ולא פרשה סתומה, כי אז הייתי יכול לדעת מה דבר קין אל הבל אחיו ומה ענה אותו זה. ברור היה בעיני כי העקר חסר פה מן הספר, ולולא החסרון הזה כי אז היו כל בני-האדם יודעים ורואים כמוני אשר קין הוא הטוב והבל הוא הרע.

ולבי הרך יתפוץ מלב מכאב בשמעני את כל הקללה הגדולה והנוראה אשר באה על האיש האמלל הזה: הנה ארור הוא מן האדמה; הנה עליו לעבוד אותה בוצת אפיו, והיא לא תתן לו כל פרי וכל צמח להיות לו לאכלה; הנה נע ונד יהיה בארץ, ובאשר ישכב בלילה האחד לא ישכב בלילה השני; הנה כל המוצא אותו והיתה לו הצדקה לשלוח בו יד; הנה את יושם על מצחו; היש עוד רעה גדולה מן הרעה להיות לאיש את על מצח, אשר יכיר אותו כל רואה?

כזאת וכזאת היתה תמונת קין, אשר ראיתי לי בחזון בהיותי נער קטן.

ולפעמים דמיתי, כי קרוב אני לו ממשפחתו — ואני חשתי וסבלתי עמו מאד מאד וצרותיו היו תמיד צרותי.

וימים ושנים רבים חלפו ואני גדלתי מעט מעט. אז באו ימים אחרים ועיני החלו לראות מראות אחרים: מסביב לי המלחמה הגדולה אשר פינו יקרא לה מלחמת-החיים, ואל כל אשר נשא את עינינו שם נראה רק רע כל היום. הנה מחלה ומכאובים ומות, והון לא יועיל ביום בואם וסגולות מלכים לא תעצורנה אותם; ובעוד האדם חי ובעוד מחלות ומדוים לא באו עליו, והנה בראש כל חוצות עמל ואון, שוד ושבר, גזל-משפט וחמס ופגעים ומצוקות אשר לא יספרו מלב, ובכל פנה ופנה והנה דמעות ודם. עד אנה תהיינה דמעות העשוקים האלה ועד מתי יהיו דמי האמללים ההם לנהרות ולימים? עד אנה בכיה בתבל? למה כל הרע הזה? מה מקור כל הרע הזה?

מה תכלית כל הרע הזה? מדוע רע סדר העולם ומדוע רעה כל ההנהגה? על מה יהיה אי-סדרים ועולם מלא הפקרות וממשלת אדם באדם להרע לו? והאדם בעצמו למה זה יצר-לבו יהיה רק רע תמיד?

ואז בזכרי את קין לא אמרתי עוד: צרותיו היו צרותי, ורק ידעתי פתאום כי צרותי אני גם צרותיו הוא. בימים ההם וברחובות עיר ובכל מקום אשר אבוא, שם אני רואה ומוצא בני-אדם אשר אביט אותם רגע ונפשי יודעת מאד כי הם מן הקינים. ופעמים רבות אמרתי אני אל לבי: הוי קין! האיך אתה יודע, כי את מלאכתך עשית רק עד החצי ועמדת ולא כלית אותה? הן את אחיך הרגת — אבל אנה הלך רוחך פתאום ולמה לא עמד לך בכך כלכות את המלאכה עד תמה ולהרוג גם את אביך וגם את אמך, ואחרי-כן גם את נפשך אתה, כי אז הן כלה כלה כל מין האדם מעל פני הארץ ולא היה עוד רגו ועמל וצרות ומכאובים ותלאות ופגעים — ותחתייהם היה היו שקט ומנוחה ודממה גדולה עד עולמי עולמים?!

ואני גדלתי ולמדתי וידעתי בימים ההם גם את נביאינו ואת חזוינו כלם, והנה: הצרה היא צרת-עולמים, אשר תחלה אין לה ואשר קץ אין לה. מסוף העולם ועד סופו ישמע קול אנחה אחת וגדולה, למן הדור הראשון ועד האחרון תראה דמעה אחת וגדולה. אין לך נביא ואין לך חוזה, אין לך פיטן ואין לך חוקר אשר לא הטיף על הצרה הזאת, ומשפחת האמללים האלה היא משפחה אחת וגדולה. — אז אשמע את קול משורר האלהים, והוא קורע את לבי בקראו: „אנוש כחציר ימיו, כציץ השדה כן יציץ; כי רוח עברה בו ואיננו“, או: „אדם להבל דמה, ימיו כצל עובר“; וכן אשמע בהתאוננו, כי „רשעים יעלזו, יביעו ידברו עתק, יתאמרו כל פעלי-און“, וגם „אלמנה וגר יהלגו ויתומים ירצחו“, וגם „רשע ידלק עני“. אז אקשיב ואשמע, כי ירמיהו זה, אשר אמרו עליו: על אבדן עמו וארצו הוא בוכה, והנה הוא על הצרה הגדולה בוכה אשר למין האדם בכלל, כי אל אלהים יריב ריבו ומשפטים ידבר אתו לאמר: „מדוע דרך רשעים צלחה, שאלו כל בוגדי בגד?“ ואיש כחבוקק הנה הוא בא ורואה את אלהיו המחריש בהביטו בוגדים ובבלע רשע צדיק

ממנו, ומלבו תתפרץ האנחה, כי עשוי „אדם כדגי הים, כרמש לא־משל בו“. ואיוב — כלב פסוקיו כן רבו תלונותיו על הרע אשר בעולם, והכל בשביל אשר „ארץ נתנה ביד רשע“, או בשביל אשר „אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע־רגז; כצניץ יצא וימל ויברח כצל ולא יעמוד“. ואחריו הקהלת — הלא זה האיש אשר בא לידי ההחלטה, כי החיים בכלל הם „מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות“, והוא שונא את החיים, כי רע עליו „המעשה שנעשה תחת השמש, כי הכל הבל ורעות רוח“, ובשובו וראה את העשוקים אשר נעשים תחת השמש „והנה דמעת העשוקים אין להם מנחם, ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם“, ועל־כן הוא בא ומשבח „את המתים שכבר מתו מן החיים אשר חיים עדנה; וטוב משניהם את אשר־עדן לא היה אשר לא־ראה את המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש“, כי ראה „אשר שלט האדם באדם לרע לו“, או כי „יש צדיק אבד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו“.

היש מפלט מכל הרע הזה? אם יש מנוס מכל המצוקות האלה? — ואני גדלתי הלך וגדול, והימים הנה באו ואני הגעתי גם עד הפסילים הגדולים, הנצבים לעד ולעולם בהיכל השירה הכללית ואשר רבים מהם יצמדו עד אחרון גרגר על העפר יקום, הלא הם: המלט, פויסט, מנפרד, אחשורוש, הומנקולוס, ברנד, פֶּר גינט ועוד ועוד — ועל כם „קין“ אשר כתב בירון. האמללים האלה משפחה אחת וגדולה הם, ואנחתם היא האנחה האחת והגדולה המלאה את חלצו של העולם כלו, ודמעתם היא הדמעה האחת והגדולה, אשר מאז החלה לשטוף ועד היום הזה היתה לים־אוקינוס גדול.

ועל כם — אמרתי — „קין“ אשר כתב לנו בירון. ובאמת אין בכל ספרות העולם ספר אשר יביע כספר הזה את דבר כל המרורות והמדוים ומצוקות־הלב למראה הרעה הגדולה אשר יקרא לה „רעת עולמים“.

ובצאתו לאור בשנת 1821 קם שאון ורעש וסערה גדולה, אשר לא היה עוד כמוהם, ולא רק הכהנים שומרי משמרת הדת והחנפים והצבועים חרדו מחוריהם בהרגישם כי בא האיש החותר תחתיהם, כי אם גם כל אלפי האמללים ממשפחת הקינים, אשר לבם לנצח שבור

ומיתריו קרוצים לעולם, כל אלה התרגשו והתעוררו, כי ראו פתאום את נפשם עין בעין ולה תאר וצורה.

„אחרי אשר כמעט שנה תמימה – כותב גיטה בקראו את „קין“ – לקחה אזני על-דבר הספר הזה את הפלאות היותר גדולות, הנה לקחתיו עתה בידי, והוא מלאני רוח תמהון והשתוממות.“ ואחרי-כן יאמר: „אם חפץ לורד בירון לכתוב לנו את קין, אז עליו היה לעשותו רק כאשר עשהו, או לבלתי עשות אותו כלל“.

תּוֹמַס מוֹר כותב אל בירון אחרי צאת הספר לאור, לאמר: „קין מלא נפלאות – נורא הוא – ולא ישכח עד נצח, אם לא אשגה מראש, הנה הספר הזה הוא שיחדור לרדת מאד אל מעמקי לב החיים (deep into the world's heart); ובעת אשר רבים תסמר שערת בשרם למשמע כל דברי החרוף והגדוף אשר בו, הנה כלם יכרעו על ברך לפני הדר גאוונו“.

נְטֵר סְקוֹט, אשר לכבודו הגיש בירון את „קין“ למנחה, אומר, כי מעולם לא התנשא עוד רוח שירתו של המשורר עד לאותו הגובה אשר התנשא אליו בפעם הזאת.

שְׁלֵי, אשר אמרו עליו, כי הוא השפיע על בירון בכתבו את קין, מכחיש את הדבר הזה, שאינו נכון ואמת, ולבסוף יקרא: „מה מאושר הייתי אילו יכלתי ליחס לי אף מקצת מן המקצת, ולו רק חלק כל אחד יד, ממעשה הספר הזה שלא ימות לנצח!“

יִפְרִי, שהוא המבקר הגדול ומו"ל את ספר-העתי הגדול „אָדִינְבֵרִי רִיבִיו“, רואה מראש, בצאת קין לאור, את כל הרעש הנורא אשר יחולל בארץ, והוא ממהר להעיד, כי יותר משבא הספר הזה לפרוץ פרץ ולעורר מרד וכפירה הוא בא לעורר את לב האדם לכל טוב ולהגיון ולמחשבה זכה.

ובאמת לא היה עוד ספר אשר עורר רעש ומהומה וסערה גדולה בכל אירופה ובכל מקום אשר אנשי-קולטורה יושבים, כמו הספר הזה: בכל גבולות הספרות אשר לגוי וגוי אין אני יודע ספר אשר כמוהו ירעיש את הלבבות עד היסוד בס, – ובדברי כדברים האלה לא שכחתי את „פויסט“. כי הנה „פויסט“ הוא מעשה איש חושב וחוקר ומתפלפל ומתפלסף, אשר הדברים יוצאים ממוחו; „פויסט“ הוא מלאכת אדם כגיטה, אשר לא היה עוד סופר אוביקטיבי כמוהו, תחת אשר „קין“ הוא

מעשה איש אשר הדברים נובעים ובוקעים ופורצים מתוך לבו; "קין" הוא מעשה איש כבירון, אשר לא היה עוד חוזה סוביקטיבי כמוהו. אם "טשילד הרויט" ידבר אלינו ואם "הנכרי", אם "השודד על הים" ואם "דון יואן", אם "מנפרד" ואם "קין" – תמיד ובכל נפש ונפש אנחנו שומעים ומכירים את קול בירון בעצמו, והקול יוצא מקרב לבו הוא. ואם האיש הסוביקטיבי הזה עם רוב הליריות אשר בו בא להיות חקרן החודר ובוקע לעמקי שאלת ההויה, אז לא יפלא אם אין בנו עצב אשר לא יעורר אותו בלבנו. – ואת ההבדל הרב והעצום אשר בין החוזה האוביקטיבי ובין הסוביקטיבי אנו רואים בכל אשר אנחנו פונים; כי שונה האיש הבא מן החוץ להרוס בית-כלא, והוא מרים ידו לנתוש ולנתוק ולהרוס ולגדע את בריחיה-ברזל, ושונה ממנו האיש היושב כלוא, והוא מבית ישלח ידו לנפץ את החלונות ולנסות להרוס את כלאו משם. הן ספרים למאות ומאמרים לאלפים נכתבו על "קין" מצת צאתו לאור ועד עתה, וביניהם רבים אשר נסו לערוך את ההבדל אשר בין גיטה ובין בירון (בנוגע ל"מנפרד" כותב גיטה בעצמו, כי תורה גדולה היתה יוצאת מן המשא אשר ישא איזה מבקר להורות ולדון על ההשפעה שהשפיע "פויסט" על מעשה "מנפרד" ועל ההבדל אשר ביניהם); ואולם אחת הלא ברורה היא לכל מבין: גיטה הוא הפילוסוף החוקר הקר, האיש "בבחינת שיש", והוא מחוץ בא לחקור את חידת העולם, ובבואו והנה כבר שלם ומושלם הוא בכל: רוחו שוקטת, ידו נכונה ועינו לא תחרד ולא תתע, פתרוני נכונים וקימים בלבו וספקות לא ידע עוד, והכל ברור אצלו מראש, וגם האמונה וגם נטיות-הלב כבר הוסרו ונצקרו בראשונה; ואולם בירון, הן אמת הוא כי גם הוא חוקר וחודר אל תוך הפנים, אבל לבו זועף כסמבטיון, עיניו בוערות וכל עורקיו לא ישכבו, ובחקרו את חידת העולם הנה אין אצלו דבר מן המוחלט, וגם האמונה הישנה לא שורשה עוד מקרבו, והוא בעוד היותו בבית כלאו מבית מחל להרוס ולנפץ את הקירות ואת החלונות ואת הבריחים. גיטה הוא החרש והאמן, ובירון הוא הר-השרפה אשר יקיא אש וברקים ורעמים וחצצים, וכל אשר הוא עושה – בלי ישוב-הדעת ובלי סדרים קודמים למעשה יעשנה. ורק משום שבירון זה הוא איש אשר רוח אלהים בו, לכן כל אשר הוא עושה – מלאכת-מחשבת היא במדה שאין למעלה ממנה, וכמעט נוכל להחליט, כי היה "קין" למלאכת-

מחשבת גם למרות רצונו של החוזה. בכל אופן „קין“ הוא ספר האמונות והדעות אשר לבירון, והאמונות האלה הן ספקות, והדעות האלה הן הרגשות. ואף גם זאת עלינו לזכור: אם קתולית היתה לבירון, אשר בעודו נער נטעה בלבו את האהבה לכתבי-הקדש, והוא בעודו נער כבר ידע את עשרים וארבעה הספרים מהחל ועד קצה. ולכן בבואו לכתוב לנו את „המילודיות העבריות“ (Hebrew Melodies) ואת „שמים וארץ“ (Heaven and Earth) ואת „קין“ והנה שפת כתבי-הקדש בכל סגולותיה ונטיותיה שגורה על לשונו. וגם רוחו נחלה הרבה מסגולות הנביאים ורוחם, ולכן כנעים זמירות ישראל הוא לובש נקמה ועז וגבורה לצרוץ ארץ בזעקותיו, כאיוב הוא מקונן על כל הרעה ומתעורר על כל החנופה אשר ידברו אליו רעים, וכישעיהו ינבא ליום טוב כבוא התשועה והגאולה. הן אין זאת, כי גדול ועצום הרוח בקרב איש אשר יכתוב לנו ספר כמו „קין“, ואולם עוד גדולות ועצומות מזה תהיינה המרורות והמצוקות בקרב לבו אשר יאלצוהו להוציא מפיו את הזעקה הגדולה והמרה הזאת! מרורות ומצוקות כאלה, נוראות וגדולות, היו בלב בירון. כי יותר משהציקו לבירון השאלות מה למטה ומה למעלה הציקו לו השאלות האחרות על-דבר רעת האדם, כאילו לא די לאדם להיות נרדף ועשוק על-פי חקת הבריאה, והוא מוכרח עוד להיות עשוק ורצוץ בידי אדם אשר כמוהו. השמים ממעל ממטירים עליו כל מיני אסון, אשר לא יוכל להשמר ולהמלט מפניהם, האדמה מתחת מצמחת לו כל מיני פורעניות, אשר לא יתנו לו להנפש רגע, נפשו בקרבו היא אינקויזיציה שלמה וערוכה בכל, אשר תרטש אותו לרגעים ומכה את כל תקותו וכל הזיונותיו לרסיסים קטנים וקוראת באזניו בלי הרף כי לנצח לא ימצא עוד רגע מנוחה — והנה עוד אדם שני כמוהו בא וגם ידו עוד תהיה בו לענותו ולהכאיב לו.

ביום עשרים וחמשה לחדש אפריל בשנת 1816 עזב בירון באניה את אנגליה לבלתי שוב עוד אליה עד עולם, כי היתה אנגליה לו פתאום לתועבה מרב השקרים והנבלות והעלילות, אשר שמו לו החנפים והצבועים אשר לקחו את שמירת המוסר בחכירה אל תחת ידם. אין עלייה ואין תועבה, אין פשע ואין חטאה, אין זמה ואין עון אשר לא הפאו עליו, עד כי לא נסוגו אחר מחפאות עליו גם את הרע מכל מעשי זמה אשר על פני האדמה. בהוציאם עליו דבה, כי לאחותו

שאר-בשרו יטמא. - מִיקוֹלֵי (אני מביא את הדברים פה על-פי ברנדט) אומר לרגלי הדבר הזה לאמר: „אינני יודע חזיון מעורר שחוק יותר מקהל עדת הבריטים בשעה שבולמוס המוסר אחזו אותו לתקופות ידועות. כי תעזוב אשה את בית אישה והלכה אחרי אהובה, כי יגרש איש את אשתו ושלחה מביתו, כי תהינה ריבות בין איש ובין אשתו, והיו כל הדברים האלה דברים מצויים, שאינם יוצאים מן המצוי, ואיש לא ישים אליהם לב. על-אודות תקלות כאלה אנחנו קוראים איזו ידיעות מצומצמות בכתבי-העתים ואנחנו מדברים על-אודותיהן יום אחד ואחרי-כן אנחנו שוכחים אותן כליל. ואולם אחת בשש או אחת בשבע שנים והנה „המדות הטובות“ שלנו לובשות פתאום כלי-מלחמה. אין אנו יכולים פתאום לסבול, כי יגע איש לרעה במנהגיהדת ובמדות-המוסר שלנו; עלינו פתאום להקים חומה בצורה להגן עלינו מפני החטא. עלינו פתאום להראות לעיני הקלים, כי העם האנגלי יודע את הערך הרב של חיי-המשפחה. ואז אנחנו לוקחים לנו את אחד האמצעים, שבכל אפן איננו נשחת יותר ממאות אנשים אחרים, אשר מחטאותיהם הקלות והחמורות העלמנו תמיד עין, והוא יהיה לנו לשעיר לעזאזל. אם בנים לו, אז נגזול אותם ממנו בחזק-יד; אם מעמד לו בחיי החברה, אז נשלח יד ונדיח אותו משם; ואז אנשי המפלגות העליונות לא ישאלו עוד לו לשלום, ואנשי המפלגות התחתונות ישרקו עליו ויחקרו עליו שן. האיש הזה יהיה לנו לנער המפה, אשר בהכותנו אותו היתה כונתנו כאילו הפינו את כל בני גילו הרשעים גם יחדו, אז נשים כפות ידינו על בטנו ואמרנו: שישו בני-מעינו, כי יודעים ומבינים אנחנו לרדות במדת הדין, ובגדל-לב נשוה את מדרגת-המדות הגבוהה של אנגליה אל קלות-הדעת של פריז. או אז תשקוט סערת חמתנו. הקרבן אשר ראינו לנו רָטֵשׁ והוא מתגולל במכאוביו ושואל את נפשו למות, ואהבת המדות הטובות שלנו שבה להיות נרדמת למועד שבע השנים החדשות. - הנה כן עזב בירון את אנגליה ואת כל קהל החנפים אשר מררוהו וירדפוהו, ולא שב עוד לשום אליהם לב עד עולם; אז הפנה את לבו מכל תעתועיו ומכל מעשי-ההווללות, אשר הסכינ בהם בארצו, ומדי שבתו באיטליה החל לתת את לבו אל השאלות הנוגעות עד השמים והנוקבות עד התהום, ואז כתב לנו את חזיונותיו הנפלאים - וביניהם את „קין“.

ובכל ספרות גוי וגוי אין אני יודע חזיון אשר ירעיש וירגיו
את הלבבות יותר ואשר יזעזע את הרוחות עד היסוד במ כמוהו.

* * *

משפחת האדם אשר על פני האדמה עוד קטנה מאד: אדם
ואשתו חוה, קין ואחיו הבל, עדה וצלח אחיותיהם, שהן גם נשיהם,
ולקין ועדה אשתו עוד שני בנים קטנים. העת היא העת אשר אחרי
החטא. המשפחה הקטנה יושבת בככר אשר מחוץ לעדן. ועיניהם
רואות יום-יום את הכרובים עם חרב האש הלוהטת והמתהפכת מדי
שמרם את מבוא פתח העדן, הלא הוא העדן, אשר אל תוכו לא
יבואו עוד בני-האדם עד נצח נצחים. אדם, כפי הנראה, כבר התרגל
עם מצבו החדש, וכמעט לא יעלה עוד על לבו כי הימים הראשונים
היו טובים מעתה, ורק

. . . עליו הוא וְשָׁלוֹ

וּמְקַבֵּל כֹּל בְּאַהֲבָה...

וגם

. . . נִכְנָע מְעַט מְעַט בְּלִב הַיָּמִים;

והוא שב והתחסד, ואת האלהים הוא עובד עתה בתפלות ובקידות
ובהשתחוויות, אולי יותר מיראה מאשר יעבוד מאהבה; וגם לעבודה
התרגל מעט מעט, ורק לפעמים הוא אוהב להיות אוכל מיגיע ידי
בניו, והוא רק יפקד אותם וינצח על העבודה. כן מוצאים אנחנו גם
את חוה, הלא היא חוה אשר לפנינו בערה בקרב לבה התשוקה
הגדולה גם לחיים וגם לדעת יחדו ותהי בה כאש בוערת ואין מכבה,
והנה גם היא איננה עוד את אשר היתה לפנינו, כי

. . . פָּנָה רוּחָה אֲשֶׁר עָרַג תָּמִיד לְדַעַת

עַל אֵף הָאוֹמְרִים תָּמִיד כִּי קָלְלָת עוֹלָם תִּנְחַל.

ואולם האשה הזאת היא אשה אשר תכונת-רוחה חזקה וקשה, והיא,
אם כי „אל אישה תשוקתה“, בכל-זאת לא תחשב על אלה אשר על

נקלה תתנה את צוארן בעול האיש אשר „הוא ימשול בה“. בכלל איננה מאלה העוברות על מדותיהן ואוהבות את מדת הרחמים; אם יעשה דבר ולא רוחה, אז גם עתה כל נפשה תלהט גחלים, והיא יודעת לתת דברים לסערת נפשה אשר יהיו כדרבונות. בכלל אפן שיהיה היא מן הנפשות הפועלות, תחת אשר אדם אישה הוא מן הנפעלים. ואת הבלל תכונת-הרוח הזאת אנו מוצאים גם בשני בניהם. הבלל דומה יותר אל אביו, תחת אשר קין הוא שלקח את החלק היותר גדול מסבל ירושתו מאמו. הבלל גם הוא יחשב על הנפעלים; ונוסף על זה גם רך הוא וענוג ואוהב את השלחה ואת המנוחה, ואינו מרבה לחקור ולחשוב, ובפרט במופלא ובמכוסה ממנו לא יחקור ולא יחשוב — כי למה זה לו להכניס ראשו בעוביה של קורה כזאת? ולכן תם הוא וחסיד עם אלהים ועובד אותו משום שהוא רואה את תקפו ואת גבורתו ואת חרון-אפו ואת נקמתו — ובכן גם הוא לא מאהבה יעבוד אותו. בכלל לא יכלו עוד בני-האדם הראשונים לעבוד איזה אלהים שיהיה מאהבה, וגם הבל

... מקריב הוא יום בְּעֵינִים שְׁחוּ לְעֶפֶר
הַמְּפִיקוֹת יְרָאָה שִׁפְלָה וְעֲנֹת עֶבֶד מְקַשֵּׁב,
וּבְאֶפֶס רַחֲשֵׁי נַפְשׁ, לְהַחֲנִיף רַק לִיּוֹצֵר ;

ולוא העסקים המצטים אשר לו במרעה צאנו ובחובתו לביתו, כי אז עבר עליו כל היום בישיבה בבית-מדרשו ובעבודתו את אלהיו ובתפלתו ובקרבנותיו. הוא יודע רק האחת: כל מה דעביד רחמנא לטב עביד, ועל-כן איננו מהרהר אחרי מדותיו כלל וכלל ומוצא את הטוב גם בכל רע, והוא

... הַמְּקַרֵּב יוֹם בְּיֹמוֹ
מִבְּכוֹרוֹת צֹאנוּ וְחִלְכָן לְאֱלֹהִים זֶה אֲשֶׁר צִוָּה
כִּי רַק בְּנֻעַת אַפִּים תִּתֵּן הָאֲדָמָה פָּחָה ;

ובכלל

... רַךְ וְעָנוּ הָיָה,
וַיְהִי כִּמוֹ הַעֲדָר אֲשֶׁר נָהַג אוֹתוֹ בַּשָּׂדֶה.

ואולם שונה ממנו מן הקצה אל הקצה הוא קין, ולא אך שהוא האיש אשר עליו אמרו:

תִּזְקֶלֶב הָיִיתָ מִבֶּטֶן וְקָשָׁה וְאָהֵב מְרִי,
כְּאֲדָמָה הִקְשָׁה הָיִיתָ אֲשֶׁר אֲתָה תַעֲבֹד מַעֲתָה,

כִּי-אִם גַּם זֹאת, שֶׁהוּא הָאִישׁ אֲשֶׁר אֶת תְּשׁוּקָתוֹ הַבוֹעֶרֶת לְחַיִּים וְלִדְעַת נַחֵל מֵאִמּוֹ, וְרַק שֶׁבִקְרָבוֹ לֹא הוֹעֵמָה הַתְּשׁוּקָה הַזֹּאת עַד יוֹמוֹ הָאֲחֵרוֹן. הֲלֹא זֶה הָאִישׁ אֲשֶׁר סִפְקוֹת לְאֵלִיפִים יִנְקְרוּ אֶת מוֹחוֹ וְאֶת לְבוֹ, וְהוּא יִשְׁאַל לְמֵרָאָה כֵּל דָּבָר וְדָבָר וְלִמְשַׁמֵּעַ כֵּל עֵנִין וְעֵנִין: „מִדּוּעַ וְלָמָּה?“

הָאִישׁ הַזֶּה קִדְרוֹת תִּלְבֵּשׁ אֶת מִצְחוֹ תְּמִיד, וְהוּא הוֹגֵה וְחוֹקֵר וְבוֹחֵן וְבוֹדֵק מֵה לְפָנָיו וְמֵה לְאֲחֵרָיו, מֵה לְמַעַלָּה וְמֵה לְמַטָּה מִמֶּנּוּ, וְעֵינָיו רוֹאוֹת עֵמֶל וְאוֹן כָּל הַיּוֹם, וְכֵל זֹאת עֲשֵׂתָה אוֹתוֹ לְמַבְקֵר נִמְרָץ אֲשֶׁר לֹא יִשׁוּב מִפָּנָיו כֵּל. — הִנֵּה הֵם אוֹמְרִים לוֹ: יֵשׁ אֱלֹהִים בְּאָרֶץ הָעוֹשֶׂה רַק טוֹב — אֵךְ אֵיךְ אִפּוֹא הַטוֹב הַזֶּה? הִנֵּה הֵם אוֹמְרִים לוֹ, כִּי עֲלִינוּ לְהַתְפַּלֵּל וְלְהוֹדוֹת לְאֱלֹהִים — אֵךְ לָמָּה זֶה הַתְּפִלָּה וְהוֹדוֹת? מֵה הַחֲסִדִים אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ לוֹ, כִּי נִלְיֵהֶם יוֹדָה? מֵה הַעֲתִידוֹת הַנִּכְוֹנִים לוֹ, אֲשֶׁר אֵלֵיהֶם יִתְפַּלֵּל? הַעֵל הַחַיִּים יוֹדָה אֵל? אֲבָל הֵאֵם אֵינְנוּ הוֹלֵךְ לְמוֹת?! הֵישׁ בַּחַיִּים אֵיזוֹ נַחַת? הַבְּחַר לוֹ אֶת הַחַיִּים יַעֲן כִּי טוֹבִים הֵם וְהוּא הַתְּאוּהָ לָהֶם? וְעַל מֵה זֶה יִשָּׂא וְיִסְבּוֹל?! הֵאֵם בְּאֲשֶׁר אָדָם וְחוּהָ חֲטָאוֹ? אֲבָל הוּא בְּמֵה אֲשֶׁם?! מֵה לוֹ וְלְאָדָם וְחוּהָ אֲשֶׁר חֲטָאוֹ?! וְגַם: הַבְּאֲמַת חֲטָאוֹ אָדָם וְחוּהָ? אֲבָל הַנַּחֵשׁ?! הֵאֵם לֹא שָׁלַח אֱלֹהִים אֶת הַנַּחֵשׁ לְהַשִּׂיאֵם וְלְהַבִּיאֵם לְיַדֵּי הַחֲטָא הַהוּא? מִדּוּעַ נִטַּע אֱלֹהִים אֶת הָעֵץ וַיַּעֲשֶׂהוּ נַחֲמָד וְתְּאוּהָ לְעֵינַיִם, עַד שִׁיעוֹרֵר אֶת תְּאוֹת הַתְּמִימִים הָהֵם? הִנֵּה הֵם אוֹמְרִים לוֹ: אֱלֹהִים נִסָּה אוֹתָם בְּנִסְיוֹן— אֵךְ לָמָּה אִפּוֹא כֵּל זֶה? לָמָּה זֶה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר מִבְּלִתֵּי הַיּוֹת לוֹ דָּבָר לְעֲשׂוֹת הוּא נוֹטַע עֲצִים וְעוֹשֶׂה נְסִיווֹת וְשׁוֹלַח נַחֲשִׁים בְּכַדֵּי לְהַכְשִׁיל יְצוּרִים תְּמִימִים וְחֲלָשִׁים? הִנֵּה הֵם אוֹמְרִים: אֱלֹהִים הוּא אֲשֶׁר חִפְץ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה, וְכֵל מֵה שֶׁאֱלֹהִים יִחְפֹּץ הוּא טוֹב — אֲבָל אֵי מוֹזֵה אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים כִּי כֵן הוּא וְהוּא טוֹב? אֵיךְ אִפּוֹא הַטוֹב הַזֶּה, הַמְהַלֵּל בְּרַב תְּשֻׁבָחוֹת בְּכָל רִגְעַ וְרִגְעַ? הַבְּאֲמַת יֵשׁ אִפְשָׁרִיוֹת כִּי מִן הַמְקוֹר הַיּוֹתֵר טוֹב תִּצְאָנָה כֵּל הָרַעוֹת? וְהַדְּבָר הַזֶּה הֲלֹא כֵן הוּא!

הלא כל אשר נמצא מסביב וכל אשר נראה מסביב וכל אשר נרגיש אותו מסביב, כל זה הלא רע הוא במדה שאין למצלה ממנה!! הנה הם אומרים לו, כי אלהים הוא מקור השלום והברכה – אך איך אפוא ישלו אלהים זה, היושב בדד במרומיו ומענה את בריותיו ומציק להן כל היום? והרבר הזה הלא כן הוא! הלא האלהים הזה יחיד הוא וגלמוד ובודד, והוא עריץ ואכזר גם למרות כל עולמותיו הרבים ולמרות רבבות כוכביו אשר ברא לו!! הנה הם אומרים, כי הוא, העריץ הלו, הוא הכל, אשר הכל יכול ואשר יכול את כל הבריות יחדו, ואנחנו הבריות אין אנחנו בעולמותיו ולא כלום – אבל אם ככה הוא, למה זה אהיה אפוא לחונף ואעמיד פנים שוחקים ואומר, כי נותן אנכי תודה על טובתו הגדולה שעשה לי בעשותו אותי לכלום?! ולכן אפוא לא אשוב עתה מפני כל; עתה רק מלחמה לי, מלחמה לכלנו, מלחמה לכל היקום, מלחמת הכל כנגד הכל, מלחמת כלנו כנגד כלנו, מלחמת כל היקום כנגד כל היקום! – הנה הוא עושה את עצמו, כביכול, כמעניש אותנו על דבר אשר אכלנו מעץ הדעת – ואולם הדבר הזה הלא שקר הוא, הלא מליצה ריקה הוא הלא עליצות דברים הוא, ואנו הלא אין אנו יודעים עוד ולא כולם! הנה העריץ הגדול והנורא ההוא יושב לו שם ומבקש ומוצא תנאות לנו לאמר: פלוני חטא, אלמוני חטא, טוביה חטא, זיגוד חטא וכדומה, ועל-כן הוא בורא בחסדו הגדול את המות בכדי שיוכל להיטיב עמנו ולהמיתנו – אבל, אם ככה הוא, למה זה ברא אפוא את החיים? מדוע עורר אותנו לחיים אם בתוך כדי דבור הוא בא ומנחיל אותנו את המות? מדוע עשה לעינינו את העדן אם בתוך כדי דבור הוא בא ומבקש ומוצא לו תואנה לשום לנו מקום אל מחוץ לפתחו? ואף גם זאת והרעות האלה הלא כלן עוד כאין וכאפס, אם נזכור ונשים אל לב, כי כל המכאובים והמדוים האלה לא יתמו עמנו פה, ורק התנחל יתנחלו לבנינו אחרינו לדורותיהם! ולא עוד כי כל המכאובים והמדוים האלה, אשר יתנחלו לבנינו אחרינו לדורותיהם, עוד יגדלו ויעצמו ברבות הדורות שבעים ושבעה מאשר הם עתה! הדמעות הראשונות האלה הן רק הראשונות, ואולם אחריהן הן עוד יבואו ימים שלמים של דמעות, אשר תהיינה לרבוה רבבות נחלי אוקינוס! האם לא יותר טוב אעשה לו אקח עתה את בני הרך, הוא הילד

המוטל פה לפני בערשו, ואנפך את גלגלתו אל הסלע, לבלי יחיה עוד ולא יענה לנצח עוד, ולא יוליד עוד גם הוא יצורים אמללים ונרדפים ועשוקים כמוהו בדמותו כצלמו? איך יוכל איש, אם יש לו לב ובתוך הלב הזה קורטוב אחד של רגש, להקים זרע ולהוליד בנים? ואם בעבור חיים כאלה עלי לתת תודה לאלהים הטוב והמטיב ההוא?

זה הוא קין, זה הוא המתאונן הראשון על פני האדמה, אשר מיום שנתבשל בו שכלו, הוא מתאונן על הסדרים הרעים בעולם ועל המרמה והחנופה והשקר אשר בני-האדם בעצמם בחרו בהם להיות נענים ומדכאים על פיהם. קין הוא מן המתפרצים, מן המורדים, מן הכופרים, והוא אוהב את האמת ואת הישר ומתעב את השקר ואת החנופה בעצם כל כחו החדש. - ואולם גם האשה אשר על יד ימינו רק פלא עשה אותה בירון. האשה הזאת היא סמל התם והאהבה, אשר האהבה היא אצלה האידיאל היותר נשגב מכל אשר יש, ולכן אוהבת היא את אישה גם בכל מריו ובכל אשר יעשה ואינה מהרהרת אחריו גם אחרי עשותו את הרעה ואינה מביאה אותו במשפט, כי המשפט לאלהים, ואם עשה הרעה אז תדע להגיד לו,

”כִּי דָבָר הוּא שְׂבִינְךָ וּבִין אֱלֹהִים הַגְדוֹלָה”

ולו רק להביט אליו תמיד באהבה ובחמלה גדולה. האשה הטהורה והנעלה הזאת יודעת בלבה רק מלה אחת, והיא „האהבה”, אם אהבה לאישה ואם אהבה לבניה, אם אהבה לאבותיה ואם אהבה לאלהיה, ועל-כן בהתפללה לא תדע ולא תשאל דבר בלתי-אם להודות לאלהים על דבר אשר הוא

הַבְּרָא יְצוּרִים טוֹבִים וְיָפִים וְנִחְמָדִים אֱלֹהִי
 לְאֵהָבָה אַתָּם זולַתְךָ מִכָּל-דָּבָר עַל הָאָרֶץ -
 תִּנְנִי וְאֶהֱבֶךָ וְגַם אַתָּם . . .

וכאשר יקום איזה שטן לענותה ולהוכיח לה את אשר יקרה את ילדיה באחרית הימים, אז זעקתה הראשונה היא:

הוֹי אֱלֹהִי! הֵימְנָעוּ אֱלֹהִי מֵאֶהָבָה אִישׁ אֶת אָחִיו
 וְהַחֲיֵה בְּאֵהָבָתָם זֶרַע אֲשֶׁר יֵאָהֵב גַּם הוּא אִישׁ אָחִיו?

וגם בהוסיפה לדעת ולהכיר יותר את דרכי החיים ובשמעה כי יש חטא שהוא אינו חטא כשהוא לעצמו ורק בהצטרפות לאיזה מקום או לאיזו נפש יהיה לחטא, אז חקרא בהשתוממות:

אך מה־זֶה אִפּוּא חֲטָא שְׂאִינְנוּ חֲטָא לְעַצְמוֹ?
הֲאִמְנָם יִהְפְּכוּ מְעַשֵׂינּוּ לְחֲטָאִים אוּ לְצַדִּיקוֹת
עַל־פִּי סִבָּה מְחוּץ פְּעַם בְּכֹה וּפְעַם בְּכֹה?

ובשעה שאומרים לקין, כי עליו לבחר, או היא קוראה:

הוֹי קַיִן! בְּחַר אֶהְבֶּה...

או נותנת עצה לקין:

סִבֵּל אַתְּ אֲשֶׁר סִבְּלָנוּ וְאַהֲבָנִי - הֵן אַהֲבָךְ.

רק אהבה, רק אהבה, ורק היפי והטוב והנחמד אשר סביב לה הם הם עולמה. ואולם בכל אהבתה הרבה והגדולה אשר תאהב את אישה לא תוכל לחדור לעמקי הלב הכואב הזה, אשר על-כן יאמר עליה אישה, כי בכל חמודותיה הרבות

גַּם היא לא תבין רוחי וְאֵת אֲשֶׁר יִצִּיק אֶתוֹ.

אכן שונה ממנה מאד צלה אחותה, היא צלה אשר תקום לומר ולרן לאלהים בשחר,

בְּטָרָם רֵן בְּבִקְרֵי הַצִּפְרִים בְּשָׂמִים;

והאשה הזאת אוהבת את אישה, את הבל, לא משום שהאהבה כשהיא לעצמה היא הנשמה באפה, כ-אם משום שכך הוא מן הראוי לאשה כשרה, והאשה הכשרה הזאת, כשהיא מתפללת, היא זוכרת, כי עם כל הטוב אשר ברא אלהים, ברא גם נחש מפתה, ועל-כן היא מתפללת:

שְׁמַרְנוּ נָא מַעַתָּה מִכֶּל רָעָה...

כי אוהבת היא את המנוחה ומבקשת נחת ונעימות בחיים ותענוגות

לבשר, והיא, בשעה שאישה נלקח ממנה, אולי לא תתאבל אל הלקח האיש האהוב לה, כי-אם אל הלקח האיש שהיה לה לבעל, אשר בחיקו תשכב.

זאת היא המשפחה בראשית החזיון.

ועל ראש המשפחה הזאת תתעופף כעין חרב-דימוקלס היראה מפני המות, אשר אמר אמר אלהים כי יבוא ואשר לא בא עוד, ורק שהוא עומד כרואה ואינו נראה ואורב להם והם נצבים כלם לפני הסוד הגדול והנסתר, אשר הוד ומורא עמו, ומביטים החוצה ומחכים ואינם יודעים מה...

ואנשי המשפחה הזאת עומדים אל המזבח אשר עשו מחוץ לעדן ומקריבים איש איש את קרבנו בעלות השחר ומתפללים את תפלתם איש איש לפי רוחו ואשה אשה לפי רוחה. רק קין לבדו לא יקריב ולא יתפלל. הוא עומד וקדרות לובשת את מצחו ולבו בקרבו קרוע לשנים-עשר קרעים מרוב ספקות ומרוב מרורות חדשות וישנות גם יחד. אז ישאל אותו אביו: מדוע הוא לבדו לא יקריב ולא יתפלל? האין לבו בקרבו מתערור לתת תפלת תודה לאלהים? והוא עונה: לא! בלבו אין כל תודה, ולכן אין גם על שפתיו כל תפלה ואין גם בידו כל קרבן או מנחה. האם אין לך לתת תודה לאלהיך על דבר אשר אתה חי? והוא רק באחת: לא! החיים אינם שוים לתת בשבילם תודה, ובפרט שהוא לא לעולם חי והוא הולך למות! - ואחרי אשר כלם עוזבים אותו והולכים איש איש לעבודתו והוא נותר לבדו, אז יקרא במרירות:

ולזאת יקרא חיים! - עבודה! אך למה אעבוד?

רק עקב לא התחזק אבי על המקום

אשר היה לו בעדן, אך לי ולזאת מה אפוא?

אני אז לא-נולדתי: לא שאלתי כי אנולד,

וגם עלץ לא עלצתי בחלקי כי נולדתי,

מדוע לקול הנחש שמע ולקול האשה?

או למה זה, אם שמע, על ככה סבל נסבל?

ובמה עונו גדול? הן שתול היה העץ -

ולמה אפוא אמר: לא היה העץ גם לו?

ואם לא גם לו, על מה-נה נטע קרוב אליו,
 כלו יפה ונתחמד ותאנה לעינים?
 אך הם רק דבר אחד יענו על כל השאלות:
 „הוא חפץ – והוא הן טוב.“ אך מי לי זאת יוכיח?
 הבאשר הוא כל יכול כי לכן טוב מפל הוא?
 ואני על-פי הפרי רק אשפוט – והוא מה מר –
 אשר נטר עלי לאכלה על חטא, והוא לא חטאי.

הסערה אשר בלבו הווצף הולכת הלך וגדולה, והוא שחוח וכפוף
 תחת עול החיים הכבד מנשוא; ובכל זה בשמעו את שמע המות ימלא
 לבו סערות חדשות. אז הוא חושב ומתפלסף וחוקר על-דבר המות בלי
 הרף והוא שואל לדעת את מסתרי הסוד הזה, הנפלא מכל הסודות;
 ואולם גם בכל חפצו שהוא חפץ אשר יהיה קץ לכל הצרה ולכל התלאה
 פעם אחת ולא תשוב עוד, הנה בכל-זאת לא ימצא חפץ במות, כי רע
 ומר לו להחליף את מצבו הרע במצב שאינו יודע אותו כלל ולא ידע
 מה הוא, והמצוקות אשר בנפשו ואלפי התנינים המוצצים בסתר לבו לא
 יחדלו ולא ירפו ממנו גם למראה הענוה ושפלות-הרוח אשר לאחיו ואשר
 לאביו ולא יסורו ולא יסחו ממנו גם למשמע כל הנעימות אשר תדבר
 אליו אחותו-אשתו, הנכונה תמיד לשאת ולסבול עמו ובלבד שתשפך מעט
 את המית לבו הסערה.

אז יראה אליו לוציפר.

לוציפר הוא רוח – ואולם הרוח הזה איננו רוח כאותו שטן אשר
 בא לנסות את איוב ולהסית ולהדיח אותו, וגם איננו כאותו שטן אשר
 ברא מילטון לאדם, וגם איננו כאותו מפיסטופל אשר עשה גיטה לפויסט.
 ההגדה הקדמוניה בחרה בלשון סגיינהור ותקרא לשטן, שהוא שר-האפל
 בשם לוציפר, אשר זה פתרונו הוא: המביא אור; ואולם זה לוציפר
 אשר עשה בירון הוא באמת רוח מביא-אור, והוא לא בא להסית ולהדיח
 וגם לא לנסות וגם לא להפוך לקין לב רע שבעתים מאשר יש לו.
 לוציפר בעצמו אומר:

מי אפוא יעשה הרע רק בעבור המר אשר בו?

לא - אין איש כזה! הרע הוא רק השאור
בקרב כל-נפש תיה ובכל אשר חי איננו.

והוא דורש מן האדם רק בחינה והבדלה בכל דבר ובכל ענין:

מתנה אחת טובה נתן התפוח הרע -
התבונה בקרב לבכם: - אל תתנו לרא אתכם
ולכבוש ולחסום אותה בדבר אליכם עריץ
לפתות אתכם להאמין דברים שלא-יאמנו,
למרת כל-חושיתם וכל רגש לבכם פנימה:
חקר לה וסבל לה - ובנה נא עולם פנימי
בקרב לבבך אתה - אם נפל החיצוני;
כן תקרב הלב וקרב אל תכונת סוד הפריאה,
עד תצלח במלחמה גם עם תכונתך אתה.

לוציפר הוא השכל המבקר, הנתון בקרב כל איש הוגה וחושב מחשבות;
והוא אמנם נפש אליגורית, כי על-כן אחרי דברו את דבריו אל קין
יאמר קין:

דברים אתה דבר, שהם זה ימים רבים
חלפו כמו חזיונות גם קרב משפיות לבי,

כי כל אשר ידבר יהיה לקין כהד קול לבו הוא, אשר ידבר בו בעצמו.
לוציפר הוא השר הממונה על הדעת, הרוח הממונה על הבקרת, המלאך
הממונה על החקירה ועל הבדיקה ועל הבחינה; רוח גבה-לב הוא ומלא
מרי כבית המרי, ואולם רע הוא לבני-אדם וחפץ את אשרם ואת טובתם.
לוציפר זה, בהיותו מלא תמיד בקרת עזה, לכן נמצא לפעמים כי גם
לעג מר על שפתיו, ואולם גם בלעגו זה הוא חפץ רק עקור כל שרש
הפורה רוש ולענה ולהביא תחתיהם את הטוב. והוא, רק משום שלא
חפץ ולא יכול לשרוף על הארץ ולזחול על העפר ולכזב ולהחניף, לכן
הוא מן הנפילים אשר נפלו, ואולם כל כח שבעולם לא יוכל להכניע

אותו ולהשפילו, משום שהוא גם הוא בן אֱלֹמֹת כמו האֱלֹהִים שבשמיים. לוציפר הוא רוח החפש המנשב עתה אל פנינו, הלא זה הדבר — יאמר ברנדס — אשר העיר את פרודון לקרוא בספרו „הישר במרידה ובכנסייה“ את הקריאה באזני ההגמון הגדול הַבְּנִסוֹנִי לאמר: „החופש הוא השטן אשר לכם. בא־נא, השטן, אשר כהנים ומלכים השליכו עליך שקוצים ויוציאו עליך שם רע, בא ואחבקך בזרועותי ואאמצך אל לבי! מפעליך אתה, בְּרוּךְ לַבִּי, אינם תמיד יפים או טובים; ואולם אתה לבדך הוא הוא הנותן לכל היקום איזה ערך. מה היה הישר לֹא־א אתה? הלא רק נטיה טבעית. והשכל? רק רגילות. והאדם? רק חיה.“ והשטן אשר דמות כזאת נתונה לו הוא איננו דבר זולתי הבקרת החפשית. ואף גם זאת: לב רגש בקרב לוציפר זה, הסובל ונושא עם כל האמללים, לא אך עם אלה אשר חיים עתה בארץ, כִּי־אם גם עם אלה אשר יהיו, ובדברו אל עדה הוא אומר:

אִיְהִי, הַדְּמַעוֹת הָאֵלֶּה לֹא רָאִית וְלֹא יָדַעְתָּ
אֵת הַיָּם הַגָּדוֹל וְהַרְחֵב אֲשֶׁר יִשְׁפָּךְ עוֹד וְעוֹד,

כי על לבו עולה אז זכר הדורות אשר יבואו, הלא הם

כָּל אֵלֶּף אֶלְפֵי הָאֲלָפִים — כָּל רַבָּא רַבְבוֹת הַרְבֵּבָה —
אֲשֶׁר יִמְלְאוּ פְּנֵי הָאֲדָמָה — וְאֲשֶׁר תִּשָּׂם מֵהֶם הָאֲדָמָה —
וְאֲשֶׁר יִמְלְאוּ עַד אֶפְסֵי מְקוֹם אֵת הַשָּׁאוֹל, וְאֲשֶׁר כָּלֵם,
כָּלֵם מִחִיקָךְ יֵצְאוּ.

נפש כזאת הוא לוציפר, והוא הנה זה נראה אל קין בשעה שהוא מחל לבחון ולבדוק את העולם אשר מסביב לו. בראשונה יתפלסף לוציפר עמו על־דבר הרע והטוב, ובזאת הוא מעורר בקרב לבו שאון וסערה גדולה; ואחרי־כן הוא אומר לפקוח את עיניו ולתת אותו להביט את העולם עד התהום בו. אז יקח אותו עמו ומראה אותו את ממלכות המות ושם לפניו את כל העולמות שכבר היו ואת כל אשר יש ואת כל אשר יהיה. לפי ההגדה התלמודית הראה הקב"ה לאדם הראשון את הדורות עד סוף כל הדורות, דור דור ודורשיו, דור דור ומנהיגיו וכו',

ובירון הנה בא פה וישם את קין לצופה כזה, להיות צופה עד סוף כל הדורות, ולא אך את הדורות שיהיו, כִּי-אם גם כל העולמות והברואים וכל המינים אשר היו. בקראנו את המחזות האלה אין אנו יודעים על מה נשתומם יותר, אם על כח-הדמיון הנפלא והנשגב אשר לבירון, שלא היה עוד כמוהו לשום משורר לפניו ומי יודע אם יהיה אחריו, או אם על עצם חקירתו וידיעתו והשקפתו על-דבר העולמות הקדמונים והעולמות הבאים, אשר כל זאת מתאימה עם שיטתו של קיבֵּה ורומזת הרבה לתורתו של דרוין באפן שאנחנו מוצאים פה דרויניות לפני דרוין. עיני-הרוח אשר לחוזה-אלהים הזה בוערות ואוכלות והודרות לכל מה שעבר, באפן שלא נמצא עוד כמראה הזה אצל משורר וחוזה אחר, וכן הוא מביט וחודר אל תוך כל הוה, ולכן גם אל כל מה שעתיד להיות. ועם כל אלה יִגְלֶה לעינינו מחזה נפלא: קין רואה את כל זאת, ולוציפר — זה השכל המבקר את כל — מראה אותו את העבר, והנה הוא גדול מכל גדל, ואת ההוה יראה אותו, והנה הוא מעט ודל מכל מדה, ואת העתיד, והנה הוא מלא חידות ומצוקות חדשות, אשר אין מהן תקוה כי תתנה לילוד אשה איזו נחמה בעניו.

והוא עובר עם קין יחדו בנאות-צלמות, אשר לא נדע מה הן, וקין הולך לראות את המות — הלא הוא המות, אשר בו היה כל מעינו תמיד להגות בו ולחקור אותו ולחשוב עליו ואשר תעלומותיו ונפלאותיו ונוראותיו מלאו תמיד את כל נפשו ואשר מה הוא לא ידע ואשר מה תארו ומה סודו לא יבין: האם הוא ככפיר האריות, אשר עמו נאבק בשדה בעודו נער בעשותו שעשועים לנפשו, והוא בשאגו נמלט מתחת ידו? היוכל האֶבֶק עמו? מה רבים הדברים אשר לֶקְחָה אֲנִי עַל-אֹדוֹתַי עַד עַתָּה:

אָבִי יֹאמֶר עָלָיו כִּי הִנּוּ דְבַר נֹרָא,
וְאִמִּי תִבְּךָ אִם יִזְכִּיר אִישׁ אֶת-שְׁמוֹ אֵלָיָה,
וְהִבֵּל יֵשָׂא עֵינָיו אֶל מְרוֹמֵי הַשָּׁמַיִם,
וְצִלָּה תֹרִיד אֶרְצָה עֵינֶיהָ וּמִתְפַּלֵּלָה,
וְעַדָּה תִבְּטֵי דוּמָם אֵלַי וְלֹא תִדְבֵּר,

והוא בעצמו רק יהגה ויחקור ויחשוב תמיד על-אודותיו:

הן מה הוא לא ידעתי, רק אבין פי הוא נורא.
 לפעמים דרשתי אחריו ואבט אל תוך הלילה
 הגדול והאיום והנורא ואחדור אל תוך הששקה;
 וברחף צללי עד על חומות גן העדן
 לנגה ברק התרבות הלהטות ביד הכרובים,
 אז אז ארבותי אליו ותשכתי: עתה יבא;
 פי עם-יראתי הגדולה געורה גם תאנתי
 לדעת מה הדבר שפכה יפליאני —
 אך דבר טרם יבא.

ואולם את המות בעצם הויתו לא יראה ולא יביט גם בעזרת לוציפר,
 והוא רק את מוקשי-המות יראה ויביט וגם יחוש וירגיש אותם בנפשו,
 ואת כל המכאובים ואת הפצעים ואת התלאות ואת המדויים אשר לבני-
 האדם בעודם חיים, אותם תתחל נפשו. אז ימלא לבו יאוש נורא, והוא
 מתחנן אל לוציפר:

. . . תגני למות: פי הוליד זרע חיים
 ההולך לראות עמל ותלאה שנים הרבה
 ואחר מות ימותו, החשב תחשב בעיני
 כזרוע זרע מות והוליד רצח חדש.

אבל למות כליל לא יוכל: רוח יש בו אשר חלק לו באלקות. ותשוקה
 תתלקח בקרבו, תשוקה לדעת אשר תמלא את כל לבו, והוא צמא, ואת
 הצמאון הזה לא יוכל להשביח. עלינו למות — טוב; ואולם האם בזה
 יחדלו לכל-הפחות כל המכאובים וכל המצוקות? האם בזה נשיג לכל-
 הפחות אותה הדעת, אשר אליה אנחנו צמאים? האם בזה תחדל לכל-
 הפחות העבודה ואנחנו נוכל להתענג על זיו כבוד הבריאה? והוא קורא:

. . . . לא ריב לי עם האדמה,
 אם גם עלי עוד לשוב, ורק שבלי עבודה,
 לא תוכל נפשי התענג על זיו הדר תפארתה,

וְרוּחַ בְּדַעַת אֶת אֲלֹפֵי מַחְשְׁבוֹת לְבִי הַצְּמֵאוֹת,
וְהִסִּיר אֶת אֲלֹפֵי מוֹרְאֵי מִפְּנֵי מוֹת וּמִפְּנֵי חַיִּים.

ובכל־זאת עוד אומרים לו כי „אָכֵלְנוּ מֵעֵץ הַדַּעַת וְכִּי בָרְאנוּ אֶת יוֹדְעֵינוּ“.
האם לא עץ כזב היה העץ? האם באמת יודעים אנחנו איזה דבר
שיהיה? הן לא! —

.
אֵין אָנוּ יוֹדְעִים דְּבָר.
דַּעַת הַבְּטִיחַ אֹתְנוּ, אֵף כִּי בְּמַחֲרֵי הַמָּוֶת —
אֵף הֵן הַבְּטִיחַ דַּעַת: וּמָה אֲנֵהְנוּ יוֹדְעִים?

והנה עוד זה לוציפר עומד עליו ומוכיח לו כי כל הפגעים הנוראים
אשר הוא נושא וסובל עתה כאין וכאפס הם אם נשוה אותם אל המצוקות
אשר תהיינה לו בימים הבאים לקראתו, וגם הרעות הכפולות ההן

גַּם הֵן רַק עֲדוֹן יְהִי אִם נִשְׁוֶן אֵל כְּל־אֵלָה
אֲשֶׁר יַעֲשֶׂוּ וַיִּשְׂאוּ אַחֲרֶיהָ וַרְעוּ וַרְעוּ,
אֲשֶׁר יָרְבוּ בְּרִבּוֹת הַדְּרוֹת כַּחֲלוּל עַל־פְּנֵי הַאֲדָמָה.

וזהו העתיד המלא תנחומות נעימות כאלה לאיש אמלל ונקשה כקין.
ובכן נותרה לו עוד רק האהבה, האהבה אל עדה אשתו, אשר יראה בה
יפי והדר וחן ונעימות יותר מאשר יראה בכל כוכבי השמים ובשלל
צבעי בין־הערבים ובגגה־השמש ובצללי ענפי היער הירוק ובשירת קול
הצפור — ואולם הנה זה לוציפר, זה שכלו הקר, מסיר לעיניו את קליפת
המליצה היפה גם מעל פני זאת, והוא רואה פתאום את הגרעין הריק
והדל ויודע עתה, כי מקסם כזב גם זה וכי „רק את נפשו הוא משלה“.
אז יחפץ לשמוח לכל־הפחות על היפי — והנה בא לוציפר זה ומעיד
לו, כי יבואו ימים וגם עדה זאת תזקן, ויפיה כעשן ינדוף ולא יוסיף
עוד להיות, ומוכיח לו, כי גם אדם וגם חיה — אם כי עוד יפים הם
מאד — ואולם כבר חדלו מהיות יפים כמו עדה וכמו הכרובים, ולכן
זה אות כי יבואו הימים וגם חמדת עדה תחדל. — אז יזכור קין את
אחיו, את הבל, והוא חפץ לשמוח לכל־הפחות שמחת אָח; ואולם רוח

קנאה תעבור על נפשו לקנא אותו – ולוציפר ישים לקנאה הזאת גם מלים – והוא רואה פתאום, אחרי אשר יפקח לוציפר את עיניו, כי הבל זה, אם כי צעיר הוא ממנו, בן שעשועים הוא לאמו, וגם אביו רצה בו, וגם אלהים אהבו יותר ממנו, כי על-כן כל קרבנותיו ירצו, והוא קורא אל לוציפר: אולי כן הוא! אך למה אפוא תדבר עתה ככל הדברים האלה באזני? ולוציפר יענה אותו: על כי זה כבר חשבת כל אלה בלבבך בעצמך! – אז יאסוף קין את שארית כחו והוא מתאמץ למצוא לכל-הפחות די שפקו בחקירותיו אשר הוא חוקר ולקבל מעט נחת מיד ההוה. ואולם השאלה על-דבר הטוב והרע שבעולם תהיה לו לסירים סבוכים אשר יתנגפו אליהם רגליו בכל אשר יצעד. למה אפוא הרעה אם אלהים הוא באמת טוב?... והוא מספר, כי אביו הורה אותו אשר הרע הוא הארח העולה אל הטוב. אבל דעתו לא תוכל להתקרר בפתרון כזה. מה זר ונפלא הטוב – יקרא – אשר אין לו מקור אחר זולתי זה אויבו היותר אכזרי, הוא הרע?! והוא מספר:

תְּמוּל שְׁלֶשֶׁם רְאִיתִי שָׁה, אֲשֶׁר נָשַׁף אֹתוֹ פֶּתֶן.
 טְלָה חֶלֶב זֶה הָאֲמֶלֶל הַתְּגוּלָּל בְּרַב מְכֹאֲבֵי
 עַל פְּנֵי יֶרֶק הַשָּׂדֶה, וְאִמּוֹ נִצְבָּה עָלָיו
 וְהִיא גָעָה וְשָׂרְקֶת מִחֶמְלָה וּרְחֻמִּים רַבִּים.
 אָבִי קָטַף עֵשֶׂב וַיִּשֶׂם עַל הַפֶּצַע;
 וּלְאִטּוֹ שָׁב הַיָּצוּר הַדָּל הַהוּא לְחַיִּים,
 וַיִּקָּם וַיִּתְעוֹדֵד וַיִּינֶק עֲטִינֵי אִמּוֹ,
 וְאִמּוֹ עוֹד חֲרָדָת וְלוֹקֶקֶת בְּתַאֲוֹת נַפְשׁ
 אֶת עוֹרְקֵי בָשָׂר הַטְּלָה הַשָּׂבִים לְחַיִּים שְׁנִית,

ואז דבר אליו אביב לאמר: ראה בני, איך מרעה יצא טוב! והוא עמד ולא ענה את אביו דבר; „הן אָבִי הוּא“; ואולם בלבו סוערת המחשבה:

כִּי טוֹב שְׁבַעֲתִים הִיָּה לְחַיָּה הַדְּלָה הַזֹּאת
 אִם לֹא מִתְחַלָּה נִשְׁכָּה, מִהִיּוֹת נִשְׁכָּה תְּחִלָּה
 וְשָׂבָה אַחֲרֵי-כֵן לְחַיִּים בְּמַדּוּיִם רַבִּים,
 וְלוֹ עַל-פִּי הָעֵשֶׂב אֲשֶׁר הַשְּׂמִיד אֶת הָרֶעַל.

כאלה וכאלה יהיו הדברים אשר יקרו את קין מדי הסתופפו בנאות-המות, וכן ישיב אותו לוציפר אל המקום אשר משם לקח אותו עמו. נבוך ומשומם, מדכא ומחולל, נגוע ובלב קרוע ומענה, כן ישוב קין אל חוג משפחתו, ולבו מלא מרורות שבעתים מבתחלה. ופה הוא מוצא את הכל כשהיה. הילד הקטן חנוך ישן תחת עץ הכופר, ואשתו מדברת אליו נעימות לאליפים, לנחמהו מיגונו ולרפא, ולו רק רגע, את לבו ההרוס. אכן רק מעטות הן התמונות בכל ספרות העולם אשר תהיינה מלאות חן ונעימות כמו עדה. עדה – על זאת כבר רמזתי למעלה – איננה מין „קין“ בתבנית אשה, ובכל-זאת היא רק היא האשה הראויה והנכונה לאיש כקין. קין, בכל אשר ישא את עיניו, יראה כליון ואבדן והשמדה, תחת אשר עדה תראה בכל מקום ומקום רק קיום, הפרחה, גדול, הצמחה – ואהבה. קין רואה רק רע כל היום, ועדה – רק את הטוב. קין רואה את עץ הכופר אשר בצלו ישכב בנו, וגם הוא יהיה בעיניו רק עץ בכות, הלכות לאותות-אבל, ועדה רואה בו רק את זאת: כי נותן הוא צל לישן. קין רואה את הילד ויודע כי הרעה אורבת לו, ועדה רואה אותו והמחשבות אשר תעלינה על לבה היא אלה הן:

. הוי קין! ראה נא אתו:

מה יפיק חיים ועצמה וגדלה ייפי ונעימות,

מה ידמה וישנה אלי – מה ידמה וישנה אליך

בהיותך רך וטוב

והיותר נפלא הוא, כי את היצירה הזאת יצר בירון רק על-פי קיום ושרטוטים אחדים, ותצא התמונה הנעימה הזאת. רק מעטים הם הדברים אשר ישים החוזה בפיה בכל עת הקאותה, ואולם הדברים המעטים האלה דים לתאר לפנינו את תבניתה בשלמות.

אז נראה אותה והנה היא מנסה בחמלה רבה לנחם את אישה האמלל מיגונו אחרי שובו אליה, והיא אומרת לו, כי רק על הטא שחטאו אבותיהם באה כל הרעה, ואולם על-פי תשובה ותפלה וצדקה ישוב הטוב לחזור אל תוך העולם, ולכן טוב הוא כי לפעמים ישא ויסבול איש תחת אחיו, אבל קין לא יבין דברים כאלה וממעמקי פצעו לבו הוא קורא:

רְאֵי, אֲנִיחַנוּ נְקִיִּים: מָה אַפּוֹא עֲשִׂינוּ אָנוּ
 כִּי לָנוּ לְהִיּוֹת קָרְבָן עַל־דְּבַר אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה
 בְּטָרֶם עוֹד נוֹלְדָנוּ, וְכִי דָרַשׁ יְדַרֵּשׁ קָרְבָן
 לְכַפֵּר עֲוֹן נַעֲלָם אֲשֶׁר אֵין יוֹדַע מֶה הוּא —
 הַבְּאֵמַת גְּדוֹל הָעוֹן לְרִדּוֹף לְבַקֵּשׁ דַּעַת?

הכאב אשר תקף אותו לא ירפה ממנו, והספקות והתלונות אוכלים בלבו בכל פה. לא, תנסה עדה להוכיח לו, לא זאת הדרך הנכונה והישרה! ואולם ינסה-נא לשוב אל אלהים בכל לבו ולהנחם ולהקריב לו בעונה ובשפלות-רוח. עדה איננה יודעת עוד, כי שאלה כזאת אשר היא שואלת מעם קין היא כמו אשר ישאל איש — לפי דברי בירון בעצמו במקום אחר — מעם רעהו הער, לאמר: ישן! ואולם על-פי האמירה לבד הן לא יישן זה, אשר השנה לא תקפה אותו. ולכן יענה קין דברים נמרצים:

כִּי עֲבַדְתִּי וְחַרְשְׁתִּי וְעַמְלֹתַי בְּזַעַת אֶפְי
 בְּלֹהֶט חֶם הַשָּׁמֶשׁ בִּקְלָלָה אֲשֶׁר קָלַלְתִּי: —
 וּמַה־לִּי עוֹד לַעֲשׂוֹת? עַל־מָה זֶה תִּשְׁפֹּל רוּחִי?
 הַעֲלֵה הַמְּלַחְמָה הַחֲזוּקָה עִם כָּל הַיְקוּם מִסָּבִיב
 שְׁלִי לְהִלָּחֵם תָּמִיד עַל הַלָּחֶם אֲשֶׁר אֲכַל?
 וְעַל־מָה זֶה אוֹרְדָה אֵלַי? הַעֲלֵ־כִי עֲפָר אֲנֹכִי
 וּבַעֲפָר אֲנֹכִי זוֹחֵל עַד שׁוּבִי אֵל הָעֶפֶר?
 וְאִם אֵין אֲנִי וְאִם — הֲאֵהְיָה לְחוּגֶף עַל אֶפֶס
 וְאֵהְיָ כְּאֵלוֹ שְׂמַחְתִּי עַל עֲגִי וְעַל־כָּל עֲמָלִי?
 לְמָה אֲשׁוּב וְאֲנַחֵם? הַעֲלֵ־חֲטָא שְׁחָטָא אָכִי?
 וְאֲנַחֵנוּ אֶת־חֲטָאוֹ זֶה הֵן רְצִינוּ כְּבָר כְּפָלִים
 עַל־פִּי כָל מָה שֶׁסָּבְלָנוּ וּמַה שֶׁנִּשְׁאַנוּ עַד עַתָּה
 וְשָׁבָעִים וְשָׁבָעָה נִרְצָהוּ עַל־פִּי כָל הַתְּלָאוֹת הַרְבּוֹת
 הַבָּאוֹת עוֹד עַל וְרַעְנוּ אַחֲרֵינוּ עַד קֵץ הַיָּמִים.

והכאב הולך הולך וגדול, הספקות ירבו מרגע לרגע, והיאוש יתרחב עד בלתי קץ עוד.

ואף גם זאת: רואים אנחנו גם בזה את יד האמן הגדול, את יד בירון, אשר גם במלאכת מעשה-המחשבת בספרו זה עלה על אלפי אמנים וחרשים אחרים. בהדרגה, מדרגה אחרי מדרגה, הוא מכין לעינינו את הדרמה הנוראה של הרצח הראשון, אשר ירצח איש את עצמו ואת בשרו. עוד קין מחקר לדעת על מה הוא סובל את כל מכאוביו ועוד עדה מנסה להוכיח לו כי בשל החטא שחטאו אבותיהם נושא וסובל האדם, והנה קריאה תתפרץ מפי קין, לאמר:

מָה אָפֹא לָזֹאת וְלָנוּ? אִם חָטְאוּ, יָמוּתוּ הַמָּה!

ופה אנחנו רואים בפעם הראשונה, כי התקשה לבו מעט ויחדל מהיות לב נדיב, אשר נכון יהיה לתת נפשו תחת אחרים, ולו גם יהיו האחרים האלה אבותיו. ואולם עוד מעט וצעדנו עוד צעד אחד הלאה בדרך הזאת. קין מביט על הילד הישן, על הפרח הנחמד הקטן, והוא זוכר במרירות, כי הפרח הנחמד הזה, השוכב פה לפניו, נושא בחיקו את הזרע לכל הרעה הנוראה אשר תמצא את רבוא רבבות הדורות הבאים אחריו, ואז יקרא:

הֵן טוֹב וַיְפֶה עֵשִׂיתִי לוֹ עֵתָהּ בְּשָׁנְתוֹ אֶחָזְמִיתוּ

וְנַפְצְתִּיו פֶּה אֵל הַסֶּלַע, מֵאֲשֶׁר יִחְיֶה וּמִצְאוּהוּ —

אלפי הצרות האורבות לו. פה אנחנו רואים, כי כבר סגל לו את המחשבה על-דבר רצח; וכל אלה הן ההקדמות אל הרצח אשר הוא נכון לעשותו בידיו.

במעמד-נפש אשר כזה ימצא אותו אחיו הבל. קין עומד ובעיניו בוערת אש זרה, ועל לחיו צבע וצרבת זרה, ושפתיו תצלנה מצלה זרה; בכלל אנחנו מוצאים, כי הוא מורתח מאד וכל מלה היוצאת מפיו מלאה מרורות ורעל ועוקצים חדים בעוד הוא מדבר עם עדה, ומה גם אחרי-כך, בדברו עם הבל. הבל התם והחסיד מזכיר אליו את שם העליון, והוא עונה בשפה מלאה ארס: העליון או זה אשר קרא תקרא לו

ככה – והיה כלועג לו. אז יוֹתֵר לָבְדוּ עִם הַבַּל, וְהַבַּל שׁוֹאֵל מֵעִמּוֹ כִּי יָקוּם לְהַקְרִיב עִמּוֹ יַחַד קֶרְבֵּן לְאֱלֹהִים. הַבַּל לֹא הִיָּה יְכוֹל לְבַחַר לוֹ רִגַע לְאִמּוּכְשֵׁר יוֹתֵר מִן הַרְגַע הַזֶּה לְשֹׂאֵל כּוֹזֵאת מֵעַם קִין. קִין מֵתֹאמֵץ בְּשֹׂאֲרִית כְּחוֹ לְהַבְלִיג עַל רִגְשׁוֹתָיו וְעַל מְרִיו וְעַל מְרָדוֹ אֲשֶׁר בְּלִבּוֹ, וְגַם מֵתֹאמֵץ הוּא לְהַבְלִיג עַל גַּעַל-נַפְשׁוֹ לְשִׁמְעַע הַקֶּרְבֵּן, וְגַם מֵתֹאמֵץ הוּא לְשַׁעֲבֵד לְנַפְשׁוֹ כַּעֵין שִׁקְט וּמְנוּחָה, עַד כַּדִּי שִׁיכַל לְעֲנוֹת בְּשִׁקְט וּבְמְנוּחָה כִּי הוּא אֵין אֵת נַפְשׁוֹ לְהַקְרִיב קֶרְבֵּן. וְאוּלַם הַבַּל לֹא יַחְדַּל מִמֶּנּוּ וּבְרַב דְּבָרִים יִפְצוֹר בּוֹ מֵאֵד מֵאֵד, וְגַם אוֹמֵר, כִּי הוּא מְקוּה אֲשֶׁר עַל-פִּי עֲבוּדֵת-הַקּוֹדֵשׁ הַזֹּאת תִּשׁוּב נַפְשׁוֹ, אֲשֶׁר רוּחַ עוֹצִים מִסּוֹךְ בָּהּ, לְמְנוּחָה. אֲבָל קִין עוֹנֵה:

לֹא, לֹא; אֵין דְּבַר בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר יֵשִׁיב אֵתִי לְמְנוּחָה.
 לְמְנוּחָה, אֲמַרְתִּי?! אוֹי לִי, לֹא יִדְעָתִי עוֹד מֵעוֹדִי
 מְנוּחָה אַף רַגַע אֶחָד, אִם אֲמַנֵם יְסוּדוֹת הָאָרֶץ
 רְאִיתִי בְּנוֹחִם מוֹעֲפִים.

וְהַבַּל לֹא יַחְדַּל וְלֹא יִרְפֵּה מִמֶּנּוּ. אִזּוֹ יִקְרָא קִין: „אִם דֶּרֶךְ אֵין לְנִטּוֹת – טוֹב, מֵה אִפּוֹא עַלִי לְעִשׂוֹת?“, וְהַבַּל, שֶׁהוּא בְּקִי וְרַגִּיל בְּמַלְאֲכַת מַעֲשֵׂה-הַקֶּרְבָּנוֹת, יוֹרֵה אוֹתוֹ אֵת הַמַּעֲשֵׂה אֲשֶׁר עַלִיו לְעִשׂוֹת בְּגִשְׁתֶּם אֵל הַמְּזֻבְחֹת הַשְּׂנִיִּים אֲשֶׁר הַכִּיִּן מְבַרְאֵשׁוֹנָה. הַבַּל הוּא שֶׁה תְּמִים כְּאוֹתוֹ הִשֵּׁה אֲשֶׁר הוּא אוֹמֵר לְהַקְרִיב, וְקִין מֵלֵא בְּרַגַע הַזֶּה זַעֲף סַעֲרַת סַמְבִּטְיוֹן. אִזּוֹ יִקַּח הַבַּל אֵת בְּכוֹרוֹת צֵאֲנוֹ לְהַקְרִיב, וְקִין יִלְקֹט מֵעַל פְּנֵי הָאֵדְמָה אֵת הַצִּיצִים וְאֵת הַפְּרָחִים וְאֵת כָּל הַצִּמְחָה אֲשֶׁר תִּצְמִיחַ הָאֵדְמָה – כִּי אֵיךְ זֶה יִמִּית אִפּוֹא נַפְשׁוֹת תְּמִימוֹת וְחַיּוֹת לְזֻבוּחַ אוֹתָן לְאֱלֹהִים הַצִּמָּא לְדַמִּים? אִזּוֹ יִקְרִיבוּ שְׂנִיִּים אִישׁ עַל מְזֻבְחוֹ: הַבַּל מְקַרֵּיב בְּכָל לָבּוֹ וּמֵאֵדוֹ, וְקִין – כְּאִילוֹ כִּפְאוֹ שֵׁד. וְהַבַּל כּוֹרַע וּמִתְפַּלֵּל אֵת תְּפִלָּתוֹ, וְאֵנַחְנוּ בְּשִׁמְעֵנוּ אֵת הַתְּפִלָּה הַזֹּאת וְעַלֵּה עַל לְבַבְנוּ, כִּי תְּפִלָּה זֹכֶה הִיא הַנִּמְצָאָה בְּאֵחָד הַ”מַחְזוֹרִים” וְאֲשֶׁר תִּקְנוּ אוֹתָהּ בְּלִי כָל סַפֵּק אֲנִשִּׁי כִּנְסַת הַגְּדוּלָּה; וְאֲחֵרֵי-כֵן אֵנַחְנוּ שׁוֹמְעִים גַּם אֵת קִין בְּהַתְּפַלֵּלוֹ, וְהוּא עוֹמֵד קוֹמֵי מִיּוֹת בַּעַת אֲשֶׁר יִתְפַּלֵּל. אַךְ מֵה זֶה יִגִּיד אִפּוֹא לְאֱלֹהִים, הַמְּסַתֵּר הַלֵּז אֲשֶׁר לֹא יִדְעֵנוּ וְאֲשֶׁר מְרַצֶּפֶת דְּרָכָיו מֵלֵאָה מְטָה וְאוֹן וְעוֹלָ וְחַמָּס? מֵה יֹאמֵר לְאֱלֹהִים זֶה, אֲשֶׁר יֵאָהֵב מְזֻבְחֹת וְאֲשֶׁר יַחֲשֵׁק קֶרְבָּנוֹת? בְּרֵאשׁוֹנָה יִגִּיד

לו, כי אין הוא יודע מה הוא, אם רוח ואם אל ואם בעל תארים אחרים ושונים ורבים, ואולם אם כה ואם כה,

אם שחד תפלה אהבת, כי עתה האלך תפלה!
אם תחפוץ כי נקנה את-לבך במזבחות לאהבה אתנו
ובקרבות נעשה לך חנה, הא קרבן לך ומזבח!

אם דם חמדת ואהבת — כי עתה פה מזבח הרעה
העשן על-יד ימיני, ועליו מבכרות הצאן,
אשר עשן ריח פגריהם עלה עד שמים;
ואולם אם פרי האדמה ופרחיה וציציה המתקים
מזאים חן בעיניך — — — — —

אם בקמה וקרבן און, ובאפס דמים מזבח
יוכלו להטות את לבך, אז הבט נא הנה וראה!
זוה המקריב הקרבן, ככל ששעשיתו — בן הוא;
והוא לא ישאל דבר אשר אתו ישיג האדם
אך רק בקרעו על-ברך — — — — —

והנה שעה אלהים אל הבל ואל קרבנו, ואל קרבן קין ואל קין לא שעה: כי עמוד אש הלהבה אשר על מזבח הבל עלה ישר השמימה והשמים לקקו את עשן ענן הפגרים, תחת אשר רוח חזקה וגדולה הרסה את מזבח קין, ואת כל הפרי אשר עליו זרתה ארצה. והבל עוד יפצור לאמר: חיש מהר! חיש מהר, אחי! התפלל-נא חיש מהר, כי התאנף בכ אלהים, אולי יחמול, אולי ירחם עוד עליך...

וחמת רוח קין נתכה ולא ידעה עוד כל גבול. — האנכי את חמלתו אשאל? אם אני את רחמיו אבקש? למה? — מדוע? על מה? — מה עשיתי רעה מעודי ועד היום הזה? — וברגע הזה יהיה גם כמקנא את אחיו, שהוא, על-פי תכונת רוחו, מסגל למצוא חן ולהיות רצוי גם לאלהים וגם לאדם, ובלעג מר הוא קורא אליו: „ואולם קרבנך אתה אשר הקרבת מן הבשר ברוך ומברך יותר! ראה, מה יינקו שמים ויאכלו

את אש הלהבה העבה מעצמת דם!" — אבל הקנאה הזאת כאין וכאפס היא לעומת קנאת האמת אשר בערה בו עתה עד להשחית: לא, לא אבנה עוד מזבחות וגם לא אחריש עוד לראות בהבנותם! וכאשר יתחלה הבל למשמע דברים כאלה והוא שואל לדעת מה הוא אומר לעשות? אז יענה אותו קין:

אֶת־זֶה אָנֹכִי אֲשֶׁר עָלְתָה חַנּוּפְתּוֹ עַד לְעֵבִים
 לִהְיוֹת לְפָנַי בְּעֵשְׁנוֹ לְחַפְלָתְךָ הַנּוֹפְלָה —
 אֶת־מִזְבְּחֶךָ פֶּה אֶהְרֹס עִם דְּמֵי הַשִּׁוִּית וְעַם הַכֹּבְשִׁים
 אֲשֶׁר יִנְקוּ חֶלֶב אֲמוֹתָם וּבְדָמָם פֶּה נִחְנָקוּ.

שְׁעָה אֵלָיו! וּבְרָצוֹן! בְּמָה נִחְשַׁב הַרְצוֹן הַנְּעֻלָה
 אֲשֶׁר רָאָה הַבָּשָׂר הַעֲשָׂן וְתַמְרוֹת עֵזֶן הַדָּמִים,
 אִם הַשְּׂוֹה בְּשׂוֹה אֹתוֹ אֶל יִלְלַת אֲמוֹת הַצֹּאן,
 לְקְרוֹעַ לֵב עֵת רִטְשׁוֹ עֲלֵיהֶן לְנַגֵּד עֵינֵיהֶן?
 או שׁוֹעֵת הַצֹּאן הָאֵלֶּה הַתְּמִימוֹת אֶף אֲמַלְלוֹת
 אֲשֶׁר אֶתָּה חֲנֻקֶת אֶתְּךָ בְּמַאֲכָלְתְּךָ בָּרֵב קִדְשֶׁךָ?

והוא אומר לנתוש בחמתו את מזבח אחיו; ואולם אחיו יתקומם לו ולא יתנהו לבצע מחשבתו, והוא כמשתגע יתהולל ויקרא: השמר לנפשך, הן אלהיך אוהב דמים! ואם מעט לו ריח הניחוח אשר הגשת אתה לאפו, אז אוסיף אני לו דמים חדשים: והבל לא יבין היטב את שטף הזעם הזה עם הדברים הנוראים האלה, ובהוסיפו להתקומם, אז ישכח קין את נפשו ולא ידע את אשר הוא עושה, ובלפיד הבוער, אשר יגזול מעם המזבח, יכה את אחיו ארצה. — הרצח נעשה מבלי אשר ידע קין כי רצח הוא.

המעשה הדרמטי הזה כמעט אין דומה לו ברוב התנועה אשר לו וברוב הטעמים והסבות הקודמים לו. — אכן זה הוא גורל מלא אירוניה נוראה אשר לא היה עוד לעולמים: קין, האיש אשר ירא את המות ואשר גם לשמעו התפלצו כל עצמותיו, והוא הוא בעצם ידיו הביא את המות בפעם הראשונה אל תוך העולם!

וגם פה אנחנו מוצאים גִּדְלֵךְ וכח נפלא: הבל מת והוא שוכב פה! הנה זה הוא אפוא המות אשר על-אודותיו הרבו ככה לְדַבֵּר ולשאת עליו כל משל וכל משא – ובני-האדם אינם יודעים, גם אחרי בואו, מה הוא ומה משפטו ומה סודו!

וקין הנה זה מתחרט על מעשהו מקץ רגע אחרי העשותו, אם כי לא ידע כמעט את אשר עשה. – האם אך ישן הבל? או האם זה הוא המות? זה הוא המות הגדול והנורא? הוזה הוא – הוזה הוא – הוזה הוא? או האם באמת רק ישן הבל? ומה הלחלוחית אשר על פני האדמה? האם טל הוא? אבל הן לא היה בזה טל?! האם הס מלהזכיר! – האם דם הוא?

והדרמה הולכת ומתקרבת אל קצה, והיא מלאה גם מזה והלאה תקף וגדל ועז. צלה, אדם, חוה ועדה באים; כל מלה וכל דבר אשר יוציא כל אחד מפיו באים איש איש על מקומו, וגם אות אחת לא תוכל להעקר מהם. ובכל עת דברם עומד קין ומחריש ולא יוציא מפיו גם הברה אחת – וגם על-פי הדבר הזה הראה בירון את כחו הנפלא, כי חזק בזה את צורתו של קין שבעתים מבראשונה. חוה היא הראשונה אשר יצלה על לבה כי נעשה בזה מעשה-רצח וכי קין הוא הרוצח, והיא תקלל אותו קללה אשר כמוה לא נשמעה עוד; ואת הקללה הזאת תקלל את בנה אשר עתה יחיד הוא לה.

וגם בזאת אנחנו רואים מעשה יד אמן, אשר יפליא אותנו. וזה הדבר אשר אמרנו למעלה, כי האשה הזאת, אשר היתה הראשונה להתאות לחיים ולדעת ואשר בהגרשה מן העדן נשבר מעט מטה עזה והיא נכנעה כמעט, האשה הזאת לא בלל חדלה מהיות עזה וקשה, כי בהעשות מעשה ולא רוחה, הנה גם עתה עוד גחלים תלהט נפשה והיא יודעת לתת דברים לסצרת רוחה אשר יהיו כדרבונות וכשרטת בבשר החי. לב האדם בתעותיו ובנפתוליו הרבים, וביותר לב האשה, עלול להיות חסר כל מדה וכל גבול גם בנוגע לכל טוב וגם בנוגע לכל רע. אם נקח לנו, למשל, את חוה אשר יצר לנו מילטון, וראינו בה אשה בעצם טהרתה וביפיה, תחת אשר בהביטנו אל חוה אשר יצר לנו בירון, וראינו אשה אשר כבר הטיל בה הנחש את זוהמתו וכבר עורר בלבה את הזועות היותר נוראות, באפן שהיא חדלה זה כבר מהיות מבחר כל הבריאה אשר עשה האלהים. את הבל היא אוהבת יותר מקין, עקב

אשר תם הוא ושפּל־רוח וטהור, ולא יהיה לָהּ בכל רגע ורגע לְמוכֵר־
 עוֹן כְּמוֹ קִין, אשר הוא, גם בְּלִי אִמֵּר וּבְלִי דְבָרִים, יִצִּיק לָהּ תָּמִיד
 בְּכָל שְׁעָה וּבְכָל רֵגַע, וְנֹצֵב לְנֹגֵד עֵינֶיהָ כְּמוֹ מַחֲאָה חִיָּה כְּנֹגֵד כָּל הַמַּעֲשֵׂה
 אֲשֶׁר עֲשֵׂתָהּ. וְהִיא, בְּרֹאוֹתָהּ אֵת בַּחִיר לָבָה שׁוֹכֵב אֶרְצָה מֵת, אִז לֹא תִדַּע
 עוֹד גְּבוּל וְקִצְב, וְאִז תִּקְלָל אוֹתוֹ אֵת קַלְלוֹתֶיהָ הַנִּמְרָצוֹת וְהַאִיּוֹמוֹת
 וְהַנּוֹרָאוֹת, אִם כִּי גַם זֶה לָהּ בֵּן, וְהַדְּרָךְ הַזֶּה הִיא הַדְּרָךְ הַיּוֹתֵר רִצּוּיָהּ
 וְהַיּוֹתֵר מְקַבֵּלָהּ לְרוּחָהּ, שֶׁהִיא רוּחַ סוֹעֵר וְזוֹעֵף מֵעוֹדוֹ. רַק אִישׁ אֲשֶׁר
 רוּח־אֱלֹהִים בּוֹ כְּבִירוֹן יַעֲצוֹר כַּח לְצִיֵּר מַחֲזֵה כּוֹז עִם כָּל דְּקוּקָיו וְעִם
 כָּל פְּרִטּוֹ.

ואחרי הקללה יבוא המלאך לשום אות לקין על מצחו, וקין
 מקבל את המכאוב הזה באהבה וברצון:

מִצְחִי בְּעֵר בְּאֵשׁ, אֵךְ מָה הָאֵשׁ הַזֹּאת
 לְעֲמַת הָאֵשׁ בְּקִרְבִּי ?

ואחרי־כֵּן יַעֲזוּבֶהָ כָּלֵם, מִלְּבַד עֵדָה, אֲשֶׁר לֹא תַחֲפוּץ לְעֻזּוֹב אוֹתוֹ,
 בְּאִמְרָה כִּי כָכָר כָּלֵם עֻזּוּבוֹ! וְאַחֲרֵי־כֵן יִפְרְדוּ מִן הַמֵּת הַשׁוֹכֵב עַל
 הָאָרֶץ וּשְׁפִתֵיהֶם מִלֵּאוּ מְרִירוֹת וְתַנּוּאוֹת רַבּוֹת, וְלִקְחוּ עַל שַׁכְּמָם אֵת
 חַנוּךְ הַקֶּטֶן וְאֵת אַחוֹתוֹ הַקֶּטְנָה, וְקִין יִבְחַר לוֹ לְלַכֵּת הַמַּדְבָּרָה בְּדֶרֶךְ
 „הַשֶּׁמֶם מִכָּל הַדְּרָכִים” — — —
 מֵאַחֲרֵיהֶם הַמֵּת וְלִפְנֵיהֶם הַמַּדְבָּר הַנּוֹרָא !

* * *

בְּנוֹגַע לְשִׁקְסָפִיר רְגִילִים סוֹפְרֵי דְבָרֵי יָמֵי הַסְּפָרוֹת וְחוֹקְרֵיהֶם
 וּמְבַקְרֵיהֶם לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בַּתַּגְּמִים חֲרוּצִים וְקְבוּעִים, לֵאמֹר: „רֹמְיוֹ וְיֹדְלִיט”
 הוּא שִׁיר הַשִּׁירִים שֶׁל הָאֵהָבָה, „אוֹתִילֹ הַכּוֹשִׁי” הוּא שִׁיר הַשִּׁירִים שֶׁל
 הַקְּנָאָה, „הַסּוֹחֵר הוּיְנִיצִיוֹנִי” הוּא שִׁיר־הַשִּׁירִים שֶׁל תַּאוֹת הַיִּשְׂרָאֵל, „הַמִּלְט”
 הוּא שִׁיר־הַשִּׁירִים שֶׁל הַפִּילֹסוֹפִיָּה — וְכַדּוּמָה. וְאוֹלָם בְּאַפֵּן כּוֹז לָנוּ
 יוֹתֵר הַצְּדָקָה לְקְרוֹא אֵת „קִין” בְּשֵׁם שִׁיר־הַשִּׁירִים שֶׁל חַיֵּי הָאָדָם בְּכֹלֵל.
 קִין אֵינְנוּ אִישׁ יַחִיד וּפְרִטִי, כִּי־אִם הַכֹּלֵל כָּלוּ; אֵינְנוּ חוֹלָם וּבַעֲל־
 דְּמִיוֹנוֹת, כִּי־אִם הָאָדָם כְּמוֹ שֶׁהוּא. קִין הוּא הָאָדָם בְּכָל סְגוּלוֹתָיו
 וּבְכָל תַּעֲתוּעָיו, בְּכָל יִתְרוֹנוֹתָיו וּבְכָל חֲסִרוֹנוֹתָיו. מֵה שֶׁקָּרָה אֵת קִין, הוּא

שיקרה את כל אדם חשוב והוגה עד הדור האחרון. קין הוא צורה ריאליסטית שאין דוגמתה: אדם שיש לו כליון-נפש וכליון-עינים לאיזו מטרה, ורק שהוא בעצמו אינו יודע מה היא, אדם מתחרט על מעשיו, אדם מרגיש רחמים וחמלה, אדם מתקצף ומתרגז, משחקי-ומהתל' ובוכה וזועק מעצמת מכאובים, והוא עובר לעינינו את גרם המדרגות של כל רגשות-הלב מהחל ועד כלה. קין הוא הטרגידיה הנוראה והאימה של חיי האדם, על שום שהאדם נולד וסובל ונושא מכאובים וחוטא ומת. הוא אִמְלַל משום שאינו רואה תכלית בבריאת העולם, ואינו מוצא בעולם אותה, הדעת שעל פיה יוכל אדם להשיג את כל מה שיש, ואינו בטוח ואינו בטוח בכל ההבטחות הנתונות לו, ורואה חמס בכל הנעשה תחת השמש; ועל-כן הוא רואה חמס גם בכל הגורל אשר הוטל על אבותיו ועל נפשו בעצמו ועל אחיו, שאינו מרגיש בזה, ועל ילדיו הנכונים לקראת החיים עם כל אלפי רבוא רבבות הדמעות אשר תבאנה ואשר תהיינה. קין הוא האדם, ככל אשר היה וככל אשר יהיה כל אחד מקרבנו, והוא נושא בחיקו את זרע כל משאת נפש האדם ביחד עם זרע כל פגעיו הבאים. מה יועיל לו כי יתקומם, כי יבקר ויחרף ויגדף? והוא בעצם ידו הן יהרוס ברגע אחד את מצבו ברמה אשר מצא לו לפני אלהיו, וירד ונפל אל תוך הבור העמוק. אשר מתחת, והיה לחיה טורפת! קין הוא — הגזרה הנוראה הנקראה טבע בני-האדם; הוא חולם חלומות נשגבים ועולה בחכמה למעלה, ובעוד רגע והוא עושה תועבה אשר לשמעה תצלנה אזנים; עומד הוא בקומה זקופה, ובגאווה ובגדל-לבב יביט אל הכחות המושלים בארץ, ובעוד רגע והיה לגוש-עפר אשר אין בו רוח, לסמרטוט, לגלגל ביד מכוונה אשר לא תראה, ואחרי-כן ישנע ויתפח ויקרע את לב השומע בכל זעקותיו, אשר הוא זועק לכפר על שגעונותיו אשר היו לו רגע אחד, ונתן את רוחו הנפלא הזה בכל מלאכת-מחשבת אשר הגה והרה מלבו, ואחרי-כן ישוב וגם ישא שנית בלבו את דעותיו ואת הגיונותיו, את מכאוביו ואת עצבונו, את כליון-נפשו ואת תשוקתו הנפלאה, אשר אין להם תכלית ואין להם גבול ואין להם חק...

ואת הטרגידיה האימה הזאת של גורל האדם, ואת מעגל-הקסמים הזה, שהוא מטרתנו ותכלית רצוננו, אותו הרגיש בירון בלבו ואותו יצר לעינינו בספרו, כאשר לא היה עוד לפניו ולא היה

עוד אחריו. קולות-יִלְלָה ושוֹעַת-חַמֵּס הַתְּפָרְצוּ מִפִּי, אֲשֶׁר מֵתוּכֵן תִּשְׁמַע כֹּל אֶזְנוֹן בּוֹחֶנֶת אֶת קוֹלוֹת יִלְלָת כֹּל בְּנֵי-הָאָדָם מִסְּבִיב וְאֵת נֶאֱקָתָם וְאֵת שׁוֹעֵתָם מִגְדֹּל הַמִּכְאוּב וּמַעֲצַמַת הַפְּצָעִים אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הָרֶב.

וּאֹלָם לֹא הָיָה מְנוּס וּמִפְּלֹט מֵתוֹךְ הַמַּעֲגָל הַזֶּה, כְּלוֹמֵר, לֹא הָיָה הָאָדָם יְכוֹל לְהִכְנַע מִפְּנֵי הַכַּח הַמְּכַנִּיעַ אוֹתוֹ וּלְהַפְקִיד אֶת רוּחוֹ בִּידוֹ, אִם לְחַיִּים וְאִם לְמוֹת, אִזּוֹ לֹא הָיָה הַמַּעֲגָל הַזֶּה מַעֲגָל-קְסָמִים כִּלְלִי וְכִלְלִי! וּאֹלָם כַּדְּבָר הַזֶּה לֹא יִהְיֶה לְעוֹלָם. הַבְּרִיָּה הַנִּפְלְאָה הַזֹּאת הִמְכָּה וְהַמַּעֲנָה, הַכּוֹפּוּפָה וְהַנִּדְכָּאָה, הַנִּרְמָסָה וְהַפְּצוּעָה, לֹא תִשְׁלִיךְ אֶת הַדְּגָל מִיָּדָה וְלֹא תֵאמַר לְאוֹיְבָהּ: נִצַּחְתִּנִּי, — זֶה הוּא טַבַּע הָאָדָם. קִיֵּן יוֹדַע, כִּי רִיבוֹ רִיב עוֹלָמִים. הַשְּׂכָל אֲשֶׁר בּוֹ יֵאמַר לֹא, כִּי עַד נִצַּח לֹא תֵתֵם מִלַּחֲמָתוֹ עִם אוֹיְבוֹ זֶה אֲשֶׁר לֹא יִרְאֶהוּ,

וְעוֹלָם עַל-עוֹלָם יִתְפַּלֵּץ וְכָבֵד עַל-כָּבֵד יִתְפַּלֵּץ
 וַיִּקְוֶם עַל-יִקְוֶם יִתְפַּלֵּץ בְּמוֹסְדוֹתֵיהֶם פָּלֵם יַחַד,
 עַד חֵם הַמְּלַחְמָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת — אִם יֵשׁ שְׂתַתֵּם —
 וְהָיָה הֵן טָרָם תֵּתֵם עַד-יִיחַדֵּל הוּא אוֹ אֲנִי!

וְהוּא עוֹד יַחֲלוּם וְעוֹד יִהְיֶה, עוֹד יִבְקֵשׁ וְעוֹד יִשְׁאַל, עוֹד תִּכְלָה נִפְשׁוֹ וְעוֹד תִּתְאוּה רוּחוֹ לְעוֹלְמוֹת נַעֲלָמִים. אִם הַעוֹלָם הַחִיצוֹנִי הַזֶּה לֹא יִשְׁפּוֹק לָכֶם, בְּנוֹ לָכֶם עוֹלָם פְּנִימִי בְּקֶרֶב לְבַבְכֶם — יֵיעֵץ לֹא שְׂכָלוֹ. אִזּוֹ יִתְאוּנֶן, כִּי אִפִּילוֹ הַדַּעַת, אֲשֶׁר קוּוֹ כִּי עֵץ-הַדַּעַת יִתְנַנֶּה לְבְנֵי-הָאָדָם, גַּם הָיָה לֹא נִתְנָה לָהֶם. אִם אָדָם וְחוּה חֲטָאוֹ, אִזּוֹ הָיָה לָהֶם לְכָל-הַפְּחוֹת לְדַעַת אֶת כֹּל הָרְאוּי וְאֵת כֹּל הַנִּכּוֹן לְאָדָם לְדַעַת. בְּמִקּוֹם אַחַר אֲנַחְנוּ רוֹאִים אוֹתוֹ, וְהִנֵּה לְבוֹ הַתְּגַעֲגַע מֵאֵד, וְהוּא שׁוֹאֵל אֶת נִפְשׁוֹ לְרִאוֹת אֶת אֱלֹהִים בְּעַצֵּם תֵּארוּ, לְמַעַן דַּעַת אוֹתוֹ, וְלְמוֹת אַחֲרֵי-כֵן כֹּאֲשֶׁר יָמוּתוּ אֲבָקוֹת הָעֶפֶר. כִּיִּד קָטָן יִקִּיף אֶת לוֹצִיפֵר בְּשֵׁאוֹת, וְהַשֵּׁאוֹת נִפְלְאוֹת, וְהֵן יוֹצְאוֹת מִפִּי תְּכוּפוֹת וְקִצּוֹצוֹת וְנִמְרָצוֹת וּבַחֲפוּזוֹן וּבַסְּעֵרֶת-נִפְשׁוֹ. — „קִיֵּן” הוּא הַמִּלַּחְמָה אֲשֶׁר לְאָדָם עִם הַכַּחוֹת הַמוֹשְׁלִים, מִלַּחְמָה לְחַיִּים אוֹ לְמוֹת, מִלַּחְמָה אֲשֶׁר בַּהּ הַכָּנַע יִכְנַע הַבָּשָׂר, וְאֹלָם לֹא הָרוּחַ.

זֶה הוּא הַכַּח לְבִירוֹן: הוּא אֶסְף אֶת כֹּל דַּמְעוֹתֵינוּ, אֲשֶׁר בַּמִּשְׁךְ אֲלֵפֵי רַבּוּבוֹת דּוֹרוֹת שְׂמָנוֹ אוֹתָן בְּנֵאֲדָנוֹ שְׂנִקְרָא לֹא עוֹלָם, וְיִשְׁמֵן אֶל תוֹךְ

גלות העינים אשר לאחד מבני-האדם הראשונים שהיה בראשית הדור הראשון. אנכי, הכותב את הדברים האלה, ואתה הקורא אותם, אנחנו גם שנינו, שהננו מן האחרונים על פני האדמה, אין לנו בכל נאקותינו ובכל אנחותינו להוסיף אף בכיה אחת או גם דלף אחד, אשר לא מצאנום כבר גם לקין, לאדם זה שהוא אחד מן הראשונים. וזה הוא הכח הנסתר, אשר על פיו תפוצץ הדרמה הזאת את לבבנו מאין עוד כמוה, הלא יען וביען אנחנו האחרונים רואים ומרגישים ומבינים פתאום, כי מה שקרה אותנו קרה את ראשון האדם, ובכך הצרה הזאת היא צרת עולמים, אשר אין ממנה מנוס ואשר מפלט אין ממנה. „השאלה” הזאת איננה אפוא שאלה סוציאליית או כדומה, אשר היינו יכולים לנחם אותנו תנחומות-רגע, כי נבקש לנו תנאים חדשים ואז נמצא פתרונים לה, כי-אם שאלת-עולמים היא, אשר יסודתה בטבע, והטבע הן לא ישנה לעולם ולא יתקן לנצח, ואם גם אלפי פעמים נשים בצדו את לוח-השגיאות שבו, לא יתפך עוד עצם הסגנון ולא יהיה לאחר. כיוצא בזה אנחנו מוצאים גם בנוגע לשאלה אחרת, שבני-דורנו קוראים לה שאלת הנשים, ואשר רבים עוד חושבים עליה כי שאלה סוציאליית היא, והם מנסים למצוא פתרונים לה על-ידי מה שיניחו, כי בהשתנות התנאים ישתנה גם מצב הנשים. ועתה — אם יבוא חוקר והשמיע את דעתו אלף אלפי פעמים, כי ריק כל המשא והמתן הזה, אחרי כי מצב האשה מיסוד בטבע הדבר, והטבע לא ישנה ולא יתקן לעולם, אז לא ישמעו לו! אבל לו קם חוזה גדול ושגיאתה כבירון וכתב לנו דרמה „חוה”, להראותנו, כי עוד האשה הראשונה קראה חמס על כל העול אשר עשה לה הטבע (כי החברה הן לא יכלה עוד לעשות אז את העול ההוא!), וכי מקור העול הוא משום שעשה אותה דלה ושפלה וחולה, וכי קריאת החמס הזאת היא בעצם אותה הקריאה אשר תקראה כל הנשים עד היום הזה ואשר תקראה עד הדור האחרון, באין מרפא ובאין מקלט ובאין מנוס, אז היו כל בני-האדם רואים את החזיון הזה והיו מרגישים ומבינים אותו, עד בלתי היות עוד שואל. — הצרה היא צרת עולמים, ומכאובינו ופצעינו הלא הם מכאובים ופצעים אשר יהיו לנצח ועד הדור האחרון.

בירון אסף את כל דמעותינו אנחנו היום וישמן בעיני הבוכה הראשון. המשורר הרואה את עלות השחר, הרי הוא בכל פעם ופעם כאדם הראשון בשעה שראה את עלות השחר בפעם הראשונה ביום הראשון

לבריאה. וגם בנוגע למכאובינו ופגעינו ואנחותינו ודמעותינו עושה החוזה כן. בשעה שהוא רואה ושומע את כל אלה, הרי הם בעיניו כחדשות שלא היה עוד לעולמים, והוא יכול ליחס אותם גם לאדם הראשון או לקין; כי על־כן הוא לוקח גם את כל ספקותינו ושאלותינו והוא שם אותם בפי השואל והמספק הראשון. ואולם הראשון הזה, משום שהוא ראשון ואין לו עוד כל הנסיונות שמצאנו אותם אנחנו האחרונים, לכן יביע את כל אלה בתמימות נפלאה מאד, והתמימות הזאת הוא הכח הנסתר והנפלא אשר בו יקח „קין“ את לבנו. הזעקות הן זעקותינו, ואולם הקול עוד חדש; הדמעות הן דמעותינו, ואולם הנגה אשר להן זה מקרוב רק עלה עליה; המכאובים הם מכאובינו, ואולם חותם אלפי הדורות ורבות השנים עוד טרם טבוע בהם; וגם השאלות והספקות היוצאים מפי החושב והחקרן הראשון, רק שאלותינו' וספקותינו הם, אשר אלפי מוחות הולידו אותם במשך אלפי דורות, ואולם נראים הם כיוצאים מתוך מוח אחד, ועוד משוך עליהם חוט של קדושת תמימות.— אכן זאת היא מלאכת־מחשבת אשר אין למעלה ממנה!

ומלאכת־המחשבת הזאת, לפי ההשקפה הראשונה, עשויה על־פי סדר ידוע ומורגש בהעשותו, תחת אשר הסכן הסכין בירון ביתר ספריו להיות כהר געש המקיא מבטנו אש, עד כי יש שנאמין כי הפעם הזאת אוחז הוא את הרסן בידו או מפלג הוא פלג לשטף רעיונותיו בסדרים ידועים ובנחת ובמדה ידועה; ואולם גם זה הוא רק למראה עינים ולפי ההשקפה הראשונה. הרוח הגדול שבו חזק ועצום שבעתים מכל סדר ומכל מדה, ולהפך הוא: הסדרים והמדה שנמצא, אותם בראה לו גאוניותו כמעט בלי דעת; הדמיון אשר בלבו בוער בלהב אש גדולה וחזקה, והוא מניע את הגלגלים ההולמים והמפצפצים אשר לרוחו; ולמרות כל הסדרים והמדות המדומים שומעת האוזן הבוחנת קול נשמה בוכיה במעמקים, נשמת משורר שירים ליריים אשר זר לו מתג ורסן, וקין יחדל פתאום מהיות נפש דרמטית והיה — לנפש בירון. בירון איננו גיטה; המשורר הסוביקטיבי לא יוכל בשום אופן להתנכר אלינו.

והחוזה הסוביקטיבי הזה נלחם לעינינו את כל מלחמותינו אשר נלחמנו גם אנחנו בקרב לבבנו פנימה — היש תקוה? אם יש עוד אחרית? אם תתם המלחמה?

לוציפר בעצמו הוא כפוסח על שתי שעפים, והוא אומר: אם יש שתתם!

והימים החדשים הנה באו אשר אליהם הוא נבא: הנה העולמות מתפלצים עולם על עולם, הנה הכוכבים מתפלצים כוכב על כוכב, הנה היקום מתפלץ יקום על יקום – ואיה התשועה? היש תקוה, כי האויב הנורא והמסתתר לא ימצא עצה בלתי-אם להפיל מידו את העולם אשר כבש לו ולתת אותו שלל למכניעו? היבוא רגע ורוח בני-האדם ירגע כמעט קט מכל מכאוביו ומכל מדויו? הנה האדמה אשר אותה נעבוד – התתן לנו את כחה? אם נשבע מטובה חלק כחלק? אם תעבור הקלה אשר קללנו, כי ארורים נהיה ממנה? הנה כחנו עמנו ורצוננו תזק ומטרתנו ברורה – היצלה לנו לעבוד ולברוא לנו ערך שני וחדש? אם יהיה לנו עץ-הדעת אם יבוא יום ואנחנו נאכל ממנו אכילה גסה ולתיאבון?

„קין“ הוא הדרמה של חיי-האדם. והדרמה הזאת תחדל בחדול האדם מעל פני האדמה!

1900.

הגדות אנדרסן

לידידי ד"ר י. 5. קצנלסון.

על הגשר האלכסדרוני עמדנו רגע אחד, בעברנו את הנגה, אז נמשכו עיני בחזקה אל מי-הנחל ואביט המימה. ברגעים האלה והיום והלילה נפגשו ואור-השמש ואור-הלבנה נשקו; אז היה אור יקרות על פני כל הכר, הוא האור אשר צבע אין לו ואשר אין לו שם ורק ערב ארגמן עם תכלת יהיה כנוגה על פני המים. ואני ראיתי את בא השמש ואת עלות הלבנה ברגע אחד גם יחד, ואוני שמעה קול-המות נפלא, אשר לא ידעתי מה הוא, ורק נפשי ידעה פתאום פי ירד כבוד אלהים על המקום אשר לפני וזה קול אדני על המים הרבים. מי לא ידע את הרגעים הקדושים האלה? על מי לא היתה היד הגדולה הזאת? – ואתה שלחת את ירך ותעירני מדמיונותי ומחלומותי אשר חלמתי בהקיץ, ותדבר אלי ותאמר: הלא זה אשר יאמר לו: לילה מן, הלילות הלבנים!... והלילה הנה הוא גם הלילה אשר בו הרבית מאד לדבר על לבי בדבר אנדרסן, ותאלצני בדברים לגשת אל המלאכה ולשום את ספורי הגדות אנדרסן לפני בני-ישראל. ימים רבים דברת על לבי ולילות רבים, ירחים רבים פתיתני ושנים רבות, ואני נדרתי נדר לאמר: אם יהיה אלהים עמדי והניח לי מעמלי במצט, ועשיתי את אשר יעצתני ואת אשר יעצתי גם אני בלבי זה מאז. – ההיה אלהים עמדי כאשר שאלתי? ההונח לי מעמלי אף מעט?... ראה, הלא מביא אנכי היום את ספורי הגדות אנדרסן בשפת עברית לך ולבני ישראל!...

לך – ואתה תבין כרגע את משפט הדבר אשר הבאתי; ואולם לבני-ישראל – היבינו הם מה זה אנדרסן ומי הוא להם?
הנקל היה לי להגיד לקוראי לאמר: ראו, הנה נעתקו ספורי הגדות אנדרסן ליותר מארבעים לשונות; כל גויי-אירופה ורבים

ממשפחות אסיה ואפריקה העתיקו להם ללשוניותיהם את הספורים הנפלאים האלה! הקירגיוזים יושבי חופי הים הכספי קוראים כיום הזה את ספור ההגדה על־דבר „בגדי המלך החדשים“, ועל גדות הגיחון, אשר שם יפרח הלוט ואשר שם תעלה ההדסה, שם יקרא ההודי את דבר „האם והמוצאות אותה“, ולבו בקרבו יגדל וירחב; כי אין ספר בכל הספרים החדשים אשר יהיה נחשב בין ספרי ספרות העולם ואשר יהיה לנחלה לכל גוי ולכל מדינה כספר ספורי־ההגדות הנפלא הזה, אשר כתב לנו אנדרסן. ולכן היה לי להגיד לאמר: אם חושבים אנחנו את עמנו גם הוא כאחד העמים ואם ספרותנו ספרות גם היא כאחת הספריות, אז מה אות טוב מזה אם לא בהעתיקנו לנו גם אנחנו את הספר הזה. ואולם לו דברתי כדברים האלה, כי אז דברתי ללא אמת. בפה מלא אנכי מודה, כי בגשתי אל המלאכה לא זכרתי את הדבר הזה, וכי נכון הייתי לשום את הספר הזה לפני הקוראים העברים, לו גם היה ספר אשר לא נעתק לכל לשון עוד.

ואתה הוא האיש אשר הבינות את הדבר הזה.

זוכר אנכי, כי ראש כל מאווי היה תמיד, אשר יתן לבני־ישראל שירים ליריים הרבה, וגם במאמרים השמעתי את הדבר הזה לא אחת ושתיים, כי אמרתי, רק הדבר הזה הוא אשר יתן לבני־ישראל ולבנותיו איזה טל תחיה, איזה רך ועדן, איזו נחת ונעימות, אולי נצליח להפשיט את העקמומיות שבלבם ואולי נסיר מעליהם רוחם הקשה ונפשם היבשה ולבם הקהה, ופעלו גם אלה להרבות להם מעט נשמה יתרה. אוי לו לעם שיש לו נשמה יתרה רק אחת בשבוע ליום ידוע ובצורה ידועה! יבְּרֵא־נָא רוח ליריות לנערי בני־ישראל, ינתן־נא ספר שירים ליריים ביד בני־הנעורים, אולי יהיה להם ספר כזה לסדור־תפלה לכל מועדי השנה, אשר יקביל לכל דבר ולמשאלות כל איש ואיש, והתפלל הנער העברי והתפללה הנערה העברית ברוח השירים האלה ברגע אשר יהיה לבם מלא, והתמססה האבן הכבדה הרובצת בלב העם האמלל הזה, אשר מצוקותיו הרבות טמטמו ברב הימים את לבו. — ואולם ידעתי תמיד, כי לא נקל הדבר לחבב את סגנון „השורות הקצרות“ על רב בני־עמנו.

האם לא נבוא אל המטרה, אם נרגיל אותו מעט מעט על־פי ספר כתוב שפה פרוזית, אשר דופקת בו רוח לירית בחזקה? — הנה

כן לא יפלא עוד הדבר כי לאנדרסן היתה תשוקתי תמיד, לשום אותו לפני בני-ישראל!

רוח לירית ושירה ערבה ותמימות נעימה וילדות נפלאה מלא את ספר הספורים הזה, אשר אין משלו ואשר אין כמוהו — וסופרינו הלא צועקים כל היום: בראונא ילדות לילדי בני-ישראל! הוסיפו-נא, ולו רק רגע אחד, מעט קורת-רוח ליצורים הקטנים אשר לנו! השיבו-נא את הילדות לבני-ישראל, אשר נכרתה מקרבנו זה הרבה מאות שנים! למדו-נא אותם תמימות והרגשה וְחֵלֶם וְחֵלֶם! בנו-נא להם עולם אשר אין בו עוד קנאה ושנאה ותחרות וחשבון-נפש וחקירות ופילוסופיה ויאוש, ואשר יש שם תחתיהם ימים טובים ולילות מנוחה וחברים טובים וצעצועים ושחוק וגיל ורנן! הקימו-נא להם עולם אשר שם כל דבר ודבר יתכן, אשר שם מלאכים יורדים למטה ובני-אדם עולים למרום, והבית מתהפך ועומד על גגו והארמונות בנוים באויר והדומם צומח והצומח מדבר, ואשר שם הכל חי והכל מדבר, גם סוס-המקל וגם איש-החיל העשוי בדיל וגם החתול העשוי זכוכית וגם שר-הצבא העשוי עגת-דבש וגם כפתורי-הבגדים ושרוך-הנעל והסרגול ועט-העופרת והשלחן והמנורה והמטטאט וארבת-העשן, כלם כלם מדברים ומתנועעים ומשיחים ומספרים ומהלכים ורצים, והם חיים וקיימים, והנער מדבר אליהם והם משיבים והוא מבין את תשובותיהם! עולם חדש, תנו לנו עולם חדש אשר שם אין עוד יהודים עם תורה ומצוה ומרת-נפש וחשבונות ודאגות ותקות וחקירות! תנו לנו טל-ילדות.

תנו להם טל-ילדות — איך נתן טל ילדות לעם אשר בו גם הזקן וגם הנער אין להם סימן מבדיל להבדיל ביניהם בלתי-אם הזקן לבד? אל-נא נשלה את נפשנו — היכול נוכל לקוות כי יש יום והקורא העברי יקרא בתמימות כאחד הגוים את הספור על-דבר בן המלך ובת המלכה אשר בנו להם ארמונות פורחים באויר? היתכן הדבר, כי העם, אשר על אחדים מבניו יספר, שהם הביאו לבב-חכמה לברך ברכת "שהכל" גם על החלב אשר ינקו משדי מיניקותיהם, היתכן הדבר, כי העם הזה מסגל לקרוא בארך-רוח גם הגדות וגם מעשיות אשר כל כחם אינם אלא בדמיון? יהודי אשר רמ"ח אבריו אינם נבראים אלא עצ-מנת להתפלפל ואשר שס"ה גידיו אינם עושים דבר אלא קוראים כל היום: "מאי קא משמע לן?" היתכן, כי עם אשר

כזה יפנה את לבו אף רגע אחד אל העדן היותר גדול אשר בראה הספרות? הן אוהב היהודי את גן-העדן, אוהב הוא אותו ומקוה הוא אליו מאין כמוהו, אבל לא בעודו בחיים, כִּי־אם אחרי מותו...

ובכל־זאת אני יודע וחש ומרגיש בנפשי, כי אין עם בארץ אשר בניו יהיו ילדים ואשר גם זקניו יהיו מלאים רוח ילדות כעם הזה! גם הגדולים אצלנו יהיו ילדים תמימים! כל ישראל אינו אלא ילד גדול! שני מיני תמימות יש בעולם, תמימות הבאה מן המוח ותמימות הבאה מן הלב. והנה אמת הדבר, כי בנוגע לתמימות הבאה מן המוח אין אנו מוצאים ילדות לישראל אפילו פחות מכביצה, כי ערום העם הזה מאד, פקח העם הזה מאד, שנון העם הזה מאד והחשובנות והדאגות והחקירות והחקים והסברות וההיקשים הם דברים המיוסדים כמעט בטבעו ובתכונת רוחו, ולכן הוא אוהב את הפלפול ואת ההיקש, ואפילו היקש על־פי הגיון מעקם, ולכן אוהב הוא את החקירה הדקה מן הדקה, ואפילו חקירה בדבר ביצה שלא נולדה עוד כלל, ואולם בנוגע לתמימות הבאה מן הלב אין כמעט במערב הארץ כעם הזה האוהב את הדמיון, את החלום, את הנצימות, את השירה ואת השתפכות־הלב. בנוגע למוחו יש לו דמות עם שבטי הכנענים, הם הפיניקיים הראשונים, ובנוגע אל לבו דומה הוא אל אחיו הערביים.

יש עמים אשר תמימות הילדות מובנת להם היטב, ויש אשר לא יבינוה היטב עד עולם. גיאורג ברנדס יספר לנו את שיחתו עם איש צרפתי נבון דבר, אשר שאל אותו על־דבר הגדות אנדרסן, והצרפתי ענה: "un peu trop enfantin", החריפות הנתונה לעם הצרפתי אינה נותנת אותו למצוא נחת גם בתמימות ילדים; לא הילד הטוב יתשב אצלו לילד, כִּי־אם הילד הפרא, אשר יקרא לו enfant terrible; ובברנדס מוסיף, כי לו יתנו את הגדות אנדרסן לילד צרפתי בן חמש שנים לקרוא אותן, ומצא בהן צד ילדות יותר מדי גם הוא. תמימות הצרפתי אינה אותה התמימות הבאה מן הלב; ובכלל אנחנו מוצאים, כי תמימות הילדות הוא דבר הנושא עליו חותם גרמני מוחלט, וביותר יבינו אותה באנגליה ובאשכנז, פחות מהם יבינו אותה הגוים הרומניים, והעם הצרפתי פחות מכלם. ואולם אצל שבטי בני־שם אנחנו מוצאים תערובות נפלאות: ערמה של מוח ותמימות של לב. עם ישראל הוא זקן מצד זה וילד מצד זה.

ואנדרסן גם הוא הן הוא אותו הסופר אשר יש לו זקנה מצד זה וילדות מצד זה! — אם נסכים רגע אחד לדעת האומרים, כי אנדרסן הוא הסופר אשר כתב לילדים, אז עלינו להוסיף ולברר את הדעה הזאת לאמר: הקטנים קוראים ומתענגים על „המעשה היפה“ אשר הם קוראים, והגדולים קוראים והנה — נפלא הדבר! — רעיון גדול הם מוצאים תמיד בכל מעשה ומעשה.

ואולם רק רגע אחד נסכים לדעת האומרים האלה, ולבנו אין עמנו. ההשמיצו האנשים האלה לאזנם את אשר הם אומרים? — אנדרסן הוא אחד „המשוררים“ היותר גדולים אשר היו לעולמים: רוח דמיון עז עם נצימות שפך-לב, רעיונות נעלים עם שפה נפלאה, חזיונות נמרצים עם תמימות ילדות בו נשקו, והוא קם בעודו עלם ויבקש שנים רבות את המקצוע בשדה השירה, אשר שם יוכיח את עצמיותו המוחלטת, ויהי תועה ממקצוע למקצוע, אז חזר על כל מין ומין ממיני השירה ולא הניחו את רוחו, וינסה את כחו גם בכתיבת רומנים וגם בכתיבת שירים שקולים וגם בכתיבת חזיונות וגם בכתיבת שירי-עליה, ולא מצא את אשר בקש. „בהיותו משוטט שנים רבות בארץ — יאמר ברנדס, — והוא אחד מתלמידי אה־לְנֶשְׁלֶגֶר המובהקים, ופתאום והנה הוא תועה מן הדרך אשר סלל לפניו אה־לְנֶשְׁלֶגֶר והוא בא בנשף בערב יום אחד עד לפני דלת קטנה ומסתרה, אשר אין לה תאר, היא דלת פתח ספור ההגדה. אז נגע אל הדלת, והנה היא נפתחת, ויבוא בה וימצא שם בתוך האפלה את „כלי האש“, הלא הוא ספור-ההגדה הראשון אשר העלה אנדרסן לנו“. הימים האלה ימי שנת השלשים, ואנדרסן החל לכתוב את ספורי ההגדות אשר לו, ויהי פתאום לאיש מהלל מקצה תבל ועד קצה תבל, כי הנה מצא אנדרסן את המקצוע המיוחד והמובדל לעצמיותו המיוחדת והמובדלת גם היא, והמקצוע הזה הוא — מקצוע הילדות. אבל אם יבחר איש את מקצוע הילדות, לתאר לפנינו את הילדות בכל הודה ובכל תפארתה, הבזאת היה לסופר אשר יכתוב למען הילדים? אם מצא קרילוב את המקצוע המקביל לעצמיותו בכתיבת משלים ושיחות חיות ועופות, האין לבני-אדם לקרוא את המשלים והשיחות ההן ורק החיות והעופות יקראו אותם? אם מצא אלכסנדר דיומא (הבן) את המקצוע אשר לו בכתיבת חזיונות המתארים את לב האשה עם כל סבכיו ותעתועיו ותהומותיו, האין לגברים לקרוא את הספרים ההם ורק הנשים תקראנה אותם? — אכן כתב אנדרסן את ספורי-

הילדים אשר לו, כי זה הוא המקצוע אשר לו המקביל היטב לעצמיותו ולכל מעלות רוחו, לתאר לנו את הילד בכל דרכיו ובכל מחשבותיו, בכל שיחו והגיגו, בכל תמימותו ופשטותו ובכל חזיונותיו, ולא יתאר לפנינו את הילד על-ידי מה שישים לפנינו תמונת ילד, כי אם על-ידי מה שידבר אלינו בלשון הילד, ואולם קוראיו הנאמנים הם הגדולים, כי רק הם יכולים להשיג את רב הערך אשר ל"שירים הפרושים" האלה. הנה זה הוא הכח אשר לאיש גאון הרוח: הטבע הכפול שבו! אנדרסן מדבר בסגנון ילדים, והנה הילדים קוראים ומשתעשעים בו והגדולים קוראים ומבינים אותו. יש אשר הקורא הקטן יקרא ולבו הקטן יעלו ויתענג על החזיונות היפים ועל המעשה הנחמד אשר הושם לפניו, והקורא הגדול יקרא גם הוא, והוא ימצא שם רק את החדוד ואת הסטירה הנמרצה ואת הבקרת החדה.

וספורי ההגדות האלה שונים מאד למיניהם הרבים. יש אשר נמצא בהם ספורים שהם, בסקירה הראשונה, רק לילדים, ויש אשר נמצא ספורים הכתובים גם לקטנים וגם לגדולים, ויש אשר הם כתובים רק לגדולים לבד. רב לנו אם נזכיר פה בשם את ספור ההגדה "הצל", וכן "הנפש", למען הוכיח כי לא לקטנים נכתבו הספורים האלה. גם מן הגדולים לא יבינו אותם בלתי-אם הקוראים המבינים.

ומן המינים הרבים והשונים אשר אנחנו מוצאים בספורי הגדות אנדרסן בחרתי לי אחדים מכל מין ומין, באופן שכל המינים השונים נכללים בספר הזה, אשר אני שם לפני בני-ישראל. — מוצאים אנחנו בספורי אנדרסן ספורים המצטיינים על-פי רוח הבקרת החדה הנושבת בהם, ורק שהם כתובים בהלצה יפה, כמו: "חזיר הכסף", "זבוב האשפות", "נכון הדבר כנכון היום" וכדומה; מוצאים אנחנו בהם כאלה המצטיינים על-פי דעת העולם ודעת בני-האדם במדה מרבה, שהמספר מראה בהם את כחו, כמו: "זבוב האביב", "הרוח מעתיק ציונים", "דבר" וכדומה, או כאלה הכתובים אך רק למען הילד, כמו "הארגו המעופף", "מפיל חבלי שנה" וכיוצא בהם, שהם כתובים ברוח הילד ועל-פי הדמיונות המלאים את לב הילד ועל-פי ההשגה שיש לו להילד ועל-פי ציור העולם הנתון בלב הילד, ורק שהקורא הגדול, בקראו אותם, ישתומם לבו בתוכו גם על יפי מלאכת-המחשבת ועל הכשרון הנפלא שיש לו למספר הזה. הנה כן אנחנו מוצאים בין הספורים האלה ספורים

אשר זה כחם ברוח שירתם הנפלאה, כמו „גן העדן“, „המלאך“, „חלום האלה הזקנה“ ודומיהם; או „האם והמוצאות אותה“, שהוא ספור מלא רוח שירה הנוגעת עד הנפש, והם כתובים באפן שהילד הקורא אותם ימצא בהם את שלו ואת העולם שהוא מבקש, והקורא הגדול ימצא בהם גם הוא את שלו ואת הקרוב ללבו יותר. ויש ספורים הנוגעים אל השאלות העומדות ברומו של עולם, שאלות בדבר תקון החברה המחכות עוד לפתרונים, כמו: „הנרות“, „אכן נבדלנו“, „החלזון ומקל השושנים“, ויש ספורים המיוסדים רק על ההלצה לבד, כמו: „בת המלך על העדשה“, „בית-הצאור“ וכדומה, וגם בהם יראה דעת העולם ודעת בני-האדם אשר למספר הזה; ויש שנמצא בהם חקירות ופילוסופיות הכתובות בלצון הרבה, כמו „התנין הגדול אשר בים“, „הזמיר“, „בגדי המלך החדשים“, „נטף המים“ וכיוצא בהם; וכן גם ספורים אשר כל-עיקרם אינו אלא בשביל המוסר הנמצא בהם, כמו: „מעשה“, „הנערה הקטנה עם עצי הגפרית“, „הדגן הטורקי“, או גם ספורים אשר יזכירונו תמיד שחוק-שפתים ודמעת-עינים בבת-אחת, כמו „צרת נפש“. ואולם רבים-רבים נמצא בספר הזה הכתובים לא רק לאנשים גדולים, כי-אם לאנשים הוגים וחושבים וחוקרים דבר עד תכלית, כאשר אמרתי למעלה.

ואני בגשתי להעתיק לעברית את ספורי ההגדה האלה ידעתי, כי יבצר ממני להעתיק מכל הבא בידי וכי עלי לבר היטב ספורים מקרב הספורים, ובחרתי את הספורים המקבילים יותר לרוח הקוראים העברים, ביחוד נטשתי את הספורים הנשענים ביותר על האגדה הצפונית ואת הספורים הכתובים ברוח הנוצריות, ובזאת הייתי מוכרח לשנות לפעמים באיזה ספור מן המטבע הראשונה שהטביע בו המספר, כמו בספור „מעשה“, או „הנערה הקטנה עם עצי הגפרית“ או „חלום האלה הזקנה“.

ככה אני נותן את הספר הזה לבני-ישראל ולך.

כפר בְּדָאן, אב התרנ"ו.

תולדות הקולטורה*

זוכר אנכי: עוד עלם צעיר מאד הייתי בראותי בפעם הראשונה גוף אדם מת מוטל על שלחן המנתחים. מורה האנטומיה עמד בראש ובידו האומלל. המורה לבוש טלית לבנה וארפה, ומסביב לו המון תלמידים רבים. אז יגזור המורה גזר אחרי גזר וישים לפנינו נתח אחר נתח. ובכן: זה הוא הלב, זאת היא הריאה, זה הוא הטחול, זאת היא המרה, הכבד, החזה, האצטומכה, המעים, המוח, הושט, השלפוחית, הסמפוניות, זה הוא אבר פלוני וזה אבר פלוני, זה שריר פלוני וזה שריר פלוני. ואני זוכר, כי בליטה ההוא נדדה שנתי מעיני, ותמונת גוף המת, אשר לא סרה מנגד עיני אף רגע אחד, לא הניחה לי לישון. כי פתאום לפתע נבקע בלבי כזיק אור הרעיון הגדול: ובכן זה הוא האדם! ובכן גם הגוף הזה היה באיזה זמן מן הזמנים מין דבר אשר חשב ואשר הרגיש! מה זה אדם? מה שגאתו, מה אהבתו? מה מלחמותיו, מה צרותיו, מה שמחותיו ומה כל העמל אשר הוא עמל תחת השמש? – אמנם כן, בן רגע אחד הוברר לי המושג הנורא ואדע ואבין פתאום את הריקניות שבחיים, את האפס והתהו, את האין והשליטה הממלאים את כל חללי של העולם המקיף אותנו.

ועוד פעם אחת קרה לי מקרה כזה: על שלחן המנתחים לא נמצא בפעם הזאת גוף אדם פרטי, כִּי־אם גוף הכלל כלו, גוף האנושיות, והמורה העומד בחדר לא הורה אותנו פרק בחכמת האנטומיה, כִּי־אם את פרקי תולדות הקולטורה. ובכן: זה הוא עם, זה הוא גזע, זאת היא משפחה, חברה, ארץ־מולדת, אמונות, דעות, לאומים, שבטים, גבולים, חקים, דתות ועוד ועוד. ולפתע פתאום באה עלי הרוח הגדולה והחוקה

* המאמר הזה נכתב בתור הקדמה לתרגום העברי של תולדות השלמת האדם

וכמו ברק עלה הרעיון על לבי: מה זאת אנושיות? מה בני-האדם עם חקותיהם ומנהגיהם? מה אמונתם וקנאתם ושנאתם? מה קדושיהם ותועבותיהם? מה טמא ומה טהור? על מה יריבו ועל מה יאכלו איש את אחיו? — וכן רגע אחד הבינתי ואדע עד כמה נבער כל זה ועד כמה נבערים כלנו...

מני אז ידעתי, כי אין תורה כתורת תולדות הקולטורה, אשר עז בידה לפשט את כל העקמומיות שבלב; במדה אשר ירבה איש לדרוש ולחקור את פרטי החזיונות בהתפתחות בני-האדם והשתלשלותם והשתלמותם, ובמדה אשר יעמול להבין איך נתפתחו אצלם מעט מעט כל המושגים השונים אשר היו להם לבסוף לעיקרים, במדה זו יתבררו הגיונותיו ויתלבנו רעיונותיו ויחלש יצר לבו הרע, ולבו יהיה נכון יותר לקראת כל טוב ועלול יותר לכל מחשבה טהורה. ספר תולדות הקולטורה הוא ספר-המוסר היותר נעלה!

מה זאת קולטורה? — הקולטורה, במובן שלפנינו, היא תכן העלילות, הכולל ומקיף את השלמת האדם והתפתחותו והשתלשלותו בהמשך דורות וזמנים רבים. לפי-זה מובן הוא מעצמו כי ראשיתה מצער מאד, והיא הולכת הלוך וגדול מדור לדור ומזמן לזמן; האחרונים לוקחים בירושה את כל אשר התקינו בני-הדור ההולכים לפניהם, והם הולכים ומוסיפים ומתקינים תקנות חדשות ומנחילים את כל אלה לבניהם אחריהם, ובניהם אלה באים גם הם ומרחיבים את הגבולות האלה ואת פרי עמלם יניחו לבניהם החדשים, וכן הלאה והלאה, עד כי נבוא אל הפרק אשר עליו יעמדו הדורות היותר אחרונים. בדברים מדויקים וקולעים אל המטרה יציר לפנינו את החזיון הזה אחד מחכמי התלמוד, בן-זומא, בדברו על עלילות בני-האדם הראשונים ביחוסם אל הירושה אשר יירשו מהם האחרונים. „כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכול: חרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וברר וטחן והרקיד ולש ואפה, ואחר-כך אכל — ואני משכים ומוצא כל אלו מתקנין לפני; וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבוש: גזו ולבן ונפך וטוה וארג, ואחר-כך מצא בגד ללבוש — ואני משכים ומוצא כל אלו מתקנין לפני” (ברכות, נ”ח, ע”א). זאת היא הקולטורה! בני-האדם הראשונים יגעו יגיעות ואנחנו מוצאים לפנינו דברים מתקנים, וגם אנחנו יגעים יגיעות ובנינו ימצאו את הדברים מתקנים עוד יותר, וכן הלאה והלאה,

עד כי נקרב אל ההשקמה הלך וקרוב ככל האפשר. עתה רואים אנחנו, כי האדם לוקח לו את פת לחמו ואוכל – היזכור ברגע הזה את כל ההמצאות ואת כל התחבולות אשר היו להם לבני-האדם הראשונים להמציא ולחקור ולגלות, עד כי באנו אל המדרגה הזאת לקנות פת-לחם מוכן במחיר אגורות ידועות? עתה רואים אנחנו, כי האדם לובש את בגדו ויוצא לטייל – היזכור ברגע הזה את כל אלפי המעשים הבודדים אשר היה על האדם לעשות ולדרוש ולנסות ולהתקין ולהמציא עד כי באנו עד התקופה לקנות בגד מוכן ומתקן בשוק? עתה יושב האדם במרכבתו ונוסע לשוח – היזכור את כל המעשים אשר נעשו ואת כל הנסיונות והבחינות אשר עשו אלפי דורות לפניו, עד כי המציאו את האופן ואת הגלגל ואת הברד ואת השקא ואת הריספק ועוד ועוד, עד כי לבסוף יכולים אנחנו לנסוע אף בכח אלקטרי? תכן המעשים והעלילות למראשית ועד אחרית הוא הוא אשר נקרא לו השלמת האדם או קולטורה! מה זאת תולדות הקולטורה? – התולדות האלה אינן סכום המעשים והעלילות ההם לבד, אשר נעריך אותם אחד אחרי האחד, כִּי-אם גם חקר הסבות ודרישת העילות אשר הולידו אותם. באופן הזה יוצא לנו, כי תולדות הקולטורה הן תולדות רוח האדם והתפתחותה והשתלשלותה. תולדות הקולטורה, בעצם וראשונה, אינן בלתי-אם חלק אחד מתולדות דברי-הימים הכוללים; ואולם יש אשר יגדל ערכן שבעתים ושבעה מכל דברי-הימים שבכולם. כי תחת אשר דברי-הימים הכוללים לא ישימו לפנינו בלתי-אם את הקורות והמאורעות כשהם לעצמם, ינסה סופר תולדות הקולטורה לשום לפנינו גם את הסבות אשר הולידו את הקורות והמאורעות ההם. סופר תולדות הקולטורה ינסה לפעמים להראות, כי הקורות והמאורעות אינם בלתי-אם תולדות מוכרחיות של זמן ידוע ובני-האדם לא עשו את מעשיהם אלה או אלה מפני שכך עלה ברצונם לעשות, כִּי-אם מפני שהיו מוכרחים לעשות כך, לא על-פי הכרח חיצוני, כִּי-אם על-פי הכרח פנימי, באופן שנבוא לידי החלטה כי יש רוח בבני-אדם הכופה אותם ללכת בדרך פלוני או פלוני דוקא, וסופר תולדות הקולטורה הזה הוא הוא אשר יעמול לפנינו לבקש את נתיבות הרוח ההוא ולהוכיח ולערוך את משפט מצעדינו אם בכה ואם בכה. הוא הדבר אשר אמרנו, כי דברי ימי הקולטורה, במובן זה, אינם בלתי-אם דברי-ימי רוח האדם.

את הדרך הזה לכתיבת דברי-הימים, רצוני לומר, דרך החקירה, הורו לנו בראשונה חכמי המאה שעברה, כמו מֹנְטֵסְקֵיֶה "Considerations sur la grandeur et la décadence des Romains", וֹלְטֵר "History of the decline and fall of the Roman Empire" ועוד יותר מהם עשה הַרְדֵר בספרו המהלל "אידעען צור געשיכטע דער מענשהייט", שהוא הניח את אבן-הפנה לבנין כתיבת דברי-הימים על-פי רוח חקר, ואחריו החוקרים אשר יצאו בעקבותיו להרחיב ולהאדיר את מפעלו זה. ואולם הדרך הזאת, בעצם וראשונה, אינה עוד דרך תולדות-הקולטורה לפי המובן שיש לנו עתה ממנה, כִּי-אם דרך הפילוסופיה של ההיסטוריה, הלא היא הדרך אשר כותב דברי-הימים מתאמץ למצוא את סבות כל הקורות והמאורעות בנוגע לערכם המדיני והפוליטי, כי דברי-הימים בכלל, לפי המושג הרגיל, הלא אינם בלתי-אם דברי-ימי המדינות והפוליטיקה והמעשים הנעשים בכל ממלכה וממלכה ביחוסה לממלכה שניה; יֵאבֵל כֵּן אֵלֶּה אינם עוד דברי-ימי רוח האדם, רוח האדם כשהוא לעצמו, רוח האדם מאז צאתו מתחת יד הטבע בכל פשטותו וגסותו ושפלותו ועד עלותו ממדרגה למדרגה ומהתפתחות להתפתחות ועד שבא אל המדרגה אשר שם נראה אותו כיום הזה. כתיבת דברי-ימים כזאת דורשת ממנו לדעת את עלילות האדם עם כל תכונותיו ומשפטיו כפי שהיה בטרם הוחל עוד התקופה ההיסטורית, רצוני לומר, עלינו לדעת את האדם שלפני ההיסטוריה, עלינו לדעת את האדם הקדמוני, וכן עלינו לדעת היטב את כל סדרי-החיים אשר היו לו לאדם מקדמות ימות-עולם ועד עתה, את חיי-החברה, את דירתו, את ארחות חיו, את מלבושיו, את כליו ואת חפציו, את אכלו ומשקו, את מנהגיו ומשפטיו דבר יום ביומו, את ארחו ורבעו, את חקתיו ותורתיו, את אמונתו ודתו, את השקפותיו ואמונותיו הטפלות, את דמיונותיו והיותיו וכו' וכו' אשר היו לו בכל זמן וזמן, והדברים האלה יהיו לנו למפתח לפתוח בו את משפטי הליכות רוח האדם. מובן הדבר מעצמו, כי עלינו לבקש בראשונה את המצוררים הראשונים, אשר עוררו את האדם להסיג את הגבולות הצרים אשר גבל הטבע מסביב לו, וכן עלינו לבקש תעודות נאמנות אשר תַעֲדָנָה על כל המעשים הראשונים ההם, אחרי כי אין לנו רשימות וכתבים ספרתיים אשר ימיהם יגיעו עד הזמן הקדמון ההוא.

מה המריץ אפוא את האדם הקדמוני לפרוץ את הגדר הצרה אשר הגדיר הטבע מסביב לו? — על השאלה הזאת יענו החוקרים, כי תאות הקיום המריצה אותו לרחום את מלחמותיו עם הטבע, בכדי שתהיה לו אפשריות להתקיים, והיא היא המריצה אותו לכונן לו גם סדרי חיים של חברה, למען אשר תהיה לאל ידו לצאת בנצחון מן המלחמה הזאת. ומה הם האותות אשר על פיהם נדע את המעשים הנעשים בקדמות ימות-עולם? — שרידי פליטי כלים וחפצים עתיקים, אשר נמצאו על-פי מקרה או אשר חפרו אותם החוקרים ממעבה האדמה, הם הם ישימו לפנינו כעין סימנים ואותות, שעל-פיהם נוכל לצייר לנו את תנאי-החיים של בני-האדם הקודמים ההם, והדברים האלה ביחד עם הדברים שאנחנו מוצאים אצל הפראים גם בדורותינו, הם יהיו למורי-דרך לכל חוקר לדעת את הדרך אשר עליו ללכת. כלי-אבן בצורתם היותר גסה והיותר פשוטה וכן כלי-עצם וקרן ודומיהם יצירו לנו את האמצעים אשר בהם השתמשו בני-האדם היותר קדמונים במלחמותיהם היותר ראשונות אשר נלחמו עם הטבע. לתקופת הזמן הזאת יקראו החוקרים תקופת ז'מ-ן האבן. אחרי תקופת הזמן הזאת נראה את שרידי פליטי הכלים העשויים מתכת, והם בשפתם הנאלמה יספרו לנו את כל מעשי האדם ועלילותיו בתקופה החדשה הזאת, ועינינו תראינה מעט מעט איזו התפתחות ואיזו השתלשלות ברוח האדם. הזמן הזה הוא ז'מ-ן המתכת. ואחרי הזמן הזה נבוא אל תקופה חדשה, וכן נעלה מעלה ומעלה, וכן נעבור הלאה, עד כי נבוא אל הפרק אשר בו כבר החלה התקופה ההיסטורית, הלא היא התקופה אשר כבר יש לנו בה כתבות ומצבות ורשימות עתיקות, שהן תספרנה לנו דברים יותר מפורשים ויותר מובנים לנו. ארץ המזרח היא הארץ הראשונה אשר נבקע בה בראשונה אור הקולטורה, וביחוד היא הארץ היושבת על-פני הקצה היותר קיצוני שבמזרח, היא ארץ חינה, שהיא היתה לה קולטורה מיוחדת עוד בקדמות ימות-עולם. אחריה נראה את ארץ הודו ואת ארם-נהרים, שהן מן הארצות היותר קדמוניות שהיתה להן קולטורה, ומשם נעבור עד סוריה ונראה שם את הכנענים ואת היהודים, שהם אנשי קולטורה גדולה וכבירה, ובעברנו גם משם אז נבוא עד ארץ הנילוס, ארץ מצרים, שהיא ארץ הקולטורה אשר יש לנו משם הרשימות והכתבות היותר עתיקות, והן יהיו לנו לאותות נאמנים ומוצקים המעידים לנו על כל משפטיה ודרכיה. אז נבוא גם

אל פרקי-הקולטורה הנפלאים אשר בארץ יון ובארץ איטליה העתיקה, ומשם נבוא אל פרקי הקולטורה אשר עברו עליהם גויי אירופה למן הימים ההם ועד ימינו ודורותינו, פרק אחרי פרק, עד היום הזה.

בכלל נראה, כי נימוסי בני-האדם יתנו לנו חמר רב לדעת על-פיהם את תולדות רוח-האדם, הלא היא הקולטורה שלו; אבל הדרכים אשר הלכו בהם החוקרים בקומם לגלות התעלומות האלה היו שונים איש מאחיו מאד מאד. בימינו ובדורותינו, שבהם התפתחה כתיבת תולדות הקולטורה בחלקיה היותר עיקריים, נמצא, כי מכל מקצוע ומקצוע אשר בשדה החכמות היותר שונות הביא איש איש מלא קמצו, להיות משם לעזר לבנין תולדות הקולטורה אם ברב ואם במעט. בשורה הראשונה עמדו חכמי האנטרופולוגיה, אשר חקרו את האדם ביחוסו לצורתו ולחלקיו המיוחדים, להרכבתו החימית, למעשי כל אבר ואבר שלו, להתפתחות כל גזע וגזע של מין האדם, וכן חכמי האתנולוגיה, אשר חקרו את האדם ביחוסו לשבטיו ולגוייו ולמשפחותיו, ללשונותיו ומנהגיו ונימוסיו וכו' וכו'; והחכמים האלה הראו לנו את הדרך אשר על חוקר תולדות הקולטורה ללכת בה, בחפצו לחקור את דברי ימי האדם בעמדו עוד במדרגות היותר שפלות. בדרך הזאת אחזו חוקרים כמו קלם („אללגנצ-מיינע קולטור-געשיכטע“) וחבריו, ורבים כאלה עד היום הזה. כמו כן גדול ורב מאד ערך חקירת האקלים וטבע האדמה והשפעותיהם על האדם ועל יצירת העמים ותכונותיהם, ויחוסם של כל אלה לתולדות הקולטורה. במקצוע זה עשה גדולות ונפלאות החוקר הנפלא באקל, בהוכיחו על כל פסיעה ופסיעה את ההכרחיות שבמעשי האדם, עד שאין אדם נוקף אפילו את אצבעו הקטנה ואינו דש בעקביו אפילו גרגיר חול אלא אם-כן קדמו למעשים האלה מעשים אחרים וסבות מוכרחיות המולידות בהכרח את התולדות האלה, ואין צריך לאמר, כי העלילות הגדולות בתולדות-האדם הן תולדות מוכרחיות לשלשלת של סבות ארפה, אשר על החוקר לחקור ולגלות את כל חוליה וחוליה של השלשלת ההיא – והחכמים אשר יצאו בעקבות החוקר ההוא לא יספרו מרוב. וכן נראה, כי בריאה חדשה נבראה בשדה חקירת הקולטורה למן העת אשר בא לרין בתורתו החדשה על-דבר התפתחות המינים ועל-דבר בני-האדם הראשונים והשתוות מיני בני-האדם של כל המדינות והזמנים, לדעת עד כמה ישו אלה אל אלה ועד כמה יבדלו

אלה מאלה, באפן אשר תולדות-הקולטורה היו בעיני החוקרים ממין הזה לתולדות השתלשלות האדם והתפתחותו המוכרחת, מדרגה מתוך מדרגה ופרק מתוך פרק. על הדרך הזאת נמצא חכמים כמו טילור, לאַבּוֹק ודומיהם, אשר עשו גדולות ורבות במקצוע הזה. כמו כן באו חוקרים אשר נסו לחקור את תולדות הקולטורה על-פי חקות כחות-הנפש הטבעיים בטבע האדם, כמו, למשל, החכם קספרי וחבריו, וכן רואים אנחנו חכמים אחרים, אשר נסו לשום לפנינו את תולדות הקולטורה מנקודת נימוסי הממלכות ומנהגיהן ומשפטיהן, ספנסר, דרפּר, הַלְלֵד ודומיהם, וביניהם גם כאלה אשר נסו להוכיח, שאפילו ממשלת הכהנים, אכזריות המושלים ושעבוד העבדים בזמנים הקודמים היו חיונות מוכרחים בתור מדרגות עוברות בסלם ההתפתחות. כמו כן נמצא המון חוקרים רבים, אשר נסו איש איש מנקודת מצבו לשום את תולדות הקולטורה לפנינו, אם שכתבו תולדות הקולטורה בשלמות או תולדות הקולטורה של איזו תקופה או איזו מדינה בפרט, ואנחנו רב לנו אם נקרא בזה בשמות נפסמוט, קולב, בידרמן, אוטו הנהאם רהין, הוינס, ריהל, ריקקרט, שרר, גרין, הונגר, נוארה, גיזו, לגורמן, לקי, וכן עוד רבים אשר לא יספרו מלב (עין בספרו של פון איי, „אטלאס דער קולטורגעשיכטע“—ליפציג, 1874 — ובספרו של יודל, „דיע קולטורגעשיכטשרייבונג“ — הלה, 1878).

ספרי החוקרים האלה פרבם כן ימצא בהם הקורא הנבון תועלת גדולה, כי ספרי תולדות-הקולטורה הם; אבל כשם שלא נוכל מצד האחד לכנות את הפילוסופיה של ההיסטוריה בשם „תולדות הקולטורה“ במובן האמתי, כך לא נוכל מצד השני לקרוא בשם הזה את דברי-ימי השתלשלות הכלים והחפצים והבגדים ואת כל יתר המעשים אשר עשה האדם בהמשך כל הדורות מראשית ועד אחרית. אם נעביר לפני הקוראים המון כלים וחפצים עתיקים ולא נשכיל לשפוך על כל אלה גם רוח חיים, אז לא נהיה בעיניהם בלתי-אם כחנננים הידועים, בעלי החנויות אשר במבואות האפלים לממכר כלים עתיקים ושונים; אם נשים לפניהם המון בגדים ומלבושים שונים לפי המקומות ולפי הזמנים השונים, אז לא נהיה בלתי-אם כסוחרים בבלואי סחבות ובגרטי סמרטוטים ומלחים נושנים; ואם נערוך לפניהם את המון מיני המאכלים

השונים אשר במדינה פלונית או פלונית או אשר בזמן פלוני ופלוני, או לא נהיה בלתי-אם כמשרתים בבתי-מוזון, המושיטים לאורחיהם את רשימת מיני המאכלים הארפה. על חוקר תולדות הקולטורה באמונה לחקור גם את הסבות אשר הביאו את בני-האדם בזמן פלוני ופלוני ובמקום פלוני ופלוני להכין להם דוקא את הכלים או הבגדים או המאכלים כאלה וכאלה ולא אחרים; על החוקר הנאמן העושה את מלאכתו באמונה מוטל הדבר להוכיח על-פי דברים קטנים כאלה גם את רוח החיה אשר היתה באופני המעשים ההם; על החוקר האמתי מוטל הדבר למצוא אחת לאחת את הנתיבות אשר עברה בהן רוח האדם.

אכן זה הוא הכח לאיש חוקר כמו לִיפֶרט! על-פי אלפי מעשים כאלה וכאלה יצליח החוקר הזה לשום לפנינו את חקת רוח האדם לפי התפתחותו, ועינינו רואות לפנינו את רוח האדם בעלותו ממדרגה למדרגה, מן השפל אל הגבוה, מן הגס אל הנעלה, מן הפשוט אל המעלה, ואנחנו מתבוננים אל השלשלת הארפה הקושרת את האדם היותר קדמוני אל האדם האחרון שבאחרונים, ויש אשר נאמין, כי רואים אנחנו לפנינו מעין מעשה מרכבה. החקים אשר עליהם נוסד רוח האדם והמשפטים אשר עליהם הטבעו הליכות הרוח הזה יגלו לפנינו מעט מעט.

זה הוא הדבר אשר המריץ את המוציאים-לאור לבחר להם את הספר הזה, באמרם לתת לקוראים עברים ספר תולדות השלמת האדם, וזה הוא הדבר אשר המריץ אותי לגשת אל תרגום הספר הזה.

אכן בנשתי אל המלאכה הזאת לא נעלם ממני עד כמה תכבד עלי העבודה לעשותה. הספר הזה גם במקורו לא נכתב להמון קוראים מן החוץ, כִּי־אם ליחיד סגלה, לאנשים מבינים, אשר כבר קראו ושנו הרבה ואשר גם ספרי תולדות-הקולטורה האחרים כבר שגורים בניהם. המחבר בעצמו, במכתבו אלי, מעיד על הסגנון הקשה אשר נכתב בו ספרו זה ועל העמל אשר יעמס הקורא על עצמו בעברו אחרי הלך המחשבות הבאות בספר הזה ברב ענין; אבל עם כל זה מגלה המחבר את דעתו, כי תקוה גדולה נשקפת לו מן הקוראים העברים, אחרי שהם גיילים מעודם לחקור כל דבר ודבר עד היסוד בו ולהבין דבר מתוך דבר, ואחרי שהם לא מלאו את כרשם בתורת אנשים

מלמדה כרב הקוראים בארצות המערב, אשר רבותיהם בבתי-הספר הלעיטו אותם „חכמה“ כרמון והם בעצמם אינם יודעים להבחין בין תכלת לקלא אילן, ונהפוך הוא, כי הקוראים העברים אוהבים את החריפות ומבינים לערוך דבר כזה על-פי ערכו הנכון.

אולם הרבה עמלתי להסביר ולבאר את כל דבר ודבר ככל האפשר. מובן הדבר מעצמו, כי באפן כזה לא יכלתי לתרגם תמיד פסוק כצורתו והייתי מוכרח להוסיף לפעמים מלים אחדות או לעקור מלה ממקומה ולשום לה מקום אחר, ובפרט שיעלה בידי לתת אל הקוראים העברים את כונת המחבר בפסוק ההוא במלואה. לפעמים הייתי מוכרח להוסיף על עיקרו של הספר גם איזו הערות מסבירות ומבארות. בנוגע ללשון התרגום ימצא כל קורא מבין, כי על-פי-רב בחרתי לדבר בלשון חכמים, ואולם לפעמים הייתי מוכרח לשנות גם מן הסגנון הזה ולבחר תחתיו סגנון אחר, הכל לפי הענין.

עוד דבר אחד לי להעיר עליו את און הקורא: יוכל היות, כי לפעמים ימצא בספר הזה איזה רעיון או איזו השקפה אשר בסקירה הראשונה יהיו כמו זרים לרוח העברי אשר באמונתו יחיה, אבל אז יזכור-נא, כי תורה היא וללמוד אנחנו צריכים וכי כותב הדברים ההם איש נכרי הוא אשר לא מבני ברית ובשום אפן לא יוכל לעשות את המתרגם ואת המוציאים-לאור לאחראים בעד כל רעיון והשקפה הנמצאים בספר הזה.

את כל הדברים האלה מצאתי לי לחובה להקדים באזני הקורא בטרם בואי למסור על ידו את החלק הראשון מן הספר הזה.

מְבַקְרִים מְמַחִים וְשֹׂאֵינָם מְמַחִים

„רב הריצנויות על ספרים – אָמַן היא הקנאה.“ האומר את הדברים האלה הוא מולֵטְטוּלִי. ברור הוא, כי המשפט הזה, אשר טפה גדולה של מרה תלויה בו, יוצא מלב איש אשר פגעו בו פגיעות הרבה, ומלא הוא, ככל משפט הבא מתוך מרירות, הגזמה גדולה. ואולם איך שיהיה, גם מיני הקנאה שונים הם. אין כלל מן הנחוץ לחשוב מיד, כי הכתוב מדַבֵּר פה באותה הקנאה הגסה של הסופר, אשר נטרפה ספינתו בים הספרות והוא התמלט אל צוק סלע אשר באחד העתונים ונעשה שם למבקר, והרי הוא יושב ושוֹפֵךְ את מררתו על כל סופר וסופר עד שתתקַרר עליו דעתו. יש קנאה הקרובה בתכונתה אל הצער העמוק, ויש קנאה אשר מקום בצדה עוד גם לרחשי־כבוד וגם לתהלה רבה. יש קנאה אשר המקנא עצמו מתחלחל מפניה, ולכן הוא ממלא את פיו תשבחות נפרזות בקול גדול מאד. יש קנאה דקה מן הדקה, אשר דבריה מתוקים והם מלאים שבחים ומהללים, ואשר רק בעל הרגשה צלולה מאד מרגיש בהם איזו נטיה קלה, המעמידה אותו פתאום על האמת ועל כל הזדון אשר בהם, ויש קנאה אשר היא בעצמה אינה מרגישה בהיותה.

אפשר שמולֵטְטוּלִי כִּןֵן אל קנאה זו או אל קצת מכל אותם מיני הקנאה ביחד – אולם אפשר גם כן שלא כִּןֵן כלום, אלא כתב מה שכתב רק לשם פתגם יפה. אצל אנשי־רוח המשמיעים פתגמים יפים אין אתה יודע לעולם כלפי מה הם מכוונים. כותב אתה דפים שלמים בכבד־ראש, בכדי לבאר מלה אחת שלהם, ולבסוף יוצא, כי רק משטים היו בך. מולֵטְטוּלִי היה פיליטוניסט.

אנשים אלו מוכרים את חלקם לעולם־הבא במחיר פתגם אחד מלא רוח. ואולם הפתגמים המלאים רוח לא תמיד יצדקו. הריצנונט כפי שהוא מחויב להיות – איש אשר ישלים את

הפצם של הקוראים ושל המחבר גם יחד – עדיין לא נברא. ואולם אין כותבי הריצנויות רעים כל־כך. יותר משהם אנשים רשעים, הם אנשים מעֵנים. ראית איש שאומנתו בכך, המוכרח לכתוב מפקידה לפקידה את הריצנויות על הספרים לעתון שלו – אל תקנא בו; אי־אפשר לומר, כי כותב זה מתענוג הרבה. והלא זה בלבד דיינו, אם נשים אל לב, כי על הספרים להיות נקראים תחלה! על־פי רב דנים מבקרים „מומחים“ כאלה בעין יפה, ובלב מן הרב – בעין יפה יותר מדי. הן אי־אפשר לדרוש מאיש, שיכניס תמיד את כל נשמתו לתוך מלאכה אשר הוא עושה אותה יום־יום והוא חוזר עליה כפעם בפעם ישר והפוך; גם הקורא שבע פעמים „למנצח“, אין אני יכול להיות ערב לי שלא ינמנם קצת, כשהיה לו לקרוא אותו בפעם השמינית. מלאכה של בקרת כזו רחוקה על־פי רב מתענוג וקרובה על־פי רב לשעמום ולפיהוק. תחת ההכרה הפנימית בא ההרגל ותחת התעודה הקדושה באה המלאכה. מובן מאלי, כי עם רב השנים תגדל אצל זה החריצות ויתרבה כח־השופט שלו; על־פי רב מתפתח אצלו מעין זה שאנו קוראים חוש־המשוש. המבקר „המומחה“ לדבר, כלומר האומן, יודע אחרי קריאת שורות אחדות להעריך בדיוק ספר על־פי שויו, כמו שבעלת־בית מנוסה יודעת להכיר על־פי החרטום את טיבו של האוז. ואולם השמחה הבאה לרגלי העבודה, הקנאה הטהורה לחנך את הקהל לטעם טוב וללמדו להבחין בין ערך וערך, תחלש ותתמעט, וסוף־סוף מיגעת עבודה זרה זו את הגוף כשם שיגעה את הנשמה. ההתלהבות אינה סחורה של דגים־מלוחים, אשר ממלאים

בם את החביות.

יותר טוב לו להמבקר, וגם יאריך להיות רענן בעבודתו, אם הדברים שהוא כותב על הספרים יהיו חשובים בעיני הרבה יותר מן הספרים בעצמם ואם סגנונו היפה אשר לו בעצמו ינחמהו ויגמלהו תחת כל חסרונות הסגנון אשר לאחרים. אשרי המבקר אשר בעצמו הוא אמן של פייטונים מבטן ומלדה ואשר כל תימה אינה בעיניו אלא גזוטרטה, בכדי לקלוע על גבה את מקלעת הערותיו המחודדות והמחוכמות, כמו מבשלי־אמן זה היודע לתת טעם יפה גם לעור של סנדל מבושל, על־ידי מה שיוסיף עליו רוטב חריף של סממנים. זהו הכלל: אם הספר מביא לידי שעמום, אז מן הנחוק הוא, כי לכל־

הפחות הריצנוזיה תהא מושכת את הלב. גם יש לפעמים אשר המבקר לוקח לו לקרבן שה קטן ותמים מן הסופרים, לא לכבודו של זה כשהוא לעצמו, אלא רק בכדי להראות את רב חנו והדרו הוא בשעה שהוא עומד על השחיטה והחלף הלוהט נוצץ בכל צבעיו. מיני בקרת אלה הם שמבדחים מאד את דעת הקהל. כי גם באדם זה, שקוראים לו בן-תרבות גנוזים אינסטינקטים של אכזריות, והוא מתענג בסתר על חניקה או סקילה קטנה זו, בשעה שהוא יושב בבקר אל שלחנו ושותה תה וקורא את עתונו בנעימות ובנחת.

אחד, מומחה לדברים אלו, אומר: „לא תמיד נצדק, כשנשחק“. לא, לא תמיד נצדק. ואולם לא תמיד נצדק גם כן, כשנביא אחרים לידי שחוק – על חשבון שלישי. ועוד אמר אותו חכם, כי לעומת מבקר חריף אחד, אנחנו מוצאים חמשים מבקרים בעל-לצון. מובן מאילו, כי אין כלל מן הצרך להחליט, שהכונה היא, כי על המבקר להיות דוקא אחד משני אלה, חריף או בעל-לצון. הן יש עוד ברוך-השם דרך שלישי: המבקר יכול לצאת ידי חובתו גם על-ידי כך, שלא יאחו לא בזה ולא בזה, ורק יכתוב את הריצנוזיות שלו על-פי הריצפט הידוע: „הספר המונח לפנינו כתוב בדעת ובטעם הרבה. הנפשות העושות בו בולטות וחיות, התמונה חיה כלה (מליצה שגורה וחביבה מאד!), השתלשלות הפעולות והסתבכותן מתוארות על-פי השתלשלות כחות הנפש“ וכו' וכו'; או: „המחבר הוא ציר אמן, אשר במשיחה אחת של מכחולו (זהו נוסח החדשים!) יחיה את כל אשר יגע בו. הצבעים נפלאים בתערובתם (ואתה לך ושאל את הקורא ברחמיסטרובקה מה זה צבע ומה זו תערובת של צבעים!), ההרצאה מלאה תנועה, הפרובלימה מלאה ענין (או: התנועה מלאה הרצאה והענין מלא פרובלימה או: ההרצאה מלאה פרובלימה והענין מלא תנועה, או: התנועה מלאה ענין והפרובלימה מלאה הרצאה וכו'), הסגנון מהיר ורענן, הספור מלא שְׁלוּה אָפִית“ וכו' וכו' – הכל לפי מדת המלים הידועות לו להמבקר או העולות במקרה באותו רגע על מוחו. הן הדבר ברור למדי: כל מבקר שנעשה לבעל-מלאכה, למין טשינובניק שעליו לכתוב יום-יום את תעודות-הלידה או תעודות-המיתה הספרותיות, שוב אין אתה יכול לדרוש ממנו שכחו יהיה חדש צמו בכל יום ושיחלוק גם מנשמתו לאותו ענין שהוא דש בו –

האיש הזה אין לו עוד שום הנאה מעבודתו ורק יש לו עוד טובת הנאה. גם סוסים כשמזקינים אין עיניהם עוד כל־כך אל מהלכם, כי אם אל המספוא; ובגמרא הקדושה כתוב: תלמידי־חכמים לא־כל־שכן, אכן יש גם מיני־בקרת אחרים לגמרי, אשר מיד כשתסתכל בהם, והנה רוח חג ומועד ושבת עולה ופורץ אליך ואשר כבוד־אלהים חופף על כל אלה ואשר רוח־הקדש מנהמת מכל פסוק, ואתה חש כרגע כי גם אתה מדי קראך תתגדל ותתקדש: אלו הם מאמרי־הבקרת אשר נולדו מתוך שמחה גדולה ומתוך השתתפות פנימית עם המחבר ומתוך הכרח פנימי, המכריח את הכותב לקום ולהעיד את עדותו בקול גדול ובפה מלא ובשמחה רבה, ואם לא יגיד — ונחנק מרב סערת־לב. דברי־בקרת כאלה אינם של מבקרים מומחים, כלומר של אומנים ושל בעלי־המלאכה, כי־אם של אינם־מומחים; על־פי רב הם אנשים שכותבים במקרה, אלא שהם אנשים שהרגישו הרבה ושנסו לקבוע את הוגשתם בדיו על גבי הנייר, ולכן אי־אפשר שידבק אליהם אף גרגר אבק של מלאכה ושל רגילות ושל שבלונה. הלא הם המאמרים שנולדים גם הם כמעט על־פי אותם התנאים עצמם שעל־פיהם נולדו אותם השירים או הספורים שעליהם הם מדברים. כשם שהמשורר, בהיותו מלא את החמר אשר יתן לו העולם המתהווה לפניו, קם וצר צורה לעולם זה, ונמצא שבשעה שהוא יושב לכתוב אין הוא עושה עוד דבר אלא שהוא משלים את המלאכה האחרונה, שהיא כמעט אינה אלא מיכנית לבד, כך גם „המבקר“ מסוג זה, בקראו איזה דבר יפה, מתפעל מן היפי ומן הנשגב של עולם זה שנתגלם פה לעיניו, ובתוך נשמתו מתהווה פרוצס דומה לאותה הפרוצס של יצירת התמונות האורייגניליות, והוא נעשה גם־כן לבורא, ההולך ובורא אחרי המחבר את כל אשר ברא זה. המשורר מוכרח לשחרר את עצמו מן העולם המתהווה בלבו על־ידי מה שהוא קם ויוצר אותו, והמבקר מוכרח לשחרר את עצמו מן הרשם העמוק שעשה עליו עולם זה העומד לפניו שלם ונגמר.

זאת היא הבקרת הנכתבת על־ידי אנשים שאינם „מומחים“, ואל מין

בקרת זו אני מכנן פה.

אכן ידעתי: בקרת כזו, יאמרו רבים, אינה בקרת, יען כי ההתלהבות ולא ההבנה, הרגש ולא השכל הולידו אותה. ומה איכפת לך, אומר אני,

אם כן הוא? הבאמת יחסר העולם הקטן שלנו הרבה, אם ימעט מעט מספר מאמריי-„הבקרת“ שאינם נכתבים אלא להרעיד ולהרגיז (עין רב הפיליטונים הספרותיים שלנו!), או שאינם באים אלא לענות אמן ויהא שמיה רבה (עין רב הפיליטונים הספרותיים שלנו!) ותחתיים יגדל מעט מספר אלה היוצאים מתוך התלהבות נקיה וטהורה? הן סוף-סוף אין כמעט בנו כלל וכלל מבקרים אמנים מנתחים, ורק יש לנו מפטפטים, — ובאפן כזה האם יגדל האסון אם נלמד מעט להתלהב ולהתרגש לרגלי איזה דבר יפה? לכתוב דברי-הבקרת של אותם „המומחים“ שלנו — את זה יבין עתה כל איש וכל נער הנכנס לבית איזו רידקציה ומקבל שם את שתי הקופיקות שלו לשורה; ואולם להתלהב ולהתפעל ולהשתפך להרגשת איזה יפי — את זה לא יבין כל איש ואיש, את זה יבין רק היחיד מיחיד-סגולה, רק איש שאליהם הצליח אותו ולא נעשה עדיין „למומחה“. הלא טוב, טוב כי ישמרנו אלהים איזה זמן מן „המומחים“ ומן הדומים להם! האסון הוא, כי הכלל של „נול אדמידרי“ (אל יהא שום דבר נפלא בעיניך!), שהוא תעודת העניות של כל נשמה ריקה, נחשב בעיני רבים לסימן של גדולה יתרה, ועל-כן יבחרו רבים בו, ולא עוד אלא שהרבה פעמים בוחרים בו משום שהוא יפה לאדם הרוצה ללכת בטח בכל אפן שיהיה; כל מי שאינו מופלא עוד לשום דבר, זה לא יבוא לעולם לידי כך שיקדיח את תבשילו על-ידי מה שיענה אמן במקום לא-נכון כלל. צחוק קל על השפתים ומבט מגבוה, זה הוא דבר הנקנה בול; דבר זה נותן לפעמים לבעליו גם של חכם.

— אך לפעמים אין גם אסון,
לשבוק חיים לאיזו בריה...

את הדברים האלה הגיד לנו ציור פלישלין, והוא המגיד לנו עוד הרבה דברים הראויים שנשים אליהם לב. מרכין אני את ראשי לפני אלו המעטים, המבקרים המנתחים, היודעים לתת לנו דברי-בקרת נאמנים על-פי יסודות מדעיים; מודה אני גם-כן בזכות מציאותם של „המומחים“, שמלאכתם בכך ופרנסתם בכך ושאינן בעולמם יותר משורותיהם ומקופיקותיהם, שהרי יותר משהם מענים הם בעצמם מענים ואמללים — תיתי להם לרעבים.

האלה, ומה גם כי סוף-סוף שוכח מחר הקהל את דבריהם שקרא היום; ואולם נוסף על שני המינים הללו, שכבר יש לנו, טוב שיהיה לנו גם מין שלישי, שלא נתפתח עדיין כלל אצלנו, מין נביאים, אשר יקומו ואשר ידברו באזני כל העם ואשר יספרו את כל האותות ואת כל הנפלאות אשר ראו. לא המשורר צריך להם, כי-אם העם. נחוץ לעם שיאמצו מעט את רוחו ולא יפול עוד לבו עליו מלהכיר ערך איש ומלהתלהב. כי העם ירא; ירא הוא תמיד יראה גדולה שמא יפקיר את עצמו ויתלהב במקום שאין להתלהב והיה לשחוק.

האיש — אתם אומרים — אשר יקום לכתוב בהתלהבות על איש או על ספר, אמת היא שיכתוב את דבריו בחם-לב, אבל ביחד עם זה הן לא יהיה נקי מנטיה עורת, ועל-ידי זה יערבב את הקהל. ואולם איך אפשר בכלל שידע איש להעריך ערך כראוי אם לא מתוך אהבה גדולה? „אם המדבר את דבריו על ספרים ועל מעשים לא ידברם בהתלהבות מתוך נטיה, כלום לא דבר“. ואולם התלהבות מתוך נטיה אינה יכולה לעולם לדור בכפיפה אחת עם הבקרת לשמה, וגם אין מן הדרוש כלל שתדור עמה. הבקרת לשמה אינה רשאית לעמוד תחת הרשם של איזו מלאכת-מחשבת, כי-אם ממעל; אינה רשאית להיות מושפעת על-ידי רשמים טובים או רעים, כי-אם גם כזאת וכזאת כבר ראינו, כי סוף-סוף הלא גם המבקר איננו אלא, כי-אם אדם הטמון בתוך עורו שלו. אבל לא כן הבקרת, אשר אליה אני מכוון כאן.

חבה שלמה והבנה שלמה אפשריות רק אז, כשיש איזה דמיון מיוחד — ולו גם דמיון כל-שהוא, ולו גם דמיון הנבדל מאד במדרגותיו — בין היוצר ובין הקורא, מין קרבת משפחה, קרבה אין ארטיבוסי. מה לנו ספר עם כל דקותו ועם כל עמקו, כל זמן שלא מצא את האדם המבין אותו? האם המבין האחד הזה איננו אותו „הקהל“ המקנה אשר אליו נשא היוצר את נפשו, אחרי שהתעורר מן הצהלה אשר נסכה עליו עבודתו ויעביר לפני עיני רוחו את אלה אשר יקראו את ספרו? אשרי הספר אשר בשעה מוצלחת מצא את קוראו המוצלח! איה האיש אשר לא היה לו ספר, שבא לידו בשעה ידועה בחייו, והי לו למאורע אשר ממנו נפתחו לו חיים חדשים? וכן יש גם להפך, כי אדם יהיה מעין מאורע כזה לאיזה ספר, אשר הספר יגלה רק לו את כל מעמקיו, וזה יקום ויריע ויבשר בקהל:

הנה פלא, דבר גדול קרה לי היום בחיים! — מי אשר הספר לא היה לו למאורע מיוחד בחייו ואשר לא קם הספר בלבו לתחיה שנית וחדשה, זה לא הבין את הספר באותה מדה שיש להבין אותו. ואולם אם היה הדבר הזה, אז יקרה לפעמים אותו מקרה שאני קורא לו בקרת של אינו-מומחה. בספרות אירופה בעתונים היומיים כבר רואים אנו מאמרי-בקרת כאלה שאינם-מומחים, והלואי שנוכה להם גם אנו.

הנה אתם אומרים: הספרות כבר נהפכה גם בלי זה למדי לספרות של דיִלטנטים — האם על־ידי כך לא נפתח את השער לרחבה לפני כל דיִלטנט ודיִלטנט, אשר בכח הזכות הנתונה לו, לִספר לנו את רשמיו, יבוא ויִספר לנו עד שלא נאמר די?

לא, אדוני! באִמרי: איש שאינו מומחה, אין כונתי כלל לכר הדיוט מן החוץ ולכל פטפטן ולכל רגשן. אינם-מומחים הללו הם מן המעטים, יחידים-סגולה הם, ואלה, את זה אני מבטיח אתכם, לא בהמון גדול יבואו. רשמים כאלה, שאני אומר, אינם מתהווים אלא על־ידי ספרים חשובים מאד מאד, והמקבל אותם, הוא בעצמו אינו אלא אמן ומשורר, שרק הוא יכול להתלהב לרגלי השקפת-עולם פואיטית שמצא אצל משורר גדול או לרגלי אפן הסתכלות פואיטית של אותו המשורר. אין כונתי כלל לאדם מן השוק, שיכול לעלות על דעתו לקחת לו איזה ספר מן השוק ול"התלהב" עליו, כִּי-אם כונתי אל זה שאין מלאכתו בכך, זה שאינו מוכרח לרגלי פרנסתו להיות מנצח על מלאכה שהיתה לו בעצמו לתועבה ולכתוב ולחלק ציונים טובים או רעים לכל מחבר ומחבר, כמלמד בבית-הספר; ואיש כזה, אשר אליו כונתי, אם מלבד הרגשתו הפנימית יהיה לו גם ידיעות הכשרון לכתוב, אז מה טוב, ואם מלבד זה תהיינה לו גם ידיעות הגונות והשכלה רחבה, אז אדרבא ואדרבא! — ובכדי לשים גבול בין הדיוט מן השוק ובין אותו אינו-מומחה שאמרתי, הלא יש לנו עצה. הן סוף-סוף המאמר הנכתב אינו מין מודעה, שיכול אדם להכניסה לתוך העתון באפן שהוא רוצה, כִּי-אם מאמר הוא הנשלח אל הרידקציה, ואנחנו הלא ידענו: יש אשר "לב סופר יחשב דרכו והרידקטור יכין צעדו". בין שלחן-הכתיבה ובין מרומי הרה-הפרנס עומד אותו הסל הידוע ופוער את לועו.

אכן יש אשר מבקר אינר-מומחה כזה ימלא את פיו תהלת ספר וישיר את יפיו ואת הדרו בדברים לוקחים לב, עד שימשוך אחריו את הקהל, והקהל יבוא בהמון רב אל בתי-הקריאה ולא הביבליותיקאות והתנפלו על הספר, וכמעט שיחטפוהו איש מיד אחיו, ופתאום – והנה נכזבה תוחלתם ממנו; בפנים עקומים מעט יחזירוהו; על-פי דברי-הבקרת חשבו כי יפה הספר שבעתים מאשר הוא; הפריזה הריצנויה במדה גדושה מאד וכו' וכו'. במי האשם אז? בהספר – בהמבקר? איך היה הדבר הזה?

הדבר הוא פשוט: ספר עמוק ודק משפטו כמשפט אדם עמוק ודק, והוא לא יגלה את יפיותו הפנימית שבפנימיות לכל איש ואיש אשר בסקרנות שטחית נגש אליו. אותה ההסתתרות שאנו מוצאים אצל נפשות עדינות אנו מוצאים גם-כן אצל יצירות של עדינות: שתיהן אינן מתגלות אלא למי שיש לו קרבת משפחה אליהן, ושתיהן אינן שולחות את הדרן החוצה אלא מסתפקות בזה שאיזו רמיזות דקות שלהן בולטות מבין השיטין. מי איש ממנו אשר לא קרה לו מקרה שהיה נלהב ונפעל על-ידי איזה ספר ולא יכול לקרר את דעתו עד שקרא מתוך הספר הזה גם באזני איש שני, ופתאום הרגיש כאילו עצר הספר עתה את כל יפיו בחבו ולא השמיע עוד את כל אשר השמיע לו לעצמו – ורק בנשאו את עיניו והביט את פני רעהו וראה את המבט הקר אשר לו, אז הבין פתאום את פתרון החידה. נשמת הספר מבקשת לה את נשמת האדם הקרובה אליה קרבת משפחה, ואם לא – והיתה סגורה ומסוגרת. ספר כזה, על-פי רב, מבקש לו את מבקרהו לא בין המבקרים המובהקים, כי-אם בין יחידים-סגולה מתוך העם.

ולנו דרושים אנשים כאלה, אשר יורו אותנו מזמן לזמן בכדי שנוכל להרגיש בלבנו כבוד והתלהבות, כי – את הדבר הזה אין אנו יכולים כלל וכלל, דרושים לנו אנשים אשר ישחררו אותנו מן הכלל הגס והמסכן: אל יהא שום דבר נפלא בעיניך!

מְשִׁיחַ הַסְּפָרוֹת

השם מוזר קצת. אחד מסופרי גרמניה, פריטץ לינגערך, נשא באחד הימים האחרונים משא על זרמי הספרות החדשים, ויקרא לו שם כזה. בשם הזה הוא מתכנן כנגד אלה, המבקשים זה עשרים שנה במקצוע הספרות את המשיח החדש. — כמו רבים אחרים, המחכים בימי הערכוביה האלה איש איש במקצוע שלו לאיזה משיח, אשר עליו לבוא ולגאֵל אותם מן המבוכה, אשר הם נתונים בה, כן מחכים רבים גם במקצוע הספרות למשיח, אשר יבוא ואשר יורה סוף־סוף לנבוכים את הדרך הנכונה. — אין לך אומה ואין לך לשון, אין לך מקצוע ואין לך ענין, שאין שם צרך בימים האלה לאיזה משיח. מוצא אני, כי הדברים אשר ידבר פריטץ לינגערך ראויים מאד מאד כי גם קוראינו ישימו אליהם לב.

מֵה־זֶה יִפִּי ?

לתכלית ההכרה וההרגשה נחוצים שנים: הענין הנראה והאדם הרואה. מתוך יחוסם של שני אלה ביחד — כמו מתוך יחוסם של שני צירים מגנטיים — יוצאת הפעולה.

היפי הוא אפוא בחלקו האחד מין דבר הנמצא מחוץ לנו, כלומר בתוך הענין, ועם זה הוא בחלקו היותר גדול מין דבר שעלינו לבקשו בקרבנו פנימה. — היפי, בנוגע לחלק זה שבקרבנו פנימה, הוא כח נפשי.

היום אחרי הצהרים עברתי יער מחריש ולבן, יער־חרף. היער היה קרח, בהיר, אלם — מין יפי של שיש. הדממה היתה גדולה כל־כך, עד ששמעתי את השאון ואת הרחש בתוך ראשי ובתוך דמי. אני בעצמי

נהפכתי למין יצר-חרף נשגב. ואולם בבקצה אשר מתחת התהלך המון נערים מחללים ושורקים, והם בתרועת עליונותם הגסה הפריעו את ההרמוניה של היפי הזה. היצר שם היה אותו היצר אשר פה; ואולם מראהו הנשגב לא פעל עוד את פעולתו שם; הצירים של בני-האדם שם לא היו מכונים לעומת הציר שכנגד היצר: לא היה היחס המשתף. האסטיטיקה שלנו מתעסקת יותר מדי בשאלה, מה זה יפי ומה „מהותו“ האוביקטיבית. הלא טוב יותר כי נהפוך את פנינו ונאמר: מה זה יפי ומה „מהותו“ העצמית, דבר זה אין שום אדם ילוד-אשה יודע, כמו שאין שום אדם יודע ומסגל להכיר את „הענין לכשעצמו“, את עצם ההויה. כל מיני ההכרה של האדם תלויים באותו האיש הבא להכיר: תלויים הם במעמד הנפש שלנו. במעמד „הנפש“, ולא במעמד החושים, כי החושים אינם אלא משרתי-הנפש. בחושיהם ראו גם אותם הנערים את היצר, אלא שהנפש שלהם לא היתה מכונה לעומת היצר. ובדברים האלה אני מתכוון גם כנגד אלה, אשר יצאו לבקש את „משיח הספרות“, והם מבקשים אותו בספרותנו זה עשרים שנה. ואולם ננסה-נא להפוך את השאלה מתוך ספיקולטיבית ולעשותה לשאלה פרקטיקית וקרובה, לאמר: האם מתקנים ומוכשרים אנחנו לקבל את הגאונות?

ה ס ו פ ר י ם

חיי העולם-הבא – חיי היפי והחכמה והעז – לא נבראו בשביל תלמידי-החכמים והחריפים והמפולפלים; לא נבראו בשביל הסופרים, ולא משום שבני-אדם אלה עומדים בחזקת מינים וכופרים, או משום שאינם חכמים די צרכם; טעם הדבר הוא עמוק יותר, וכמעט שיש בו מעין טרגיקה.

הקנאים האלה מתרגשים כל ימי חייהם בחמת-רוח גדולה בקונו-גרסים ובבתי-ועד, בבתי-קהל, בעתונים ובתיאטראות ומתוכחים תמיד אלו עם אלו על אותו הדבר הנקרא „אמנות אמיתית“, מתפלפלים עם מתנגדיהם וכותבים מאמרים ודברי-בקרת ומרעישים את הספרות לכל גבולותיה – והם כלים כמו עשן. הם יצאו לבקש אקורדים – ופעולתם.

היתה דיסוננציה; כי האפן אשר בקשו את האקורדים היה הדיסוננציה שלהם, על כל רם ועל כל נשגב דברו – ובאותה שעה חרפו, קללו, ישבו כסאות למשפט, והכל „אד מיוֹרם דיאי גלורים“, הכל לכבוד האלהים הגדול, אשר אותו חפצו לעבוד מתוך צורות של אמנות. הדרך הזו הוא דרך אותם „החכמים“ העקשים תמיד ויודעים תמיד את האמת, ובכח ידיעתם זו הם מריבים על-אודות מושג האלהים; האנשים אשר בכח שכלם ובסערת-רוחם הם רוצים לפתור את חידת העולם, מפליגים הם יותר מדי בערכה של הדיאלקטיקה; הם מבטלים על-פי „אותות ומופתים“ את המונבלן – והמונבלן נשאר ועומד; הם מוכיחים, כי ריכרד וגנר אינו כלל בעל-מוסיקה ופרידריך שילר אינו אלא בעל-ריטוריקה לבד – ואותו וגנר ואותו שילר פועלים את פעולתם גם להבא ועד נצח נצחים. האנשים האלה הם מבני-בניהם של אותם הסופיסטים שהיו בימי סוקרטס ושל אותם תלמידי-החכמים שנצחו זה את זה בהלכה על-דבר ביצה שנולדה או שלא נולדה. האנשים האלה הם הסופרים שבימינו. רק מחלה של ספרות היא אשר דבקה בנו – להלביש את הפואיזיה קדרות.

הגע בעצמך: יושב אתה בבית-זמרה לשמוע קונצרט של באך, ומימינך ומשמאלך אתה רואה המון עם רב, עם שלא נתבשל די צרכו, ואתה מכיר מתוך רגשותם ומתוך כל שיחם ושיגם, שאין להם חלק, ואפילו מקצת מן המקצת, בכל אותה התכונה הסריזוית ובכל אותה עמקת האמונה של באך זה, ואין צריך לומר, שאין בכחם להחליף אפילו אות אחת מכל זאת ולעשותה למטבע עוברת בחיים; ובכל זאת הם מלאים „התלהבות“ למשמע הפסיון-של-מתתיה או התפלה-של-ה' מול, ובכל-זאת הם מעריצי באך ומחסידי בטהוון, ובכל-זאת הם כותבים מאמרים ודברי בקרת, ובכל-זאת הם מביני-אמנות מן המדרגה הראשונה. מה הם מעריצים בבאך, בטהוון ושקספיר? את המהות? את מהות הנפש אשר בה חי ובה שאף רוח אותו באך, ואשר בלעדיה אי-אפשר כלל לצייר אותו לנו? לא. את זאת דוקא מחקו ולא גרסו. את המהות הדתית השליכו הצדה בתור דבר אשר היה לעל (ולא רק את העיקרים הדתיים), ואת הקליפה השאירו להם. את הקליפה הנפוחה הזאת הם קוראים „אמנות“.

ככה העלו חיי הרוח שלנו פטריות של עפוש וככה הגיעו עד לידי

מחלה. את נביאי החיים הגדולים – וגם משה בתוכם – אין הם מכירים לפי כחות חייהם העצומים, אשר על-פיהם נשתנו עולמות שלמים, ואין הם משתדלים לתת את הכחות האלה לפעל עליהם למען יתחדש בהם רוח חיים; העיקר אינו עוד המעשה, כי המעשה הלא היה לעל ולמשא, המעשה הלא יכול חס-ושלום לשום קץ לכל הפלפול ולכל הבקרת ולכל הידיעה אשר כל אחד יודע תמיד יפה מחברו. ובכן הלא יותר טוב כי יקחו להם את הגדולים להיות להם לענין לדבר עליהם ולהתפלפל על-דבר צורותיהם החיצוניות ולהשוותם יום ולילה זה עם זה; למשל: „בשעה שבא הומירוס-עשה שקספיר-גיטה בשעתו-ניטשה היה אומר- מה שאין כן טולסטוי – וזה ההבדל שבין איבסן ובין סופוקלס” – ככה הם מערבבים גדולים בקטנים ומינים בשאינם מינם, וככה הם כותבים בחריפות ספרים על ספרים ומאמרים על מאמרים וככה הם מתפלפלים יום ולילה על הצורה ועל החזיון: – וככה הם מבריחים את עצמם מן הגדולה העצמית והעיקרית של הגדולים: מן הכח אשר להם לתאר את החיים ולשנות את החיים – תחת אשר באמת הלא רק מן הנקודה הזאת והלאה מתחילים ערכם וחשיבותם של החיים בעצם. זאת היא המחלה הראשית, אשר תקפה את הספרות. בפטריות של עפוש מרקיב, אשר רפיון הרצון המוסרי העלה אותן, כסתה את משפחת האדם וב„אינטליגנציה” טמטמה את הלבבות ואת המוחות. כמה מן הסריוזיות של החיים וכמה מעמקותם של החיים דרושות לו לאדם, בכדי שיכיר במלחמותיו הפנימיות של איזה גיטה או איזה לויטר או איזה פרנץ מאסיסי (בוחר אני בכונה שלש דוגמאות שונות מאד זו מזו), ובכדי שירגישן גם הוא בעצם חייו ובעצם לבו! ואולם נניח כי בא איזה גאון, גאון עולם, שביסודותיו העיקריים קרוב הוא אל הנזכרים, ומתוך חבלי נשמה עצומים ונוראים היה צר צורת החיים של אחד מאותם השלשה. ומה, אתם חושבים, היתה נעשית אז? גדולי הסופרים, אלה אשר לקחו להם קרנים להיות עומדים בין החווה ובין הקהל והם רובצים בתור סרסורים ומבקרים על כל פחח ועל כל מפתן ושער, גדודי-הסופרים האלה היו מתנפלים קודם-לכל על הצורה: היו מבקשים למשל את הדמיון שבין החווה הזה ובין שקספיר, וביחוד את הדמיון שבינו ובין הבל ואיבסן; היו מוכיחים, כי האקט הראשון לא עלה יפה, כי האקט השלישי עשוי בחריצות רבה וכי הסוף מלא יותר מדי הגיונות פילוסופיים;

הלשון היא לירית יותר מדי או לשון של-ניר יותר מדי, ואולם במקומות רבים היא פואיטית; החזיון כלו הוא נסיון יפה „להחיות שנית את הדרמה ההיסטורית“... צורה, צורה, צורה! אין בכל אלה אף גרגר של יכלת, אשר יוכלו אלה להרגיש יחד עם החוזה את מלחמותיו הנפלאות, שהן עיקרי גדולתו של הגאון, ולחיות רגע עמו באשר הוא חי ולחזור על החיים האלה במלים אחדות של פרוזה! אף לא התחלת נסיון, לנסות לתוך בין החוזה ובין העם ולהנחיל להם את ההרגשה, כי כחות חיים חדשים יצאו פה לפעולות, כחות חיים נפלאים הבאים לשנות את פנימיותנו, וכי עליהם לפקוח את עיניהם ולחדד את אזניהם ולפתוח את הצנורות שבלבם למען יראו וישמעו ויבינו את כל הנפלאות והגדולות האלה. הלא גם המלים הדרושות למלאכה אשר כזאת אין עוד בפי הסופרים האלה, ומה גם הרוח הדרוש לה! ולוא גם יבוא גואל חדש, אשר במשלי-חזיון פשוטים וגדולים ירים את הכפרת המכסה את תעלומות חיי-העולם וסתר-הבריאה ורוזי-האלהים – והיתה גם זאת לעורים האלה ולתנופות הקצרות של שכלם, שאינו משיג בלתי-אם את הקצר, רק צורה: – „משל שצלה יפה“ בכלו או במקצתו.

ועוד הפעם עלי להזכיר פה את יער-החרף המחריש שלי. חושיהם של אותם הנערים השובבים והמשזקים אפשר שראו את היער יפה ממני; ואולם הנפש אשר להם לא היתה מוכנה ומזומנה, לקלוט את תנופותיו הדקות והיותר דקות של אותו היפי ולשמוע את הנצחי שבהן.

לשון הסימבוליקה

אגדות של עמים אינן אלא סימבולים למעשי-הטבע. ואולם מעשי-הטבע גם הם יש להם חזיונות מלונים במעשיהם הנעשים בעולם הרוחני. באופן זה יש שהאגדות בציוריהן הגדולים והנפלאים יכולות לבאר לנו את המעשים הנעשים בקרבנו פנימה. זהו כחן הנסתר וזהו חשיבותן הנצחית של האגדות.

כל הסערות והזועות של האויר יש להן מקום גם בקרב נפשנו פנימה. בנפשנו פנימה מתפרצת רוח-זועה של קצף ושוכנת רוח חרישית ונעימה. בקרבנו יש עננים וקדרות וגשם שוטף ויש חרף וקיץ. יש בנו אותו פרומיתוס ואותו שקספיר, אותה המלכה האכזרית,

המשלחת את בתה החורגת מעל פניה, או אותה היתומה העזובה, התועה ביער שבע שנים תמימות... כל מעשי העולם ומאורעותיו, ולא רק האגדות, אצורים בשרשיהם פנימה לפי טבע נפשנו: גם הכופרים וגם האינקויזיציה, גם המלכים וגדולתם וגם המורדים והקושריים, גם כח-הסבלנות של האשה וגם כח-המעשה של הגבר – הכל אצור בקרבנו. כל מעשי העולם ומאורעותיו אינם אלא אספקלריה היצונית לכל מה שנסתר בקרב האדם עצמו בסגולות-נפשו היפות והנוראות ובכחות רוחו. לכל-הפחות לפי מדרגת האפשריות, ובמדות שונות לפי כל יחיד ויחיד, מונח הכל „בקצור נמרץ“ בקרב כל אחד ממנו. הפנימיות פועלת כלפי חוץ, מתוך נטיה לפעולה; ואותה החיצונית, מכיון שנעשית לדבר הנראה או לדבר הנשמע באפן כזה, מעוררת מצדה את פנימיותם של אחרים לבוא גם היא לאיזו פעולה. באפן כזה נעשה הכל לפעולה חוזרת. הציור אמנם נראה על גבי הבד הרחב של מאורעות העולם, ואולם הציור הנסתר יושב בקרבנו פנימה – והמנצח על כל המלאכה עומד מאחרינו בתוך עולמות נסתרים.

ובכן אפוא: פרומיתוס ושקספיר הנם בשביל זה, שיודע לקרוא, לא מלים מתות, כי-אם מספרים של קסמים, אשר בכתב-הציורים שלהם הם מבארים לי את המלחמות שבנפשי פנימה. ועם זה, כפי שיוצא מתוך הדייק, מבארות לי התמונות האלה את הנעשה בנפש בני-האדם בכלל.

על-ידי מה שאני משתתף קצת בהתעוררות פנימית בחייו של זולתי, אני מגיע בכח הדמיון שלי למדרגה הדומה לזו שעליה עומד זולתי, באפן זה נמצא, כי על-ידי דוגמאות של מעשי-הטבע, של האגדות ושל המשלים מבוררת לי עצמייתי אני עם כל מהותי. מאורעות-העולם וספרות-העולם נעשים למין ספר-זכרונות של עולמי הפנימי שלי.

מוצא אני בי, כי דומה אני בדיוק בהרכבתי לאותם הלוחמים והסובלים וכי על פי תנאי-יחיים דומים שואף גם אני אותו האויר ששאפו הם. הרגשה גדולה של אחדות עם כל משפחת-האדם תוקפת אותי. העולם הזה נראה לי פתאום כעין נפש-מקבצת אחת, שבגלגלי מחשבותיה נרקמתי גם אני.

וכך למדתי פתאום לקרא את כל מה שנעשה ואת כל מה שמתהווה ולהבין, כי כל זה אינו אלא שפת-ציורים של הנצח, אשר גם אני הנני חלק ממנו. אין עוד שום דבר בעולם, שלא תהיה לו איזו מלה להגידה לי ושלא יהיה לו הכשרון לדבר ולהיות לפני באיזו שעה מן השעות. העולם כלו נעשה למשל ולספור-אגדה.

באופן זה יצאתי ממצמד הבקרת ונכנסתי למעמד הפואיזיה. אין אני מתקן עוד את מעשי-האלהים ואת מעשי-הבריאה ואין אני יוצא עוד למלחמה עליהם, כִּי-אם נותן אני אותם לספר לי את ספוריהם. וראש-מאויי הוא, כי ילך כחי הלך וגדול עד כי יגיע לתכליתו זו: לשמוע במנוחה ובטהרה ולחזור ולספר את כל זאת מלה במלה.

ככה עובד האדם בתשוקה ידועה, הנותנת לו בחרות עד זקנה ושיבה, את שביל העולם העוטה שלל-צבעים — שהוא קלסטר פני האלהים בנקודות-זהרו המרובות.

פואיזיה

הפואיזיה אינה אלא סימבוליקה. הסימבוליקה המחיה הזאת, ההופכת את נשמת אפה ואת מהותה של הבריאה למלים, אינה נקנית בדרך למודי או בהיקשים של מושגים. הפואיזיה נובעת בלי-אמצעי מתוך נשמתו של הטבע או של האדם ומשתפכת לתוך המלה המילודית. הטבע והנשמה נעשו באותם הרגעים שמקור השירה נפתח, לדבר אחד: נשפכים הם זה לתוך זה — והמלה הפואיטית יוצאת כברק.

לְקוֹל שִׁירֵי אוֹרְפֵיאוס המחיים מתחילות האבנים לרקד, ואורדיקי חוזרת לרגע אחד מארץ המות לאור באור החיים. אורפיאוס נותן להם נשמה. מִיָּדָס הופך לזהב את כל אשר תגע בו ידו; מידס מתלחש עם הסוף אשר על המים, והסוף מְדַבֵּר: — מידס הוא הנותן נשמה באפס. צללי-השאול נדחקים אל בורי-הקסמים המלא דם אשר לאודיסיאוס (אודיסיאה, XI). חפצים הם לחיות. ככה נתן לחווה כח יצירה, אשר יפח נשמה באף כל — וחיה, דומה, כי מעמד הנפש של המשורר,

כפי שאנחנו משיגים אותו, הוא מעמד של חיים במדרגה גבוהה יותר, המשורר אינו סובל שום דבר מת.

האמצעי, שהפואיזיה משתמשת בו, הוא המלה. ולא קליפת המלה, כשהיא לעצמה, היא היוצרת את החיים; המלים הלא אינן אלא אותות שבאו בירושה, מיני כלי-מלאכה ומכשירים התלויים על גבי הקיר, שנמסרו מאיש לאיש. העיקר הוא התנועה הפנימית, האוצר הבלום של הכח, הנשמה הרועדת בתוך המלה ומביאה גם אותנו לידי אותה התנועה. הכח המשפיע הזה, אם שהוא חם רך ונעים ואם שהוא אש לוחטת ואוכלת, מכריח את הציר שכנגד, שיבוא גם הוא לידי אותו המעמד שהציר המשפיע היה נתון בו. מן ההכרח הוא – כמו למעלה בנוגע ליער-החרף שלנו – שיהיה בין שניהם יחס משותף, אם רוצים אנו שהפואיזיה תפעל את פעולתה. יש שהגאון והאומה אינם מכוונים זה לזה: הגאון מלא לפעמים את הכח הגואל זה מכבר, ואולם הכח הזה נשאר סתום וגנוז או אינו פועל פעולה נכרת: כי הציר שכנגד, אשר עליו היה לקבל, לא היה נכון או לא היה כלל במציאות.

המלה של החווה קרובה יותר אל המוסיקה מאשר אל חכמת הצירוף; כי כחה הוא כח של צליל-קסמים. הפואיזיה אינה מצירת: הפואיזיה עושה רשמים. בוחרת היא בדרך אינסטינקטיבית את צלילי-המלים, שבהתחברותם הם עושים את הלשם המבוקש. יש שהיא בוחרת את המלים לפי הצליל העמוק או הקל, יש שהיא מדגישה את ההשקפה, יש שהיא מוציאה מקרבנו את צבא כחות מחשבותינו והגיונותינו: הכל לפי רצונו האמנותי של החווה או לפי ההכרח שתקף אותו באותה שעה.

הפואיזיה אין לה חלק ונחלה עם ההכרה ועם הרצון. המוזה היא גבירה נעלה מאד; הפואיזיה היא חסד עליון. הן יש אמנם, כי מלאכת הסופרים (הרומן והפיליטון) מכילה לפעמים גם יסודות של פואיזיה, אם בנוגע לרוחה בדרך כלל ואם בנוגע לפרטים בודדים. ואולם אותה הפואיזיה שאין לה שום מגע ומשא עם הדברים שבחכמה, כלומר – עם השכל, אלא קרובה יותר בטבעה אל רוח האמונה, העוברת את שביץ העולם כעובר בתוך אגדה הנבראה בכדי להתפלא עליה, המןדברת עם אלהים כמו שהיא מןדברת עם הרוח בליה או

עם האבן הרובצת על הדרך: אותה הפואיזיה הטהורה ואמתית שוטפת כמו מתוך קרעי-עבים ויורדת עלינו. פואיזיה כזאת יש בה מעין דברים שלמעלה מן השכל; מביאה היא אלינו ידיעות מתוך עולם אחר, שבדרך ההכרה הפשוטה אי-אפשר להשיג אותו.

לכן השכל והספק הם הרוצחים והתלנינים שלה. וספרות, שהספקנות והבקרנות דבקו אליה מן הקצה אל הקצה כמו נגע צרעת, אינה באה אלא להקדיר את הפואיזיה. כי הפואיזיה פותחת את אוצרה הטוב רק למאמינים, רצוני לומר, רק למי שהוא טבעי ותמימותו לא נתקלקלה ונשמתו זכה ופתוחה.

ככה תאיר הפואיזיה לפני עולם השכל שלנו כמין פאטא מור-גאנה: רואים אנחנו על פני השמים מראות וחזיונות אשר יעוררו בקרבנו את התשוקה לארצנו ולמולדתנו, ואלהן לא נגיע. אי-אפשר להגיד, מה זו פואיזיה ומה „מהותה“; רב לנו כי יכולים אנחנו לבאר קצת באיזה אופן היא פועלת. אפשר שהיא מין רוח הבאה אלינו מצולם אחר. הציור הזה, אם ציור הוא, הוא מין באור אחרון שעליו אין אני יודע להוסיף עוד.

סגנון

מאה פעמים ואחת ועד לידי געל-נפש כבר נשמע אותו הפתגם: *Le style c'est l'homme* — הסגנון הוא צורת הבטוי של פנימיותו של אדם. ואולם מה שאנו מתעסקים כל-כך בפרוטרוט עם חקי הסגנון כשהוא לעצמו, תחת שעלינו היה להתעסק עם האדם השלם, שהוא נושא הסגנון, זהו סימן לתקופת ירידה.

כי תקופות ובני-אדם ממוצאים כל-כך בחיים פנימיים, בדמיונות, בציורים ובמחשבות, עד שאי-אפשר כלל שתהא עינם פנויה להסתכל בפרטיות יתרה באותו הבנין של הפואיזיה גם מחוץ. רואים הם את האלהים מבעד ללבשו. שמחים הם כל-כך על מראות-האלהים ומצאים הם מהם כל-כך, עד שאינם יודעים אחרי-כן להגיד מה היה הלבוש אשר בהם נגלה אליהם. רק האדם המיושב יודע להגיד את זאת. אמנות ופואיזיה הם שני דברים, אשר לא תמיד יהיו למושג

אחד. אמנות היא דעה מיושבת ופואיזיה היא מין דבר הבא מתוך ההכרח הפנימי; אמנות היא צורה קבועה, ופואיזיה היא אש נוזלת; אמנות היא הגוף החמרי, אשר הגוף הרוחני של הפואיזיה מוליד אותו.

ואם תעבור ותכלה איזו תקופה יוצרת ואם ימות ויגוע איזה גאון אשר רוחו היתה אש שוטפת, או ישאירו לנו אחריהם את צורותיהם; ההתפתחות האנושית הולכת ועוברת על פני הקליפות (הלשון, המשקל, המשלים המיוסדים בתנאי-הזמן); חלק אחד מן הספרות מתעסק עם המוזיאום הזה המלא צורות; ואולם החלק הקטן ממנו מבקש את הרוח, את מה שלמעלה מן הצורות.

בין אנשי החלק הקטן הזה הנני גם אני בבואי לדבר היום. כבר היה לי לזרא הפלפול על-אודות „הסגנון החדש“, ואין אני חפץ להקלות גם אני על המתפלפלים, אשר כבר רב כל-כך מספרם גם בלעדי. כי אין אני רעב כלל לפלאי הסגנון של אותם הסופרים המבקשים תמיד חליפות ואשר נחוץ להם תמיד איזה גרוי חדש, כי-אם רעב אני לאותו הקים הנצחי, העומד ממעל לצורות.

חלקים של פואיזיה אנחנו מוצאים בכל הצורות המודרניות של כל סופרינו והויזנו, אצל מטרלינג ואצל הויפטמן, בתוך הרומנים ובתוך הדרמות החדשים שלנו. ואולם אין אנו מגיעים אצל כל אלה עד לידי מראות גדולים ונשגבים, יען כי בתקופה זו של ספרות המלאה ספקות אין לנו הכח להתנשא עד לאותו הדבר, שאני הייתי קורא לו „רעב לאמונה“, הלא הוא הרעב לגאון אמתי. לא רעב אל „הסגנון החדש“, כי-אם רעב ליחס חשוב בין האדם ובין האלהים.

יחס אשר כזה היה לקלסיים שלנו, יחס אשר כזה היה לקנט ולפרידריך. והסגנון אשר להם הוא פרי היחס הזה. הסגנון הזה לא היה צמא להסתכלות, כאותו הסגנון של המטריאליזם המודרניות, כי אם סגנון של חוק-רוח. רוח בלי חמר אי-אפשר, דבר זה ידע גיטה היטב; ואולם הוא וחבריו ידעו תמיד את יתרון הרוח. את היחס החוזר שבין האדם והטבע, יחס בין קבוץ הרעיונות בדממה קדושה („הגבלה מתוך חכמה“, אומר גיטה) ובין חליפות החיים עם כל המונם. ככה קבל הסגנון שלהם נשמה ועמק. הם בקשו הרמוניה בהשכלתם ובקשו הרמוניה בסגנונם. מוצק, מצומצם וחזק היה הסגנון

של המלך; חד ומחודד היה הסגנון של הפילוסוף המוחלט קנט; גא ולוהט היה הסגנון הדרמטי החי של שילר, רחב ודק וחם היה גיטה בדבריו, בבואו לברוא לנו חי-עולם.

ולכן אני נוטל לי את הרשות להחליט, כי להתעסק על מהותם של אנשים גדולים ולחנך עצמנו באפן הנאות להרגשת סגולות-רוח וגבורת-אדם, יקר לנו עתה שבעתים מכל אותה התעסקות שאנו מתעסקים עם צורות האמנות ועם חקי הסגנון.

* * *

השאלה אשר ישאל המחבר מן האדם היא שאלה ישנה: כי יהיה כל עם אדני נביאים, כי יהיה כל המחנה קדוש, כי תהיה רוח-הקדש על כל איש, כי תהיה הארץ מלאה רק ענקים וגאונים, ולא יהיו עוד קטנים ולא יהיו עוד בינונים ולא יהיו עוד סופרים אשר לבם ילך לפעמים גם אחרי קטנות ולהטים ומעשי-צעצועים וקנאה ותחרות ותאוות-אדם ומעשים לפי שעה – שיר לעתיד לבוא.

ובכל-זאת ראויים הדברים להיות נשמעים בכל מקום ומקום ובכל פנה אשר שם עדת סופרים. אם יפול הגרגר האחד על לב איש מהם בסתר ועשה את זרעו, והיה גם זה לטוב.

אַמְתִּיּוֹת שׁוֹחֲקוֹת

מה זה סגנון של ריאליסטים? מה זה סגנון של אידיאליסטים?
מה זאת תכונה אֶפִּית?
על השאלות החשובות האלה אני מוצא מחשבות אוריגינליות
אחדות בספרו של סופר שויצי מפורסם, במהדורתו החדשה והממולאה,
שנתפרסמה זה לפני ימים אחדים*, ואני אתאמץ למסור בזה את
תכנן בקצרה.

א

ה ס ג נ ו ן ה ר י א ל י

הסגנון הריאלי במקומו הראוי, כשמשמשים בו בהכרה היוצאת
מן הלב וברוח נאמן, איננו טעות של איזו מודה, שרשות לנו לתת
אותה לשחוק, כי-אם הוא בטוי נאמן של אחת הצורות אשר לרוחו
של האמן, שעלינו לבחון ולבדוק אותו היטב. כשנבחן ונבדוק אותו,
יצא לנו, כי לא קלה כלל המלאכה לעשות פוטוגרפיה להטבע. עיקרו
של הסגנון הריאלי, כאשר ידעתם, הוא האמת שבמציאות בלי שום
משוא-פנים ובלי שום מעצור. ואולם אמת זו שבמציאות, אם כי אינה
גדולה בערכה כמו האמת הפואיטית, יש לה עם כל זה ערך גדול למדי, ערך
של למודים או ערך של בירור ולבון או גם ערך של תועלת. נותנת היא לנו
דוקומנטים וסקיצות ודוגמאות, ובשעה שמחלה קבועה ספרותית תקפה את
אחת התקופות, היא היא שמחזירה להספרות את הרוח הסריווי. כי כל

* לצענודע חאהרהייטען. פאן קארל שפיטטעלער. יענא, 1905, פערלענג

אמת שבעולם היא סריוזית. הסגנון הריאלי האמתי עם הרוח הסריוזי שלו מגרש את הרוחות הרעות של כל מיני מתיקות יתרה ושל כל מיני זחיחות ושטחיות ושל כל מיני רגילות מקבלה או של אידיאלים מזויפים. כי כל אמת, ואפילו זו שאין לה בלתי-אם המציאות לבד, ראויה שתעסיק את מחשבתו של האדם, תחת אשר החלומות והדמיונות של המוחות הבינונים, כמו, למשל, כל אותה הליריקה המקבלה או כל אותם הרומנים והדרמות העשויים על-פי שבלונה, אינם ראויים שיכנסו אפילו לרגע לתוך חוג ההגיון שלנו. הסגנון הריאלי של סופר בינוני והסגנון האידיאלי של סופר בינוני - הסגנון הריאלי קודם.

כל ספר שנכתב בסגנון הריאלי האמתי, כלומר - באותו הסגנון הבא לו להסופר לא מתוך ישוב-הדעת או מתוך אהבה לסלסולים חיצונים, אלא מתוך נטיה אמיתית לדברים שבמציאות, ראוי להיות נקרא. מודה אני, שאני לכשעצמי אינני יכול לקרוא שום דבר אחר במקצוע הספור הפרוזי.

מדויק אני לומר: הספור הפרוזי. כי הסגנון הריאלי, משום שהוא סגנונה של המציאות, אינו מתפשט על-פי תכונתו אלא על הפרוזה, ואין סופר יכול להשתמש בו לצרכי פואיזיה אלא דרך אגב ולשם אפיזודה.

נפין-א אל הריאליסמוס או הנטורליסמוס.

מי שכותב בסגנון הריאלי, איננו עוד משום זה ריאליסטן, כמו שזה שאוכל מאכל של ירקות לא נעשה עדיין נגטריון. נגטריון נקרא זה, שאינו אוכל ושאינו מרשה לאכול שום מאכל אחר חוץ מירקות, וריאליסטן - זה שאינו מודה בשום סגנון אחר חוץ מהסגנון הריאלי ורוצה שרק הסגנון הזה יהיה למין תחבולה כללית לכל הספרות כלה. רק כאן מתחילה השטות הגדולה של הריאליסמוס.

לעשות את הסגנון הריאלי למין קונקורנט להפואיזיה, ומה גם לחפוף לדחות את זו על-ידי זה ולברוא מין מושל יחידי בצורת ריאליסמוס - דבר זה הוא מין שערוריה, שרק הבערות או רוח השקר או שניהם ביחד יכולים לעשותו; בערות לאומית או אישית. בערות לאומית כיצד? כגון זה של הרוסים והסקנדינביים, שיש בה הרבה מן הניהיליסמוס. ובערות אישית כיצד? כגון זו של האחים

גונקור וז'א ותלמידיהם וכל חסידיהם. במקום שאנחנו מוצאים בערות, שם אנחנו מוצאים ממילא פנטיסמוס.

לא היו עוד בעולם דיקנים יותר נבערים, הנכונים להיות נהרגים על פחות משהו קוצו של יו"ד, מן הנטורליסטים.

במלכות הריאליסמוס שבספרות הגרמנית אנו מוצאים סימנים של רוח שקר יותר משאנו מוצאים בה סימנים של בערות. אין לך בגרמניה בין הריאליסטים אפילו אחד, שהריאליסמוס שלו בא לו מתוך הכרה פנימית (וגם אי-אפשר כלל אחרי גיטה ושילר לאנשים כאלה), ודבר זה מתברר לנו תיכף מתוך זה בעצמו, שהריאליסטים הגרמנים עוזבים מאז ועד היום אחד אחד את דגלם, שהיו נושאים אותו בראשיתם בפנטיסמוס שאין כמוהו. הריאליסמוס הגרמני לא היה מעולם הכרה, כי-אם מסוה, שמתחת לו היו קובצים ומסתירים כל מיני רעל שבעולם, וביחוד את הרעל כנגד שילר וכנגד הפואיזיה האידיאלית הנשגבה. עתה כבר מת הריאליסמוס הזה ועבר ובטל מן העולם. הריאליסמוס הזה היה לעל ולמשא לבעליו - ויסירוהו.

כשם שהריאליסמוס נלחם בישר ובא לידי נצחון תמיד, בשעה שהוא יוצא נגד האידיאליסמוס המזויף, כך הוא נופל ונכנע תמיד בחרפה, בשעה שהוא מעיז לצאת למלחמה על האידיאליסמוס האמתי - כלומר - על הפואיזיה עצמה. עד כמה מרום האידיאליסמוס האמתי מן הריאליסמוס, מוכיחה לנו בשורה הראשונה אותה העובדה, כי הספרים הריאליסטים היותר טובים נכתבו ונכתבים תמיד ביד אידיאליסטים.

אין לך דרמה של שום ריאליסט בעולם שתשיג את כחה ואת גדלה הריאליסטי של הדרמה "קאבאלע אונד ליעבע", אשר כתב האידיאליסט שילר. אין לך רומן של שום ריאליסט בעולם שישיג את האמנות הריאליסטית הנפלאה של "מאדאם פוארי", אשר כתב האידיאליסט פלובר. ובכן: האידיאליסט הוא שמוכרח להראות להריאליסט, כיצד כותבים ריאליסטית.

ולהפך, אם יעזו אחד הריאליסטים לגשת אל המקצוע של האידיאליסמוס, אז יכולים אנו להיות בטוחים, כי יברא לנו עולם של שטויות והבלים שאין דוגמתם. אם שיטבע בבוץ של אמונה תפלה ואם שיהיה נעשה למתחסד מהביל ואם שיכניסנו לתוך עולם של שדים ורוחות או יעשה הבלים אחרים כיוצא בהם. - בצורות

האמנות של האידיאליסמוס לא יעזו לנגוע כלל, ואפילו לא לשם נסיון או לשם השואה, כי יודע הוא מראש, עד כמה לא יצלח דבר כזה בידו.

בכל אפן יש להעיר, כי במקומות ששם נוסד הריאליסמוס על יסוד לאומי, היינו, אצל הרוסים והסקנדינביים, שם, גם אם לא נמצא מעשי-אמנות מן המדרגה הראשונה השייכים לספרות העולם, הנה לכל-הפחות נמצא שם המון חמרים של דוגמאות לקוחים מן המציאות, שיש להם ערך גדול של דוקומנטים. שם, אצל אותם הגרשינים והגורקים וההמסונים עלינו לבקש את הסגנון הריאלי האמתי. לעומת זה אין לנו לקוות למצוא הרבה אצל אותם הריאליסטים הנקינים מבעלי התיאוריה שבעמי הספרות הנושנים אשר במערב אירופה.

היוצא לי מכל זה: מן הראוי שכל סופר ינסה את כחו לעת-מצוא גם בסגנון הריאלי, למען ידע את אשר עמו ומה משפטו. ואולם האומה, הרוצה לברר לעצמה את היחס שבין הריאליסמוס והאידיאליסמוס, טוב תעשה, שתשאל את פיהם של אלו היודעים את שתי המלאכות יחד, משתשאל את פיהם של אלו שאינם יודעים לא זו ולא זו.

ב

ה ס ג נ ו ן ה א י ד י א ל י

בעצמו של דבר הרי כל אמנות וכל פואיזה מדברות אלינו בסגנון האידיאלי, מאחרי שהן באות לברוא לנו עולם שני, נשגב יותר ונאצל יותר. כליון-נפשם של כל העמים ושל כל בני-האדם הוא „לצאת ולעלות“! במקום שאנחנו מוצאים את ההפך ואלינו מגיעה הקריאה „לכנוס אל תוך החיים המלאים“, כמו, למשל, בתקופה האחרונה, שם יש לנו עסק עם חזיון ריאקציוני. קריאה זו נשמעת רק אז, כשקדמה לה רוח-תועים, אשר הוליכה את הסופרים שולל, כלומר – כשקדם לה אידיאליסמוס מזויף. כשם שהקריאה לשוב אל „הטבע“ מעידה תמיד על חסר-טבעיות שקדם לה, או כשם שהדאגה

לבריאות-הגוף עם אכילת מרק ושקוי נטפיי-ברזל הם סימנים מובהקים לאדם שהוא חולה או שהיה חולה, כך גם קריאה זו. האדם הבריא אינו דואג לעולם לבריאות גופו; תקופה טבעית אינה מתגעגעת לעולם אף הטבע; אמנות חיה אינה שואלת לעולם חיים רעננים ומלאים.

ואולם כשאנו מדברים על-דבר הסגנון האידיאלי העיקרי שבפואיזיה, או כונתנו לאיזה סגנון מיוחד, היינו, לאותו הסגנון המתאמץ כהכרה ברורה להוציאנו מעולם ההמוניות ולהכניסנו לתוך עולם שכלו אצילות; כלומר – הסגנון שהאצילות היא מטרתו היחידה ושנותן רק אותה לחק לו את תקויו והוא מתאמץ בכל עו למלא את החקים הנמצאים האלה לכל פרטיה ופרטי-פרטיה של הצורה, היינו, של דרכי הדבור והלשון. הסגנון האידיאלי הוא האציל שבהיכל האמנות, ולכן לא יפלא כלל כי הנשמות ההמוניות שונאות אותו למפרע. את סגנון הסקולפטורה היונית אנחנו קוראים בשם סגנון אידיאלי, משום שהשתדל האמן בידיעה ברורה לעשות לנו את הטפוס האלהי, על-ידי מה שלקח את תבנית האדם ההמונית ועל-פי שכלול של אצילות ושל הרכבה ושל אבסטרקציה ושל אנטיתזה עשה את אשר עשה, כי הטוה למשל את זוית המצח שעל גבי החטם כלפי חוץ, בעשותו תבנית פני אף, משום שהזוית של פנים המוניים היא כלפי פנים.

הסגנון האידיאלי, כמשפט כל סגנון וסגנון, יש לו גם יתרונותיו וגם חסרונותיו. החסרון העיקרי של הסגנון האידיאלי שבפואיזיה הוא חסר של אמק-רוח, כן בנוגע לאמק-רוח של המציאות שבחיים וכן בנוגע לאמק-רוח של פנטסיה. והדבר הזה הלא מובן מאליו; כי הסגנון האידיאלי הלא אינו אלא מין בורח מן החיים. ולכן אנחנו מוצאים כי חווים גדולים מאד אינם יכולים להשתמש בסגנון האידיאלי לארך-ימים. דנט, עם כל האידיאליסמוס של הפנטסיה שלו, אינו משתמש בשום אופן בסגנון האידיאלי.

וגם עם האישיות אין הסגנון האידיאלי מתאחה היטב. אישיות חזקה ותמימה של סופר גדול נוקבת וסותרת בכבד-משקלה כשהוא לעצמו את הסגנון הצנוע הזה, כאדם כבד וחזק ההורס את הכסא הרעוע שהוא יושב עליו. רק אותה האישיות הגדולה,

שמעוף-המחשבה והריטוריקה הם אצלה טבעים, כמו, למשל, וירגיל, קורנייל, שילר, הולכת לנכון ולבטח בסגנון האידיאלי. ואולם גם זו אינה משתמשת אלא בסגנון האידיאלי החזק. אכן יש לסגנון הזה גם יתרונותיו.

יתרון עיקרי של הסגנון האידיאלי הוא הטהרה הנפשית, טהרת הדמיון והרוח והמחשבה והלשון והצורה. ואל יהא דבר זה אצל סגנון קל בעיניך! כי יודע אתה מראש שמן השורה הראשונה ועד האחרונה תשאף אל קרבך בלי הרף אויר של מרומים. אם אין אתה בעצמך מרגיש בדבר הזה, אז הנה מרגישים בו אחרים.

ואולם היתרון היותר חשוב של הסגנון הזה הוא פעולתו על הנפש. אכן אמת, כי רגילים בני-אדם להשמיע את ההפך ולהוציא לעז על הסגנון האידיאלי, שהוא קר וחסר-רגש. יהי נא כן, אם תחפצו! כל סגנון נעלה, כשתשוו אותו אל צורות-הסגנון השפלות, יהיה קר, משום שהאמנות הנעלה לא בחרה לה את הנפש בתור מטרה לפעול עליה בדרך ישרה. האמנות הנעלה יש לה מטרות אחרות. ובכלל הלא השירים המלאים רגש ביותר הם אלה שנעשים בידי משוררים מן המדרגה השניה. אם תשאף פי בעל-בית הגון ואמר לך: מוסיקה קלסית, פוגות, סונטות וסימפוניות הן מן הדברים שאין להם עסק עם הנפש. אלא מה יש לו עסק עם הנפש? הלא „זמר הצאר“ של לורטצינג או „הטירולי ובנו“:

„כי אָבא עד לפני בני,
ובעיניו את אמו אָחזו.“

האמנות הנעלה ביחוסה אל הרגש היא סתמית. ואולם מאחרי שכל יפי, אם ברצון ואם שלא ברצון, מעורר על-פי טבעו רגשות, לכן פועלת האמנות הנעלה על הנפש, אם כי לא לקחה לה כלל את הנפש למטרה.

קול-משלש מוסיקאלי הוא מסדר, מיכני וקר; ואולם עם כל זה הוא מנחם ומנשא את הנשמה הקודרת ביגונה. כל יפי יש לו כח להביא שלום ולגאול.

ואתו הרגש של שלום וגאולה, שכל אמנות נעלה מעוררת אותו, אותו מעורר הסגנון האידיאלי ביתר עז. הסגנון הזה הוא המברך

את כל הבא בגבולו בברכה: „יהי השלום שלך“! – אכן חושב אני, כי גם זה הוא רגש (ולא מן הקרים ביותר), להיות נמשך מטיט ההמוניות ולהיות נגאל מן הגסות ולשכוח כמעט את היגון ואת הצער ואת הריב ולהרגיש בהמס המכאוב והאבל מפני היפי. על תרי אפריקה מספרים: כשחזרו אחרי שנות צמל ופורעניות ומלחמות רבות מתוך היערות האיתנים וראו שנית בפעם הראשונה איזו פנים לבנים, נתנו קולם בבכי.

הפנים הלבנים – זהו הסגנון האידיאלי.
ואפריקה מה היא?

ג

התכונה האפית וסימניה

הסימנים שעלפיהם אני מכיר את תכונת האפית של סופר אלו הם: שמחתו הגלויה והנאמנה שהוא שמח על המון המקרים המרובים, אם מקרים של מעשים או של מאורעות, תענוגו שהוא מתענג על עשר הצבעים שבעולם, ודוקא על העשר של החזיונות החיצונים, געגועיו שהוא מתגעגע אל אפקים רחוקים וצמאנו שהוא צמא לאויר של מרומים, מרום מחיי יום-יום ומרום מגבולות המציאות או גם מגבולות השכל.

כל מי שאין לו כליון-נפש לכמו אלה, כל מי שאינו מתפרץ ואינו משתער על כנפי-הדמיון ברוח בקר חדש אל תוך העולם, בהיותו צמא לדעת מה יהיה משפט הצייד אשר ישלח לו המקרה בדרכו, זה איננו אפיקן אמתי מבטן אמו.

לעמת זה אני חושב לסימן מובהק של מי שאינו אפיקן: הנטיה למלאכת הכרקטריסטיקה, לנתוח הנשמה (הוא אומר: לפרובלימות פסיכולוגיות), למאורעות ההתפתחות וההשתלשלות של הגבור ולטכניקה של ספור המיוסד היטב על סבות הגיוניות ושכליות.

אמת כי גם האפיקן יכול לעסוק במלאכת הכרקטריסטיקה לכשירצה, ואולם אי-אפשר שירצה כזאת איזה זמן הגון, יען כי עינו

נשואה למטרות אחרות, החשובות לו הרבה יותר. אמנם ברור, כי גם הוא לא יתן לאַנְדְרוּמְכִי שתהיה זועפת כמו אַיאָקס, ואולם יש שיעביר לפנינו את אחת הנפשות העיקריות שלו מעולפת כמו בצעיף ובלי שום גבולים מסוימים, והוא גם נסה לא ינסה לתת לה כרקט-ריסטיקה אפילו במשהו. כך עשה, למשל, הומירוס להילני שלו, שבנוגע אליה אין הוא יודע וגם אין הוא מבקש כלל לדעת מה היא לו ואיך הוא מצייר אותה לעצמו. אכן יש שגם האפיקן עושה לפעמים כרקטריסטיקה, לא בידיעה וברצון, אלא באותו הכרח, שעל פיו מוליד גם בעל ההרמוניה, המחבר קומפוזיציה של-כֹּרְאָל, איזו מיִיִּדוּיִה היוצאת מאליה על-ידי סדור הקולות, אם ברצון ואם שלא ברצון; ואולם הכרקטריסטיקה לא תהיה לו לעולם לעיקר, ואפילו לא לדבר שיש לו איזו חשיבות. ביחוסו אל הפסיכולוגיקה מרגיש האפיקן יותר מרגש של השתוות – רגש של התנגדות ושל תעוב הוא מרגיש כנגדה, יען כי החק הראשי של האמנות האפית היא, להפוך את מעמדיה הנפש לחזיונות. בכל פעם כשנמצא בשירה אפית תאורים מפורטים מבפנים כלפי חוץ בנוגע לסבות נפשיות והשתלשלותן, בידוע שיש לנו עסק פה עם קלקולים של אותה שירה.

להמציא אותם החזיונות החיצונים, שעל-פיהם נבין על נקלה מבחוץ כלפי פנים ובדרך הקצרה ביותר ובצורה השווה לכל נפש את המקרים הפנימיים שקדמו להם – זהו הנצחון של האמנות האפית. הרי לכם שתי דוגמאות: אודיסיאוס, בשעה שמחפרים אותו, אינו נלחם בנפשו את מלחמותיו הפנימיות לעיני הקורא, אלא מניע את ראשו וידיה, ואת הדוגמה השניה הייתי רוצה לציין פה בתור פְּרִדוּגְמָא של כל אמנות אפית בכלל: באחד האפוסים האיטלקים על-דבר רולנד, מספרים לנו, כי אחד הגבורים – לא אזכור עוד מי הוא; כמדומה לי שהוא רינאלדו, – אחרי שבקש שנים רבות את אהבתה של אחת הנשים הכבודות ולא מצא, חדל לאהבה אותה, ועתה, אחרי שחדל הוא לאהבה אותה, התחילה היא לאהבה אותו.

מי שאינו אפיקן, אלא מי שהוא, למשל, מספר ספורי-רומנים, כשיבוא לספר לנו דבר כזה, ירגיש בנפשו את הצורך, להקדים למאורע זה טעמים וסבות נפשיים, בכדי לעשות אותו עד כמה שאפשר לדבר שאינו יוצא מגדר המציאות, וכתיבת אותם הטעמים והסבות זוהי שתהיה

לאחד העיקרים הראשיים שבספורו; ולא עוד אלא שיהיה מוכרה להועיד לכל זה מקום גדול ורחב בספורו, מאחרי שעליו יהיה לקבוע ולסמן היטב את ההתחלה הראשונה של השתנות ההרגשה בנפש הגבור, ואחרי-כן יהיה מוכרח לתאר לנו את הפקוקים ואת המלחמות הפנימיות שלו, עד שיבוא לבסוף לקרב לנו אל השכל את התהוות השנאה מתוך האהבה. ומאחרי שיש לנו עסק פה עם הזיון כפול אצל שני בני-אדם, מפנים לאחור ומאחור לפנים, לכן מובן מאלינו כי יהיה לו על המספר לעשות לנו את כל המלאכה שתי פעמים. ברור, כי היה יוצא לנו פה ספור א' לא בורג'ה לכל פרטיו ודקדוקיו!

ואולם נראה-נא, כיצד ממלא האפיקן את תפקידו, בכדי שיוכל לצאת בשלום מתוך ענין מסבך כזה: הוא הולך וממציא לו בדמיונו איזה מעין פלאות, שהשונה ממנו מתמלא מיד אהבה, וכן הוא ממציא לו מעין שני כזה, שהשונה ממנו מתחיל מיד לשנוא. ובכן: תחת הפסיכולוגיקה הוא לוקח לו את הפוכה היותר גדול, את הסבה היותר חיצונית ויותר רחוקה מן האמת ויותר מתנגדת אל השכל: מעט נטפיה מים. ואולם דבר זה דוקא — זהו נצחון האמנות של השירה האפית וזהו קרן-הזהב שביפי הפואיטי. כל מי שבכחו להמציא כמו אלה, זהו אמן במקצוע האפוס.

ועתה לכו והעריכו עם כל זה את תפקידו ואת תעודותיו של המספר ספורי-רומנים! מלאכה זו אינה מלאכה דומה, אלא שהיא עומדת על פני מדרגה אחרת, כ-אם היא ההפך ממנה מן הקצה אל הקצה. וההפך הזה מסוים כל-כך, עד שעובדה זו לכשעצמה, שסופר כותב רומנים, דיה לי בשביל שאניתי, שזה אינו אפיקן מטבעו. ובמה אפוא דומים זה לזה? הלא בזה שאצל שניהם נמשכים המאורעות והולכים בדרך ספורי. אבל דמיון זה שביניהם אינו גדול יותר מאותו דמיון שבין חלזון ובין קוזק הרוכב על סוסו. אמת ששניהם נמשכים ועוברים בדרך אחד, ואולם לקרוא משום זה לחלזון רוכב — דבר זה אינו נכון. לעמת זה נכון יהיה, אם מתוך עובדה זו, שאחד זוחל על גחונו בתאות-נפש, נבוא לידי דיוק שאין זה רוכב מלידה. ולכן אני חוזר על הדברים: המספר ספורי רומנים אינו אפיקן, כ-אם הפוכו.

הָאֲמֵנוֹת בְּיַחוּסָהָ אֶל הָעָם

רִיכַרְדִּי הַמְּלֵל, המצוין שבמשוררי־גרמניה בתקופה החדשה, פרסם
בזמן האחרון את דעותיו בדבר היחס שבין האמנות ובין הקהל הגדול.
אנסה־נא לשים בזה את מסקנותיו לעיני הקורא העברי ולברר אותן
לו ככל אשר אוכל.

תשעה דברים, „המובנים מאליהם“, מטיף דיהמל ברבים: „דברים
המובנים מאליהם – ודורשים עם כל זאת באור.“
דבר אחד המובן מאליו.

א. האמנות היא סכום של מעשי־אמנות, שלא נבראו בשביל
העם, אלא בשביל אלהים והעולם, בשביל האנושיות, ואולי גם „בשביל
הפרחים שעל גבי השדה“, בשביל הכל ועם זה לא בשביל שום
אדם, בשביל החיים הנצחיים ובשביל כל מה שאין לו תכלית.
באור:

מעשי־אמנות רבים נבראים ונעשים בעולם, ואולם רק מעטים
נכנסים לכלל אמנות. כל מעשה־אמנות, שהעושה אותו רוצה או רצה
להשכיל על פיו איזה עם ידוע לאיזו שעה ידועה ולאיזו מטרה
ידועה, – מעשה־אמנות כזה אינו מגדיל את אוצר־האמנות. משכילי־
העם, או־מני־העם, מתקני העם וגם – מסכניו, כל אלה אפשר שיש
להם צדקה לשעתם להלל מעשה־אמנות כזה אל בני־האדם, ואולם
מכיון שהשיגו את המטרה שלהם או מכיון שנתבררה טעותם, שוב
יורד מעשה־אמנות זה ליס־השכחה או נכנס, לכל היותר, לתוך תולדות
האמנות ונעשה מיותר וריק בלי שום תכן חי. אמת כי כל אמנות
שבעולם מתעסקת עם רוח־העם ורוח־הזמן המקיף אותה, שהרי זהו
חלק אחד מחמרי היסודות שלה; ואולם חלק זה איננו יסוד חיה.
מתוך סביבה זו היא מתפתחת ויוצאת, ואולם מטרתה מרפרפת
דוקא בתוך עולם שאין לו משיגים. לחיים נצחיים מגיעה רק אמנות

זו, העולה ושואפת בכל זמן תמיד אל מה שאינו ידוע, כפרחים אלו העולים ושואפים אל תוך התכלת. ואמנות כזו יוצר רק אותו האמן, שנחשב בעיני העם לחידה סתומה לעולמי עד. רק תעודה אחת של היוצר הוא יודע: לקבוע חק לזה שאינו נועד. רק גבול אחד של יצירה הוא רואה: לתת צורה לזה שאינו מוגבל. רק מטרה אחת של השכלה אנושית הוא מרגיש: ליצור יצור שיש לו שלמות.

דבר שני המובן מאליו.

ב. בנוגע לאמנות אין לנו אלא שני מינים של עם: מין תפארת-אדם ומין חלאת-אדם.

באור:

אמנות שלמה אינה פועלת בתור שלמה על כל אדם, אלא לכל היותר על אותן הנפשות שהן בעצמן יש להן נטיה לשלמות והן יכולות להרגיש את כח הנפש של זולתן. ואולם למדרגה זו אין האדם בא לא על-ידי השכלה מיוחדת ולא על-ידי עשירות מיוחדת ולא על-ידי מעלות אחרות זולתן, שבהן מצטיינות כתות ומפלגות מיוחדות של העם לפי תקופות הזמנים, הגם שתנאים אלו מרחיבים את הרגשתו של האדם ומגדילים את חרותה ואת יכולתה. ההרגשה האמתית בשלמותה נקנית רק לאותן הנפשות, שההווה האנושית אינה נחשבת בעיניהן למין בית-ריס המביא את האדם לידי גדולה ולידי אצילות ולידי חכמה עליונה, אלא לכח מעורר עצום, המעורר ומגדיל בלי מעצור את כל הכחות היוצרים, אם זה בשביל זה ואם זה כנגד זה ואם זה ביחד עם זה. אלה הן הנפשות תפארת-האדם, המסגלות להבין גם את האמנות עד היסוד; הן הן המפרות והמרבות את הרצון בשביל האנושיות, והן היוצרות בעצם את רוח-העם ואת רוח-הזמן ומלהיבות גם את אלו הרוצים למחצה; ואתן אנחנו מוצאים בקרב כל מערכה ממערכות העם, הגם שאת רובן נמצא בלי ספק באותן המערכות הנלחמות יותר מחברותיהן בשביל העתיד. ואולם יתר העם, הנשאר תמיד עומד מאחור, בין זה המתענג על לב טוב ובין זה שאין לו כל, בין זה הנחשב על האספסוף של ההשכלה ובין זה הנמנה עם האספסוף הגס מן השוק: כל זה יש לו מין אמנות, שאין מטרתה אלא להשלות את נפש-העם בדבר עצם ההווה של האדם, וחלק העם הזה הוא מין חלאת-האדם. ואולם גם מין העם

הזה ומין האמנות הזאת דרושים לנו לתפוסת הבית הרוחנית של האנושיות, כי התנגדותם היא שמעוררת את החלק שכנגד, להגדיל ולחזק תמיד ובכל שעה את רצונו הוא.

דבר ש ל י ש י המובן מאליו.

ג. אין שום עם בעולם, היוצר אמנות; כל עם מעורר את האמנים ליצירה.

באור:

האמנות, במדה שאינה רק אומנות או מלאכת-יד, היא הסתכלות באונס לתוך החיים, הסתכלות שאין לה באור. שרק מעטים מסגלים לה, והיא נגלית ונמסרת לזולתם על-פי ציורים מלאים סודות מיוחדים, הברורים ומובנים עם כל זה בשלמותם. גם מה שקוראים על-פי רב אמנות לאומית, לא נבראה מעולם על-ידי כח כולל של איזה רצון לאומי, אלא שבתחלה הרו והגו אותה יחידים מתוך לבם עצמם, ורק לבסוף נעשתה לקנין משתף של כל האומה. מתוך נטיה טבעית למסור דבר לזולתו, שהיא נמצאה אפילו אצל הכוכבים המפיצים אור, מוסר היחיד את הגיון לבו הבודד לאותה חברה של מקבלים הרוצים בו יותר מאחרים או לאותה חברה של לוקחים שהגיעו לידי שררה יותר מאחרים; וחברה זו מוסרת אותו לאחרת, וזו שוב לאחרת, ועל-פי זה נפסדים לפעמים — ביחוד אם היא מסירה בעל-פה — הסימנים היותר עצמיים של הציור ונעשים לכלליים יותר. אין שום ספק, כי בקהלות-העם הקטנות שבימי קדם עסקו על-פי-רב כתות-הכהנים ומשפחות-האדונים בהפצה הראשונה; אחרי-כן נעשו „האנשים הנוסעים“ (הבדחנים והמשחקים והמרקדים ומאחזי-העינים, שהיו נוסעים ממקום למקום בתקופת ימי-הביניים) למתוכים בין האמנים ובין העם, או האמנים עשו את אמנותם לפרנסה ונסעו בעצמם לבקש לחם. ככה היו „הברדים“ נוסעים מחצר-אציל אחת לחצר-אציל שנית עם זמרות הגבורים שלהם, ו„הטרובדורים“ היו נוסעים מהיכל-אביר אחד להיכל-אביר שני עם הבלדות שלהם, וגם יתר המינים של „העם הנוסע“ היו לוקחים את היצירות החשובות והיו מכשירים אותן בשביל העם הפשוט היושב תחתיו, ושירי-הגבורים נעשה מעט מעט לשיר-עם, לשיר של מנגן נוסע, הבא ומשמיע את שירו בימי-השוק והירידים במחיר של פרוטות. גם האגדות של אמות-אמותינו הזקנות, לא אמות-אמותינו הזקנות המציאו אותן, אלא היו חידות-אלילים עתיקות,

משלי־טבע קדמונים וספורי רוחות ושדים מתוך תקופה שכהנים משלו בה, ובאו אחרי־כן עוברי־ארחות נבוני־דבר וכמרים שברחו מבתי־כל־אם ותלמידי־חכמים שהלכו מישיבה לישיבה וסופרים שעברו את המדינות לארכן ולרחבן, והם הכשירו את היצירות הללו, בכדי שיבינו אותן כל הנשים המוזרות בלבנה, ועשו אותן מעורבות יותר עם עסקי העולם ופשוטות יותר – ויש גם שקלקלו אותן הרבה. ככה אנחנו מוצאים, כי גם אותה האמנות שקורין לה אמנות־של־אכרים, כפי שהיא בולטת לעינינו מתוך כלי־בית ובגדי־עם, לא נתפתחה בשום מקום על גבי הקרקע ששם אנחנו רואים אותה, אלא שבני־כפר מן העשירים הביאו אותה עמהם מן החצרות ומן הערים ושתלו אותה על אדמתם, ושם קפאה ותהי למלאכת־יד גסה ותלבש צורות זרות ונפלאות, עד שתבוא אמנות חדשה ובריאה מן העיר ותדחה את זו שנתנונה. ככה הלכה גם האמנות אצל הפראים את הדרך הזה: עברה את המשכן אשר לכהן הקוסם או את האהל אשר לנשיא־העדה או את חדרי ראשי־העדה ובאה עד כל ספה וספה של אנשי־השבט. כי האמן, שאינו סנדלר העושה סנדלים, אינו רוצה שפעלו יתנונה בסתר אהלו; רוצה הוא, דוגמת החיים, לפעל בשביל החיים, בשביל החיים הגדולים והעצומים המביאים לידי חיים, והאמן שבימינו פונה לו מיד אל הקהל הגדול, מפני שהקהל הגדול יש לו בימינו כח יותר מאדוני־הארץ להיות כלי־שרת להרצון הבורא של החיים.

דבר רביעי המובן מאליו.

ד. העם אינו מבין דבר מן האמנות, ואולם זה אינו דרוש כלל בכדי להנות מן האמנות.

באור:

רק מעטים נמצאים בעולם, המוכשרים להנות הנאה גמורה מן האמנות. הכח של הנאה גמורה הוא דבר יקר־המציאות, כמו הכח של יצירה גמורה. ואולם גם המעטים האלה, כל אחד בפני עצמו, מבינים רק מעט מן הסגולות השונות והמשונות, המולידות את החיים הנעלמים והנפלאים של אותה היצירה שלקחה את לבם. אפילו מתחבולות המלאכה, שהשתמש בהן האמן לצרכי הטכניקה של מלאכתו, יש שגם איש אמן, הבא להסתכל, מסתכל ואינו מבין לפעמים את כל אחת ואחת לפי ערך פעולתה, ואין צריך לומר שאינו מבין את כלן בקישרן. יש שתלמיד־חכם בעל דעה

מיושבת, היודע פרק באמנות, רואה בענינים כאלה יותר מן הרב החריף. ורק שהאנשים „המחכמים“ מן המין הזה, אלו שאינם יכולים להנות אלא על-פי שכלם לבד, הם על-פי רב טפשים גמורים בנשמתם ומבינים לפעמים פחות מתינוק בן יומו מכל הנעשה בעולם ההרגשות המפליאות הללו, הגנוזות בתוך הסגולות של אותו מעשה-אמנות. אמת כי המומחים הללו, החורצים את המשפט, אם איזה מעשה-אמנות ראוי למצוא הן בעיני מביני-המלאכה לזמן מוגבל, והם המעריכים את שווי; ואולם החיים הם תקופה שאינה מוגבלת, ומעשה-אמנות גמור יכול להיות נחשב במשך הרבה מאות שנה – לפי עדותם של כל המומחים ולפי משפטם של האמנים ושל תלמידי-האמנות, לפי טעמו של עם זה או של עם זה – לדבר שאין לו שום ערך, ללא-דבר, לענין שאין בו רוח-חיים: ופתאום והנה מת זה לא היה אלא מת מדומה והוא קם לחיים חדשים ומקיה אלפי נשמות ומעורר אותן לרגש חדש וליצירה חדשה ולהנאה חדשה. ביחוסו אל הכח הנפשי הנסתר, שהוא אבי כל מעשה-אמנות גמור, הלא גם המבין אינו „אלא עם“. על שלמות הכח התמידי הזה, על ערך החיים העצמי של האמנות אין שום בקרת של מומחה ואין שום טעם של אמנות ואין שום הרגשה של אמנות יכולים לחרוץ משפט, לא אלו של היחיד ולא אלו של עם שלם; כי אין בעולם ולא היה עוד בעולם שום מעשה-אמנות, שאי-אפשר היה להשכל למצוא בו מומים, והטעם וההרגשה גם הם אינם דברים הקימים לדורות, אם מתוך שכל ואם מתוך סכלות. על ערך החיים של האמנות חורצים תמיד משפט רק החיים עצמם, אלו החיים של בני-האדם ההולכים ומשתנים, הולכים ומשתנים מעם לעם, אם על-פי מקרה ואם על-פי הכרח ואם על-פי יהיה מה שיהיה, ובלבד שהם משתנים ויש תמיד רצון להוסיף לחיות. ואולם עם ההנאה אין לכל זה כמעט שום עסק; האדם היותר גס יכול לשמוח לפעמים על איזו מלאכה נתעבה בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו שבעתים יותר מאשר ישמח המבין היותר חד על היפי היותר טהור. מי שמורה בענין זה תורה אחרת, אינו אלא פטפטן, אם מתוך הזיה ואם מתוך דעה מיושבת.

דבר ח מ י ש י המובן מאליו.

ה. הנאה של אמנות אצל כל מין ממיני העם אינה אלא התלהבות לרגלי זה שאי-אפשר להיות מושג, יראת-הכבוד מפני זה שאי-אפשר

להיות נחקר, תאוה ואהבה לזה שיש בו מעין זרות ונפלאות, כלומר: אמונה, חלום והפקרות.

באור:

כשם שמהות האמנות אין לה באורים, כך אינה מבוארת גם מהות ההנאה של אמנות; אפשר לבאר רק את המעמד מצד החוש. המעמד הזה, ולו גם יביאוהו לידי רוחניות במדה שאין למעלה ממנה, בעיקרו אינו אלא מעמד של אהבה נמלאה, במובנה היותר רחב והיותר צר ובערכה היותר גבוה והיותר צמוק והיותר שטוח: אהבה, געגועי-אהבה, שעשועי-אהבה. היוצא מזה, כי הוא אינו נותן לנו שום ערבון בנוגע לשויו של הדבר האהוב או בנוגע ליפיו, לאמת טבעית וכדומה. כשם שהבחור האהוב, שעוד אתמול ראה איזה פנים והיו בעיניו כמין מפלצת, יכול פתאום למצוא היום, שהפנים האלה הם מבחר כל חמדת העולם, ואפשר שיהיו בעיניו כך כל ימי חייו, ואפשר שרק למשך שבועות אחדים – כך אוהב וכך חי גם חובבי-האמנות, ואין צריך לומר שזהו דרכו של עם כלו עם תערובותיו הרבות! אפילו עם של היונים לא היה עם של אמנות, כמו שרוצים הרבה להאמין, כי עם של יונים לא היה מעולם, ורק היו איזו קהלות, שבהן ישבו משפחות אצילים (פטריציים) מעטות, אנשים תקיפים מאד, שהיו חובבים את האמנות, ועל-ידם ישבו המון של אזרחים, אנשים חומדי-שררה ואוהבי-תענוגות, ועל-ידם עדר גם של עבדים שפלים, אבל התשוקה והאהבה להאמנות כשהן לעצמן הן ערך גדול וצפום של חיים; הן מיחסות שלמות לדברים, גם בשעה שהם אינם שלמים עוד, והן מאמצות את כל כחותיה של הנשמה האוהבת, גם בשעה שהכחות האלה אינם אלא רפים מאד. הן מביאות את הרוח לידי הרהורי חלומות, המראים לו כי תשוקותיו היותר נשגבות נמלאו על-ידי הציור שהפליא אותו; ובמדה שתקטן דעתו של האדם ובמדה שתמעטנה ידיעותיו בהלכות האמנות, במדה זו יקל לו יותר להאמין לחלומותיו. ואז אין לו צורך בשום באור: אז מתברר לו זה שאינו מושג, כי הוא והאמן הבודד אינם אלא בריאה אחת; אז הוא מרגיש כמוהו את זה שאין לו גבול, והרגיש עמו את הפרח שעל-פני השדה והבין את הגבור שבספורי נפלאותיו וחי עמו חיי אומה שלמה ונאדרה, והריע בסתר מלב נחת ומלב הפקרות. ובהקיצו מן החלומות האלה, שעשו לו את הקטן לגדול ואת הנורא לנעים ולחביב, אז יכבד בכל לבו ומאדו את הכח הנסתר והנפלא, אשר

משחק לו הגבולים הצרים שלו לעצמו; ותשוקתו לזרות ונפלאות, אשר נמלאה רגע אחד ברב התלהבות, תתמכר ביתר עז אל החיים, אלה החיים שאין לפנייהם דממה ושמשותנים בלי תכלית וסוף. ואולם אומה שלמה, שחולמת כך – וחולמת כך בכח האמנות הגדולה שלה – דבר זה הוא... חלום יפה לעתיד לבוא.

דבר ש שי המובן מאליו.

ו. האמנות היותר גבוהה אינה פועלת שלא-על-ידי אמצעי, אלא על-ידי אמצעי, בתור אגדה הנכנסת לתוך העם.

באור:

לא רק האמנות מתוך התקופה שלפני ההיסטוריה או מתוך תקופות שאין להן ערך היסטורי – כגון משלי הגבורים, האידילות ההומניות, הפרבולות הדתיות, כפי שנמסרו לנו „מפי ההמון” – נכנסת לתוך העם על-פי השמועה לבד, כיון גם כל האמנות ההיסטורית – זו שהיא סמל שלם של החיים הגופניים, וכמו כן של החיים הרוחניים במושגם היותר נעלה – חודרת לתוך העם רק על-פי השמועה לבד ונמסרת איש מפי איש ונשארת חיה רק על-פי הזכרון באפן חפשי; גם המצאת הדפוס לא שנתה בדבר זה כלום. מי קורא עוד כיום את סְרֶוֹנְטֶס ואת סוֹפִיט במלואם, כמו שהם נדפסים בספרים, ומה גם את דנטִי ואת הומירוס? רק עדה קטנה של משכילים, אשר באצבעותינו נספרם, וגם אלה אינם קוראים אותם אלא מתוך הכרח. מי מביט עוד כיום הזה אל פסל של פִּיֶדִיס ומי מקשיב עוד לשיריה של סָאפּוֹ העדינה? מי הולך כיום הזה לראות את הפירמידים, מי – את היכל-פטר, מי – את הפרדס אשר בֶּרְסִילִי? מי יודע באמת את לֵיאֹנָרְדוֹ בשלמות, מי – את גִּיטָה, מי – את מוצרט וגלוק, מי – את באך? אבל ידבר-נא איש על „מסעי גולִיבר”, על „דון קיכוט”, על „דון יואן”, הילני, פויסט יזכיר-נא איש בשם פרומיתוס ואורפוס, מיכל-אנג'לו, שֶקְסְפִיר, רֶמְבְּרַנט, בֵּיטְהוּבֶן, ומורא הוד של דמיון מלא אמונה יבוא על רוח כל איש, ואפילו על זה שהוא עני ברוח, וימלא אותו המון ציורים של חיים מלאים ומאורעות כבירים ותמונות של אנושיות בצורתה היותר שלמה. בין מאה מבינים לא תמצאו שנים שיש להם דעה שוה על דבר ביאטריצי'ה של דנטִי, או שבאו לכלל דעה אחת בדבר המלט של שקספיר; ואולם כל אחד ואחד מרגיש ברור מה זה, כשישמע בחייו אחד אומר:

נצרה זו היא מין ביאטריצה! איש צעיר זה הוא דוגמת המלט לגמרי! אכן זהו הסימן היותר מובהק של אמנות שלמה, שהיא אינה מושגת לשום איש בשלמות, שזה מוציא ממנה את הדבר האחד ואומר עליו שהוא העיקר שבה, וזה – את הדבר השני שנעשה לעיקר לו, והיא בעצמה יש לה כח שאינו-מוגבל להשפיע מחוץ לפעולתה העצמית גם על-ידי סרסרותם של אחרים, עד שמתוך כל הדעות הללו, המלאות התלהבות, יתפתח ציור כולל שנעשה לרשות-הרבים ונשאר בזכרונם, והציור הכולל הזה יש שהוא רק החלק היותר קטן של הציור המקורי, ואולם רוחו של העם מאמין, כי על-פי החלק הקטן הזה הוא משיג את כלו – ועוד יותר מזה. ככה די לו לאיש האוהב שתהיה לו רק קוצה אחת משערות ראש אהובתו, בשביל שיצייר לו את תמונתה כלה, את ריח שערותיה, את מבטה, את שחוק פיה ואת כל נשמתה; כן, לפעמים די לו רק השם שלה לבדו.

דבר שביעי המובן מאליו.

ז. שום אמנות לא היתה עממית מתחלתה; רק בכח אהבתה לקרות הנטועה בה לכתחלה, שהיא מחדשת את פני כל, היא נעשית עממית; ורק בכח אהבתה לסדרים הנטועה בה מבראשונה ושהיא מוכרחת אצלה, היא נשארת עממית.

באור:

עממיות היא התוצאה האחרונה של התרגלות ארוכה ברצון חפשי שהתרגלו כל פרטי עם כלו לדבר אחד, או, לכל-הפחות, רובם והטובים שבהם. ואולם אין אדם מתרגל לדבר, שהוא כבר רגיל אצלו; כיוצא בזה אין אדם מתרגל לדבר, שאין בו כלום, אלא שהוא דבר שאינו רגיל. רק אמנות זו נעשית ונשארת עממית, שיש לה הכח לעורר את הרצון להשתתפות רוחנית, אותו הרצון שהוא אצל האדם היותר כללי, והיא במדה שוה דוחפתו ועוצרתו, מתירתו ואוסרתו, מעוררתו וכובשתו. מצד האחד צריכה שתהיינה לה כל הסגולות שיכולות לעורר בפעם את הרגש הטבעי הבלתי-מוגבל אפילו של העקשן היותר גדול, ומצד השני – הסגולות שיכולות להשביח את השכל הקולטורי המוגבל אפילו של הותרן היותר גדול. וצריכה היא שתאחד את הסגולות הכפולות האלה בצורה פשוטה כל-כך, עד כדי שתוכל לפעול בהכרח כמו חק חדש, שנדחקה אליו מתוך החקים הקודמים; אכן זהו שתלוי בו גורלו הפנימי של האמן, אם

יש לו החריצות החיצונית להסתגל עם כח יצירתו העיקרי אל תכונתו של העולם ואל הסדר ההכרחי של הכחות. אז יהיה פעלו פעל שלם: סמל של החיים היוצרים בלי מטרה ותכלית, קלסטר-פנים של הרצון החפשי אל ההויה, דוגמה של הסתגלות מתוך רצון אל הנצח. אמנות כזו אפשר שבראשיתה יגערו בה בזדון, יבוזו לה ויכניסו בה כונות זרות, ישימו אותה לשחוק ויתנו לה תהלת-כסילים; ואולם דוקא דבר זה יגרה את התשוקה של ההמון, דוקא דבר זה יעיר משנתם את הזקנים הישנים במצנפותיהם; ובאחרונה יכיר גם זה העומד מן הצד, כי מתחת הלהטים האלה, הנעשים למראית עין, גנוזים אוצרות שיש להם חשיבות יתרה. ואולם האמנות הרודפת אחרי אהבת-ההמון, על-ידי מה שתתלבש בבגדי-צבעונים של אמנותם של קדמונים שנעשתה עממית: אפשר שהמומחים היותר גדולים יסמכו את ידם עליה, אפשר שטעם הרשות ובתי-המדרש והעתונים תהא נעשית „פופולרית“ בחזק יד, אפשר שאיזה זמן תהיה „חביבה מאין כמוה“, אבל סופה שיכירו בה כי אינה אלא מעשה-תעותים, שלכל היותר כל תועלתה היא רק בזה שנתנה להעם איזו ידיעות בנוגע לאמנות.

דבר שמיני המובן מאליו.

ח. כל אמנות שאינה נשאת עממית, נעשית לא-אמנות, לדבר ריק

ולמץ בפני רוח.

באור:

אין לך בעולם מעשה-אמנות, ואפילו הגרוע ביותר, שלא יהיה לו בתחלתו ערך של חיים; תמיד נמצאים שוטים רבים, ולפעמים גם חכמים לא מעט, האומרים שהדבר הגרוע טוב למדי לקצר בו את ארך השעה כשנפשם תקצר עליהם. רק מעט מעט מתחילים להתבונן, מה זאת אי-אמנות. כל אחד יודע זאת מן הנסיון שלו; ונסיונותיהם של העמים מתפתחים עוד יותר לאט, ואולם תחת זה הם יותר קימים. אפשר להזכיר מעשי-אמנות רבים, שהיתה להם במשך הרבה מאות שנים חשיבות גדולה מאד גם בעיני העם וגם בעיני המבינים, ועתה אינם נחשבים אלא לדברים בינונים, ולא מן הנמנע הוא שצרכם ירד עוד למטה מזה, או כמו כן לא מן הנמנע הוא ששוב יעלו עד למדרגה היותר גבוהה. סימן גמור למעשה-אמנות, שאין לו שום ערך כלל, הוא רק זה, שבתור חמר עבר ובטל מן העולם, באפן שחדל לפעל בתור רוח חיים באיזו

צורה שתהיה — אם בצורה של אגדה או של מצבת-זכרון או של איזה חזיון אחר. דבר זה יכולים היו המבינים לנבא בברור גמור על הרב ביותר גדול של מעשי-האמנות; אלא שהמבינים אינם פוסקים את פסק הדין. רק האנושיות בעצמה היא העמק אשר ביזרעאל והיא הזורה לאטה את הבר מן התבן; והעממיות היא הכברה הגדולה, אשר בה תניע את פריי החיים אשר לה. אז יפלו לארץ בעד הכברה דברים רבים-רבים מאד, אשר נחשבו בעיני מבינים רבים לאבנים טובות ומרגליות, וספור-המצעה הגרוע ביותר, שכתב אותו איזה פטפטן מן השוק, לא ישפיל הרבה לרדת אל האשפה מספורים רבים נחמדים וחשובים שהם עתה תפארת לעושיהם ותפארת לקוראיהם. ואולם המשורר, שאין איש יודע את שמו, אשר פתח לעמו את אוצרות הרומנטיקה, בתתו לו את תמונת אחד מגבורי השודדים האבירים אשר פשטו את עורו מעליו, הוא יקום לתחיה בפי בני-האדם וברוחם שבעתים ממשוררים הרבים אשר סמכו עליהם אנשי-הקתדראות את ידם ואשר שמם היה לתהלה בספרי ההיסטוריה של הספרות.

ועוד דבר אחד, הדבר התישע, המובן מאליו.

ט. האמנות הולכת על דרכה לעצמה; אשרי האמנות, שאפשר לו להעם ללכת אחריה.

הגם דבר פשוט זה צריך באור?

הדבר הזה לא היה צריך שום באור והיה מובן מאליו גם למי שמוחו רופס, אלמלא היו בעולם אמנים, שיש להם ערך גם לעתיד לבוא, והם בחרו להם מין גאווה יתרה, שלא לחדור לתוך העם כל זמן שהם חיים עוד. הכבוד הריק מלא את נפשם גצל, והם מאמינים, כי הרגש העצמי שלהם הוא העולם כלו ואנושיות אינה אלא מין הגדה שהמציאות מתעיה-העם. עד מתי יארך השגעון הזה? עד כי יפלו והיו לקרבנות על מזבחי-העולם, והעם וכל האדם יאכלו את זבחי-המתים האלה! כי כלנו אין אנו חיים לעצמנו, ולו גם יש בקרבנו חכמים עליונים כאלה, היושבים גנוזים בחדרם אל המנורה אשר על שלחנם בלילות וחושבים כדבר הזה; ואולם גם הכילי צרה-העין, אשר אין לנגד עיניו בלתי-אם גופו לבד יורד באחריתו לקבר, ואת אוצרותיו אסף למען יורשיו.

רשימה רביעית של החותמים על כל כתבי דוד פרישמאן *

וילי דויד
ש. דרימֶר
האַרפּוֹדֶר
ד"ר מ. הילדסְהִימֶר
המחלקה האורִיגְנָטלית של
הביבליותריקה הממלכית
הקהלה העברית
זיגפריד הירש
ק. זימן
ד"ר י. טוגַנְדֶרִיך
ד. כהן
נ. לוין
ד"ר מַקס מאיר
ד"ר מ. פִינְס
י. פוירינג
בן־ציון פֶט
י. ציטרון
ד"ר ברנרד כהן
י. קסנר
גב. מ. רוֹסְנֶר
ד"ר רחמיאלֶוִיץ
לונדון
א. אִיזון
ש. אָלְקֶס
ה. אַרְוִינְסוֹן
י. בלוֹמְנֶטל
ל. בַּקְסְטֶנְסְקִי

אַנטוּרֶפֶן
אגודת ציון
מ. הֶבֶר
ש. וֶרְדִיגֶר
ח. זַנְדֶהוּז
ש. טוֹלְקוֹבְסְקִי
א. לֶגֶוִיר
מ. לוֹוִין
מ. לֶם
ש. פִיטְצֶלֶה
א. פִישֶר
ד"ר פ. קוֹבּוֹבִיצְקִי
א. קרֶלִין

בריסל

ש. בּוֹנְגֶרד
מ. פּוֹדְלִישׁוֹק
י. קוֹבּוֹבִיצְקִי
א. שוֹרֶץ

ברלין

ד"ר אַלְטְשׁוֹל
ביבליותריקה של בית־המדרש
הגבוה

פ. גוֹטְסְמַן
י. גִינְסְבוּרְג
ש. גֶלִיקְסוֹן
פ. גֶרִינְגֶרְט

* הרשימות הקודמות נדפסו בכרכים הקודמים. הרשימה שלאחריו הנוכחית נדפסה בכרך הבא.

ד"ר פ. רוזנבליט
א. רוזנבוים
פ. שאָן
מ. שיף
ל. שרייט

פּי פּס י ה

א. גולד
ה. גולדברג
ד"ר פ. לָבנשטיין
י. קצנלבאָגן
פריץ קרוך

פּר י ס

י. אַיזנר
י. אָפרויקין
ש. בורישנסקי
ד. ברוין
פ. בַרשניק
אסתר גולדברג
ק. גרינבלט
נ. הרמן
ה. זלטופולסקי
מ. זלצמן
ד"ר ד. יקובסון
ד"ר י. לונץ
י. ליפשיץ
ז. מַרהוף
א. מירקין
י. ניידיץ
סורקין
י. פּיאנסון
ארול רביניק
ש. רוקומובסקי
ש. שלוסברג

ד"ר ל. פּרט
מ. פּשיסט
ד. פּרמן
י. גיבנאן
פ. גילדסג'ם
א. גינסבורג
דוויש קולג'ן
פ. דוֹקסון
ה. הוברמן
י. הודס
ד"ר הָרץ, הרב הראשי
א. וולושין
ו. ויליאמס
י. מ. זיף
ה. זכר
ד"ר ש. זקס
פ. טויבֶה
ש. טף
מ. לוישק
אב. לייפשיץ
פ. סימון
סלונים
סמיונוב
ד"ר סנאוּמן
ד. פּודרושניק
א. פּין
פּיסרָבסקי
י. פּסוף
ד"ר א. פּרידמן
ד"ר ש. קוהן
מ. א. קוטשינסקי
קופילוביץ
ה. קופמאן
ש. קפלנסקי
י. קסטל

: : נ ס ד ר ב מ ס ד ר ה : :

י. מארביטש, ורשה, פרנציסקנסקה 21

נ ד פ ס ב ב י ת - ה ד פ ו ס

גרפיה, נובליפקי 22